

Doktori (PhD) értekezés

MUNDING MÁRTA

**ALEXANDROS ÉS A BARBÁR ASSZONYOK TALÁLKOZÁSA CURTIUS RUFUS MUNKÁJÁBAN
FORRÁSHASZNÁLAT ÉS TÖRTÉNETSZERKESZTÉS**

Témavezetők:

DR. HAB. TAR IBOLYA
ny. egyetemi docens

DR. HAB. TAKÁCS LÁSZLÓ
tszv. egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola (Vezetője: PROF. DR. É. KISS KATALIN, egyetemi tanár)
Klasszika-Filológiai Műhely

Piliscsaba
2015

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
1. Bevezetés	3
1.1. Elsődleges és másodlagos források	5
1.2. <i>A Historiae Alexandri Magni Macedonis</i> műfaja	7
1.3. A mű datálása és kapcsolata az irodalmi elődökkel	9
1.4. Curtius Rufus forráshasználata.....	11
1.5. <i>A Historiae Alexandri Magni Macedonis</i> szerkezete és stílusa.....	13
1.6. Curtius Rufus viszonyulása a retorikához és a filozófiához	15
1.7. Curtius Rufus Alexandros-képe	17
1.8. Curtius Rufus barbárokról közvetített képe	20
1.9. A poligámia intézménye, Alexandros házassági politikája.....	23
1.10. Kérdésfeltevés	26
2. Alexandros találkozása III. Dareios nőrokonainal	28
2.1. III. Dareios nőrokonainak fogságba esése, Alexandros látogatása	31
2.2. Stateira halála	43
2.3. Sisygambis elutasítja kiszabadítását.....	53
2.4. Alexandros III. Dareios nőrokonait Susában hagyja.....	55
2.5. Sisygambis közbenjárása az uxiosok érdekében	61
2.6. Sisygambis reakciója Alexandros halálhírére	66
2.7. Konklúzió	71
3. Barsiné mint Alexandros felesége?.....	73
3.1. Barsiné a forrásokban.....	74
3.2. Alexandros és Barsiné kapcsolata	77
3.3. Héraklés a trónutódlás körüli viták során.....	81
3.4. Barsiné Curtius Rufus munkájában.....	84
3.5. III. Dareios lányának neve: Barsiné vagy Stateira, Barsiné és Stateira	85
3.6. Konklúzió	91
4. Alexandros találkozása Hystaspés hitvesével	93
4.1. Hystaspés feleségének genealógiája.....	93
4.2. Hystaspés genealógiája	97
4.3. Hystaspés felesége Curtius Rufus munkájában.....	99
4.4. Konklúzió	105

5.	Thalestris, az amazonok királynője	106
5.1.	Az amazonok királynője a forrásokban.....	106
5.2.	A találkozást elbeszélő epizód történeti alapja, értelmezési lehetősége	112
5.3.	Alexandros és Thalestris találkozása Curtius Rufus munkájában.....	115
5.4.	Konklúzió	120
6.	Sisimithrés, a gyáva	122
6.1.	Sisimithrés felesége a forrásokban	122
6.2.	Azonos szereplő-e Oxartés és Oxyartés?	126
6.3.	Oxyartés szerepeltetése a forrásokban	128
6.4.	Alexandros reagálása Sisimithrés/Choriénés tetteire	131
6.5.	Sisimithrés felesége Curtius Rufus és a <i>Metzi Epitomé</i> leírásában	132
6.6.	Azonos szereplő-e Sisimithrés és Choriénés?	137
6.7.	Konklúzió	142
7.	Spitamenés hitvese: a lefejezés motívuma Curtius Rufusnál.....	144
7.1.	A történet lehetséges forrása	145
7.2.	Spitamenés felesége Curtius Rufus és a <i>Metzi Epitomé</i> leírásában.....	147
7.3.	A lefejezés motívumának irodalmi, mitológiai előzményei.....	153
7.4.	Konklúzió	158
8.	Alexandros és Cleophis állítólagos kapcsolata	160
8.1.	Cleophis a forrásokban.....	161
8.2.	Az indiai zsoldosok sorsa a forrásokban	169
8.3.	Alexandros tetteinek, a zsoldosok lemészárlásának lehetséges indokai	172
8.4.	Cleophis megjelenése Curtius Rufus és a <i>Metzi Epitomé</i> leírásában.....	175
8.5.	A forrásokban szereplő gyermek genealógiájával kapcsolatos probléma.....	179
8.6.	Konklúzió	184
9.	Összefoglalás.....	186
10.	Rövidítések jegyzéke.....	195
10.1.	Antik források	196
11.	Bibliográfia	200
11.1.	Szövegkiadások	200
11.2.	Fordítások, kommentárok.....	200
11.3.	Felhasznált irodalom	202
12.	Absztrakt	221
13.	Abstract.....	222

1. Bevezetés

Alexandrosról az idők folyamán számos munka született. Ez nem tekinthető véletlennek, hiszen a makedón uralkodó alakja újra és újra az érdeklődés középpontjába került. Népszerűsége elsősorban hódításainak köszönhető, mivel fiatal kora ellenére hatalmas és egzotikus birodalmat hódított meg és tartott össze. Kiváló hadi jártasságának, briliáns stratégiai érzékének, valamint intellektusának hála, vállalkozásai rendre sikerrel végződtek, neve pedig egyre inkább a legyőzhetetlenséggel, illetve az ehhez kapcsolódó vezetői képességekkel, a gyorsasággal, az előrelátással és a kiváló helyzetfelismerő képességgel párosult. Az alakja köré épülő legendák születését azonban nem csupán köre, hanem maga Alexandros is támogatta és táplálta, hiszen tökéletesen felismerte a propagandaeszközök fontosságát. Tragikusan rövid élete, karizmatikus jelleme, karakterének kettőssége, valamint a felépített hatalmas birodalom tiszavirág-életű tündöklése ugyancsak kiváltotta az utókor csodálatát, vagy a már említett jellemvonásai miatt: erőteljes bírálatát.

Megítélése tehát koronként változott, olykor túlságosan negatívan, máskor pedig éppen ellenkezőleg, felettébb pozitívan értékelték tevékenységét. Nem túlzás tehát azt állítanunk, hogy minden kornak, ezenfelül pedig minden kutatónak megvolt és megvan a maga Alexandrosa.¹ Tevékenységét, haditechnikáját, későbbi korokra gyakorolt hatását sokan sokféle szempontból vizsgálták, az alakjával foglalkozó kutatások mégis rendre arra koncentráltak, hogy a legendák homályába vesző Alexandros-ábrázolásokban hangsúlyozzák a realitást, vagyis a tényleges történeti valóságot.²

Az Alexandros és a barbár, perzsa asszonyok találkozását bemutató jelenetek mindezidáig kevés figyelmet kaptak a kutatásokban. Természetesen vizsgálták III. Dareios nőrokonainak a perzsa társadalomban, majd a makedón udvarban betöltött szerepét és funkcióját, Alexandros házassági politikájának sajátosságait, feleségeinek és utódainak politikai szerepét és sorsát. Az uralkodónak az amazonkirálynővel, Thalestrisszal való találkozása ugyancsak érdeklődésre tartott számot a mitológiai történet történelmi korba helyezése miatt. Ezek a vizsgálatok azonban elsősorban történelmi, szociológiai, ritkábban irodalmi szempontból közelítettek a témához.

¹ WILCKEN, 1932, *Preface*; BADIAN, 1964, 192; BADIAN, 1976, 280; BORZA, 1995, 2.

² Vö. BORZA, 1995, 2–3.

Curtius Rufus – a többi, Alexandros történetét elbeszélő szerzővel ellentétben – számos epizódban szerepelteti a barbár, perzsa nőalakokat meglehetősen aktív, az események menetét jelentősen befolyásoló szerepkörben. A doktori disszertáció ezért céljának tekinti a makedón uralkodó és a barbár nőalakok találkozásait megörökítő jelenetek részletes és alapos forráskritikai szempontú elemzését, vagyis a szerzők leírásainak komparatív vizsgálatát. A szerzők témaválasztása miatt ugyanakkor elengedhetetlennek tűnik a barbár-sztereotípiá elemeinek kiemelése, aspektusainak meghatározása is.

A fentiek célja, hogy a fennmaradt leírások összevetése után a disszertáció kimutassa a beszámolók közötti egyezéseket és különbségeket, elfogadja, módosítsa vagy bővítse az eddigi *Quellenkritik* eredményeit. Vizsgálja tehát a hasonlóságok és különbségek okait, a kihagyások és betoldások mögött sejtethető írói szándékot.

A fejezetek során kiemelt szerep jut Curtius Rufus megoldásainak, aki a leghosszabb és legrészletesebb leírást nyújtja ezekről a barbár, perzsa nőkről: III. Dareios anyjáról, Sisygambisról; feleségéről, Stateiráról; gyermekeiről, ifjabb Stateiráról és Drypétisről; Artabazos lányáról, Barsinéről; Hystaspés feleségéről; az amazonok királynőjéről, Thalestrisről; Sisimitrés hitveséről; Spitamenés feleségéről; Cleophisról, Massaga királynőjéről; és Rhóxanéről. A fennmaradt beszámolók összevetéséből kirajzolódó eredmények hozzájárulhatnak Curtius Rufus sajátos írói megoldásainak jobb megértéséhez, Alexandrosról közölt képének árnyalásához, valamint az általa alkalmazott – és negatívnak ítélt – barbár-fogalom pontosabb meghatározásához.

A disszertáció jelen formájában nem törekszik teljességre, így eltekint Alexandros és Rhóxané találkozásának, valamint ifjabb Stateira és Drypétis sorsának részletes bemutatásától. Ennek egyik oka a terjedelmi korlátok szem előtt tartása, valamint az a tény, hogy már korábban kifejtettem állásponatomat ezekről a jelenetekről³, másrészt, mivel Elizabeth Baynham Curtius Rufusról szóló monográfiájában⁴, valamint John E. Atkinson a *Historiae Alexandri Magni Macedonis* című munkáról írt kommentárjában⁵ ugyanezen szempontok – Curtius Rufus barbárokról közvetített képe, a szerző moralizáló és retorikai szándéka, Alexandrosról közvetített képe, aktuálpolitikai áthallások – szerint vizsgálta az Alexandros és Rhóxané találkozásait megörökítő jelenetet.

³ MUNDING, 2008, 69–77; MUNDING 2010, 187–192.

⁴ BAYNHAM, 1998c, 190–192.

⁵ ATKINSON, 2000a, 495–496.

1.1. Elsődleges és másodlagos források

Erről az Alexandros vagy közvetlen a halálát követő tradícióról, azaz az úgynevezett első generációs szerzőktől⁶ származó munkákról⁷ azonban szinte semmit sem tudunk, hiszen létezésüket csupán a későbbi szerzők – sok esetben éppen pontatlanságuk miatt – kritikával illetett utalásaiból ismerjük.⁸ Nem lehetünk tehát biztosak abban, hogy hitelt érdemlőnek tekinthetők-e, hiszen nem tudjuk rekonstruálni sem a keletkezési körülményeiket, sem a művek tartalmát vagy Alexandros-ábrázolását, mint ahogy arról sem alkothatunk képet, hogy a szerzők teljességében mutatták-e be Alexandros hadjáratát, vagy annak csupán egy általuk preferált részét választották. Természetesen az is lehetséges, hogy csupán az uralkodó személyiségére koncentráltak, akár követendő, akár elrettentő példaként mutatva be tetteit, olykor a túlzásoktól sem riadva vissza. Mindezekon felül az elsődleges szerzők közötti kronológiai sorrend meghatározása mind a mai napig bizonytalan⁹, mivel erre vonatkozóan csupán két biztos adatunk van. Az egyik, hogy olynthosi Kallisthenés, a hivatalos történetíró haláláig, Kr. e. 327-ig jegyezte le az ázsiai expedíció történetét. A másik megfellebbezhetetlen tény pedig az, hogy Aristobulos öregkorában, az ipsosi csata (Kr. e. 301) után írhatta munkáját.¹⁰ Mivel tehát ezek az elsődleges források mára már elvesztek, műveik értékét, stílusát, bemutatott Alexandros-képük milyenségét, apologetikus vagy éppen támadó mivoltát csupán a későbbi szerzők néhány elszórt, ámde nevesített utalása alapján rekonstruálhatjuk.¹¹

A ránk maradt, Alexandrosszal foglalkozó görög és latin nyelvű (úgynevezett másodlagos¹²) források Diodóros¹³, Curtius Rufus, Plutarchos¹⁴, Arrhianos¹⁵, Iustinus¹⁶ (vagy

⁶ A szakirodalomban a következő elnevezések szerepelnek: „*first generation historians*”, „*primary sources*”, illetve „*lost histories*”.

⁷ Az elsődleges szerzők fragmentumait tartalmazó munkák a következők: MÜLLER, 1846; *FGrH* II B 618–828; II D 403–542. A szövegek fordításához vö. ROBINSON, 1953, 30–276.

⁸ Az elsődleges szerzőkről és dokumentumokról lásd: PEARSON, 1960; PÉDECH, 1984; BAYNHAM, 2003, 3–19; ZAMBRINI, 2007, 210–221.

⁹ Az orthodox kronológia a következő: 1. Kallisthenés (Kr. e. 327†; *FGrH* 124); 2. Onésikritos (*FGrH* 134) és Nearchos (valamikor Alexandros halála és Kr. e. 310 között, mégis valószínűbb a korábbi dátum; *FGrH* 133); 3. Médeios (talán nem sokkal Alexandros halála után; *FGrH* 129); 4. Kleitarchos (véltetően Kr. e. 309 és Kr. e. 306 között; *FGrH* 137); 5. Ptolemaios (Kr. e. 306 után, de még biztosan a Kr. e. IV. század folyamán; *FGrH* 138); 6. Aristobulos (valamikor Kassandros halála [Kr. e. 298] után; *FGrH* 139). Vö. PÉDECH, 1984, 8–9; ZAMBRINI, 2007, 212.

¹⁰ *Arr. An.* 7.18.5.

¹¹ A problémáról általánosságban lásd: PEARSON, 1943, 43–56; BRUNT, 1980, 477–494; BOSWORTH, 2000, 3; BAYNHAM, 2003, 3–13.

¹² A szakirodalomban a következő elnevezés szerepel: „*secondary sources*”, „*extant historians*”, illetve „*main Alexander historians*”.

forrása, Pompeius Trogus¹⁷), és a *Metzi Epitomé*¹⁸ szövegét foglalja magába.¹⁹ Leírásaik azonban jelentősen különböznek egymástól, amit legegyszerűbben az általuk követett forrás(ok) különbözőségével, valamint a választott műfaj (biográfia, világtörténet, univerzális történeti munka, történeti monográfia, *epitomé*) sajátosságaival, vagyis a szükségtelen információk mellőzésével, a vázlatos, ámde lényegre törő fogalmazásmóddal és az *ortus–actus–obitus* séma alkalmazásával magyarázhatunk. A beszámolók összevetése azonban a legkevésbé sem mentes a problémáktól, hiszen ritkán találunk példát arra, hogy néven neveznék az adott epizód bemutatásakor követett elsődleges forrásaikat. A különbségek és egyezések okainak egyértelmű tisztázása éppen ezért lehetetlen, hiszen csupán feltételezhetjük, hogy mi lehetett a történet eredeti forrása, pontosan mi szerepelhetett annak beszámolójában és mi az, amit a ránk maradt szerző átvett, elvetett, vagy éppen módosított.

A másodlagos forrásokat a szakirodalom két nagyobb csoportra bontotta, így a Ptolemaios és Aristobulos, kisebb mértékben pedig Nearchos beszámolóját követő Arrhianost elkülönítette a forrásként csupán egyetlen szerzőt, Kleitarchost²⁰ használó görög és latin

¹³ Diodóros a Kr. e. 1. század második felében írta *Bibliothéké Historiké* című munkáját, amely úgy tűnik, megelőzi Pompeius Trogus művét. Alexandros életét és tetteit a világtörténet tizenhetedik könyve tartalmazza. Diodóros technikájáról, forráshasználatáról újabban lásd: PRANDI, 2013, VII–XLII.

¹⁴ Plutarchos Iulius Caesar biográfiájával párba állított Alexandros-életrajza vélhetően Kr. u. 110–115 között keletkezett. A biográfus számos más életrajzában is közöl adatot Alexandrosról (Démostenész, Phókión, Eumenész, Démétrios). A tárgyalás szempontjából fontos kiemelnünk még két, Alexandros szerencséséről szóló retorikai esszéjét (*De Fortuna aut Virtute Alexandri I, II*). Plutarchos Alexandros életrajzának datálásáról és a szerző technikájáról bővebben: HAMILTON, 1969, XXXVII.

¹⁵ Arrhianos *Anabasis Alexandru* címen ismert, hét könyvből álló, Xenophón mintáját követő munkája a Kr. u. 2. században keletkezett. Pontos datálása vitatott, úgy tűnik, hogy később született, mint Plutarchos Alexandros-életrajza. A datálási problémákról, valamint Arrhianos forráshasználatáról, technikájáról bővebben lásd: BOSWORTH, 1980, 1–38; BOSWORTH, 1995, 1–7; TÓTH, 2013, *passim*.

¹⁶ Marcus Iunianus Iustinus Kr. u. 200 körül készíthette el kivonatát Pompeius Trogus univerzális történeti munkájából. Az Alexandrosra vonatkozó adatokat a tizenegyedik és a tizenkettedik könyv tartalmazza. Iustinus életéről, technikájáról bővebben: HECKEL–YARDLEY, 1997, 8–19.

¹⁷ Pompeius Trogus a 44 könyvből álló *Historiae Philippicae* című munkát Augustus uralkodásának idején állította össze. Pompeius Trogus munkájáról és technikájáról részletesebben lásd: HECKEL–YARDLEY, 1997, 1–8; HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 1–8.

¹⁸ A *Metzi Epitomé*t a Kr. e. 4–5. század folyamán állíthatták össze. Egy *manuscriptum*ban együttesen három Alexandrosszal kapcsolatos szöveg hagyományozódott ránk: 1. Alexandroszról szóló levele (*Epistula Alexandri Macedonis ad Aristotelem magistrum*), 2. Alexandroszról szóló történeti munka, vagy még inkább *epitomé*, az *Epitoma rerum gestarum Alexandri Magni* (III. Dareios halálától mutatja be az eseményeket, és Alexandros indiai hadjáratának elbeszélésével zárul), 3. Alexandros utolsó napjait és végrendeletét bemutató munka (*Liber de morte testamentoque Alexandri*). A *Metzi Epitomé* datálásáról, tartalmáról, forráshasználatáról és forrásértékéről lásd: BAYNHAM, 1995, 60–77.

¹⁹ A felsorolt szerzőkön kívül természetesen mások is, így Polybios, Strabón (15–17. könyv) és az idősebb Plinius is említette a makedón uralkodó tetteit, az események bemutatásának mégis jóval kisebb részt szenteltek. Az Alexandrosszal foglalkozó szerzők között olyanokkal is találkozunk, akik Alexandros alakját mint *exemplumot* használták. A teljesség igénye nélkül Valerius Maximust, Senecát és Liviuszt említhetjük. Mindemellett Athénaios, Lukianos és Philostratos személyében az Alexandrosról szóló anekdotáknak is akadtak megőrkítői. Vö. BAYNHAM, 2003, 13–19; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 1.

²⁰ Kleitarchosról és fragmentumairól bővebben lásd: BROWN, 1950, 134–155; GITTI, 1953, 38–51; PEARSON, 1960, 225–230; HAMILTON, 1961, 448–458; BORZA, 1968, 25–45; GOUKOWSKY, 1969, 320–337;

nyelvű szövegektől. Ezt a második csoportot a kutatás az úgynevezett népszerű vagy *vulgata-hagyomány*, *Alexandros-vulgata*, *Kleitarchos-vulgata*²¹ címkével látta el. Ebbe a kategóriába eredetileg csak Diodóros és Curtius Rufus tartozott, később azonban Iustinus, utána pedig Plutarchos és egy viszonylag késői forrás, a *Metzi Epitomé* is belekerült.²² A beszámolók közötti párhuzamra valóban az a legnyilvánvalóbb magyarázat, hogy a szerzők közös tradíciót követhettek, mégis tévedés lenne azt feltételezni, hogy csupán egyetlen forrást (*Einquellenprinzip*) követtek szolgálai módon.²³

1.2. A *Historiae Alexandri Magni Macedonis* műfaja

Az Alexandrosszal foglalkozó kutatás sokáig csak Arrhianos munkáját tekintette hiteles érdemlő történeti forrásnak²⁴, és vajmi keveset foglalkozott a többi szerző beszámolójával. Erre a sorsra jutott Curtius Rufus *Historiae Alexandri Magni Macedonis*²⁵ című munkája is, annak ellenére, hogy ez tekinthető a legteljesebb és egyben a legkorábbi latin nyelvű beszámolóknak Alexandros hadjáratáról.

A *Historiae* műfajának egyértelmű meghatározása sokáig váratott magára.²⁶ Curtius Rufus ugyanis nem kívánja a történelmi folyamatokat értelmezni, és eltekint annak

SCHACHERMEYR, 1970, 211–224; HAMILTON, 1977, 126–146; BOSWORTH, 1988, 87–93; PRANDI, 1996; BOSWORTH, 1997, 211–224.

²¹ SCHWARTZ, 1905, 682–683; JACOBY, 1921, 622–654. A terminus használata ellen van: TARN, 1948, 132: „There never was any such thing as an Alexander vulgate or Cleitarchan vulgate, exhibited by D., C. and J.” Vö. még: HAMMOND, 1983, 1–5, 166. Hammond nézete ellen van: HECKEL, 1994, 67; BOSWORTH, 2000, 6, 16. láb: „On the history of this discovery, perhaps the single most important contribution to the source criticism of Alexander’s reign, see Bosworth 1976. There have been protests against the use of the label ‘vulgate’ (particularly Hammond 1983: 1–3; the term is defended by Bosworth 1988b: 8–9), but even the most confirmed critics of the terminology accept that there is a common tradition, used selectively and in different ways by a large proportion of our extant sources.”

²² Vö. BRUNT, 1976, XXXII; BOSWORTH, 1976a, 1–46; BOSWORTH, 1980a, 28, 159, 271, 329, 331, 345; STEWART, 1993, 12; BOSWORTH, 2000, 3; HECKEL, 1994, 67; HECKEL–YARDLEY, 1997, 34; BAYNHAM, 1998c, 85; BAYNHAM, 2003, 21.

²³ Hasonló nézeten van: BOSWORTH, 1988, 8–11. Véleménye szerint végső soron indokolt a *vulgata-hagyomány* háttérben közöst forrást feltételezni, amely valóban nem lehet más, mint Kleitarchos, vö. BAYNHAM, 2003, 21.

²⁴ BORZA, 1967, *passim*, de különösen XXV; ATKINSON, 1998b, 3469; FEARS, 2001, 448; BAYNHAM, 1998c, 5, 13, 67. Baynham megállapítása ellen lásd: FEARS, 2001, 448.

²⁵ A kódexek eltérnek a mű címét illetően, de a P és B *kolophonját* felhasználva általában ezt az alakot tartják a legvalószínűbbnek, vö. ATKINSON, 1998b, 3456.

²⁶ A témával kapcsolatban lásd: MCQUEEN, 1967, 19–20. McQueen meghatározta a munka *enkómion* jellegét, továbbá úgy vélte, hogy számos biográfiai elem mutatható ki a *Historiae*ben, így az valójában a történetírás és a biográfia keverékének tekinthető „*fusion of both genres*”. Vö. RUTZ, 1986, 2329–2333. A biográfiai jellegről bővebben lásd: HAMILTON, 1969, XXXVIII. A műfaj meghatározásához vö. még: CURRIE, 1990, 69, 76, de különösen 75: „*Didactic-romantic biography, descended from Xenophon’s Cyropaedia, Alexander histories, romantic fiction (love stories), declamation, New Comedy – such elements as these had direct or indirect influence upon the history which Curtius produced...*” BAYNHAM, 1998c, *passim*; ALBRECHT, 2004, 859: „*A Historiae Alexandri Magni a »tragikus történetírás« kategóriájába sorolhatjuk, illetve történelmi regénynek nevezhetjük.*” ATKINSON–YARDLEY, 2009, 16: „*Curtius’ work belongs more to the genre of the monograph as*

meghatározásától is, milyen helyet foglal el Róma a világtörténelemben.²⁷ Munkája éppen ezért leginkább olyan történeti monográfiának tekinthető, amely anyagát az uralkodó, Alexandros alakja és tettei köré rendezzi. Ezzel a megoldással azonban írását másodlagos üzenet hordozójává tehettem²⁸, hiszen indokoltnak tűnik annak feltételezése, hogy a szerzőt valamelyik, Alexandrost modelljének tekintő *princeps* ihlette a témaválasztásában.²⁹

Munkájában igyekszik követni a kronológiai sémát, ahol azonban ettől eltér, vagy úgy dönt, hogy a jeleneteket szorosabb egységgé fűzi össze, ott a törés okát egyértelműen meghatározza.³⁰ A *Historiae* anyaga mégsem az uralkodó halálával, hanem testének Egyiptomba szállításával zárul. Ebből a megoldásból kitűnik, hogy Curtius Rufus kiemelt figyelmet fordított az Alexandros halálát követő zűrzavaros eseményekre, legfőképpen pedig a trónutódlás kérdésének problematikájára, amely még inkább indokolja azt a feltevést, hogy műve ténylegesen történeti monográfia. Kétségünk sem lehet afelől, hogy az általa bemutatott események valójában nem a teljes történeti valóságot tükrözik³¹, hiszen Curtius Rufus szüntelenül reflektál – akár *in prima persona* – korának aktuális eseményeire, az uralkodó hibáira, a trónutódlás okozta krízisre, egyszóval társadalma problémáira.³²

defined by Polybius, and as represented by Sallust's Bellum Jugurthinum and Bellum Catilinae...”, ATKINSON–YARDLEY, 2009, 28: „As Roman drama preceded Roman historiography, and as there was a strong tradition of presenting Roman history as drama, Curtius may well have come under the influence of what Wiseman styles ‘docu-drama’.” Vö. WISEMAN, 1993, 133–135, 141.

²⁷ ATKINSON, 1998b, 3456–3457.

²⁸ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 2, 43.

²⁹ MILNS, 1966, 490–507; ATKINSON, 1975, 363–367; ATKINSON, 1998b, 3457; BAYNHAM, 1998c, 205: „In his preface, Curtius almost certainly made some kind of dedicatory eulogy to his princeps; it was thus structurally appropriate that he reinforce his praise in the final book of the *Historiae*, and since he had already dedicated the work, there was no need to name the emperor again.”

³⁰ Curt. 5.1.1–2.; BAYNHAM, 1998c, 27; BARZANÒ, 1985, 134; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 44–45. Rutz nézete szerint Curtius Rufus hasonlít Arrhianoszhoz, vagyis nem követi az annalisztikus sémát, vö. RUTZ, 1986, 2334.

³¹ Curtius Rufus beszámolójából hiányzik a történelmi hitelesség, lásd: SCHACHERMEYR, 1970; MCKECHNIE, 1999, 44–60. Ellene, vagyis szerzőnk beszámolójában kimutatható a hitelességre való törekvés, vö. ERRINGTON, 1970, 49–77; MARTIN, 1983, 161–190; ATKINSON, 1998b, 3468–3470; ATKINSON, 1998a, XXV–XXVI, XXXI; BOSWORTH, 2003, 167–198; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 32–41.

³² A szerző korára vonatkozó utalásokról általánosságban lásd: LAIRD, 2009, 208–209. Curtius Rufus kapcsán pedig vö. HAMMOND, 1983, *passim*; BARZANÒ, 1984, 169–178; BARZANÒ, 1985, *passim*; HECKEL, 1994, 68; BOSWORTH, 2000, 9; BAYNHAM, 1998c, 12: „Given the parallels between the political conflict Alexander’s power brought and the principate of Curtius’ day, it is not surprising that the *Historiae* should be colored with contemporary overtones. Scholars have often commented on this aspect of Curtius, but it is erroneous to see the work as a simple allegory – or to see Alexander as a »whipping boy« (A. M. Devine’s term) – for any one princeps.” Vö. DEVINE, 1979, 157; BAYNHAM, 1998c, 44; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 2–3.

1.3. A mű datálása és kapcsolata az irodalmi elődökkel

A tíz könyvből álló munka azonban szerfőlött hiányos. Az első két könyv teljesen elveszett, és a többi könyvben számos *lacuna* és szövegprobléma mutatható ki. A legnagyobb gondot mégis a *praefatio* hiánya okozza, hiszen ha a szerző követte az antik történetírói gyakorlatot, akkor itt szólhatott szerzői hitvallásáról, az általa követett történetírói elvekről, továbbá arról, mi volt a célja a témaválasztással, milyen munkamódszert követett, milyen forrásokat részesített előnyben, legfőképpen pedig arról, kinek ajánlotta művét.

A *praefatio* eltűnése a legfőbb oka annak, hogy mind a mai napig tisztázatlan Curtius Rufus életrajza, valamint a munka létrejöttének időpontja. A kutatók Plinius³³, Tacitus³⁴ és Suetonius³⁵ hivatkozásai nyomán próbálták rekonstruálni alakját, tevékenységét és politikai szerepvállalását, míg a művön belüli, *metatextuális* utalások alapján a *Historiae* keletkezési körülményeinek meghatározásával kísérleteztek. Tevékenységét így Augustus principátusának korai szakaszától (Kr. e. 25–23.) egészen a Kr. u. 4. századig szinte mindenhová datálták³⁶, leginkább azonban három művön belüli adat, a Tyros helyzetét³⁷, valamint a parthus birodalom kiterjedését boncolgató leírás³⁸, továbbá a polgárháborúra és az új princeps feltűnésére (*laudatio*) vonatkozó digresszió³⁹ segítette a felmerülő lehetőségek szűkítését. Az újabb szakirodalom mostanság leginkább két uralkodó, Claudius és Vespasianus kora között hezitál.

Curtius Rufus elődeivel való kapcsolatának meghatározása az irodalmi szempontokon túl további segítséget nyújthat a datálási probléma tisztázásában. A vizsgálat érthető módon azokra a szerzőkre koncentrált, akiknek hatása befolyásolhatta a kérdés megoldását, így

³³ Plin. *Ep.* 7.27. Egy Curtius Rufus, mint Africa *proconsula*.

³⁴ Tac. *Ann.* 11.20–21. Egy Curtius Rufus, mint Africa *proconsula*.

³⁵ Suet. *Gram.* 33. Egy Q. Curtius Rufus nevű rétor említése.

³⁶ A szerző datálására vonatkozó hipotézisek a következőek: Augustus kor: KORZENIEWSKI, 1959. Claudius alatt: SUMNER, 1961, 30–39; DEVINE, 1979, 142–159; ATKINSON, 1980, 25–34; BÖDEFELD, 1982; HAMILTON, 1988, 445–456; DEMPSIE, 1991, V; ATKINSON, 1998b, 3452. Nero alatt: VERDIÈRE, 1966, 490–509; WISEMAN, 1982, 67. Galba alatt: MILNS, 1966, 490–507. Vespasianus alatt: INSTINSKY, 1962, 379–383; SCHEDA, 1969, 380–383; GRILLI, 1976, 215–223; RUTZ, 1981, 646–654; RUTZ, 1983a, 166–168; BARZANÒ, 1985, 72–100 (Barzanò szerint Curtius Rufus Alexandros-képe azonban Titusra utalhat); MINISSALE, 1983; FUGMANN, 1995, 233–243; BORZSÁK, 1976, 36–44. A vespasianusi datálással kapcsolatban óvatosabban fogalmaz: BAYNHAM, 1998c, 219; Traianus alatt: RÜEGG, 1906; BOSWORTH, 1983, 151–154. Bosworth 2004-es írásában inkább a vespasianusi datálásra hajlik, vö. BOSWORTH, 2004, 566; Marcus Aurelius alatt: G. CASTELLI (Bödefeld idézete alapján vö. BÖDEFELD, 1982, 99). Septimus Severus alatt: ALTHEIM, 1948, 153–165. Caracalla alatt: FEARS, 2001, 451; Severus Alexander alatt: GRISET, 1964, 160–164. Constantinus alatt: PICHON, 1908, 210–214. Theodosius alatt: C. BARTH (Mützell idézete alapján, vö. MÜTZELL, 1841, LXXVIII).

³⁷ Curt. 4.4.21.

³⁸ Curt. 4.12.11; 5.7.9; 5.8.1; 6.2.12; 7.10.16.

³⁹ Curt. 10.9.1–6.

Valerius Maximus⁴⁰, Velleius Paterculus⁴¹, az idősebb⁴² és ifjabb⁴³ Seneca, valamint Lucanus⁴⁴, Pomponius Mela⁴⁵ és Curtius Rufus művei között kimutatható párhuzamok keltették fel a figyelmet. A kutatók végső soron arra a következtetésre jutottak, hogy az azonosságok alapja az adott korszak jellemzői, a rétoriskolák hatása, egy bizonytalan függőségi viszony, vagy egy köztes forrás használata lehetett. Más a helyzet a Tacitus munkáival való egyezések vizsgálatakor, hiszen itt nemcsak a függőségi viszonyt, de még a függőség irányát is sikerült kimutatni⁴⁶, így csupán egyetlen szerző érvelt amellett, hogy Tacitus előbb írt, mint Curtius Rufus⁴⁷. Az allúziók, tudatos rájátszások egyértelmű meghatározása azonban kétséges, hiszen sok esetben nehezen meghatározható, hogy közvetlen vagy közvetett átvételekről⁴⁸ van-e szó. Livius⁴⁹ és Vergilius⁵⁰ bizonyítottan Curtius Rufus előképei között tartható számon⁵¹. Hérodotos hatása is kimutatható, ám az megkérdőjelezhető, hogy közvetlenül ismerte-e⁵², mint ahogyan a Sallustiustól való függése is.⁵³

Mára azonban a szerző szókinccse, retorikája, a geográfiai terminusok használata és az alkalmazott prózaritmus alapján elfogadottnak tekinthető, hogy Curtius Rufus Kr. u. 1.

⁴⁰ ATKINSON, 1980, 40; BAYNHAM, 1998c, 26. A történetek hasonlóságának oka a közös forrás (Trogus) használata, vö. ATKINSON–YARDLEY, 2009, 30.

⁴¹ SEEL, 1956, 92–93; ATKINSON, 1980, 40, 169; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 30. A hasonlóság alapja, hogy mind a két szerző a Iulius–Claudius dinasztia propagandatémáját (*pax, salus*) visszhangozza.

⁴² BARDON, 1947a, 125; DOSSON, 1886, 244; LEEMAN, 1963, 256; ATKINSON, 1980, 40–41; BAYNHAM, 1998c, 27–29; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 30.

⁴³ STEELE, 1915, 412 skk; WILHELM, 1928, SCHANZ–HOSIUS, 1935, 598–599; ATKINSON, 1980, 41; HAMILTON, 1988, 445–456; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 31.

⁴⁴ Hosius szerint Lucanus meríthetett Curtius Rufustól, vö. HOSIUS, 1893, 383–392. Pichon ezzel ellentétben úgy vélte, hogy a hasonlóság alapja a közös forrás használata. A forrást is azonosította, aki véleménye szerint nem más, mint Livius, vö. PICHON, 1912, 254 skk. Hasonló nézeten van: RUTZ, 1983b, 399–409, különösen: 408, 29. láb. A hasonlóság alapja a rétoriskolák hatása: ZWIERLEIN, 1988. Lucanus és Curtius Rufus hasonlóságairól kiváló összefoglaló: MATTHEWS, 2008, 256.

⁴⁵ PARRONI, 1978, 444–445. Szerinte vélhetően Curtius Rufus használta Pomponius Melát. Atkinson szerint azonban a függőség iránya megkérdőjelezhető, vö. ATKINSON, 1998b, 3467; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 31.

⁴⁶ WALTER, 1887 (több mint 600 párhuzamot mutatott ki); STEELE, 1915, 402–423; ALFONSI, 1967, 154–155; BORZSÁK, 1976, 36–44; LUND, 1987, 50–56; BAYNHAM, 1998c, *passim*; BOSWORTH, 2004, 554.

⁴⁷ STEELE, 1915, 416–417.

⁴⁸ Vélhetően köztes forrásnak köszönhető az Enniusszal, Naeviuszal, esetlegesen pedig a Silius Italicusszal kimutatható egyezés. A témáról bővebben lásd: ATKINSON, 1998b, 3467–3468; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 28.

⁴⁹ Livius hatása szóképzésben, tematikus egyezésekben, allúziókban és a retorikai toposzok kialakításában jelentkezik, vö. DOSSON, 1886, 276–277; STEELE, 1915, 404–409, 421; STEELE, 1919, 40–46; SUMNER, 1961, 37, 15. láb.; MCQUEEN, 1967, 21; RUTZ, 1983b, 399–409; RUTZ, 1986, 2340–2341; BRACCESI, 1987, 237–239; ATKINSON, 1998, 3466; BAYNHAM, 1998c, 20–25; STONEMAN, 1999, 170–171; ATKINSON, 2009, 29–30.

⁵⁰ STEELE, 1915, 410; PEARSON, 1960, 248; BALZER, 1971; ATKINSON, 1980, 40; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 29.

⁵¹ HECKEL, 1994, 67.

⁵² JACOBY, 1919, 1704; PEARSON, 1960, 10 skk; RÜEGG, 1906, 64, 66; BLÄNSDORF, 1971, 11–24; HECKEL, 1984, 9; RUTZ, 1986, 2338–2339. Atkinson nézete szerint Hérodotos hatása megkérdőjelezhető, vö. ATKINSON, 1980, 107–108.

⁵³ BOLAFFI, 1949, 195–196; WIEDEMANN, 1872, 756–760; RUTZ, 1986; ATKINSON, 1998b, 3466; HECKEL–YARDLEY, 2009, 16, 29.

századi történetíró⁵⁴, műve pedig stílusa és nyelvezete miatt egyértelműen sub-liviusi, de pre-tacitusi munkának tekintendő.⁵⁵

1.4. Curtius Rufus forráshasználata

Curtius Rufus forráshasználata mindig is a tudományos érdeklődés középpontjában állt, annak ellenére, hogy a szerző csupán három forrást – Kleitarchost, Timagenést és Ptolemaiost – említett név szerint.⁵⁶ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Curtius Rufus ezeket a szerzőket ténylegesen olvasta⁵⁷, még kevésbé, hogy csupán ezeket követte. A *Historiae* szöveghelyeinek alapos elemzése után megállapítható, hogy Curtius Rufus számos olyan információt közöl, amely a többi forrás beszámolójában nem található meg.⁵⁸ Mindez azt sugallhatja, hogy Curtius Rufus vagy több információt vett át forrásaiból, vagy teljesen más forrásokat használt, mint a többi, ránk maradt történetíró.⁵⁹ Az utóbbi felvetésnek kicsi a valószínűsége, így okunk lehet azt feltételezni, hogy ugyanazokat a forrásokat használta, mint a többi szerző. Ebben a megközelítésben azonban az eltérések okát a szerző invenciójával magyarázhatjuk: elképzelhető tehát, hogy írói szándékának megfelelően módosította, kiegészítette, átrendezte, vagy éppen átírta a forrásaiban olvasható anyagot.⁶⁰

A már említett különbségek ellenére azonban számos egyezés is kimutatható Curtius Rufus és a többi szerző, Diodóros⁶¹, Iustinus⁶², kisebb mértékben pedig Arrhianos⁶³

⁵⁴ COSTAS RODRIGUEZ, 1980; ATKINSON, 1980, 43–48; DEMPSIE, 1991, 282–284; ATKINSON, 1998a, XV; ATKINSON, 1998b, 3473; BAYNHAM, 2007, 428. A szókinccs és a prózaritmus kérdéséhez vö. még: MÜLLER–SCHÖNFELD, 1954, 755 skk; PICHON, 1908, 210–214. Wirth a prózaritmus és a szerkesztés alapján későbbi datálás mellett érvel: WIRTH, 1964, 1350. Nézete ellen van: ATKINSON–YARDLEY, 2009, 8.

⁵⁵ SYME, 1987, 111; ATKINSON, 1998a, XI.

⁵⁶ Curt. 9.5.21: *Ptolomaeum, qui postea regnavit, huic pugnae adfuisse auctor est Clitarchus et Timagenes; sed ipse, scilicet gloriae suae non refragatus, afuisse se missum in expeditionem memoriae tradidit.*; Curt. 9.8.15: *LXXX milia Indorum in ea regione caesa Clitarchus est auctor multosque captivos sub corona venisse.* Cf.: 8.5.8.

⁵⁷ BAYNHAM, 1998c, 74.

⁵⁸ RUZICKA, 1983; HECKEL–YARDLEY, 1984, 15; ATKINSON, 1998b, 3469; BAYNHAM, 1998c, 57.

⁵⁹ BAYNHAM, 1998c, 57.

⁶⁰ Hasonló nézetten van: ATKINSON, 1980, *passim*; ATKINSON, 1994, *passim*; ATKINSON, 2000, 319–324, 325: „*The mix of copying and innovation seems intentional, to draw attention to his art and in places to render the subtext ambivalent.*” Ellene van: BOSWORTH, 1983, 157–159; BOSWORTH, 1997, 219–220. Martin egyetért Atkinson nézetével, vagyis azzal, hogy Curtius Rufus hajlamos az innovációra, vö. MARTIN, 1983, 161–190. Badiannak is sikerült hasonlót bizonyítani, vö. BADIANN, 1985, 443, 2. láb. Hasonló nézetten van még: RUTZ, 1965, *passim*; HAMILTON, 1977, 126–146; HAMMOND, 1983, *passim*; HOLZBERG, 1988, 185–201; DEMPSIE, 1991, 275–281; HECKEL, 1994, 67–78; MCKECHNIE, 1999, 44–60, de különösen 60: „*Curtius was capable of manipulating themes... Scholars should believe nothing in Curtius book 10 which is not confirmed in another source; or if this commandment is too heavy to bear, at least they should be in a sceptical frame of mind...*” Gunderson kimutatja a Curtius Rufus munkájában megjelenő fiktív elemeket, vö. GUNDERSON, 1982, 177–196.

⁶¹ Curtius Rufus és Diodóros leírása közötti hasonlóságokról lásd: DOSSON, 1886, 138–140; SCHWARTZ, 1901, 1873–1875; TARN, 1948, 116–122. Tarn úgy véli, hogy Curtius Rufus olvasta Diodóros írását, és bizonyos részeit le is fordította. Tarn nézete ellen van: HAMILTON, 1977, 126–146. Hamilton feltételezése szerint Diodóros

beszámolója között. Így nem meglepő, hogy az eddigi vizsgálatok megpróbálták kideríteni, vajon a hasonlóságok a szerzők közel azonos forráshasználatából vagy direkt kölcsönzéseikből fakadnak-e, így abból, hogy a ránk maradt szerzők egyszerűen ismerték és használták egymás munkáit.⁶⁴

és Curtius Rufus közös forrásként Kleitarchost követte, az azonosságok így ezzel magyarázhatóak. Hammond egyetért ezzel, de elveti az egyetlen forrásra visszavezethető azonosságokat, és úgy véli, hogy Diodóros kiegészítő forrása Diyllos lehetett, akit Curtius Rufus is használhatott, vö. HAMMOND, 1983, *passim*. Hammond nézete ellen lásd: HORNBLOWER, 1984, 261–264; BADIAN, 1985, 454–468; ATKINSON 1985, 216. Óvatosabb nézőponton van: ATKINSON, 1980, 64–67; ATKINSON, 1998a, XX–XXI. Atkinson nézete ellen, vagyis Diodóros és Curtius Rufus közös forrása valóban Kleitarchos lehet, vö. SCHACHERMEYR, 1970, 92–104; SCHACHERMEYR, 1973, 658–662; BARZANÒ, 1985, 137; BOSWORTH, 1983, 155: „*I prefer to think of Curtius as using the same source as Diodorus, but excerpting it in a different way...*”. Vö. még: BOSWORTH, 1988, 7; BOSWORTH, 1976a, 1–46; HECKEL, 1984, 4–6; EGGE, 1978; HECKEL–YARDLEY, 1997, 34; BOSWORTH, 2000, 6–7; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 20. Porod érdekes következtetésre jutott. Nézete szerint Curtius Rufus nem eredetiben olvashatta Kleitarchost, vö. POROD, 1987, *passim*.

⁶² Curtius Rufus és Iustinus (pontosabban forrása, Pompeius Trogus) leírása közötti hasonlóságról és annak okairól lásd: TARN, 1948, 79, 124: „*Trogus is almost bound to have used Diodorus; but I have found nothing to indicate either that Trogus used Curtius or that Curtius used Trogus, though there are a few cases where both seem to be using the same popular story.*” Curtius Rufus és Pompeius Trogus vagy ugyanazokat, vagy legalábbis hasonló forrásokat használt, vö. SCHWARTZ, 1901, 1883 skk; DOSSON, 1886, 146–147; BARDON, 1947a, 123 skk. Jacoby szerint Curtius Rufus és Pompeius Trogus egy közbülső forráson keresztül ismerték Kleitarchost, vö. JACOBY, 1921, 631. Petersdorff teóriája szerint Curtius Rufus az Alexandrosszal kapcsolatos negatív képet Timagenéstől vette Troguson keresztül, vö. PETERSDORFF, 1884. Curtius Rufus olvasta Pompeius Trogus munkáját, ami kimutatható a szókészletén is, lásd: SEEL, 1956, 84 skk; EDSON, 1961, 198–203; DEMPSIE, 1991, 270–274; HECKEL–YARDLEY, 1997, 36; BAYNHAM, 1998c, 30–35. Prandi nézete szerint Curtius a kleitarchosi anyagot Timagenéstől vette, mindemellett azonban elképzelhetőnek tartja, hogy Curtius Rufus olvasta Trogus munkáját, vö. PRANDI, 1996, 140–144.

⁶³ Curtius Rufus és Arrhianos beszámolója közötti hasonlóságokról lásd: DOSSON, 1886, 141–143. Wirth nézete szerint Curtius Rufus olvasta Arrhianos *Anabasis* és *Indiké* című munkáját, vö. WIRTH, 1964, 1350. Wirth nézete ellen van: ATKINSON–YARDLEY, 2009, 8. Atkinson szerint az egyezések elsősorban Ptolemaiosra vezethetőek vissza, mégis feltételez egy további forrást, aki nézete szerint nem lehet más, mint Onésikritos, akit Curtius talán éppen Kleitarchoson, (vagy Médeioson) keresztül ismerhetett. Végül a következő álláspontra helyezkedik: „*But the central point is that Curtius used a source that was often close to what Arrian preserves, and, if Aristobulus was not much used by Curtius, we must conclude that Curtius read Ptolemy, as he appears to claim, or a source that drew heavily on Ptolemy, or both Ptolemy and a related source. This brings us to a consideration of Cleitarchus.*” ATKINSON, 1980, 61–64; ATKINSON, 1998a, XXIV; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 21–23. Dempsie nézete szerint is az azonosságok egy közös forrásra, Ptolemaiosra vezethetőek vissza, vö. DEMPSIE, 1991, 172. Bosworth ugyanakkor elképzelhetőnek tartja Aristobulost is, mint közös forrást, vö. BOSWORTH, 1983, 155–156. Ezt a gondolatot azonban már Tarn és Dosson is felvetette, vö. TARN, 1948, 107; DOSSON, 1886, 144.

⁶⁴ Curtius Rufus forráshasználatát érintő hipotézisekről kiváló összefoglaló: SEIBERT, 1972, 31–34; EGGE, 1978, 27–40; POROD, 1987, 2–29; ATKINSON, 1998b, 3458–3465. Curtius Rufus forráshasználatára vonatkozó végkövetkeztetés: ATKINSON, 1998a, XXIV–XXV: „*In conclusione, Curzio deve moltissimo ad una fonte comune anche a Diodoro, che con ogni probabilità è Clitarco. Leggeva Trogo e risentì l’influenza del suo stile, ma probabilmente consultò Timagene direttamente, come affermava. Dunque è falso che conoscesse l’opera di Timagene solo per il tramite dei Philippica di Trogo. Curzio inoltre consultò Tolemeo, come dice egli stesso, ma lo usò criticamente e attinse ad altre fonti materiale o messo a rielaborato da Tolemeo. I dettagli prosopografici suggeriscono che Curzio fece uso di una fonte schierata con Poliperconte e la cerchia di Antipatro: ciò si accorda con l’idea che abbia fatto ricorso a Onesicrito, più che a Nearco. L’assenza di riferimenti a Eumene nell’esposizione degli eventi che si verificarono a Babilonia dopo la morte di Alessandro indica che Curzio continuò a servirsi di Clitarco e non passò a Ieronimo come fece Diodoro nel libro XVIII.*” Vö. még: PORTA, 2005, 52.

1.5. A *Historiae Alexandri Magni Macedonis szerkezete és stílusa*

Curtius Rufus szól szkeptikus történetírói hitvallásáról („*Equidem plura transcribo quam credo: nam nec adfirmare sustineo, de quibus dubito, nec subducere, quae accepi.*”⁶⁵; „*Traditum magis quam creditum refero...*”⁶⁶), amellyel nyíltan Hérodotos alapelve mellett foglal állást.⁶⁷ Tarn tévesen úgy vélte, hogy a két szöveghely egyértelmű bizonyítéka annak, hogy szerzőnk semmiféle történetírói alapelvvel sem rendelkezett.⁶⁸ Atkinson azonban védelmébe veszi Curtius Rufust, így azt feltételezi, hogy a szerző állítása talán egy retorikai fogás (*captatio benevolentiae*) lehetett az olvasó bizalmának elnyeréséhez, vagy egyszerűen csak annak a kinyilvánítása, hogy az igazság kiderítése nehézségekbe ütközik.⁶⁹

A *Historiae* az antik történetírás koncepciójának megfelelően inkább irodalmi, mint történeti munkának kell tekintenünk, hiszen a szerző célja mindenekelőtt az olvasó szórakoztatása és egyben tanítása volt.⁷⁰ Éppen ezért egyáltalán nem tűnt haszontalan vállalkozásnak irodalmi, nem pedig csupán történeti szemmel közelíteni a ránk maradt beszámolóhoz. Porod⁷¹, Rutz⁷², MacL Currie⁷³, Baynham⁷⁴, Atkinson⁷⁵, Minissale⁷⁶ és még sokan mások hosszasan és kimerítően vizsgálták a szerző narratív technikáját, kimutatták Curtius Rufus rendezési elvét, az egyes könyvek kompozíciós technikáját⁷⁷, keretes szerkezetét, továbbá az epizódok felépítésének és megszerkesztésének⁷⁸ háttérében megbúvó vezérszálát, a *fortuna* és a *regnum* tematikáját⁷⁹, a szabadság vagy éppen az elnyomás motívumának mindent elsöprő dominanciáját.⁸⁰

⁶⁵ Curt. 9.1.34. Vö. még: Curt. 7.8.11.

⁶⁶ Curt. 10.10.12. Vö. még: Curt. 5.6.9.

⁶⁷ Hdt. 1.5.3; 2.123.1; 5.45.2; 7.152.3. Vö. még: Sal. *Iug.* 17.7; Liv. *Praef.* 6; V. Max. 1.8.7; Plin. *Nat.* 17.93; Tac. *Ger.* 3.3; Tac. *Hist.* 2.50.2; Paus. 2.17.4; 6.3.8.

⁶⁸ TARN, 1948, 92: „*For one striking thing about this writer is his complete lack of historical principle. He advertises the fact... One may search the histories of the world in vain for any similar pronouncement; cynicism can go no farther.*”

⁶⁹ ATKINSON, 1994, 115–116; ATKINSON, 1980, 58; ATKINSON, 2000, 530; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 35. Vö. még: BAYNHAM, 1998c, 86.

⁷⁰ MINISSALE, 1983, 63. Hasonló nézetten van: FEARS, 2001, 449, 450; CURRIE, 1990, 69: „*His aim is to instruct, edify and entertain, and he is pleasant to read.*”

⁷¹ POROD, 1987.

⁷² RUTZ, 1965, 370–382; RUTZ, 1986, 2329–2357.

⁷³ CURRIE, 1990, 63–77.

⁷⁴ BAYNHAM, 1998c.

⁷⁵ ATKINSON, 1980; ATKINSON, 1994; ATKINSON–YARDLEY, 2009.

⁷⁶ MINISSALE, 1983.

⁷⁷ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 18.

⁷⁸ ATKINSON, 1980; POROD, 1987; HOLZBERG, 1988, 185–201; GISSEL, 1999, 69–83.

⁷⁹ BAYNHAM, 1998c, 12. Ellene van: BORZSÁK, 2003b, 128–129.

⁸⁰ BAYNHAM, 1998c, 12.

Többen úgy vélték, hogy Curtius Rufus Livius példáját követhette, így a tíz könyvből álló munkát két *pentasra* bontották.⁸¹ Ebben az értelmezésben a két egység közötti töréspontot az ötödik könyv végén található epizód, Dareios halálának bemutatása jelentené, amely ugyanakkor – Curtius Rufus keretes szerkesztésének hála – visszaköszönne a munka legutolsó könyvébe helyezett, Alexandros halálát ábrázoló jelenetben.⁸² A két nagyobb *pentas* között számos jelenetbeli megfelelés, előre- és visszautalás mutatható ki⁸³, mégis a legjelentősebb összekötő kapocs a *regnum* és a *fortuna*⁸⁴ tematikájának ismétlődő felbukkanása.⁸⁵ Baynham úgy véli, hogy Curtius Rufus az első *pentas*ban azt kívánta illusztrálni, hogy a *fortuna* mennyiben és hogyan befolyásolta Alexandros és ellenfele, III. Dareios karrierjét és személyiségét, míg a második egységben már csupán Alexandros alakjára koncentrált, akit mint *dux, rex*, majd egyre inkább mint *tyrannus* jellemez.⁸⁶

A könyveken belül a szerző az epizodikus struktúrát követi, szigorúan szem előtt tartva a tragikus történetírás Aristoteléstől átvett követelményét (ὄλη καὶ τελεία προᾶξις⁸⁷), vagyis a

⁸¹ RUTZ, 1986, 2335; HOLZBERG, 1988, 189–190; BAYNHAM, 1998c, 37: „Although there is substance to the idea of a division into twelve books (which would suggest that Curtius, like Tacitus, may have followed the Ennian and Vergilian model), other stylistic and structural considerations make ten books for the *Historiae* a more appropriate arrangement...The division is suggested by two factors: the historian’s comment on Alexander’s triumph at Gaugamela (Curt. 4.16.33), which concludes the account in a rhetorical but definite fashion; and his statement at the beginning of book 5 that he will deliberately keep the Asian narrative together and return to an account of European events at another point – which he apparently did, as what we have of book 6 commences in the middle of Agis’ war. It seems possible that Curtius may have adopted a structure similar to Livy’s model and conceived the *Historiae* as a decade that was divided into two pentads.” Vö. még: ATKINSON–YARDLEY, 2009, 18, 44.

⁸² RUTZ, 1986, 2335. A második *pentas* témáját a következő mondat illusztrálja: *quem arma Persarum non fregerant vitia vicerunt* (Curt. 6.2.1). Vö. még: ATKINSON, 1998a, XXX. A keretes szerkesztés további példáihoz, vö. ATKINSON–YARDLEY, 2009, 17.

⁸³ RUTZ, 1986, 2335–2336; HOLZBERG, 1988, *passim*.

⁸⁴ A *fortuna* szerepéről és jelentéséről Curtius Rufus munkájában lásd: MCQUEEN, 1967, 33. Barzanò a Curtius Rufus munkájában szereplő *fortuna* fogalmat kapcsolatba hozza a Tacitus műveiben szereplő *fortuna* felfogással, vö. BARZANÒ, 1985, 121–122: „la Fortuna di Curzio Rufo è la padrona assoluta e inarrestabile della vita umana: essa tiranneggia i mortali (III 11, 23), si prende gioco di loro (IV 16, 10 e V 12, 20), li riduce a volte in condizioni miserande (III 13, 12 e V 5, 5). La Fortuna può governare gli eventi come vuole, anche contro il credibile (IV 16, 10 e V 13, 22), senza di essa nulla d’importante può avvenire (IV 1, 40) e al suo dominio devono inchinarsi tutti, persino la morte (X 5, 36), che di norma incombe inevitabile sugli uomini (IV 6, 17 e X 1, 30). In generale la Fortuna conta più di ogni altro fattore nelle vicende della storia, perché può mutare notevolmente – e addirittura invertire – il corso degli eventi (III 6, 18; III 8, 29; IV 9, 22; V 6, 19; VI 1, 9; VI 6, 27; VIII 13, 22; IX 5, 3).” A témához vö. még: BAYNHAM, 1998c, 101–131, de különösen 111: „Essentially, Curtius’ development of fortuna in his history is related to three concepts: Alexander’s personal fortuna in the sense of an inevitable success or good luck, which is connected, in turn, to the historian’s ideas on fatum (destiny), and finally unflinching fortuna’s capacity to corrupt the ingenuity of its subject.”

⁸⁵ BAYNHAM, 1998c, *passim*.

⁸⁶ BAYNHAM, 1998c, 12.

⁸⁷ Arist. *Po.* 1450b. Vö. még: Arist. *Po.* 1459a.

háromosztatú kidolgozottságot.⁸⁸ A jeleneteket többnyire olyan fogalmak köré szervezi, mint a *contumacia*, *fides*, *libertas*, *virtus*, *pietas*, *clementia*, *licentia*, *crudelitas*, *ira*, *superbia*.

Egyes vélekedések szerint Curtius Rufus munkája látványos epizódok (*showpieces*) sorozatán alapul, amelyben nyomát sem találjuk az egységes kompozíciónak, sem pedig a következetes narratívának.⁸⁹ Vitathatatlan, hogy a szerző nagy hangsúlyt fektet a könyvek záradékára, hiszen mindig akkorra időzít egy, a tetőpontjára érő epizódot. Mindezen felül arra is ügyelt, hogy a következő könyv elején visszatekintszen az előző könyv konklúziójára.⁹⁰ Kétségtelen, hogy Curtius Rufus epizodikus struktúráat követ, azonban jó érzékkel fűzi össze jeleneteit, törekedve a tematikus egyensúlyra és egységre⁹¹, így aligha van okunk kétségbe vonni egy egységes koncepció tervét.

1.6. Curtius Rufus viszonyulása a retorikához és a filozófiához

A korábbi történetírói gyakorlatot szem előtt tartva⁹² a szerző az epizódok megszerkesztése közben aligha vonhatta ki magát a retorika hatása alól⁹³. Mindez azonban a

⁸⁸ Holzberg a Curtius Rufus munkájában megtalálható Philippos-epizódot (3.5.1–3.6.20) mintadarabnak titulálja, és kimutatja szerkesztésében a liviusi mintát, továbbá azt, hogy a jelenet felépítése egy tragédia szerkezetének feleltethető meg vö. HOLZBERG, 1988, 193–196, 200: „Bei der formal-ästhetischen Interpretation erwies sich die Philippos-Episode als sorgfältig gegliederte Einzelerzählung livianischer Prägung, in der eine durch zweimaligen Ortswechsel bewirkte dreiteilige Struktur durch nochmalige Dreiteilung des sehr breit gehaltenen Mittelstücks zu einer dramenähnlichen Sequenz von fünf einander symmetrisch zugeordneten Handlungsabschnitten ausgebaut ist und in der die Schilderung der Ereignisse durch Verwendung dramatischer Mittel wie Massenszene, Dialog und Monolog einen ausgesprochen geschehensnahen Eindruck macht.” Curtius Rufus munkájában a tragikus történetírás elemeinek további megjelenéséhez vö. DIADORI, 1981, 225–231.

⁸⁹ A témához vö. MCQUEEN, 1967, 26: „... he preferred to concentrate on certain episodes of Alexander's career and to build his narrative round these. Accordingly, we find in each book a series of 'showpieces' which he builds up at the expense of other incidents, and on which he lavishes all his powers.” A töresekét ügyesen hidalja át lásd: POROD, 1987, *passim*; BOSWORTH, 1983, 158: „... Curtius's rhetoric operated with a narrow focus, dealing with each episode in isolation and not attempting any universal characterization.” A *Historiae Alexandri* felépítésében egységes koncepciót feltételeznek a következő kutatók: HOLZBERG, 1988, 185–201; ATKINSON, 1980, *passim*; ATKINSON, 1994, *passim*; ATKINSON, 1998a, XXX; BAYNHAM, 1998c, *passim*, de különösen 13: „But this book argues that Curtius' literary sophistication and political insight are most evident in his careful placement and balance of his episodes, his manipulation of theme, and the inherent cohesiveness of his composition.”

⁹⁰ RUTZ, 1986, 2333–2336; BAYNHAM, 1998c, 37.

⁹¹ BAYNHAM, 1998c, 42.

⁹² A történetírás mint a retorika egyik ága lásd: ULLMANN, 1927; WOODMAN, 1988; WALSH, 1961; LAIRD, 2009, 199.

⁹³ Curtius Rufus retorikai stílusáról bővebben lásd: LEEMAN, 1963, 255–256; MINISSALE, 1983, 32–33: „Parimenti determinante, ai fini di una ricostruzione dell'Alessandro curziano, è rilevare l'influsso esercitato dalle scuole di retorica, le quali accolsero ed elaborarono le tematiche filosofiche su Alessandro, conferendo ad esse un interesse attuale e riempiendo di contenuti nuovi le vecchie tesi ed antitesi.” Vö. még: BOSWORTH, 1983, 158: „... Curtius punctuated his work with standard rhetorical clichés, using the historical material for sustained moral and psychological commentary. Curtius's sententiae are mostly made in passing and worked into the fiber of the narrative as a rhetorical counterpoint. Inconsistency was inevitable, given that Alexander was a stock example for good or ill in so many of the topoi of schools' debates, and the comment reflects the exemplary character of each incident...Curtius's rhetoric operated with a narrow focus, dealing with each episode in

legkevésbé sem meglepő, hiszen Alexandros erényei és bűnei miatt mindig is a *declamatio* közkedvelt témája⁹⁴, alakja pedig nagyszabású tettei nyomán a legnépszerűbb hadvezéri *exemplum* volt.⁹⁵ Curtius Rufus retorikai beállítottsága a jelenetek képszerű⁹⁶, patetikus és drámai megformálásában⁹⁷, a morális üzenetet hordozó *sententiae*⁹⁸, az *epitaphium*⁹⁹ és digressziók használatában és az ellentétes nézőpontokat ütköztető, remekbe szabott beszédpárok megjelenésében¹⁰⁰, nem utolsó sorban pedig a könyvek kezdetének és lezárásának bravúros kidolgozásában érhető tetten.¹⁰¹

A szerző retorikához való viszonyát követően érintenünk kell filozófiához való hozzáállását is áttekinteni. Ennek egyértelmű meghatározása problematikus, hiszen Curtius

isolation and not attempting any universal characterization.” Vö. még: PORTA, 2005, 62–68, de különösen 63: „*E siccome a ciò in particolare sembrerebbe tendere Rufo, ai «suoi» discorsi non è lecito applicare rigorosamente le categorie tucididee – secondo cui gli scrittori, nell’ impossibilità di registrazioni del tutto fedeli, sono autorizzati alla ricostruzione dei contenuti, senza però tradirne l’originario senso generale –, e neppure accomunarli tout court agli exempla tratti da altri storici, Livio compreso.*”

⁹⁴ CURRIE, 1990, 75; BAYNHAM, 1998c, 9, 11, 25; BAYNHAM, 2003, 15; BAYNHAM, 2009, 290–291.

⁹⁵ Alexandros megjelenéséhez a latin irodalomban vö. HORST, 1987; SPENCER, 2002; SPENCER, 2009, 251–275.

⁹⁶ DIADORI, 1981, 228: „*Rivolgendosi a dei lettori avidi «vedere» attraverso le sue parole, Curzio dà libera sfogo alle sue doti di colorista, specialmente quando si trova a dipingere non un solo individuo, bensì il quadro di un esercito, di un corteo o di una popolazione vestita nel modo più splendido e ricco, in una scena che si amplia e si moltiplica col riecheggiare dei toni e dei colori.*”

⁹⁷ Ez a megoldás az olvasó együttérzésének (συμπάθεια) elnyerését szolgálja, vö. DOSSON, 1886, 311; KROLL, 1924, 333; BARDON, 1947b, 193–220; RUTZ, 1965, *passim*; MCQUEEN, 1967, 28; DIADORI, 1981, 228–229; MINISSALE, 1988, 137–138. (Mindezt a költészet, vagy az eposz hatásának tartja.); MINISSALE, 1983, 57–58, 64; CURRIE, 1990, 70, 73.

⁹⁸ Curt. 5.10.3; 9.4.7; 10.1.6; 10.1.40; 10.6.8. Vö. MCQUEEN, 1967, 30; ATKINSON, 1980, 69; BAYNHAM, 1998c, 90.

⁹⁹ Curt. 7.2.33–34; 8.8.21–22; 10.5.26–37. A városokra alkalmazva lásd: Curt. 5.7.8–9; 4.4.19–21. Baynham feltételezése szerint Curtius Rufus az ötödik könyv végén írhatott egy Dareios-epitaphiumot, vö. BAYNHAM, 1998c, 44.

¹⁰⁰ A beszédek elemzéséről, céljáról és felépítéséről lásd: HELMREICH, 1927; BARDON, 1947b, 203–205; MINISSALE, 1983, 41–62; GISSEL, 1995, 215–236; BAYNHAM, 1998c, 46–56; PORTA, 2005, 62–68. Hosius szerint Curtius Rufus nem is történetíró, hanem csak szónok, vö. SCHANZ–HOSIUS, 1935, 599–600; BAYNHAM, 1998c, 9; BOSWORTH, 2000, 9: „*There is also Curtius’ demonstrable penchant for rhetorical exaggeration, his punctuation of the narrative with rhetorical, moralizing comment, and his love of set speeches, long and short. What cannot be denied is that he has used every device at his disposal to make his narrative vivid and sensational.*”

¹⁰¹ Rutz szerint Curtius Rufus vagy a tragikus történetírás, vagy a római epika szabályait követte azzal, hogy az egyes könyvek végére a következő hangsúlyos jeleneteket helyezte: harmadik könyv: Alexandros és Dareios bemutatása az issosi győzelmet követően; negyedik könyv: a gaugamélai győzelem; ötödik könyv: Dareios megtalálása (és bizonyosan halálának és temetésének bemutatása); hatodik könyv: Philotas kivégzése, hetedik könyv: a sogdiai sziklavárak/erődök ostroma; nyolcadik könyv: a Póros feletti győzelem és a vele való kiegyezés; kilencedik könyv: Alexandros mint második Bacchus. A jelenetek sora tehát az emberi Alexandros triumphusától az emberfeletti Alexandros győzelméig vezet. Ezzel egyidejűleg azonban morális hanyatlás mutatható ki az uralkodó jellemében lásd: RUTZ, 1986, 2333–2334. Vö. még: MCQUEEN, 1967, 28–29: „*Great care is likewise given to book-endings, and Curtius prefers to conclude with as memorable an incident as possible, often but not invariably one which depicts the human actors on the stage in the grip of some strong emotion. In Book III we have Parmenio’s capture of Damascus, together with the flight of the Persian governor (panic); in Book IV an assessment of Alexander’s generalship; in Book V the moving saga of the events leading up to the death of Darius (pathos); in Book VI the execution of Philotas (cruelty on the part of Alexander and his intimate circle, compassion on the part of the army); in Book VII the spectacular capture of Ariamazes’ Rock; in Book VIII the excitement of the battle on the Hydaspes, and in Book IX the Bacchanalian frenzy of the procession through Carmania.*” Lásd még: GUNDERSON, 1982, 185; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 44.

Rufus filozófiája leginkább eklektikusnak¹⁰² tekinthető. Munkájában ugyanis a sztoikus¹⁰³, az epikureista¹⁰⁴ és az akadémikus nézőpont¹⁰⁵ keveredik. McQueen nézete szerint azonban a szövegben felbukkanó ellentmondásokat leginkább az magyarázza, hogy Curtius Rufus nem érdeklődhetett különösebben a filozófia iránt.¹⁰⁶

1.7. Curtius Rufus Alexandros-képe

A másik sokat vizsgált kérdés a szerző Alexandrosról közvetített képének pozitív vagy negatív mivoltára fókuszált.¹⁰⁷ Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy az első könyvek Alexandros jellemének pozitívumait hangsúlyozzák, míg karakterének torzulása leginkább Dareios halálát követően, a perzsa fényűzés és uralkodói külsőségek átvételében, a *patrii mores* elhagyásában és hatalma növekvő abszolutizálásában mutathatók ki.¹⁰⁸ Mégis, a

¹⁰² DOSSON, 1886, 266: „*philosophe éclectique*”.

¹⁰³ STROUX, 1933, 222–240; FEARS, 1974, 113–130. A sztoikus nézőpont szerint Alexandros hibái a kezdettől fogva látens formában jelen vannak jellemében. A sztoikus jegyekhez Curtius Rufus munkájában lásd még: CURRIE, 1990, 69; MCQUEEN, 1967, 32–33: a királyság tisztelete (3.6.18), a *gravitas* elismerése (8.5.13), egyenlőség gondolata (7.6.11; 7.3.7; 7.5.9; 8.4.15), a halál mint végső szabadulás (8.7.14–15), a *ius gentium* megtartása (4.2.15; 6.11.15), a végzetben való hit (rokon a sztoikus determinizmussal; 3.6.18). McQueen végül arra a következtetésre jut, hogy Curtius Rufus sztoikus viszonyulása felületes, hiszen nem tartja nemesnek az öngyilkosságot a Dareios szájába adott beszédben, a *ius gentium*ra történő utalás pedig liviusi reminiscenciának tűnik. Baynham szerint McQueen listája megkérdőjelezhető, vö. BAYNHAM, 1998c, 111; BARZANÒ, 1985, 124: „... *e dunque l'autore della Historia Alexandri può essere in certo senso classificato come aderente al pensiero stoico, ma soltanto in quanto ogni Romano che si rifacesse ai mores patria veniva a trovarsi su posizioni necessariamente vicine a quelle stoiche.*” ATKINSON–YARDLEY, 2009, 35–36, 28: „*Curtius' final assessment of Alexander (10. 5. 26–36) has many echoes of Stoic texts, but again it can be said that there was no single Stoic line on Alexander.*”

¹⁰⁴ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 15, 35. láb: „*A separate point would be that Curtius appears to reject Stoic determinism and the Epicurean notion of the power of random chance (tyche): Curtius 5.11.10.*” ATKINSON, 1994, 148–149. A szöveghelyről bővebben lásd: MCQUEEN, 1967, 41: „*If at 5.11.10 we read, with Vogel, 'eludant me (vide, codd.) licet quibus forte temere humana negotia volvi agique persuasum est <nec serie> nexuque causarum latentium et multo ante destinatum suum quemque ordinem immutabili lege percurrere', we make Curtius a definite upholder of the Stoic conception of Fate. If, on the other hand, we retain the text offered by the manuscripts with the substitution of Jeep's nexuve for nexuque, we make Curtius reject both the Stoic and the Epicurean views of divine government. Uncertainty as to the correct text makes the passage useless for any discussion of Curtius' philosophical outlook.*” Vö. még: BARZANÒ, 1985, 120–121.

¹⁰⁵ A szerző osztja az epikureista és az akadémikus viszonyulást a jóslatokkal és jövődölésekkel kapcsolatban, Curt. 4.7.9; 4.10.5; 7.7.8; 3.3.2; 4.15.26; 4.6.12; 4.10.7; 5.4.1. Vö. MCQUEEN, 1967, 33, 41; BAYNHAM, 1998c, 10, 114; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 35.

¹⁰⁶ MCQUEEN, 1967, 33.

¹⁰⁷ Diodóros Alexandros-képéhez lásd: ATKINSON, 2000, 314: „*Diodorus seems not to have attempted a revisionist or programmatic portrayal of Alexander.*” Trogus Alexandros-képéhez lásd: ATKINSON, 2000, 314: „*Alexander becomes part of the code of political discourse: we are midway between Diodorus' novelistic account of Alexander's deeds and the vitriol of Livy (9. 17 ff.). Livy too reflects a chauvinistic reaction against the ecumenism which universal history had fostered. Trogus' position is rather different, as he reduces Rome to size and presents it as a world power (41.1.1), rather than the world power.*”

¹⁰⁸ TARN, 1948, *passim*; SUMNER, 1961, 33; BARZANÒ, 1985, 114–116; RUTZ, 1986, 2344–2346, de különösen 2346: „*Insgesamt erzielt aber Curtius beim Leser den Eindruck, daß in der 1. Pentade die virtutes, in der 2. mehr und mehr die vitia dominieren.*” CURRIE, 1990, 73; BAYNHAM, 1998c, 165, 22, 42: „*It is perhaps no accident that the historian emphasizes Alexander's licentia in his treatment of the king's firing of Persepolis,*

kezdeti könyvekben is felbukkannak bíráló jellemzések¹⁰⁹, mint ahogy a törést követő könyvekben is kimutathatóak Alexandros karakterének pozitívumai.¹¹⁰ A problémát tovább nehezítette, hogy a mű végén olvasható nekrológ¹¹¹ összességében pozitívnak tekinthető, hiszen Curtius Rufus hosszan listázza az uralkodó erényeit, míg hibáit csupán fiatal korának (*aetas*) és a *fortuna* szerepének tulajdonítja.¹¹² Mederer¹¹³ és Egge¹¹⁴ elemzésében végül arra a következtetésre jutott, hogy Curtius Rufus jellemrajza mindent összevetve negatív, és egyértelműen ellenséges Alexandrosszal szemben. Ezzel ellentétben Hoffmann¹¹⁵, Tarn¹¹⁶ és Hammond¹¹⁷ a már említett egyenetlenségek miatt Curtius Rufus jellemrajzát inkoheregensnek bélyegezte, azt állítva, hogy a szerző mindegyik epizódban úgy mutatja be az uralkodót, ahogy azt forrásaiban találta. A három kutató nézetét továbbgondolva akár szükségtelennek is tűnhet a szerző által nyújtott Alexandros-portré behatóbb vizsgálata. Holzberg már ezt a típusú *communis opinio*t alkalmazta az egyik jelenetre, és arra a következtetésre jutott, hogy feltételezhetően azoknak van igazuk, akik Alexandros jellemzését egységesnek és koherensnek tekintik.¹¹⁸

since the portrayal of his moral deterioration constitutes a main area of interest in the latter five books.” BAYNHAM, 2009, 291: „There was a definite perception of a marked decline in Alexander’s character, chiefly expressed through his adoption of Persian royal regalia, and an increasing absolutism in his power after the death of Darius in the so-called Alexander vulgate writers, Diodorus Siculus (17.77.4–7), Curtius (6.6.1–12), Justin (12.3.8–12), and the Metz Epitome (1–2). Although this topos may have derived from an original, common source, it was strongly emphasized in the Latin writers, who may well have also been sensitive to Roman parallels, like the corruption of the Roman character caused by the destruction of Carthage and Corinth in 146 BCE.” PORTA, 2005, 58; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 18.

¹⁰⁹ Curt. 3.1.18; 3.6.5–7; 3.8.20; 4.3.11; 4.4.1; 4.4.17; 4.6.26–29; 4.12.21; 4.16.3. MCQUEEN, 1967, 37; RUTZ, 1986, 2346; BAYNHAM, 1998c, 129.

¹¹⁰ Curt. 6.2.6–9; 6.6.27; 7.5.10–12; 7.7.5–16; 7.10.9; 8.2.18–35; 8.4.9–10; 8.4.15–17; 8.10.29–30; 8.14.41–44; 9.1.22; 9.2.8. MCQUEEN, 1967, 37; RUTZ, 1986, 2346; BAYNHAM, 1998c, 129.

¹¹¹ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 42–43: „And being Roman, Curtius knows that the funeral eulogy has a programmatic element. Curtius praises qualities that he would like to see in the new emperor hailed in 10.9.1–6, and warns him off enforced ruler cult, the adoption of alien cultural practices, homicidal paranoia, and alcohol abuse.”

¹¹² Hasonló nézetten van: HECKEL, 1984, 13; STONEMAN, 1999, 171; ATKINSON, 1998b, 3471; PORTA, 2005, 55. Baynham szerint azonban a nekrológ ironikus és mesterkélt, vö. BAYNHAM, 1998c, 129; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 44, 124. láb. Atkinson a következő megjegyzést fűzi Curtius Rufus Alexandros-képéhez, vö. ATKINSON–YARDLEY, 2009, 43: „Content analysis of the Histories shows, for example, that with regard to his use of abstract nouns applied to Alexander in respect of qualities and vices and weaknesses, the positive occurrences account for some 54 per cent of the total, whereas the positive terms applied to his officers, subjects, and enemies represent of the order of 41 per cent; and the total number of such positive attributions to Alexander is higher than the number of such references to others.” A vonatkozó lábjegyzetben: „The percentages are based on the respective ratios of 93:80 and 98:140. It is perhaps significant that for Alexander, ‘vices’ just outbalance virtues in books 7 to 9, but virtues outnumber vices in Book 10 (17:9).” Vö. még: ATKINSON, 1975, 365.

¹¹³ MEDERER, 1936.

¹¹⁴ EGGE, 1978.

¹¹⁵ HOFFMANN, 1907.

¹¹⁶ TARN, 1948.

¹¹⁷ HAMMOND, 1983.

¹¹⁸ HOLZBERG, 1988, 186–187. Az egységesség és a koherencia mellett van: BARDON, 1947a, különösen 136; MÜLLER–SCHÖNFELD, 1954, 814; MCQUEEN, 1967. (a következtetések Alexandros jellemében vannak).

Nem kétséges, a jelenetek elemzése során valóban azt tapasztaljuk, hogy Curtius Rufusnak az uralkodóról közvetített képe nem kiegyenlített, hiszen olykor méltatja Alexandros egyes tulajdonságait, máskor azonban kritizálja őt hevéssége, haragja, megalomániája és mértéktelensége miatt. Ezen ambivalens ábrázolásmód legfőbb okát a szerző realiztikus, pszichologikus és teátrális ábrázolásmódjában¹¹⁹, retorikai hajlamában¹²⁰, moralizáló törekvésében¹²¹ vagy éppen a kortörténeti eseményekre való reagálásában¹²² keresték. Curtius Rufus azonban arra törekedhetett, hogy Alexandrost olyan emberként ábrázolja¹²³, akinek jelleme és viselkedése életének különböző szakaszaiban a külső körülmények, vagyis a *fortuna* és a siker befolyásoló hatása¹²⁴ alapján változik. Az uralkodó jellemzése így csupán eszköz Curtius Rufus számára, hogy egy-egy jól kiválasztott és kidolgozott jeleneten keresztül bemutassa Alexandros dicséretre, vagy éppen feddésre méltó jellemvonásait, az uralkodó és népe között egyre nyilvánvalóbbá váló feszültséget és ellentétet¹²⁵, közvetetten pedig saját korának visszasságait.

Bödefeld nézete szerint a *Historiae* az Alexandrost illető ellenséges tradícióval (Valerius Maximusnál és Senecánál) szembeni reakció. Vö. BÖDEFELD, 1982. Rice fenntartással kezeli ezt a megállapítást, lásd: RICE, 1985, 192.

¹¹⁹ RUTZ, 1965, 374; DIADORI, 1981, 225; HOLZBERG, 1988, 190; CURRIE, 1990, 75: „*The writer could shift his ground in the interest of persuasion – immediate persuasion – without worrying about consistency. Perhaps Curtius’ greatest inconsistency occurs in his summing up of Alexander at 10, 5, 25–36, where his comments are greatly out of keeping with the picture of progressive depravity which mostly prevails in the preceding narrative.*” PORTA, 2005, 55–57.

¹²⁰ MCQUEEN, 1967, 37–38.

¹²¹ Hasonló nézeten van: DOSSON, 1886, *passim*, de különösen 311: „... [il] excelle dans l’observation morale”; MINISSALE, 1983, 40; BOSWORTH, 1988, 12; FEARS, 2001, 450: „*Instead of virtues to emulate, Curtius’ Alexander is an exemplum of vices to be avoided.*”

¹²² BARZANÒ, 1985, 106: „... *per Curzio Rufo, insomma, più che un vero e proprio cattivo re, Alessandro è un buon re mancato. Tutto ciò ha una grande importanza, perché è proprio sulla base di questa duplice raffigurazione di Alessandro, prima e dopo il suo perversimento, che s’innestano le attualizzazioni di Curzio Rufo e, con esse, la sua riflessione sui pregi e sui difetti della monarchia e del monarca.*” Lásd még: ATKINSON, 1998a, XXVIII–XXIX.

¹²³ ATKINSON, 1998b, 3471; MINISSALE, 1983, 36: „*Di fronte a tradizioni composite, il Nostro non intende prendere posizione; il suo sforzo, semmai, è volto a ricostruire dall’interno la figura del grande eroe, presentandolo non più come un simbolo, eroicizzato o politicizzato, bensì come uomo, anche se di grandezza superiore. Le incongruenze dell’Alessandro curziano poggiano, cioè, su uno sostrato umano contraddistinto dall’impasto di pregi e difetti, dal dibattersi degli interessi e degli ideali...*”, 37: „*Queste incongruenze del carattere di Alessandro, queste contraddizioni, fanno parte della natura umana, il cui aspetto Curzio privilegia nella raffigurazione dell’eroe.*” Vö. még: MINISSALE, 1983, 39: „*La raffigurazione curziana – a mio avviso – ha il merito di ridare unità a questo personaggio così diversamente valutato, restituendolo alla sua dimensione di uomo, in linea con quell’esigenza individualistica – propria dell’epoca in cui lo scrittore visse – che privilegia l’individuo e la sua dinamica psicologica.*”

¹²⁴ Baynham megállapítása szerint a *fortuna* és a siker hatása Alexandros jellemére a retorikai iskolák közkedvelt témája volt, lásd: BAYNHAM, 1998c, 128.

¹²⁵ Lásd: BAYNHAM, 1998c, 127: „*After Alexander has become lord of Asia, the conflict between the king and the Macedonian high command emerges as a major political theme of the second pentad.*” Vö. még: PORTA, 2005, 58–59; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 18. Curtius Rufus elismeri a monarchia szükségességét, azonban elutasítja a *dominatum*-t, ahol nincs helye sem a kritikának, sem az ellenállásnak és egy olyan helyzetet eredményez, amelyben az uralkodó hízelgőkkel veszi körül magát. Erről bővebben lásd: BARZANÒ, 1985, 110, 145: „*Curzio Rufo, insomma, teorizza la necessità della presenza di una libera opposizione, che possa agire da pungolo per*

1.8. Curtius Rufus barbárokról közvetített képe

Róma egyre inkább kelet felé forduló politikája miatt a *Historiae Alexandri Magni Macedonis* tárgya, vagyis Alexandros perzsák elleni hadjárata, aktuális téma lehetett a szerző korában.¹²⁶

Curtius Rufus a makedón uralkodó és a barbár népek találkozását és összeütközését elbeszélő leírásában számos esetben alkalmazza a *barbarus* kifejezést, és annak minden variációját.¹²⁷ Átveszi és használja a Kr. e. 5. század folyamán kialakult görög–barbár retorikai antitézis irodalmi és stilisztikai módszereit.¹²⁸ Ebben a megközelítésben a *barbarus* kifejezés az idegen népek vad és műveletlen, törvényt nem ismerő állatias természetét, kegyetlenségét¹²⁹, önteltségét, arcátlanságát és arroganciáját (*hybris*)¹³⁰, álnokságát, csalárdságát, gonoszságát, elvetemültségét és műveltségének hiányát, továbbá gazdagságát és minden ehhez kapcsolódó fogalmat, így a fényűzést és a luxust¹³¹, a kicsapongást, a bujaságot, az érzékiséget, a gyönyör és a bor mértéktelen élvezetét jelentette.¹³²

A sztereotípiá negatív elemei közé tartozott ugyanakkor a barbár sereg megszámlálhatatlan sokaságának, gazdagságának és pompájának¹³³, mindemellett azonban a

un migliore funzionamento dello stato...”. Az ellenállásra és a szabad beszédre vonatkozó utalások: Curt. 3.2.18; 4.7.31; 6.6.11; 6.11.39; 7.2.31; 8.2.7; 8.5.13; 8.8.22. A témához vö. még: ATKINSON, 1975, 365–366.

¹²⁶ DAUGE, 1981, 186. Vö. ATKINSON, 1994, 168: „Rome’s conflict with the Parthians in the late Republic and early Empire nurtured the tradition developed earlier in Greek historiography, that Persia was a land of luxury and dissolute living.”

¹²⁷ DAUGE, 1981, 186: „On parle beaucoup des barbares dans cet ouvrage, où barbaria, barbarus, barbari reviennent 121 fois, au milieu de commentaires abondants et variés.”

¹²⁸ BAYNHAM, 2009, 290. Vö. még: ATKINSON, 1980, *passim*; DAUGE, 1981, 186–189; ATKINSON, 1994, *passim*; ATKINSON, 1998a, *passim*; ATKINSON, 2000a, *passim*; BAYNHAM 1998c, *passim*; SCHMIDT, 2005 (2006) 1–19.

¹²⁹ Erről bővebben lásd az Alexandros-hagyományban: SCHMIDT, 2005 (2006) 7. Schmidt nézete szerint a barbár kegyetlenség bemutatása a görög, makedón és a barbár erkölcs különbözőségét hivatott reprezentálni. Atkinson véleménye szerint Curtius Rufus III. Dareios erőtlenségét és gyengeségét Alexandros önbizalmával és elszántságával állítja szembe, vö. ATKINSON, 1980, 197.

¹³⁰ Erről bővebben az Alexandros-hagyománnyal kapcsolatosan lásd: SCHMIDT, 2005 (2006) 6–7. Schmidt szerint III. Dareios gögje és elbizakodottsága Xerxés viselkedését juttathatja eszünkbe.

¹³¹ Erről bővebben az Alexandros-hagyománnyal kapcsolatosan lásd: SCHMIDT, 2005 (2006) 10–11. A szerzők a perzsa fényűzést és luxust Alexandros és makedónjai egyszerűségének hangsúlyozására használják. Schmidt felhívja a figyelmet arra, hogy Iustinus leírásában (Iust. 9.9.11; 9.10.1–2) Alexandros III. Dareios sátrának elfoglalása után kezdi el a perzsa szokások átvételét.

¹³² SCHMIDT, 2002, 57; SCHMIDT, 2005 (2006), 1. Kiválóan foglalja össze a görög és római barbár-fogalom negatív aspektusait Jüthner és Dauge, vö. JÜTHNER, 1923, 8: „Er (scil. Der Barbar) ist einerseits sklavisch und feige, andererseits leidenschaftlich, zügellos und in jeder Hinsicht übertrieben (z. B. auch in der Trauer), ferner verwegen, jähzornig, ja wahnsinnig, daher anderen gegenüber wild, rauh, hart, grausam, gewalttätig, mordlustig, dann treulos, unzuverlässig und lügnerisch, desgleichen schwelgerisch, gefräßig, geldgierig, kurz in jeder Beziehung unmoralisch.” DAUGE, 1981, 576: „... la feritas, l’immanitas, l’inhumanitas, l’impietas, la ferocia, la superbia, l’impotentia, le furor, la discordia, la vanitas, la perfidia, l’imprudencia constituent des aspects fondamentaux de la barbarie.” A görög és római barbár-fogalom meghatározásához részletes bibliográfiát nyújt Isaac, vö. ISAAC, 2004, 3, 6. láb.

¹³³ Erről bővebben, az Alexandros-hagyománnyal kapcsolatosan lásd: SCHMIDT, 2005 (2006) 4–5; 9–10. Schmidt szerint a perzsák számbeli nagyságára történő utalást különbözőképp alkalmazza az öt szerző. Céljuk

gyávaságának¹³⁴, rendezetlenségének és fegyelmezetlenségének hangsúlyozása. Ezt a típusú ábrázolást a szerzők a görög, makedón (és római) sereg csekély létszámával, minden luxust nélkülöző egyszerűségével, gyorsaságával és engedelmességével, nyers katonai erejével és rendkívüli katonai fegyelmével állították szembe.

A görög–barbár antitézis politikai síkon, az államforma különbségének ábrázolásában is megjelent, így a szerzők a szabadságon, nyílt beszéden (szólásszabadság) és a törvények tiszteletén alapuló demokráciával – vagy a monarchia jó és megfelelő formájával¹³⁵ – a barbárok abszolút monarchiáját, despotizmusát, hízelgését, szolgálékúságát, babonását, törvénytelenységét és a törvények semmibe vételét, ebből kifolyólag pedig intrikákkal teli életet állították szembe.¹³⁶ A már említett vétkeken felül általában vérfertőző kapcsolataik¹³⁷, valamint a görög–római szokásjogtól eltérő matriarchátus intézménye, illetve a poligámia szokása állt a támadások középpontjában.

Az irodalmi művekben megjelenő, egyértelműen retorikai színezetű negatív ábrázolás moralizáló céllal rendezett, így a görög és római hősök és történelmi személyek erényeit, tetteit és eredményeit dicsőítette, hangsúlyozva a görög és római államforma, politikai rendszer, civilizáció és műveltség felsőbbrendűségét.¹³⁸ Egyfajta *exemplumot* nyújtott tehát arra, hogy milyennek kell lennie egy jó vezetőnek, uralkodónak, és melyek azok a hibák, vétkek, amelyeket szükségszerűen kerülni kell. Az antitézis tehát egyértelműen felismerhetővé tette a pozitív és negatív értékeket, tetteket, illetve azok következményeit.¹³⁹

Curtius Rufus barbárokról közvetített képét Dauge¹⁴⁰, Baynham¹⁴¹ és Schmidt¹⁴² vizsgálta részletesebben. Dauge ítélete szerint a *Historiae Alexandri Magni Macedonis* felvonultatja a barbárság különböző aspektusait, bemutatja az ázsiai népek tipikus hibáit és

III. Dareios elbizakodottságának és gögjének illusztrálása, a perzsa sereg luxusának és elpuhultságának hangsúlyozása, Alexandros stratégiai bravúrjának előkészítése és kiemelése.

¹³⁴ Erről bővebben az Alexandros-hagyománnyal kapcsolatosan lásd: SCHMIDT, 2005 (2006) 7–9. Schmidt úgy véli, hogy a perzsa gyávaság gondolatának alkalmazása a görög és makedón fölény, felsőbbrendűség kiemelését szolgálja. Egyes szerzők (Curt. 3.11.11; Arr. An. 2.11.4–5) III. Dareios gyávanak mutatják be, és elítélik menekülését. Ezzel a megoldással éles kontrasztot teremtenek Alexandros és a perzsa uralkodó vezetői képessége között. Vö. még: BOSWORTH, 1980, 213: „Darius is presented as the polar opposite of Alexander, who is portrayed as consistently aggressive throughout the Issus campaign.”

¹³⁵ Lásd például Alexandros esetében: SCHMIDT, 2004, 231–232. Vö. még: HARRISON, 2002, 6–7: „Old clichés had also to adapt to new circumstances: the displacement of Persian by Graeco-Macedonian kings inevitably gave impetus to a positive Greek ideal of monarchy.”

¹³⁶ HALL, 1989, *passim*; SCHMIDT, 2004, 227–235; BAYNHAM, 2009, 288–301.

¹³⁷ HALL, 1989, *passim*, de főként 190; FRANSEN, 2009, 90.

¹³⁸ Az Alexandrosról szóló munkákban lásd: SCHMIDT, 2004, 227–235; SCHMIDT, 2005 (2006) 1–19.

¹³⁹ SCHMIDT, 2004, 227–235.

¹⁴⁰ DAUGE, 1981, 186–189.

¹⁴¹ BAYNHAM, 2009, 288–301.

¹⁴² SCHMIDT, 2005 (2006) 1–19.

jellemző vonásait, a *feritas* és *vanitas* legkülönbözőbb formáit.¹⁴³ Curtius Rufus precízen kívánja bemutatni a barbárságot, magyarázza annak okait és meghatározza aspektusait.¹⁴⁴ Pszichológiai ábrázolást nyújt, elemzi az idegen, barbár lelket, törekszik a tömeg mint kollektíva pszichológiai ábrázolására¹⁴⁵, illetve az egyéni (barbár) portrék aprólékos megfestésére is.¹⁴⁶ A szerző kedvét leli a barbár sereg és udvar ruházatának, színes drágakövekkel borított fegyverzetének és használati tárgyainak aprólékos, részletekbe menő, a csodálatost és az egzotikust hangsúlyozó ábrázolásában.¹⁴⁷ Érdeklődik a geográfia, a klimatikus viszonyok, az etnográfia, az emberi viselkedés, az inkulturáció és az erkölcsi romlás különféle fokozatai iránt.¹⁴⁸ Előszeretettel alkalmazza az etnográfiai *excursus*okat, hogy részletesen bemutathassa a különböző népek, törzsek külső megjelenését és ruházatát, nem utolsó sorban pedig eltérő szokásait és életvitelét.¹⁴⁹ Kiemeli a barbárság lényegi vonásait, bemutatja a népek jellemző hibáit és vétkeit, így ábrázolja a babylóni erkölcsi züllöttségét¹⁵⁰, a perzsa kegyetlenségét¹⁵¹, a baktriai iszákosságot¹⁵², s az indiai érzékiséget.¹⁵³

Munkájában a negatív ábrázolás mellett a barbár fogalomhoz kapcsolódik egy ambivalens, negatív konnotáció nélküli, egyszerűen csak az idegent jelentő, sőt néha pozitív kép is (nemes vadak), így ritkábban ugyan, de említi bölcsességüket, intelligenciájukat¹⁵⁴, egyszerű és természettel harmonizáló életvitelüket, olykor pedig bátorságukat.¹⁵⁵

¹⁴³ DAUGE, 1981, 186–189. Vö. még: ATKINSON–YARDLEY, 2009, 9: „Curtius identifies himself as a Roman in the disdain which he feels towards barbarians (as at 3. 2. 6; 4. 1. 30, 7. 8; 6. 6. 1–9; 7. 8. 10; 8. 13. 7) and Greeks (as at 3. 1. 2, 4. 5. 11 and 8. 5. 7–8), and, as we have noted, in his view of the Parthian empire.”

¹⁴⁴ DAUGE, 1981, 186–187.

¹⁴⁵ DIADORI, 1981, 225–231; DAUGE, 1981, 186–189; RUTZ, 1986, 2351–2352.

¹⁴⁶ DAUGE, 1981, 186–189.

¹⁴⁷ DIADORI, 1981, 228, 231, 229: „Oltre a servirsi della forza pittorica dei colori e dei bagliori dei materiali preziosi, infatti, Curzio fa sfoggio anche di un insolito gusto di miniaturista.” Vö. még: DAUGE, 1981, 187.

¹⁴⁸ DAUGE, 1981, 186, 187.

¹⁴⁹ DAUGE, 1981, 186–189; BAYNHAM, 2009, 290.

¹⁵⁰ Curt. 5.1.36–39. Vö. ATKINSON, 1994, 47–48; DAUGE, 1981, 187.

¹⁵¹ Curt. 3.8.15; 5.5.5–24. Vö. ATKINSON, 1980, 197–198; ATKINSON, 1994, 105–110; DAUGE, 1981, 187.

¹⁵² Curt. 7.4.1–19. Vö. ATKINSON, 2000a, 463–464; DAUGE, 1981, 187.

¹⁵³ Curt. 8.9.23–30. Vö. DAUGE, 1981, 187. Erről bővebben lásd még: ATKINSON, 1980, *passim*; ATKINSON, 1994, *passim*; ATKINSON, 2000a, *passim*; BAYNHAM, 2009, 290: az egyiptomiak mint *gens vana*, a mallosok mint *sordidi hostes*. Baynham helyesen állapítja meg, hogy a mallosokkal kapcsolatos megjegyzés Krateros beszédében hangzik el. Úgy véli, hogy mindez nem szükségszerűen tükrözi Curtius Rufus viszonyulását. Felhívja a figyelmet ugyanakkor arra, hogy a szerző számos más helyen is barbárnak titulálja az indiaiakat, vö. Curt. 8.11.18; 8.12.10; 9.1.15; 9.7.14; 9.7.23; 9.8.14; 9.8.21; 9.8.23. A 9.8.23 szöveghelyet Baynham vélhetően felcserélte a 9.8.28 szövegrésszel.

¹⁵⁴ Curt. 7.4.13; 7.6.11; 7.8.10; 8.13.7; 8.9.31–33; 9.1.24–26. Vö. még: DAUGE, 1981, 188; ATKINSON, 2000, 473: „Ma ciò che dice Curzio deriva piuttosto dalla tradizione secondo cui gli Sciti avevano un modo di vedere le cose molto filosofico quando si trovavano di fronte eserciti invasori: questo passo di Curzio può essere messo in relazione con Erodoto, IV 125-7 e Valerio Massimo, V 4, ext. 5.” ATKINSON–YARDLEY, 2009, 45: „The scene was a set-piece of historical texts, where the noble, uncorrupted ‘barbarian’ warns the aggressor not to invade without just cause, nor to rely on brute force, nor to push his luck.”

¹⁵⁵ SCHMIDT, 2005 (2006) 9–10.

Curtius Rufus a görög–barbár antitézis alkalmazásával dicséri és méltatja Alexandrost és makedónjait, a görög és makedón (római) erényeket: az egyszerűséget, erényességet, rendezettséget, katonai erőt és szabadságot.¹⁵⁶ A Keletet veszélyes világnak ábrázolja, amely a morális hanyatlás, erkölcsi züllés minden formáját és a *feritas* minden fokozatát felvonultatja.¹⁵⁷ Alexandros, miután kapcsolatba került az egzotikus Kelettel, megismerte annak fényűzését és luxusát, egyre inkább hatása alá került, és ázsiai despotává vált.¹⁵⁸ A barbárság tehát végső soron legyőzte meghódítóját.¹⁵⁹

Ebben a megközelítésben Curtius Rufus az Alexandros és a Kelet találkozásának mozzanatait elbeszélő munkáján keresztül Rómát egyszerű, de romlatlan múltjára emlékeztette.¹⁶⁰ Ezzel egyidejűleg – moralizáló célkitűzésének megfelelően – figyelmeztetni is akart, mivel Róma a Kr. u. 1. században ki volt téve annak a veszélynek, hogy Alexandroshoz hasonlóan megfertőzze őt a Kelet és annak minden vadsága, fényűzése.¹⁶¹

1.9. A poligámia intézménye, Alexandros házassági politikája

A kutatók hamar felismerték, hogy Alexandros életének és tetteinek objektív megítéléséhez szervesen hozzátartozik személyes kapcsolatainak és házassági politikájának feltérképezése. Vizsgálták tehát a poligámia intézményének kialakulását és szokását¹⁶², Olympias férje megölésében játszott szerepének realitását, Alexandrosszal való kapcsolatának milyenségét¹⁶³, továbbá fia uralkodása alatti, majd annak halálát követő politikai szerepét és

¹⁵⁶ ATKINSON, 1980, *passim*, különösen 108–111; SCHMIDT, 2005 (2006) 1–19, különösen 1: „*Cette image fortement stéréotypée des barbares contribue, par le biais du contraste, à dresser un portrait tout aussi exagéré et idéalisé d’Alexandre.*”

¹⁵⁷ DAUGE, 1981, 188.

¹⁵⁸ DAUGE, 1981, 188. Vö. még: ATKINSON, 1980, *passim*; ATKINSON, 1994, *passim*; BAYNHAM, 1998c, *passim*; ATKINSON, 2000a, *passim*; ATKINSON–YARDLEY, 2009, *passim*; BAYNHAM, 2009, 291: „*There was a definite perception of a marked decline in Alexander’s character, chiefly expressed through his adoption of Persian royal regalia, and an increasing absolutism in his power after the death of Darius in the so-called Alexander vulgate writers, Diodorus Siculus (17.77.4–7), Curtius (6.6.1–12), Justin (12.3.8–12) and the Metz Epitome (1–2). Although this topos may have derived from an original, common source, it was strongly emphasized in the Latin writers, who may well have also been sensitive to Roman parallels, like the corruption of the Roman character caused by the destruction of Carthage and Corinth in 146 BCE.*”

¹⁵⁹ DAUGE, 1981, 188. Hasonló nézeten van: DAUMAS, 1992, 347–354; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 18.

¹⁶⁰ DAUGE, 1981, 188.

¹⁶¹ DAUGE, 1981, 188. Vö. még: ATKINSON, 1994, 168.

¹⁶² A makedón társadalomban a poligámia intézményéről bővebben (Athénaios leírása alapján, *Ath. Deip.* 13.557b–e, forrása a peripatetikus Satyros) lásd: PRESTIANNI GIALLOMBARDO, 1976–1977, 81–110; ELLIS, 1981, 111–123; TRONSON, 1984, 116–126; GREENWALT, 1989, 19–45; CARNEY, 1992, 169–189; CARNEY, 2000b, *passim*; OGDEN, 1999, IX–XIX, 3–51; MIRON, 2000, 39–54. Green nézete szerint a makedón társadalomban nem szokványos a poligámia intézménye, vö. GREEN, 1982, 129–151.

¹⁶³ A poligámia természetéből fakad, hogy a fiúgyermek és az anya (politikai) egységet alkot. Az anya elsődleges célja gyermeke életben tartása, mielőbbi trónra ültetése és a vetélytársak eltüntetése. Erről bővebben lásd

pozícióját, valamint tényleges hatalmának jogkörét.¹⁶⁴ Alexandros lánytestvére és féltestvérei ugyancsak kiemelt figyelmet kaptak a kutatásokban politikai szerepvállalásuk és reprezentatív funkciójuk miatt, nemegyszer éppen ezeket a nőket, pontosabban az általuk vezetett bosszúhadjáratot hibáztatva az Argeada-dinasztia bukásáért.¹⁶⁵

Újabban elsősorban szociológiai nézőpontból közelítve vonják vizsgálat alá az Alexandrosszal kapcsolatban álló nők társadalmi helyzetét, a makedón, illetve a perzsa társadalomban betöltött politikai szerepét, hangsúlyozva, hogy sok esetben ezek a makedón vagy perzsa nők státuszuk révén akár politikai üzenetek hordozói is lehettek, személyükkel reprezentálva a dinasztia hatalmát és biztosítva annak folyamatosságát.¹⁶⁶ Abban az esetben ugyanis, ha a dinasztia örökösödési rendje bármely okból felborult, lehetőség volt arra, hogy a trónigényt a királyi család nőtagjaival kötött házasság, vagy adott esetben adopcio legitimálja.¹⁶⁷

A poligámia intézményének vizsgálata egyértelműen kimutatta, hogy a házasságokat a legkevésbé sem az érzelem, sokkal inkább a pillanatnyi politikai vagy diplomáciai érdek, illetve a kellő számú utód biztosítása motiválta.¹⁶⁸ A makedón udvarban is létező többnejűség intézménye előnyei ellenére mégis számos trónutódlás körüli vita, sok esetben pedig a trón megszerzése érdekében elkövetett gyilkosság okozójává vált.¹⁶⁹ Ennek legfőbb oka, hogy nem találunk egyértelmű utalást arra nézve, hogy a makedón társadalomban létezett volna a titulussal is megkülönböztetett első feleség státusza¹⁷⁰, vagy akár a primogenitúra jogállása¹⁷¹, amely megszabta és egyben szabályozhatta volna az örökösödés rendjét.

CARNEY, 2000b, *passim*, de főként 31: „*Royal mothers and sons were natural allies, royal fathers and sons natural enemies.*”

¹⁶⁴ Az Olympiasszal foglalkozó kutatások összefoglalása és bibliográfiája 1972-ig: SEIBERT, 1972, 70–71. Újabban, a teljesség igénye nélkül lásd: HECKEL, 1981b, 251–257; CARNEY, 1987, 35–62; CARNEY, 1992, 169–189; CARNEY, 1993, 29–55; CARNEY, 1994, 357–380; CARNEY, 2000b, *passim*; MIRON, 2000, 35–52; CARNEY, 2006, *passim*; CARNEY, 2009, 189–203.

¹⁶⁵ ERRINGTON, 1990, 127, 129; GREEN, 1990, 19–20; HAMMOND–WALBANK, 1988, 141.

¹⁶⁶ Vö. MIRON, 2000, *passim*, de különösen, 41: „*In the absence of an adequate male ruler, a woman could represent political power, and transmit that power, thus acting in the name of their political representation.*” Lásd még: CARNEY, 1988, 385–404; CARNEY, 2000b, *passim*; CARNEY, 2010a, 417: „*Philip and Alexander used royal weddings to stage their monarchy, advertising its wealth and glamour.*”

¹⁶⁷ SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 26; O'BRIEN, 1992, 76; BROSIUS, 1996, 21–22; CARNEY, 1996, 563–583; MIRON, 2000, 44–52; NAWOTKA, 2010, 175: „*The women of the ruling house also symbolised the state and in that sense they could transfer the legitimacy of power from the defeated ruler to the victor.*”

¹⁶⁸ HAMMOND–GRIFFITH, 1979, 214–215; TRONSON, 1984, 116–126; CARNEY, 1992, 170; CARNEY, 2000b, *passim*; OGDEN, 2009, 207; OGDEN, 2011, 111–115.

¹⁶⁹ GREENWALT, 1989, 19–45; OGDEN, 1999, 3–16; OGDEN, 2011, 111–115; CARNEY, 2000b, *passim*; CARNEY, 2009, 193.

¹⁷⁰ CARNEY, 1992, 171; MIRON, 2000, 43; CARNEY, 2000b, 18; CARNEY, 2010a, 415.

¹⁷¹ GREENWALT, 1989, 19–45; CARNEY, 1994, 359; MIRON, 2000, 44; CARNEY, 2000b, *passim*.

A királyi feleség többi nővel szembeni elsőbbségét valójában számos tényező befolyásolhatta, többek között a nő származása, családjának előkelősége¹⁷², a külső szövetség jelentősége, a legfontosabb azonban mégis az lehetett, hogy a királyi nő uralkodásra alkalmas fiúgyermeket szüljön.¹⁷³ Az a tény, hogy az uralkodó a született gyermeket örököséként kezelte, drasztikusan növelhette a nő státuszát¹⁷⁴, és egyben siettetette a pillanatnyi uralkodó nem természetes módon bekövetkező halálát. A megkülönböztetett státusz azonban csak időleges és rendkívül ingatag lehetett, hiszen az uralkodó bármikor meggondolhatta magát, és egy másik, új feleségét és annak gyermekét helyezhette a korábban preferált feleség és annak fiúgyermeké elé.¹⁷⁵

Alexandros okult II. Philippos hibájából, így apja gyakorlatától teljességgel különböző házassági politikát folytatott.¹⁷⁶ Követte ugyan az Argeada-dinasztia hagyományait, vagyis a poligámia szokását, feleségei azonban kivétel nélkül keleti (perzsa és baktriai) nők voltak.¹⁷⁷ A fennmaradt források közül többen beszámolnak a makedónok perzsa nőkkel szembeni ellenszenvéről, így érdemes lehet elgondolkodnunk azon, vajon ezek a források tényleges társadalmi konfliktust tárnak-e fel, vagy csupán az idegenekkel szembeni későbbi előítéletet vetítik vissza Alexandros korába.

¹⁷² GREENWALT, 1989, 34–43; CARNEY, 1992, 171; MIRON, 2000, 43; CARNEY, 2000b, 24; CARNEY, 2010a, 415. A nemzetiség fontossága ellen lásd: ELLIS, 1976, 42, 215; CARNEY, 2000b, 26–27; CARNEY, 2009, 190.

¹⁷³ CARNEY, 1992, 171; MIRON, 2000, 43; CARNEY, 2000b, 24.

¹⁷⁴ CARNEY, 2000b, *passim*.

¹⁷⁵ MIRON, 2000, 43; CARNEY, 2000b, 25; CARNEY, 2009, 193.

¹⁷⁶ Alexandros halogató házassági stratégiáját sokáig a következő okokkal magyarázták: 1. Alexandros türelmetlensége és harci vágya, 2. Heteroszexuális érdeklődésének hiánya, 3. Alexandros nem foglalkozott a jövővel. A döntés hátterében azonban egyértelműen politikai indítékok állhattak. Erről bővebben lásd: BURN, 1962, 65–66; ERRINGTON, 1990, 114–115; GREEN, 1991, 153; CARNEY, 2000b, 97–98; BAYNHAM, 1998a, 148–155; BAYNHAM, 1998b, 141–152; CARNEY, 2003, 242: „*Alexander's long delay in marrying must signify, therefore, his comparative lack of interest in immediately securing a successor to his throne and a tendency to see royal marriages as the source of more trouble than advantage.*”

¹⁷⁷ OGDEN, 1999, 48. Vö. még: CARNEY, 2000b, 97–113; CARNEY, 2003, 227–252.

1.10. Kérdésfeltevés

Amennyiben Curtius Rufus leírását összevetjük a többi fennmaradt görög és latin nyelvű beszámolóval, azt tapasztaljuk, hogy jóval több barbár, perzsa nőalakot (Sisygambis, Stateira, Barsiné, Hystaspés felesége, Thalestris, Sisimithrés felesége, Spitamenés felesége, Kleophis, Rhóxané) szerepeltet munkájában, mint társai. Dosson a következő megállapítást tette ezzel kapcsolatosan szerzőnk ábrázolási technikáját illetően:

„La beauté singulière de Statira n'arrête que médiocrement l'attention de notre historien... Un mot vague, et dit en passant, voilà tout ce que Quinte Curce a trouvé pour caractériser ces trois personnages féminins qui ne laissent pas que de jouer un certain rôle dans l'histoire d'Alexandre. C'est déjà beaucoup; Thalestris, la reine légendaire des Amazones, Barsine, la mère du jeune Hercule, dont Néarque voulut faire le successeur d'Alexandre, Thaïs, l'instigatrice de l'incendie de Persepolis, ne sont pas aussi bien partagées; leur nom est jeté au courant de la plume, sans qu'une épithète plus ou moins expressive nous renseigne sur leur personnalité physique ou morale.”¹⁷⁸

Szembetűnő azonban, hogy míg a többi forrás egyáltalán nem, vagy csupán néhány szóval említi ezeket a nőalakokat, addig Curtius Rufus jóval nagyobb, az események lefolyását jelentősen meghatározó szerepet tulajdonít nekik narratívájában.

Az eddigi kutatás csupán Sisygambis, kisebb mértékben Stateira, illetve a trónutódlás kérdésében szerepet játszó nőalakok, így Rhóxané és Barsiné szerepére, valamint gyermekeik későbbi sorsára koncentrált. Éppen ezért lehet szükséges az összes fennmaradt, Alexandros és a barbár nők találkozását bemutató leírás összevetése abból a célból, hogy kimutathatóvá váljon a leírások azonossága és különbsége. A komparatív összevetés lehetővé teszi annak meghatározását, vajon az elsődleges forrásokban is szerepelhettek-e ezek a nőalakok, és esetleg annak átgondolását is, milyen funkcióval és jelentőséggel rendelkezettek az események alakulásában. Amennyiben szerepeltetésüket már az elsődleges forrásokban is bizonyítani tudjuk, úgy arra a kérdésre is választ kell kapnunk, hogy a többi forrás miért nem, vagy miért csak alig néhány szóval említette őket, és Curtius Rufus miért döntött úgy, hogy munkájában jóval meghatározóbb és aktívabb szerepet szán ezeknek a nőknek.

¹⁷⁸ DOSSON, 1886, 200.

Az sem elhanyagolható szempont, vajon Curtius Rufust és forrásait befolyásolta-e a görög és a római irodalom barbár nőekkel szembeni előítélete, vagyis mennyiben ragaszkodik ahhoz, hogy a férjüket befolyásoló, kegyetlen, bosszúálló, hataloméhes királyi, arisztokrata nők megismertetésén keresztül mutassa be a perzsa udvar zavargásait, az uralkodó és udvara effemináltságát és dekadenciáját¹⁷⁹; a munkájában szereplő barbár nőalakok ilyen jellegű tanulmányozása mindezidáig váratott magára. A vizsgálat tehát hozzájárulhat Curtius Rufus barbárokról közvetített képének árnyalásához, illetve annak kimutatásához, hogy milyen pozitív vagy éppen negatív tulajdonságokkal ruházta fel az Alexandrosszal kapcsolatba kerülő nőalakokat. A pontosabb eredmények érdekében elengedhetetlen a forráskritika módszerének alkalmazása, hiszen ennek használata által válik kimutathatóvá az elsődleges forrásokra visszavezethető információ, továbbá a jelenetek módosítása és bővítése, valamint átdolgozása mögött kirajzolódó írói szándék. Természetesen felhasználok és alkalmazom az eddigi *Quellenforschung* eredményeit, olykor azonban módosítom, vagy éppen kiegészítem azt a szerzők leírása közötti különbségek és egyezések részletekbe menő újbóli feltárása révén.

A forráshasználat kérdésének tisztázása újabb probléma felvetéséhez vezethet el, elsősorban ahhoz, hogy a nőalakokhoz kapcsolódó történetek rendelkeznek-e valós történeti háttérrel, vagy szerepeltetésük csupán fikció, ami egy-egy szerző sajátos és jól kidolgozott invenciójának eredménye. A vizsgálat során kiemelten Curtius Rufusra koncentrálok, akinek munkája a legkevésbé sem mentes a változtatásoktól és az aktuálpolitikai utalásoktól. A barbár nőalakokat felvonultató fejezetek során így még inkább kirajzolódik a szerző narratív technikájának sajátossága és az egy-egy részlet mellőzése, szándékos elhallgatása, vagy éppen betoldása mögött meghúzódó írói szándék.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Erről bővebben lásd: SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 20–33; SANCISI-WEERDENBURG, 1987, 33–45; HALL, 1989, *passim*; HALL, 1995, 108–134; BROSIUS, 1996, *passim*; BRIANT, 2002, *passim*; KUHR, 2007, *passim*.

¹⁸⁰ BAYNHAM, 1998c, 89–90: „Under examination and cross-comparison, Curtius' methodology reveals several characteristics: his personal selectivity, a probable tendency for a composite arrangement of sources, an adaptation or distortion of source material to suit literary considerations, and overall a marked imposition of his own personality and values on his narrative.”

2. Alexandros találkozása III. Dareios nőrokonaival

Az issosi csatát követően, Kr. e. 333-ban a makedónok fogságba ejtik III. Dareios nőrokonait, valamint több előkelő perzsa hölgyet, akik a honi szokásoknak megfelelően a sereg nyomában haladtak.¹⁸¹ A fogságba esést, illetőleg Alexandros fogolynőkkel való nagylelkű és gáláns bánásmódját kivétel nélkül minden forrás megörökítette, hangsúlyozva az uralkodó végtelen jóindulatát, kegyességét és mértéktartását.¹⁸² A jeleneteket természetesen áthatja a szerzők etikai, aktuálpolitikai és retorikai hajlama, mégis okunk van azt feltételezni, hogy a beszámolók háttérben valós események álltak. Alexandros ugyanis a perzsa királyi nőkkel való viszonyát elsősorban politikai és propagandacélokra használta.¹⁸³ Ebben az értelmezésben tehát a katonai győzelem kivívása mellett szüksége lehetett a legitimáció biztosítására is. Alexandros minden bizonnyal korán felismerte, hogy perzsa trónigényét egy adopciónak, vagy a perzsa királyi család valamelyik nőtagjával kötött házasság legitimálhatja. Ezzel magyarázható tehát Alexandros perzsa királyi nővel szembeni kíméletes bánásmódja, továbbá III. Dareios gyermekeinek taníttatása, gondozása és kiházásítása, illetve a perzsa uralkodó feleségének fényűző temetési szertartása is.¹⁸⁴

A fennmaradt leírások III. Dareios nőrokonai közül elsősorban Sisygambis¹⁸⁵, a perzsa uralkodó édesanyjának bemutatására koncentráltak. Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen a görög irodalmi hagyomány kora, státusza és vélt politikai befolyása¹⁸⁶ miatt mindig is kiemelt jelentőséget tulajdonított a perzsa anyakirálynő személyének.¹⁸⁷

¹⁸¹ Curt. 3.3.22; Diod. 17.31.2; 17.35.3. Vö. még: X. Cyr. 3.3.67; 4.1.17; 4.2.1; 4.3.2. Xenophón leírásából tudjuk, hogy a keletiek azért vitték magukkal családjukat és a kincseiket, hogy bátrabban harcoljanak, védve azt, ami kedves számukra. Xenophón ugyanakkor hozzáfűzi, hogy a fényűzést is kedvelhették, lásd: BROSIUS, 2007, 33. Vö. még: BROSIUS, 1996, 87–91; PRANDI, 2013, 45: „*Brosius 1996, 88–89, attira l’attenzione sull’esistenza di un cerimoniale di viaggio e quindi sul carattere tradizionale degli spostamenti con la famiglia reale al seguito. Va comunque rilevato (cfr. Briant 1996, 887) che fino ad allora nessun sovrano persiano aveva dovuto affrontare un’invasione. I particolari sui parenti di Dario sembrano preparare l’incontro di Alessandro con la famiglia del Re.*”

¹⁸² Diod. 17.37.3–17.38.7; 17.114.2; Curt. 3.12.1–26; V. Max. 4.7. ext. 2; Plut. Alex. 21; Arr. An. 2.12.3–8; Iust. 11.9.12–16.

¹⁸³ CARNEY, 1996, 568; O’NEIL, 2002, 168.

¹⁸⁴ Erről bővebben, a teljesség igénye nélkül, lásd: BOSWORTH, 1980a, 221; GREEN, 1991, 235, 299–300; DEMPSIE, 1991, 147; O’BRIEN, 1992, 76; BROSIUS, 1996, 21–22; CARNEY, 2000b, *passim*; MARCHINI, 2004, 267–274; KUHRT, 2007, 58, 600; NAWOTKA, 2010, 175.

¹⁸⁵ Diodóros a Sisygambis névalakot használja, vö. Diod. 17.37.3; 17.37.5. Sisygambis származásáról bővebben lásd: BERVE, 1926, 356–357 (711); HAMILTON, 1969, 78–79; BOSWORTH, 1980a, 217–218; BROSIUS, 1996, 21, 67–68; HECKEL–YARDLEY, 1997, 136–137; BADIAN, 2000, 241–267; CARNEY, 2000b, *passim*; HECKEL, 2006, 250–251; HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 51; PRANDI, 2013, 57.

¹⁸⁶ HALL, 1989, 95; CARNEY, 2003, 248.

¹⁸⁷ BROSIUS, 1996, 24, 186–188; BROSIUS, 2006, 41. Vö. SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 20–33; SANCISI-WEERDENBURG, 1987, 33–47; CARNEY, 1996, 565; CARNEY, 2003, 248; MARCHINI, 2004, 267, 271: „*Alla regina madre, infatti, veniva riconosciuto un potere addirittura superiore a quello attribuito alla stessa moglie del Gran Re; entrambe potevano sedere a tavola con il re e i servi di corte dovevano eseguire al loro cospetto la*

Alexandros a legkevésbé sem kezelte szolgaként a perzsa királyi nőt, hiszen megtarthatták rangjukat, illetve a státuszukkal járó külsőségeket.¹⁸⁸ Mindebből valóban arra következtethetünk, hogy III. Dareios helyébe lépve atyaként, fiúként és testvérként bánt velük¹⁸⁹, legalábbis egy ideig. Diodóros és Curtius Rufus¹⁹⁰ beszámolója alátámaszthatja ezt a feltevést, hiszen mind a két szerző hangsúlyozza, hogy Alexandros – elsősorban a perzsa királyi nők megnyugtatása végett – anyjának szólította Sisygambist. A források alapján úgy tűnik, hogy III. Dareios anyja teljes mértékben elfogadta az uralkodó viszonyulását, fiúi státuszát.¹⁹¹ Alexandros tette egyáltalán nem tekinthető példátlanak¹⁹², hiszen a fennmaradt forrásokból tudjuk, hogy hasonlóan járt el a káriai királynő, Ada¹⁹³ esetében is. A témával foglalkozó kutatók azonban korán felfigyeltek arra, hogy a két nő szerepe között jelentős különbség mutatható ki. Az, hogy Ada Alexandros második anyjává vált, csupán a pillanatnyi politikai helyzet eredménye. Miután a Kária feletti uralom kérdése stabilizálódott, nem hallunk többet róla. Sisygambis azonban továbbra is fontos politikai tényező maradt, hiszen a

προσκύνησις, lo stesso onore reso a Dario; tuttavia Sisingambri godeva del prestigio che la derivava dall'anzianità e dall'essere la madre del re: basti ricordare, a questo proposito, che Dario aveva l'uso di alzarsi alla presenza della madre in segno di rispetto.”

¹⁸⁸ Diod. 17.38.1; Curt. 3.12.12; 3.12.23; 4.11.3; Plut. Alex. 21.4; Arr. An. 2.12.5.

¹⁸⁹ CARNEY, 1996, 569, 577; CARNEY, 2000b, 93; CARNEY, 2003, 248.

¹⁹⁰ Diod. 17.37.6; Curt. 3.12.17; 5.2.22. Vö. PRANDI, 2013, 58–59; ATKINSON, 1994, 68–69.

¹⁹¹ MARCHINI, 2004, 268. Vö. BROSIUS, 1996, 21–24, főként 22: „It appears that it was politically expedient to express the relationship between ruler/son and predecessor/parents in a positive way, and if a direct family line was missing, terms expressing a familial relationship took on an extended meaning. For the new ruler it was not sufficient to gain political power through military superiority. He also needed to demonstrate his right to power by officially acknowledging his predecessor and his predecessor's mother. There is a reason to believe that this practice originated in the Near East.” ATKINSON–YARDLEY, 2009, 154; HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 51; PRANDI, 2013, 58.

¹⁹² Az adopcio irodalmi előzményéhez, vö. KUHRT, 2007, 58; MARCHINI, 2004, 268: „Ciro (II), dopo avere sconfitto il re medo Astiage, lo condusse alla propria corte assieme alla figlia Amytis onorando il primo come un padre, la seconda come una madre: l'intento era di legittimare la propria posizione di re, inserendosi a pieno titolo nella dinastia di Media. Ktésias, FGrH 688 F 9 (2)”. Vö. még: X. Cyr. 4.6.2.

¹⁹³ Arr. An. 1.23.8; Plut. Alex. 22.7. Vö. még: Str. Chr. 14.2.17. CARNEY, 2000b, 93: „Despite the more independent role of women in the Carian monarchy (they were more directly tied to the determination of succession than in Epirus or Macedonia and were able to rule or co-rule), Alexander once more was able to use a quasi-familiar role to entrench himself and establish his legitimacy and piety.” MARCHINI, 2004, 268, 8. lábaj: „... Alessandro si fece adottare dalla regina, divenendo così l'unico e legittimo erede al trono ecatomnide... Alessandro sembra dunque avere adottato una vera e propria pratica di politica dinastica, che potrebbe avere origini orientali.” PRANDI, 2013, 36. Arra a kérdésre, hogy Ada miért adoptálta Alexandrost, a szakirodalom a következő válaszokat adta: 1. A keleti tradíció, vagyis a matrilineáris elv eredménye, vö. BOSWORTH, 1980a, 154: „Plutarch (Al. 22.7) confirms the adoption, which was a neat move to acquire legitimacy in the eyes of the native Carians (for the eastern tradition of descent through the female line). The adoption both committed Alexander to Ada and secured Carian support for the struggle against the Persian fleet.” Ennek a feltevésnek azonban ellentmond a patronimikon használata, illetve az, hogy nem ismerjük Hekatomnós feleségének a nevét. 2. Ada idős, így nem mehetett hozzá Alexandroshoz, lásd: RUZICKA, 1992, 139. 3. Adának nincs lánygyermek, akit hozzáadhatott volna a makedón uralkodóhoz, lásd: RUZICKA, 1992, 139. 4. Az adopcio valójában a legitimitáció kinyilvánítása, vö. CARNEY, 2000b, 93; CARNEY, 2003, 230; CARNEY, 2005, 65–91.

perzsa múlt folyamatosságát szimbolizálta.¹⁹⁴ Brosius helyesen ismerte fel, hogy ebben a tulajdonképpeni anya–fiú kapcsolatban a legitimáció egyik eszköze mutatható ki. A dinasztia örökösödési rendje felborult, így csupán az a lehetőség maradt Alexandros számára, hogy trónigényét adopció legitimálja.¹⁹⁵

A makedón uralkodó meglehetősen későn, csupán Kr. e. 324-ben döntött emellett, hogy feleségül veszi az Achaimenida-dinasztia két nőtagját, III. Artaxerxés Óchos lányát, Parysatis¹⁹⁶, és III. Dareios lányát, Stateirát¹⁹⁷. A perzsa nőekkel való házasságkötés közvetlenül az issosi csata után teljességgel elképzelhetetlen lett volna. Egy Achaimenida-nővel való házasság ugyanis különösen veszélyes lehetett addig, amíg Alexandros csupán a makedónokra támaszkodott. Akkor láthatta tehát elérkezettnek az időt Stateira és Parysatis feleségül vételére, amikor hatalmi bázisát egyre inkább ázsiaiakra cserélte¹⁹⁸. A források tehát azzal, hogy Sisygambist Alexandros édesanyjaként nevezik, az uralkodó valódi pozíciójának hivatalos elismerését hangsúlyozzák, így az Ázsia királya címre való legitim igényét és a perzsa múlt folytatásának szándékát fogalmazzák meg.¹⁹⁹

Curtius Rufus – a többi szerző beszámolójával összevetve – sokkal több jelenetben szerepelteti Sisygambist, ráadásul olyan információt is közöl a nőalakról, amely egyetlen más forrás leírásában sem kerül bemutatásra. Logikusnak tűnik annak vizsgálata, vajon mi indokolta a fennmaradt források közötti eltéréseket, illetve egyezéseket, kimutatható-e Curtius Rufus narratívájában az írói technikájára olyannyira jellemző tudatos változtatás. Hasznos lehet utánajárni, vajon mi idézte elő ezeket a módosításokat, miért szerepelteti Curtius Rufus több jelenetben is Sisygambist, és miért szentel jóval több teret ábrázolásának. A téma rendelkezik szakirodalmi előzményekkel, éppen ezért nehéz, sőt szinte lehetetlen vállalkozás

¹⁹⁴ CARNEY, 2003, 250: „*Sisygambis' prominence continued because Alexander made long term capital out of claiming to be legitimate ruler of the Persian empire whereas Ada sank into obscurity because rule of Caria had no long term significance...*”

¹⁹⁵ BROSIUS, 1996, 22.

¹⁹⁶ Arr. An. 7.4.4.

¹⁹⁷ A névalak a következő forrásokban jelenik meg: Diod. 17.107.6; Plut. Alex. 70.3; 77.6; Iust. 12.10.9.

¹⁹⁸ Ugyanezen nézetten van: BOSWORTH, 2002a, 97: „... 333-ban azonban még folytatódik a bosszúhadjárat, s elképzelhetetlen lett volna egy perzsa hercegnővel kötött frigy.” Vö. még: GREEN, 1991, 300; CARNEY, 1996, 578; CARNEY, 2000b, 112; CARNEY, 2003, 247: „*The implication is clear: as long as Alexander considered the Macedonians central to his power, he dared not marry an Achaemenid. Only when he had established an Asian power base did he proceed with marriages that signaled his new primary identity as an Asian ruler, not a Macedonian king.*”

¹⁹⁹ BOSWORTH, 1980b, 10: „*The royal women almost symbolized the monarchy (cf. Curt. III 13. 12 ff.), and they must have played an important role in Alexander's claims to be rightful lord of Asia. He apparently cultivated Sisygambis as his „Mother” (Diod. 37.6; Curt. III 12.24f.), and promised dowries to Darius' daughters (Diod. 38.1; cf. 67.1 with Curt. V 2.18 ff.), so taking on Darius' functions as son and father.*” Vö. még: BERVE, 1926, 363 (722); WILCKEN, 1932, 209; GREEN, 1991, 235; BAYNHAM, 1998c, 151, 37. láb; OGDEN, 1999, 45; BROSIUS, 1996, 77; CARNEY, 2003, 247: „*Moreover, by postponing his marriage to Stateira and Parysatis so long, his brides became not so much symbols of the conquest, now long completed, but of continuity with the Persian past.*” MARCHINI, 2004, 268, 274.

új eredményekre lelteni a források leírásának komparatív vizsgálata során. A Sisygambis tetteit taglaló leírások ismertetése után így újabb szempontok bevonásával törekszünk árnyalni az eddigi hipotéziseket. Választ keresünk tehát arra a kérdésre, hogy Curtius Rufus használta-e a királyi nők bemutatásakor a barbárokkal kapcsolatos sztereotípiá elemait, illetve milyen képet sugall a makedón uralkodóról a nőkkel való találkozása és bánásmódja alapján.

2.1. III. Dareios nőrokonainak fogságba esése, Alexandros látogatása

Az issosi csatát megőrkítő beszámolók közel azonosan mutatják be a királyi nők fogságba esését, Alexandros náluk tett látogatását, irántuk tanúsított viselkedését, kivétel nélkül hangsúlyozva az uralkodó mértéktartását és kegyességét.²⁰⁰ Mindez a legkevésbé sem meglepő, hiszen Alexandros foglynőkkel szembeni bánásmódja közkedvelt toposzá és etikai leckévé vált, ami úgyszólván kihagyhatatlanná tette az alakjával foglalkozó szerzőknél. A hasonlóságok ellenére érdemes áttekinteni a források beszámolója közötti különbségeket is, hiszen az eltérések és egyezések kiszűrése után lehet csak választ adni arra a kérdésre, hogy melyik elsődleges forrás beszámolójára vezethető vissza a jelenet. Amennyiben beigazolódik, hogy Curtius Rufus változtatott a történeten, úgy igyekszem elfogadható magyarázatot találni a módosítás okaira is. Az epizód történeti hitelessége ugyancsak kérdéses, így mindenképpen érdemes megvizsgálni, hogy a történet melyik eleme tekinthető realitásnak, és mi az, ami biztosan fiktív adalék.

A források közül csupán Diodóros és Curtius Rufus mutatja be részletesen a perzsa királyi és nemes nők fogságba esését.²⁰¹ A két szerző tökéletesen alkalmazza a patetikus ábrázolásmód elemeit a győztesek kegyetlenségének bemutatásakor, kiemelt figyelmet fordítva a sorsfordulatra (*peripeteia*)²⁰², illetve a királyi nők félelmére és szenvedésére²⁰³,

²⁰⁰ Diod. 17.37.3–17.38.7; 17.114.2; Curt. 3.12.1–26; V. Max. 4.7. ext. 2; Plut. *Alex.* 21; Arr. *An.* 2.12.3–8; Iust. 11.9.12–16. Vö. PRANDI, 2013, 57–60; HAMILTON, 1969, 54–56; ATKINSON, 1980, 249–255; ATKINSON, 1994, 324–326; BOSWORTH, 1980a, 220–222; BARZANO, 1985, 117–120; BAYNHAM, 1998c, 80–81, 117, 125–127; CARNEY, 2000b, 93–94, 108; BROSIUS, 1996, 88.

²⁰¹ Diod. 17.35.5–17.36.5. Vö. PRANDI, 2013, 55–56; Curt. 3.11.20–26. Vö. ATKINSON, 1980, 240–242.

²⁰² Diod. 17.35.7: τῶν τύπτοντες καὶ τὰ τιμώτατα καὶ περιβόητα τῶν βαρβάρων ταῖς τῆς τύχης δωρεαῖς ὑβρίζοντες. Diod. 17.36.1: οἱ δ' ἐπιεικέστατοι τῶν Μακεδόνων τὴν μεταβολὴν τῆς τύχης ὀρώντες συμπαθεῖς ἐγίνοντο καὶ τὰς τῶν ἀκληροῦντων συμφορὰς ἠλέουν, αἷς τὰ μὲν προσήκοντα καὶ * μεγάλα μακρὰν ἀπήρητο, τὰ δ' ἀλλόφυλα καὶ πολέμια παρῆν σύνεγγυς ... καὶ πρὸς ἀτυχίῃ καὶ ἐπονείδιστον αἰχμαλωσίαν παρώρητο. Diod. 17.36.3: ἐπὶ γὰρ τούτων ἡ μεταβολὴ τῆς τύχης καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀνεπίστων ἀκληρημάτων ἐν ὄψει κείμενον εὐλόγως τοὺς ὀρώντας ἐποίει συμπάσχειν τοῖς ἡτυχηκόσι. Curt. 3.11.23: *Tunc vero inpotentis fortunae species conspicui potui, cum ii, qui tum Dareo tabernaculum exornaverant omni luxu et opulentia instructum, eadem illa Alexandro, quasi veteri domino, reservabant.* A kifejezés értelmezéséhez, vö. ATKINSON, 1980, 241: „There is a double entendre in this phrase for “inpotentis fortunae” could mean both “the weakness of social status” and “the unrestrained force of (fickle) fortune”.”

²⁰³ Diod. 17. 35.4–7; Curt. 3.11.25.

amely végül még a győzteseket is szánalomra indítja. Mind a két szerző ismerteti a királyi család tagjait, III. Dareios anyját, feleségét, két felserdült leánygyermekét, kicsiny fiát²⁰⁴, illetve azokat a nemes nőket, akik az ugyancsak támogatást igénylő királyi család tagjainál kerestek menedéket.²⁰⁵ Említik továbbá III. Dareios menekülését²⁰⁶, így feltételezhető, hogy a két szerző ennél a résznél azonos forrást követett.²⁰⁷ A jelenet stílusa és hangsúlya alapján ezt a forrást általában Kleitarchossal azonosítják.²⁰⁸ Curtius Rufus azonban már itt változtatott a forrásban található beszámolón. A perzsa királyi család tagjainak bemutatását a későbbi jeleneteiben is előforduló *Sed omnium oculos animosque in semet averterant...*²⁰⁹ tagmondattal vezeti fel. Diodóros leírásával ellentétben az epizódot az egymáshoz menekülő családtagok szánalmat keltő ábrázolásával jóval képszerűbbé, szomorúságuk és fájdalmuk bemutatásával pedig jóval tragikusabbá formálta.²¹⁰ Nem lehet véletlen ez a módosítás, hiszen hasonló megoldásnak lehetünk majd tanúi a Stateira halálát²¹¹ és a Sisygambis gyászat bemutató epizódokban is.

Badian azzal az érdekes ötlettel állt elő, hogy a két leánygyermek – Drypétis és Stateira – III. Dareios korábbi feleségétől születhetett. Nézete igazolására azt a Curtius Rufusnál szereplő információt hozza fel, amely szerint a két leány nem Stateirához, hanem Sisygambishoz menekült.²¹² Badian ezen feltevése aligha tekinthető meggyőzőnek, mégis Plutarchos adata szükséges ahhoz, hogy teljes mértékben cáfoljuk állítását. A biográfus ugyanis III. Dareios és Stateira szépségének említésekor beszámol arról, hogy a gyermekek szüleikre hasonlítanak.²¹³ Plutarchos vagy forrása tehát nem kételkedik abban, hogy a lánygyermekek vér szerinti édesanyja Stateira volt.

²⁰⁴ Diod. 17.36.2; Curt. 3.11.24.

²⁰⁵ Diod. 17.36.4; Curt. 3.11.25.

²⁰⁶ Diod. 17.37.1–2; Curt. 3.11.26. Curtius Rufus ezt a részletet a drámai hatás fokozására használja, hiszen a perzsák III. Dareiosba vetett bizalmának pátozát hangsúlyozza. Leírásában a perzsa uralkodó semmi másra nem gondol, csupán a menekülésre, vö. ATKINSON, 1980, 242.

²⁰⁷ RÜEGG, 1906, 52; ATKINSON, 1980, 244.

²⁰⁸ SCHWARTZ, 1901, 1873–1874; GOUKOWSKY, 1976, 192; HAMMOND, 1983, 51, 118; MARCHINI, 2004, 267, 2. láb: „... *il patetismo è una caratteristica clitarchea*”.

²⁰⁹ Curt. 3.11.24. Vö. még: DIADORI, 1981, 225.

²¹⁰ Curt. 3.11.24: *illa non maiestate solum sed etiam aetate venerabilis, haec formae pulchritudine nec illa quidem sorte corruptae; receperat in sinum filium nondum sextum annum aetatis egressum, in spem tantae fortunae, quantam pater eius paulo ante amiserat, genitum. At in gremio anus aviae iacebant adultae virgines duae non suo tantum, sed etiam illius maerore confectae.*

²¹¹ ATKINSON, 1980, 242; PORTA, 2005, 212, 28. láb.

²¹² BADIAN, 2000, 251.

²¹³ Plut. *Alex.* 21.6: *καίτοι λέγεται γε τὴν Δαρείου γυναῖκα πολὺ πασῶν τῶν βασιλῶν εὐπρεπεστάτην γενέσθαι, καθάπερ καὶ αὐτὸς Δαρεῖος ἀνδρῶν κάλλιστος καὶ μέγιστος, τὰς δὲ παῖδας εἰκέναι τοῖς γονεῦσιν.*

A források közül többen említik azt is, hogy Stateira III. Dareios felesége és testvére is volt egy személyben.²¹⁴ Curtius Rufus szándékosan hallgathatta el a testvérházasságra vonatkozó adat szerepeltetését. A kihagyás elsődleges oka az lehetett, hogy a barbárok között alkalmazott és követett *incestum* egy későbbi jelenetben kívánta bírálni, mint egy megvetendő, tipikusan barbár szokást.²¹⁵

Bár III. Dareios feleségének egyedülálló szépsége minden beszámolóban megjelenik, a Sisygambis méltósága és kora miatti tiszteletről csupán Curtius Rufus beszél (*illa non maiestate solum, sed etiam aetate venerabilis*²¹⁶). Mint fentebb említettem, az irodalmi tradíció mindig is kiemelt szerepet tulajdonított a perzsa anyakirályné személyének. Lehetséges, hogy csupán ez inspirálta Curtius Rufust Sisygambis alakjának kiemelésekor. Az is elképzelhető azonban, hogy a szereplő ismételt feltüntetésével azt kívánta tudomásunkra hozni, hogy munkájában Sisygambis személye, illetve Alexandrosszal való anya–fiú kapcsolata és viselkedése jóval hangsúlyosabb és fontosabb szerepet tölt be, mint a többi szerző leírásában.

A perzsa nőknél tett látogatást a források közel azonos módon beszélik el: III. Dareios üldözése után Alexandros visszatér a táborba, birtokába veszi a perzsa uralkodó sátrát, majd lakomát rendez. A szomszédos sátor zaja felkelti figyelmét, így a lárma okát tudakolja. A fogolynők tévesen azt gondolták, hogy III. Dareios már nem él, így siránkozásba kezdenek. Alexandros tehát elküldi hozzájuk Leonnatost, aki tudomásukra hozza, hogy a perzsa uralkodó életben van, illetve bejelenti Alexandros rendelkezéseit. Egyes források leírása szerint Leonnatos ekkor említi Alexandros későbbi látogatását. A makedón uralkodó Héphaistión társaságában fel is keresi a nőket.²¹⁷ III. Dareios anyja, Sisygambis, tévesen Héphaistiónt gondolta a makedónok uraként, így őt köszöntötte honi szokásaik szerint (*proskynésis*). Mikor Sisygambis felismerte tévedését, korigálta hibáját, és most már Alexandros lábai elé borult. Ekkor hangzik el a jól ismert mondat: *Non errasti...mater: nam et hic Alexander est.*²¹⁸ Μηδὲν φροντίσης, ὦ μητέρα· καὶ γὰρ καὶ οὗτος Ἀλέξανδρος ἐστίν.²¹⁹

²¹⁴ Plut. *Alex.* 30.3; Arr. *An.* 2.11.9; Iust. 11.9.12; Gel. 7.8.3. Vö. HAMILTON, 1969, 78–79; BOSWORTH, 1980a, 217–218; BROSIUS, 1996, 67–68; HECKEL–YARDLEY, 1997, 138; BADIAN, 2000, 250–251; PRANDI, 2013, 56.

²¹⁵ Vö. Curt. 8.2.19.

²¹⁶ Curt. 3.11.24. Vö. Diod. 17.38.1: περιέθηκε γὰρ αὐτῇ κόσμον τε βασιλικὸν καὶ τὸ προγεγονὸς ἀξίωμα ταῖς προσηκούσαις τιμαῖς ἀποκατέστησε·

²¹⁷ Ez az epizód nem szerepel Iustinus leírásában. Alexandros egyedül, és nem Héphaistiónt társaságában keresi fel a királyi nőket. Vö. Iust. 11.9.12–16.

²¹⁸ Curt. 3.12.17.

²¹⁹ Diod. 17.37.5. Vö. még: Diod. 17.114.2; Arr. *An.* 2.12.7.

Arrhianos az egyetlen olyan szerző, aki nevesíti forrásait, így ő Leonnatos látogatásának elbeszélésekor Aristobulosra és Ptolemaiosra hivatkozik.²²⁰ Alexandros és Héphaistión látogatása kapcsán azonban egyértelműen jelzi forrásváltását, hiszen a λόγος δὲ ἔχει kifejezéssel vezeti be a következő epizódot, amelyet a jól megszokott történetírói elv kinyilvánításával zár le.²²¹ Atkinson megállapítása szerint Alexandros személyes látogatása nem szerepelt Ptolemaios és Aristobulos leírásában, mint ahogyan Plutarchos munkájában sem. Ezért úgy véli, hogy sem Kallisthenést, sem Charést nem tekinthetjük az epizód forrásaként. Ha azonban Alexandros ténylegesen felkereste a nőket, és csupán Héphaistión kísértte el őt látogatásakor, úgy a történet Atkinson feltevése szerint bizonyosan a makedón körökből eredeztethető.²²² Végül azonban arra a következtetésre jut, hogy a történet aligha lehet hiteles, ha sem Aristobulos, sem Ptolemaios, sem Kallisthenés, sem pedig Charés nem szól róla.²²³ Atkinson nézetét egyelőre fenntartással kell kezelnünk. A forráshasználat kérdésének egyértelmű tisztázása miatt tekintsük át a szerzők leírása közötti egyezéseket és különbségeket.

Plutarchos és Arrhianos is hasonlóan indokolják Alexandros nőekkel szembeni bánásmódját. Leonnatos szavaiban ezért arra történik utalás, hogy a harc nem Alexandros ellenséges érzületéből fakad. Célja nem más, mint jogszerűen legyőzni a Perzsa Birodalmat.²²⁴ Ez a motívum ennél a jelenetnél kimarad Curtius Rufus leírásából, a Stateira halálát megörökítő jelenetben azonban hasonló kijelentéssel találkozhatunk.²²⁵

A beszámolók eltérnek arra vonatkozóan, hogy a királyi nők hogyan és milyen körülmények között szereznek tudomást III. Dareios haláláról. Diodóros leírásában egy ismeretlen személy informálja a perzsa nőket az Alexandros birtokába került fegyverekről²²⁶, Curtius Rufus beszámolójában azonban az *amiculum*²²⁷ idézi elő fájdalukat. Elbeszélése

²²⁰ Arr. An. 2.12.6: ταῦτα μὲν Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόβουλος λέγουσι. Lehetetlen kimutatni, hogy az epizód melyik eleme származik Aristobulos, melyik Ptolemaios munkájából, és mi az, ami Arrhianos hozzátoldásának tekinthető. Erről bővebben lásd: BOSWORTH, 1980a, 221.

²²¹ Arr. An. 2.12.8: καὶ ταῦτα ἐγὼ οὐθ' ὡς ἀληθῆ οὔτε ὡς πάντη ἄπιστα ἀνέγραψα. ἀλλ' εἴτε οὕτως ἐπράχθη, ἐπαιῶ Ἀλέξανδρον τῆς τε ἐς τὰς γυναῖκας κατοικτίσεως καὶ τῆς ἐς τὸν ἐταῖρον πίστεως καὶ τιμῆς· εἴτε πιθανὸς δοκεῖ τοῖς συγγράμασιν Ἀλέξανδρος ὡς καὶ ταῦτα ἂν πράξας καὶ εἰπὼν, καὶ ἐπὶ τῷδε ἐπαιῶ Ἀλέξανδρον.

²²² ATKINSON, 1980, 252; ATKINSON, 1998a, 324.

²²³ ATKINSON, 1980, 252; ATKINSON, 1998a, 324.

²²⁴ Arr. An. 2.12.5: ἐπεὶ οὐδὲ κατὰ ἔχθραν οἱ γενέσθαι τὸν πόλεμον πρὸς Δαρεῖον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἀσίας διαπεπολεμηῖσθαι ἐνόμωσ. Plut. Alex. 21.2: Δαρεῖφ γὰρ ὑπὲρ ἡγεμονίας πολεμεῖν... Vö. ATKINSON, 1980, 252–253.

²²⁵ Curt. 4.10.29: *Odisti me, non quidem provocatus; sed finge iustum intulisse te bellum: cum feminis ergo agere debueras?*

²²⁶ Diod. 17.37.3: πρὸς δὲ τὴν γυναῖκα καὶ τὴν μητέρα τοῦ Δαρεῖου προσελθὼν τις ἀπήγγειλεν ὅτι πάρεστιν Ἀλέξανδρος ἀπὸ τοῦ διωγμοῦ, τὸν Δαρεῖον ἐσकुλευκός.

²²⁷ Az *amiculum*, vagyis a *kandys* pontos értelmezéséhez, vö. BOSWORTH, 1980a, 216; ATKINSON, 1980, 245–246; ATKINSON, 1998a, 325; BRIANT, 2002, *passim*; BROSIUS, 2006, 58, 60–61.

alapján a nők egy eunuch híradásának köszönhetően értesülnek a téves halálhírről.²²⁸ Arrhianos csupán azt említi, hogy a királyi nők tudomást szereztek arról, hogy Alexandros birtokába került Dareios íja, *kandyse* és a pajzsa²²⁹, míg Plutarchos a vonatkozó jelenetben arról számol be, hogy a perzsa királyi nők meglátták a perzsa uralkodó szekerét és íját.²³⁰ Atkinson nézete szerint ezekből az ellentmondásokból nehéz messzemenő következtetéseket levonni, mégis úgy véli, hogy Curtius Rufus és Arrhianos azonos forrást követett, míg Plutarchos leírása más szerző beszámolójára támaszkodott, hiszen nem említi sem a *kandyst*, sem pedig Alexandros nőknél tett látogatását.²³¹

Az eddigi kutatások nem szenteltek különösebb figyelmet annak, hogy a perzsa uralkodó fegyverének és *kandysének* látványa miért kelti népében III. Dareios halálának biztos tudatát. A perzsa szokások értelmében az uralkodói *kandyst* senki más nem használhatta, csupán az uralkodó²³²; annak felöltése az investitúra egyik kelléke, így átruházása a hatalomváltás biztos jeleként értelmezhető.²³³ A jelenetben III. Dareios tárgyainak Alexandroshoz kerülése szimbolikus üzenettel rendelkezett, így a hatalom átruházása a perzsák szemében az uralkodó halálának tényével párosulhatott.²³⁴ Jóllehet Alexandros tulajdonába kerültek ezek a tárgyak, ő azonban soha nem használta fel azokat, és soha nem proklamálta magát Achaimenida-uralkodóként.²³⁵ Nehéz állást foglalnunk abban a kérdésben, vajon a ránk maradt szerzők tudhattak-e III. Dareios tárgyainak szimbolikus, a hatalomváltást reprezentáló funkciójáról. Ha azonban ők nem is tudtak erről az értelmezésről, a történetet közlő elsődleges források feltételezhetően tudatában voltak ennek, máskülönben bizonyosan magyarázatot adtak volna a téves halálhír indokára.

²²⁸ Curt. 3.12.5: *Vnus namque e captivis spadonibus, qui forte ante ipsarum tabernaculum steterat, amiculum, quod Dareus, sicut paulo ante dictum est, ne cultu proderetur abiecerat, in manibus eius qui repertum ferebat agnovit, ratusque interfecto detractum esse falsum nuntium mortis eius attulerat.*

²²⁹ Arr. An. 2.12.4: ὁ βασιλεῦς, ἡ μήτηρ τε καὶ ἡ γυνὴ Δαρείου καὶ οἱ παῖδες, ὡς ἐξηγγέληται αὐταῖς ὅτι τὸ τόξον τε τοῦ Δαρείου ἔχεις καὶ τὸν κίνδυνον τὸν βασιλικὸν καὶ ἡ ἀσπίς ὅτι κεκόμισται ὀπίσω ἡ Δαρείου, ὡς ἐπὶ τεθνεῶτι Δαρείῳ ἀνοιμώζουσιν.

²³⁰ Plut. Alex. 21.1: Τρεπομένῳ δὲ πρὸς τὸ δεῖπνον αὐτῷ φράζει τις ἐν τοῖς αἰγμαλώτοις ἀγομένας μητέρα καὶ γυναῖκα Δαρείου καὶ θυγατέρα δύο παρθένους ἰδούσας τὸ ἄρμα καὶ τὰ τόξα κόπτεσθαι καὶ θρηνεῖν, ὡς ἀπολωλότος ἐκεῖνου.

²³¹ ATKINSON, 1980, 253.

²³² Plut. Art. 5.2.

²³³ BRIANT, 2002, 523–524, főként 523: „*The transmission of the robe best illustrated and symbolized the transmission of power itself.*” Vö. még: SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 29: „*On the level of literature the person wearing the royal robe is the king: the first act of any usurper of the throne is to put on the royal robe. It is part of the regalia with which the king is invested on his accession.*”

²³⁴ Ebben a megközelítésben válik érthetővé a Hérodotos leírásában szereplő Améstris, Artaunté-történet is (Hdt. 9.108–113). Vö. SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 27–30.

²³⁵ LANE FOX, 2007, 267–297; OLBRYCHT, 2010, 354.

Atkinson és Heckel is észrevette, hogy Curtius Rufus és Iustinus leírása egyezik szóhasználatában²³⁶, különbözik azonban tartalmában²³⁷. Iustinus csupán Alexandros látogatásáról beszél, kihagyva azt a részt, amely szerint korábban Leonnatos is felkereste a nőket. A problémát tovább bonyolítja, hogy leírásában az Alexandrosnak tulajdonított látogatás elemei (fegyveresek kísérete, a nők féelme a fegyveresek láttán, a III. Dareios elhantolására vonatkozó kérés kinyilvánítása, Alexandros információja arra vonatkozóan, hogy Dareios még él, rendelkezések bejelentése) valójában a Leonnatos-látogatás részleteivel egyeznek.²³⁸ Atkinson így arra a következtetésre jutott, hogy vagy Iustinus keverte össze forrása, Trogus Alexandros és Leonnatos látogatására vonatkozó két külön epizódját²³⁹, vagy Curtius Rufus módosított a történeten, mivel ismerte Trogus leírását. Elképzelhető tehát, hogy a Trogus által megörökített, Alexandros látogatását bemutató epizódból emelt át motívumokat és paneleket a Leonnatos látogatását bemutató jelenetnek felépítésekor.²⁴⁰ Curtius Rufus ismerhette ugyan Trogus leírását, mégis valószínűbb, hogy ezek a kissé hatásvadász információk már az elsődleges szerző leírásában (Kleitarchos) is szerepeltek. Ebben a megközelítésben Trogust, vagy még inkább Iustinust tesszük felelőssé a hibákért. Ezt a feltevést az is alátámaszthatja, hogy Iustinus számos esetben nyújt a többi forrás leírásától eltérő, bizonyíthatóan téves információt.

Curtius Rufus és Diodóros beszámolója között ugyancsak találunk párhuzamokat. Számos motívum egyezik a két látogatást megörökítő epizódban, most azonban csak a forráshasználat kérdésének szempontjából releváns információkra koncentrálnak. Nem csupán Alexandros látogatásának időpontja²⁴¹, Sisygambis hasonló elnevezése és anyaként való megszólítása²⁴², de Alexandros és Óchos találkozásának családias és bensőséges hangulatú bemutatása²⁴³, a fiú bátorságának elismerése és magatartásának méltatása is

²³⁶ Curt. 3.12.6: ... *pietati earum*...; Iust. 11.9.15: ... *motus tanta mulierum pietate*...; Curt. 3.12.8: ... *ut armatos conspexere*...; Iust. 11.9.13: *conspectis armatis*...; Curt. 3.12.11: ... *provolutae ad pedes*...; Iust. 11.9.14: ... *provolutae deinde genibus Alexandri*...; Curt. 3.12.11: ... *orare coeperunt ut... sepelire permitteret*...; Iust. 11.9.14: *non mortem, sed, dum Darei corpus sepeliant, dilationem mortis deprecantur*.

²³⁷ ATKINSON, 1980, 246–248, 253; HECKEL–YARDLEY, 1997, 139; PORTA, 2005, 214, 3. láb, 217, 7. láb, 217, 8. láb.

²³⁸ HECKEL–YARDLEY, 1997, 138–139.

²³⁹ ATKINSON, 1980, 248. Vö. HECKEL–YARDLEY, 1997, 139.

²⁴⁰ ATKINSON, 1980, 248, 253. Porta hivatkozik Atkinson munkájára, mégis érdekes következtetésre jut, vö. PORTA, 2005, 217, 7. láb: „*Va comunque precisato che, mentre Rufo elegge Leonnato protagonista dell'intera scena, Giustino la fa invece agire completamente da Alessandro stesso: e lo scambio Leonnato/Alessandro farebbe presupporre una o più fonti non comuni per i due storici.*” Hammond nézete szerint Trogus forrásként Kleitarchost használhatta, vö. HAMMOND, 1983, 98.

²⁴¹ Diod. 17.37.5; Curt. 3.12.13. Vö. Arg. An. 2.12.1.

²⁴² Diod. 17.37.6; Curt. 3.12.17.

²⁴³ Diod.17.38.1–2: ... τὸν παῖδα δὲ θρέψειν ὡς υἱὸν ἴδιον καὶ βασιλικῆς τιμῆς ἀξιώσειν. προσκαλεσάμενος δ' αὐτὸν καὶ φιλήσας, ὡς ἴδεν ἀδεῶς βλέψαντα καὶ μηδὲν ὄλως καταπλαγέντα, πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἡφαιστίανα

hasonlóságot mutat. Ugyanígy azonosságnak tekinthető Alexandros Sisygambis tévedésére adott reakciója és *oratio recta*-ban elhangzó mondata, amelyben Héphaistiónt saját alteregójaként ismeri el.²⁴⁴ Az egyezések alapján indokolt annak feltételezése, hogy a két szerző azonos forrást követett az események elbeszélésekor. Heckel, Hammond, Atkinson és Stewart nézete szerint ez a forrás Kleitarchos lehetett²⁴⁵, e megállapítással a jelenet stílusa alapján valóban egyet kell értenünk. Porod úgy véli, hogy az Alexandros és Óchos találkozását megörökítő jelenet motívumaiban a Hektór- és Astyanax-epizóddal²⁴⁶ mutat hasonlóságot.²⁴⁷ Fontos azonban megemlíteni, hogy a Xenophón munkájában szereplő Astyagés és Kyros találkozását bemutató epizódot szintén előzményként tarthatjuk számon.²⁴⁸

Már a Curtius Rufus munkájában szereplő epizódok hosszúságából is sejthető, hogy jelentősen változtatott az eredeti történeteken. Számos kutató észrevette, hogy a párhuzamos tradíció megfelelő helyén egyáltalán nem szerepel Sardeis átadója, Mithrénés. Mára bizonyítást nyert, hogy ezt a szereplőt Curtius Rufus illesztette a narratívájába.²⁴⁹ Munkájában ugyanis Alexandros elsőként a perzsa nyelvet beszélő Mithrénést akarta a fogolynőkhöz küldeni. Később azonban meggondolta magát, attól tartva, hogy az áruló látványa tovább fokozná a perzsa nők szenvedését. Mithrénés szerepeltetése elsősorban a cselekmény lassítását szolgálja, ugyanakkor rávilágít Alexandros legyőzöttekkel szembeni kíméletes politikájára is. Az uralkodó végső döntése – vagyis Mithrénés helyett inkább Leonnatos menesztése – a fogolynők iránti empátiáját, illetve végtelen gondosságát reprezentálja.²⁵⁰ Atkinson szerint ezzel a változtatással némi irónia vegyül a történetvezetésbe. Alexandros vélhetően a fogolynők bánatát és haragját kívánja enyhíteni Mithrénés lecserélésével. Terve a legkevésbé sem nevezhető sikeresnek, hiszen Leonnatos fegyveresekkel való megérkezése, majd a sátor *vestibulum*-ába való, bejelentés nélküli belépése idézi csak elő igazán a perzsa nők halálfélelmét, illetőleg aggodalmát.²⁵¹

εἶπεν ὅτι ὁ παῖς ὄν ἐξ ἐτῶν καὶ τὴν ἀρετὴν ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν προφαίνων πολλῶ βελτίων ἐστὶ τοῦ πατρὸς. Curt. 3.12.26: *Darei filium collo suo admovit, atque nihil ille conspectu tum primum a se visi conterritus cervicem eius manibus amplectitur. Motus ergo rex constantia pueri Hephaestionem intuens "Quam vellem", inquit "Dareus aliquid ex hac indole hausisset!"*

²⁴⁴ Diod. 17.37.5; Curt. 3.12.17. Vö. Arr. *An.* 2.12.7. Alexandros mondata Zénón elveire utalhat, vö. WELLES, 1963, 225, 1. láb. Bosworth szerint ez a gondolat Aristotelésig nyúlik vissza, vö. BOSWORTH, 1980a, 221.

²⁴⁵ ATKINSON, 1980a, 253–254; HECKEL, 1981, 272; HAMMOND, 1983, 19–20, 42, 118, 128; STEWART, 1993, 71. Vö. HAMILTON, 1977, 129.

²⁴⁶ Hom. *Il.* 6.467–493.

²⁴⁷ POROD, 1987, 107.

²⁴⁸ X. *Cyr.* 1.3.2.

²⁴⁹ FRÄNKEL, 1883, 210; ATKINSON, 1980, 247; POROD, 1987, 105; ATKINSON, 1998a, 324; HECKEL, 2006, 168.

²⁵⁰ POROD, 1987, 105.

²⁵¹ ATKINSON, 1980, 254.

Curtius Rufus a királyi nők sátrában zajló epizód megszerkesztésekor remekül használta fel a jelenet helyszínének adottságait, vagyis a sátor kettős felosztását. Narratívájában ugyanis folyamatosan váltogatja a *vestibulum*ban és a *tabernaculum*ban zajló események bemutatását, így hol a királyi nők, hol pedig Leonnatos gondolatainak és érzéseinek ábrázolására fókuszál. A jelenet emocionális töltetét tovább fokozza a makedón követ (Leonnatos) értetlenségének, illetve a perzsa királyi család halálfélelmének és bizonytalanságának részletes bemutatásával. A jelenet feszültségét ezekkel az ügyes megoldásokkal a végletekig fokozza, ami végül a haláluk biztos tudatában Leonnatos lábai elé boruló királyi nők érzelmekre ható kérésében terebélyesedik ki.²⁵²

Kérdéses, hogy Leonnatos hogyan kommunikált a nőkkel, hiszen nem tudunk arról, hogy ismerte volna a perzsa nyelvet. Heckel arra a következtetésre jutott, hogy az elsődleges forrás, Ptolemaios a perzsául tudó Laomedont²⁵³ egyszerűen Leonnatosra cserélhette, Curtius Rufus pedig kritika nélkül vehette át a forrásában található Leonnatos névalakot.²⁵⁴ Feltevése logikusnak tűnik, mégis talán egy egyszerűbb megoldással is magyarázatot lehet találni a kommunikációs nehézségek tisztázására. Lehetséges, hogy volt egy olyan személy a perzsa királyi nők udvartartásában, aki tolmácsként működött közre Leonnatos látogatásakor.²⁵⁵

Curtius Rufus és Iustinus is beszámol arról, hogy a perzsa királyi nők azzal a kéréssel fordultak Leonnatoshoz, pontosabban Alexandroshoz, hogy engedélyezze III. Dareios illő temetését.²⁵⁶ Erre természetesen nem kerülhetett sor, hiszen a perzsa uralkodó ekkor még életben volt.²⁵⁷

²⁵² Curt. 3.12.11: *Itaque mater et coniunx provolutae ad pedes orare coeperunt, ut, priusquam interficerentur, Darei corpus ipsis patrio more sepelire permitteret; functas supremo in regem officio impigre esse morituras.*

²⁵³ Arr. An. 3.6.6: ... Ἐργυῖον δὲ ἰππάρχην τῶν ξυμμάχων, Λαομέδοντα δὲ τὸν τοῦτου ἀδελφόν, ὅτι διγλωσσοῦ ἦν ἐς τὰ βαρβαρικὰ γράμματα...

²⁵⁴ HECKEL, 1981a, 272–274; HECKEL, 1992, 57; HECKEL, 2006, 315, 387. lábuj.

²⁵⁵ GREEN, 1991, 234: „*Leonnatus told them, through an interpreter, that they had nothing to fear.*” Heckel két megoldás lehetőségét veti el: 1. Leonnatos valamelyest tudott perzsául, 2. Leonnatos tolmácsot vitt magával. Vö. HECKEL, 1981a, 273.

²⁵⁶ Curt. 3.12.11; Iust. 11.9.14.

²⁵⁷ Plutarchos leírása szerint Alexandros elküldte Sisygambisnak III. Dareios holttestét, Plut. *Alex.* 43.7. HAMILTON, 1969, 115; HECKEL–YARDLEY, 1997, 180: „*She was in Susa at the time, but there is no reason to assume that she did not travel to Persepolis for her son’s burial.*” Lytton nézete (1973, 105) szerint a testet először valóban Sisygambishez szállították, és legvégül került Persepolisba. Más források szerint Alexandros temetteti el a holttestet, vö. Diod. 17.73.3, PRANDI, 2013, 120; Arr. An. 3.22.1. BOSWORTH, 1980a, 345: „*Darius had already begun the construction of a rock tomb on a low spur of the Mountain of Mercy to the south of the palace terrace... It remained unfinished, its relief still rough outlines, and without a sepulchral compartment. Schmidt conjectures that the body was placed in the crypt of Tomb V, the supposed burial place of Artaxerxes II.*” Vö. még: Iust. 11.15.15. HECKEL–YARDLEY, 1997, 180. Vö. még: LANDUCCI GATTINONI, 2010, 120. Érdekes lehet elgondolkodni azon, vajon hogyan szerepelhetett III. Dareios temetésének elbeszélése Curtius Rufus leírásában. Vélhetően aligha maradhatott ki ábrázolásából a perzsa királyi nők gyászának részletes bemutatása.

Curtius Rufus és Plutarchos is beszámol arról, hogy a perzsa királyi nők engedélyt kaptak a perzsa (előkelő) halottak rangjukhoz méltó temetésére.²⁵⁸ Curtius Rufus csupán Sisygambis bemutatására koncentrált, aki jelenlegi helyzetét szem előtt tartva lemond a perzsa halotti rítusoknak megfelelő nagyszabású temetésről, összehasonlítva szokásaikat a győztesek egyszerű, hamvasztásos temetkezésével.²⁵⁹ Ezen információ beillesztésével a szerző nyilvánvalóan Sisygambis mértéktartó viselkedését²⁶⁰ kívánta illusztrálni. Atkinson úgy véli, hogy e megoldással Curtius Rufus erőteljes kontrasztot kívánt teremteni a legyőzött Sisygambis erkölcsi kiválósága és a sikert nem méltóképpen viselő győztes Alexandros között.²⁶¹ A jelenet ugyanakkor tökéletesen megvilágítja a perzsa és makedón szokások különbözőségét, ezáltal pedig a győztes és legyőzött közötti kölcsönös tiszteletadást. Baynham a szövegrészlet vizsgálata során hasonló következtetésre jutott. Úgy vélte, hogy Sisygambis szerepeltetése az Alexandrosról szóló retorikus és didaktikus digressziót készíti elő.²⁶² Hasonló, egyértelműen pozitív végkicsengésű kommentár Diodóros²⁶³, Plutarchos²⁶⁴ és Arrhianos²⁶⁵ leírásában is szerepel az Alexandros és Sisygambis találkozását megörökítő jelenetben. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy az uralkodó jellemzése akár az eredeti forrás beszámolójában is benne lehetett.²⁶⁶ Természetesen az is elképzelhető – bár nem bizonyítható –, hogy a morális digresszió ennél a résznél Curtius Rufus leleményének köszönhető. Függetlenül a kitaláló személyétől, biztosan állíthatjuk, hogy eleinte méltatja az uralkodó erőnyeit, majd előrevetíti a siker következtében hamarosan bekövetkező erkölcsi romlását (*superbia, ira*).²⁶⁷ A bűnlajstrom felsorolása után ismét visszatér Alexandros

²⁵⁸ Plut. *Alex.* 21.4. Vö. még: X. *Cyr.* 7.3.7–8; 7.5.34.

²⁵⁹ Curt. 3.12.14: *Illa paucos arta propinquitare coniunctos pro habitu praesentis fortunae humari iussit, apparatus funerum, quo Persae suprema officia celebraret, invidiosum fore existimans, cum victores haud pretiose cremarentur.* A temetkezési szokásokról bővebben lásd: ATKINSON, 1980, 393; BROSIUS, 1996, 98–104; BRIANT, 2002, 94–95, 522–524, 590; PORTA, 2005, 218, 9. láb; BROSIUS, 2006, 71–72.

²⁶⁰ ATKINSON, 1980, 254.

²⁶¹ ATKINSON, 1980, 254; ATKINSON, 1998a, 324.

²⁶² BAYNHAM, 1998c, 124–129.

²⁶³ Diod. 17.38.4–7.

²⁶⁴ Plut. *Alex.* 21.5; 21.7.

²⁶⁵ Arr. *An.* 2.12.8. BOSWORTH, 1980a, 221–222, de különösen 222: „... it is clear that the incident was a standard subject for rhetorical moralizing.”

²⁶⁶ BAYNHAM, 1998c, 126.

²⁶⁷ Curt. 3.12.18–21: *Equidem hac continentia animi si ad ultimum vitae perseverare potuisset, feliciorum fuisse crederem, quam visus est esse, cum Liberi patris imitaretur triumphum ab Hellesponto usque ad Oceanum omnes gentes victoria emensus. Sic vicisset profecto superbiam atque iram, mala invicta, sic abstinuisset inter epulas caedibus amicorum, egregiosque bello viros et tot gentium secum domitores indicta causa veritus esset occidere. Sed nondum fortuna se animo eius superfuderat: itaque orientem tam moderate et prudenter tulit, ad ultimum magnitudinem eius non cepit. Tunc quidem ita se gessit, ut omnes ante eum reges et continentia et clementia vincerentur.* Baynham szerint ez a rész tekinthető az Alexandros uralkodását (*regnum*) bemutató második *praefatió*nak. Erről lásd: BAYNHAM, 1998c, 127. Vö. még: BARZANÒ, 1985, 117–119. Lana nézete szerint ezen sorok megírásakor Curtius Rufus fejében Caligula járhatott, vö. LANA, 1949, 63.

erényeinek méltatására (*continentia, clementia*), hogy átvezesse gondolatmenetét a Sisygambis iránt tanúsított *pietas* magasztalására, és a legszebb ázsiai nő sértetlenségének biztosítására. Stateira szépségét szinte minden forrásunk megörökíti²⁶⁸, mint ahogy Alexandros fogolynőkkel szembeni tartózkodását is. Gellius²⁶⁹, Plutarchos²⁷⁰ és Athénaios²⁷¹ így arról számol be, hogy Alexandros soha nem látta III. Dareios feleségét, Curtius Rufus pedig arról tudósít, hogy az uralkodó és a királyi nő csupán ezen az egy napon láthatták egymást.²⁷² Nincs okunk kétségbe vonni az adatok realitását, mégis úgy véljük, hogy az elsődleges forrás beszámolóját, vagyis Stateira szépségének és Alexandros tartózkodásának, önmérsékletének hangsúlyozását a Xenophón leírásából ismert Pantheia-ábrázolás inspirálhatta.²⁷³

Diodóros, Plutarchos és Arrhianos is említi a nők korábbi méltóságának visszaadását, valamint a státuszuk külsőségeivel járó udvartartás megőrzését.²⁷⁴ Plutarchos Alexandros rendelkezéseit a III. Dareiostól kapott pénzösszeg értékének növelésével egészíti ki.²⁷⁵ Diodóros és Iustinus is említi Stateira és Drypétis rangjához méltó kiházásítását.²⁷⁶ Egyes vélekedések szerint ez a megjegyzés arra utalhat, hogy Alexandrosban már ekkor megfogalmazódott valamelyik lánygyermek nőül vétele.²⁷⁷ Forrásaink közül egyedül Diodóros említi Óchos felnevelését, illetve a számára nyújtott korábbi uralkodói tisztelet további biztosítását is.²⁷⁸ Meglepő módon Iustinus nem szerepelteti leírásában III. Dareios fiát, Óchost.²⁷⁹ Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy Iustinus más forrás beszámolóját követte, mint a többi szerző. Lehetséges, hogy egyszerűen változtatott Trogus beszámolóján, mivel a nőalakokat megfelelőbb szereplőknek gondolta a jelenet patetikus és drámai megformálása érdekében. Curtius Rufus, Arrhianoshoz hasonlóan, a Leonnatos látogatását bemutató epizódban taglalja az uralkodó rendelkezéseit, ahol csupán az uralkodói titulus megtartásáról,

²⁶⁸ Vö. LANE FOX, 2007, 299, 31. láb: „for the ‘beauty’ theme, Xen. Cyrop. 5.1”.

²⁶⁹ Gel. 7.8.1–3.

²⁷⁰ Plut. *Mor.* 97d; 338e; 522a. Vö. Hdt. 5.18.4. Erről bővebben lásd: HAMILTON, 1969, 56; MARCHINI, 2004, 277, 39. láb; OGDEN, 2011, 137.

²⁷¹ Ath. *Deip.* 13.603c.

²⁷² Curt. 4.10.24.

²⁷³ X. *Cyr.* 4.6.11; 5.1.2–18; 6.1.31–49. Hasonló következtetésre jutott Spencer is, vö. SPENCER, 2002, 172. A perzsa nővel szembeni kíméletes bánásmód utóéletéhez, vö. Liv. 26.50. HECKEL–YARDLEY, 1997, 139; SPENCER, 2002, 172. Vö. még: Gel. 7.8.1–6.

²⁷⁴ Diod. 17.38.1; Plut. *Alex.* 21.4; Arr. *An.* 2.12.5. Vö. PRANDI, 2013, 59; HAMILTON, 1969, 54–55; BOSWORTH, 1980a, 220–221.

²⁷⁵ Plut. *Alex.* 21.4: ... συντάξεις δὲ καὶ μείζονας ἐκαρποῦντο τῶν προτέρων.

²⁷⁶ Diod. 38.1; Iust. 11.9.16. Vö. PRANDI, 2013, 59; HECKEL–YARDLEY, 1997, 139–140.

²⁷⁷ HECKEL–YARDLEY, 1997, 140: „But it is doubtful that Alexander gave consideration to these specific marriages in late 333 BC.”

²⁷⁸ Diod. 38.1.

²⁷⁹ HECKEL–YARDLEY, 1997, 138.

valamint a státusz külsőségeinek megőrzéséről beszél.²⁸⁰ A szerzőnek írói szándéka miatt minden bizonnyal változtatnia kellett forrása beszámolóján, hiszen Alexandros tulajdonságának (*continentia animi*) méltatásával aligha állhatott összhangban a más szerzők leírásában szereplő extravagáns (anyagi) juttatás.²⁸¹ Curtius Rufus egy későbbi szöveghelyen a *praeter fiduciam* kifejezés hozzátoldásával megismétli a rendelkezéseket.²⁸² Ezt a gondolatot viheti tovább a következő rész²⁸³, ahol Sisygambis *oratio recta* formájában nyilvánítja ki fogoly (*famula*) státuszának elismerését:

*Rex ... mereris ut ea precemur tibi, quae Dareo nostro quondam precatae sumus; et, ut video, dignus es, qui tantum regem non felicitate solum, sed etiam aequitate superaveris. Tu quidem matrem me et reginam vocas, sed ego me tuam famulam esse confiteor. Et praeteritae fortunae fastigium capio et praesentis iugum pati possum: tua interest, quantum in nos licuerit si id potius clementia quam saevitia vis esse testatum.*²⁸⁴

Atkinson szerint Sisygambis erkölcsi fölényt demonstrálja azon együttműködés elutasításával, amelyet az uralkodói külsőségek biztosítása garantál számára. A nő viselkedése így Curtius Rufus elbeszélésében éles kontrasztot teremt Mithrénés, illetve a perzsa vezető következő jelenetben bemutatott behódolásával.²⁸⁵ Sisygambis szavai kizárólagosan Curtius Rufus leírásában szerepelnek, így ez a betoldás valóban a szerző invenciójának eredménye. Sok tekintetben elfogadható Atkinson vélekedése, Sisygambis szavaiban azonban egy, a makedón uralkodónak címzett óvatos figyelmeztetés is kiolvasható. III. Dareios édesanyja tökéletesen tisztában lehetett a legitimáció biztosításához szükséges pozíciójával, így beszédében akár erre is emlékeztethette a győztes agresszort. Alexandrosnak politikailag is érdekében állt, hogy Sisygambisszal mint anyjával, III. Dareios feleségével és lányával mint saját testvéreivel, fiával pedig mint saját gyermekével bánjon. A források így teljes mértékben összhangba hozhatók azzal a törekvésével, hogy a fogolynőkkel szembeni viszonyulásában valójában III. Dareiosot kívánta helyettesíteni és felváltani.²⁸⁶ Ha azonban Sisygambis leborult

²⁸⁰ Curt. 3.12.12: *sed etiam apparatu pristinae fortunae reginas fore*. Atkinson felhívja a figyelmet arra, hogy az *apparatus* kifejezés a Diodóros, Plutarchos és Arrhianos leírásában szereplő *κόσμος* szónak feleltethető meg, vö. ATKINSON, 1980, 248; ATKINSON, 1998a, 325.

²⁸¹ ATKINSON, 1980, 254; ATKINSON, 1998a, 324.

²⁸² Curt. 3.12.23. Vö. ATKINSON, 1980, 251; ATKINSON, 1998a, 326.

²⁸³ ATKINSON, 1980, 252.

²⁸⁴ Curt. 3.12.24–25.

²⁸⁵ ATKINSON, 1980, 252; ATKINSON, 1998a, 326.

²⁸⁶ A királyi nővel szembeni gáláns viselkedést politikai indokok motiválták, vö. HAMMOND, 1959, 621. (részben politika, részben lovagiasság). A nők a legitimáció eszközei lásd: BOSWORTH, 1980a, 221; GREEN, 1991, 235, 299–300; O'BRIEN, 1992, 76; BROSIUS, 1996, 21–22; CARNEY, 2000b, *passim*; KUHR, 2007, 58, 600; NAWOTKA, 2010, 175. III. Dareios családtagjai valójában értékes túsok, vö. WILCKEN, 1932, 105;

a makedón uralkodó előtt, és belenyugodott abba, hogy Alexandrost saját fiának tekintse, akkor Alexandrost új uralkodójának ismerte el, és a perzsák számára azt a fontos üzenetet fogalmazta meg, hogy ők már nem III. Dareios, hanem a makedón uralkodó alattvalói.²⁸⁷

A forráshasználat kérdésére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy Leonnatos perzsa nőknél tett látogatását kivétel nélkül minden elsődleges forrás hasonló módon taglalhatta. A ránk maradt leírások közötti különbség a szerzők eltérő írói szándékával, illetve az általuk választott történeti munka követelményeivel lenne magyarázható. Hajlok arra, hogy elfogadjam Bosworth nézetét, aki szerint az Alexandros önmérsékletét és nemeslelkűségét méltató történet végső forrása Kallisthenés lehet.²⁸⁸ A Leonnatos-epizódot követő, Alexandros perzsa nőknél tett látogatását elbeszélő jelenet egyezik tehát Diodóros, Curtius Rufus, kisebb részben pedig Arrhianos (és Iustinus) munkájában, így feltehető, hogy a hasonlóságokat a közös forrás használata indokolta. Lehetséges, hogy ez valóban Kleitarchos volt. A leírásokban Alexandros III. Dareios jogos és méltó utódként szerepel, így elképzelhető, hogy ez a leírás is végső soron a makedón uralkodó udvari történetírójára, vagyis Kallisthenés propagandisztikus beszámolójára utal vissza.

Bizonyítottnak tekinthető, hogy Curtius Rufus merített az elsődleges forrás(ok) leírásából, mégis – írói szándékának megfelelően – jelentősen változtatott azokon. Módosításaival a jeleneteket képszerűbbé, patetikusabbá, drámaibbá formálta. III. Dareios nőrokonainak bemutatásakor került a barbár-sztereotípa elemeinek használatát, ahogy a *barbarus* jelző alkalmazását is.²⁸⁹ Kétség sem lehet afelől, hogy a perzsa nőekkel szembeni viszonyulást megörökítő epizódok kivétel nélkül Alexandros méltatását és erkölcsi nagyságának illusztrálását szolgálják. A jelenetben így szükségszerű a királyi nők méltatása, szépségük, nemességük és erkölcsi kiválóságuk hangsúlyozása. A nőalakoknak ugyanis – Pantheia ábrázolásához hasonlóan – méltóvá kellett válniuk Alexandros kegyére. Curtius Rufus kezében Alexandros méltatása sajátos jelleget ölt, hiszen morális kommentárjában az

HAMILTON, 1973, 69; GREEN, 1991, 235; HECKEL–YARDLEY, 1997, 137. Carney nézete szerint Alexandros jobban szeretett királyi gyermek és testvér lenni, mint férj és apa, vö. CARNEY, 2000b, 93; CARNEY, 2003, 248. Hasonló nézeten van: PRANDI, 2013, 59. Marchini szerint Alexandros parancsot adott Sisygambisnak Dareios helyettesítésére, vö. MARCHINI, 2004, 271. Lane Fox nézete szerint Sisygambis nem adoptálta Alexandrost. Erről bővebben lásd: LANE FOX, 2007, 272: „*Alexander was not adopted by Darius' mother: he honoured her because he was being chivalrous to captive royalty in a Greek fashion.*”

²⁸⁷ MARCHINI, 2004, 271. Ellentétes nézőpontot képvisel: SCHACHERMEYR, 1973, 211; FREDRICKSMEYER, 2000, 152–153. A kíméletes bánásmód szerepeltetésének oka nézete szerint a következő: a győztes nagylelkűsége, az uralkodók egymás iránti tisztelete és Alexandros lovagiassága.

²⁸⁸ BOSWORTH, 1980a, 220.

²⁸⁹ Egyetlen kivétel: Curt. 3.12.3: *lugubris clamor, barbaro ululatu planctuque permixtus*. A *barbarus* jelző itt azonban negatív konnotáció nélkül idegen értelemben fordítandó, vö. ROLFE, 1946, 136, b: „*Barbarus is used in its Greek sense of “foreign,” here without the meaning implied in barbara feritate, iii. 8, 15.*”

anticipáció eszközével élve utal az uralkodó jellemének hamarosan bekövetkező torzulására. A többi forrás leírásához viszonyítva kiemeltebb szerepet szán III. Dareios anyjának. Sisygambist valójában a két uralkodó ellentétéként állítja elénk, aki egyedülként képes arra, hogy mind szerencsését, mind pedig balsorsát méltóképpen viselje.

2.2. Stateira halála

III. Dareios felesége, Stateira nem sokkal a fogságba esése után életét vesztette. A források alapján azonban más-más időpontra tehetjük halálát. Ami talán még ennél is figyelemreméltóbb, hogy a szerzők különbözőképpen indokolják váratlanul bekövetkező elhunytát.²⁹⁰ A kutatók korán felfigyeltek az ellentmondásra, így megpróbálták meghatározni halálának pontos dátumát, illetve megvizsgálni annak okát. Mára szakirodalmi konszenzusnak tekinthető, hogy III. Dareios felesége Kr. e. 331 táján hunyhatott el, vélhetően gyermekszülésben. Ha azonban ezt a feltevést helyesnek fogadjuk el, úgy egy további problémával szembesülünk. Ha Stateira Kr. e. 331-ben valóban gyermekszülésben halt meg, az egyértelműen azt jelentené, hogy aligha vehetjük komolyan a források azon állításait, amelyek szerint Alexandros őt csupán egyszer látta²⁹¹, illetve azt, hogy a makedón táborban III. Dareios feleségét senki sem érintette férjén kívül. A ránk maradt leírások ismételt összevetése, illetve a beszámolók háttérében sejthető forrás meghatározása a már ismertetett válaszok ellenére is indokolt, hiszen ezek nélkül aligha lehetséges kimutatni a történetet illető változtatásokat.

Curtius Rufus és Plutarchos leírásából megtudjuk, hogy Stateira életét vesztette. A királyi nők szolgálatában álló eunuchok egyike (Curtius Rufusnál Tyriotés, Plutarchosnál pedig Teireós) III. Dareios táborába szökik, és informálja az uralkodót felesége haláláról. Amikor III. Dareios értesült arról, hogy Alexandros mennyire bánkódott Stateira halála miatt, továbbá arról, hogy a makedón uralkodó rangjának megfelelően temettette el, elképzeltetlennek tartotta, hogy Alexandros egy ujjal sem érintette feleségét, így vallatóra fogta az eunuchot. Tyriotés/Teireós azonban méltatta Alexandroszt önmegtartóztatása és kegyessége miatt, és meggyőzte III. Dareioszt szavai igazáról, aki a számára teljességgel hihetetlen önmegtartóztatáson elcsodálkozva magasztalta Alexandroszt, és azt kérte honi isteneitől, hogy

²⁹⁰ Diod. 17.54.7; Curt. 4.10.18–34; Plut. *Alex.* 30; Plut. *Mor.* 338e–f; Iust. 11.12.6–16. Vö. még: Arr. *An.* 4.20.1–3.

²⁹¹ Curt. 4.10.24: *semel omnino eam viderat*; Iust. 11.12.7: *semel tantum eam ab Alexandro visam esse*. Más források szerint Alexandros soha nem látta Stateirát, vö. Gel. 7.8.3; Plut. *Mor.* 97d, 338e, 522a; Ath. *Deip.* 13.603c.

amennyiben uralmát elvesztené, senki más ne ülhesen trónjára, csak egy ennyire kegyes ellenfél. Iustinus jóval rövidebben közli az eseményeket, és nem szól arról, hogy III. Dareios kitől és milyen módon szerzett tudomást felesége haláláról. Arrhianos hasonló történetet ad elő, nála azonban az epizód nem sokkal Issos után játszódik, és szó sincs, még csak utalás szintjén sem, Stateira haláláról.²⁹² Itt III. Dareios a fogoly nők sértetlenségére és körülményeire vonatkozó kérdést tesz fel az eunuchnak. Ennél a szerzőnél tehát az eunuch szökése, valamint III. Dareios imája akkor játszódik le, amikor Stateira még életben van. Forrásaink közül egyedül Diodóros említi csupán egyetlen mondattal a nő halálát, így leírásából arról szerzünk tudomást, hogy III. Dareios feleségét Alexandros fenséges pompával temettette el.²⁹³

Atkinson vizsgálat alá vonta a szerzők leírását, és arra a megállapításra jutott, hogy Curtius Rufus és Iustinus beszámolója a történet elejét illetően egyezik szóhasználatában, mégis kimutatható egy jelentős különbség, pontosan a halál okára vonatkozóan.²⁹⁴ A két leírás azonban nemcsak ebben, hanem III. Dareios zárszavát illetően is eltér. Curtius Rufus leírásában valódi imával és esküvel találkozunk, Iustinus beszámolójából azonban kimarad az imaformula alkalmazása²⁹⁵, valamint III. Dareios Alexandros legitimációját elismerő megjegyzése²⁹⁶. Atkinson helyesen úgy véli, hogy Curtius Rufus, Plutarchos és Arrhianos is hasonlóan mutatja be III. Dareios reagálását Stateira halálára vonatkozóan.²⁹⁷ Beszámolójukban egyezik tehát az eunuch szökése²⁹⁸, Dareios balsejtelve a szökevény feltűnésekor²⁹⁹, az Alexandros viselkedésével³⁰⁰ és gyászával³⁰¹ kapcsolatos információ, az

²⁹² Hasonló nézetten van: BOSWORTH, 1995, 133; HECKEL, 2006, 341.

²⁹³ Diod. 17.54.7. Erről bővebben lásd: PRANDI, 2013, 87–88.

²⁹⁴ Curt. 4.10.18: ... *iter facienti*..., Iust. 11.12.6: *in itinere*...; Curt. 4.10.18: ... *nuntiat*..., Iust. 11.12.6: ... *nuntiat*...; Curt. 4.10.20: *lacrimis*, Iust. 11.12.6: ... *inlacrimatum*...; Curt. 4.10.24: *semel omnino eam viderat quo die... ut Darei matrem videret*, Iust. 11.12.7: *semel tantum eam... visam esse cum matrem... consolaretur*. Vö. ATKINSON, 1980, 395.

²⁹⁵ HECKEL–YARDLEY, 1997, 162.

²⁹⁶ Curt. 4.10.34: *Tandem ut fides facta est vera esse, quae adfirmaret spado, capite velato diu flevit manantibusque adhuc lacrimis, veste ab ore reiecta, ad caelum manus tendens “Di patrii,” inquit “primum mihi stabilite regnum; deinde, si de me iam transactum est, precor, ne quis potius Asiae rex sit quam iste tam iustus hostis, tam misericors victor.”* Iust. 11.12.8: *Tunc se ratus vere victum, cum post proelia etiam beneficiis ab hoste superaretur, gratumque sibi esse, si vincere nequeat, quod a tali potissimum vinceretur.*

²⁹⁷ ATKINSON, 1980, 395.

²⁹⁸ Curt. 4.10.25: *E spadonibus, qui circa reginam erant, Tyriotes inter trepidationem lugentium elapsus per eam porta, quae, quia ab hoste aversa erat, levius custodiebatur, ad Darei castra pervenit*...; Plut. Alex. 30.2: τῶν δὲ θαλαμηπόλων τις εὐνοῦχον, οἱ συνεαλώκεισαν ταῖς γυναιξίν, ἀποδρᾶς ἐκ τοῦ στρατοπέδου καὶ πρὸς Δαρεῖον ἀφιππασάμενος, Τίρεως ὄνομα, φράζει τὸν θάνατον αὐτῶ τῆς γυναικός. Arr. An. 4.20.1: ... ἀποδράντα ἐλθεῖν παρὰ Δαρεῖον τὸν εὐνοῦχον τὸν φύλακα αὐτῶ τῆς γυναικός.

²⁹⁹ Curt. 4.10.26: *Quem ut conspexit Dareus, multiplici doloris expectatione commotus et, quid potissimum timeret, incertus “Vultus” inquit “tuus nescio quod ingens malum praefert, sed cave miseri hominis auribus parcas: didici esse infelix, et saepe calamitatis solacium est nosse sortem suam.*; Arr. An. 4.20.1: τὸν φύλακα αὐτῶ τῆς γυναικός, καὶ τοῦτον ὡς εἶδε Δαρεῖος, πρῶτα μὲν πυθέσθαι εἰ ζῶσιν αὐτῶ αἱ παῖδες [καὶ οἱ υἱοὶ] καὶ ἡ γυνή τε καὶ ἡ μήτηρ.

eunuch igazmondására vonatkozó uralkodói kérdés³⁰², III. Dareios Alexandrost illető gyanúsítása³⁰³, az eunuch esküje szavai igazára³⁰⁴, végül pedig a perzsa uralkodó honi isteneihez intézett imája³⁰⁵.

Arrhianos az epizódot a λόγος κατέχει kifejezéssel vezeti be, így szóhasználatából arra a következtetésre juthatunk, hogy forrásként nem követte Ptolemaios vagy Aristobulos leírását.³⁰⁶ Természetesen az is elképzelhető, hogy fő forrásai egyike, vagy éppen mindkét szerző koholmányának bélyegezte ezt a történetet.³⁰⁷ Atkinson a történet forráshasználatát illetően eddig jut el. Felismeri ugyan az azonosságokat Curtius Rufus és Iustinus, továbbá Curtius Rufus, Plutarchos és Arrhianos beszámolója között, mégis eltekint attól, hogy a történet háttérben sejthető forrás azonosítására kísérletet tegyen. Nem csupán Arrhianos, de Plutarchos is utal a történetet megörökítő forrásokra.³⁰⁸ Nézete szerint tehát a legtöbb történetíró ilyesformán adta elő a jelenetet. Amennyiben Plutarchos leírását elfogadjuk, úgy

³⁰⁰ Curt. 4.10.28: *Ad haec Tyriotes "Istud quidem procul abest" inquit; "quantuscumque enim reginis honos ab iis, qui parent, haberi potest, tuis a victore servatus est. Sed uxor tua paulo ante excessit e vita."*; Arr. An. 4.20.2: ὡς δὲ ζώσας τε ἐπύθετο καὶ βασιλίσσαι ὅτι καλοῦνται καὶ ἡ θεραπεία ὅτι ἀμφ' αὐτάς ἐστιν, ἦντινα καὶ ἐπὶ Δαρείου ἐθεραπεύοντο, ἐπὶ τῷδε αὖ πυθέσθαι εἰ σωφρονεῖ αὐτῷ ἡ γυνή ἔτι.

³⁰¹ Curt. 4.10.30: *Tyriotes adfirmare per deos patrios nihil in eam gravius esse consultum: ingemuisse etiam Alexandrum morti, et non parcius flevisse, quam ipse lacrimaret.*; Plut. Alex. 30.5: οὔτε γὰρ ζώση τῇ δεσποίνῃ Στατεῖρα καὶ μητρὶ σῆ καὶ τέκνοις <οὐδὲν> ἐνέδει τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν καὶ καλῶν ἢ τὸ σὸν ὄραν φῶς, ὃ πάλιν ἀναλάμψει λαμπρὸν ὁ κύριος Ὁρομάσδης, οὔτ' ἀποθανοῦσα κόσμου τινὸς ἄμοιρος γέγονεν, ἀλλὰ καὶ πολεμίων τετίμηται δάκρυσιν.

³⁰² Curt. 4.10.32: *"Videsne," inquit, "Tyriote, locum mendacio non esse? tormenta iam hic erunt, sed ne exspectaveris per deos, si quid tibi tui regis reverentiae est: num, quod et scire expeto et quaerere pudet, ausus est et dominus et iuvenis?"*; Plut. Alex. 30.8: 'εἰ μὴ καὶ σὺ μετὰ τῆς Περσῶν' ἔφη 'τύχης μακεδονίζεις, ἀλλ' ἔτι σοι δεσπότης ἐγὼ Δαρεῖος, εἰπέ μοι σεβόμενος Μίθρου τε φῶς μέγα καὶ δεξιᾶν βασιλείων...

³⁰³ Curt. 4.10.31: *Ob haec ipsa amantis animus in sollicitudinem suspicionemque revolutus est, desiderium captivae profecto a consuetudine stupri ortum esse coniectans.*; Curt. 4.10.32; Plut. Alex. 30.7: ταῦτ' ἀκούσαντα Δαρεῖον ἡ ταραχὴ καὶ τὸ πάθος ἐξέφερε πρὸς ὑποψίας ἀτόπους, καὶ τὸν εὐνοῦχον ἐνδοτέρω τῆς σκηνῆς ἀπαγαγών...; Alex. 30.9: ... τί γὰρ εὐπρεπὲς ἀνδρὶ νέῳ πρὸς ἐχθροῦ γυναῖκα μέχρι τιμῆς τοσαύτης συμβόλαιον; Plut. Mor. 338e: Δαρεῖος γὰρ οὕτως ἐκινήθη πρὸς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἡλικίαν...

³⁰⁴ Curt. 4.10.33: *Ille questioni corpus offerre, deos testes invocare, caste sancteque habitam esse reginam.*; Arr. An. 4.20.2: καὶ τὸν εὐνοῦχον ἐπομόσαντα φάναι ὅτι· ὃ βασιλεῦ, οὕτω τοι ὡς ἀπέλιπες ἔχει ἡ σὴ γυνή, καὶ Ἀλέξανδρος ἀνδρῶν ἀριστὸς τέ ἐστι καὶ σωφρονέστατος.

³⁰⁵ Curt. 4.10.34; Plut. Alex. 30.11–12: ἅμα δ' ὄρκους τε φρικώδεις τοῦ θαλαμηπόλου κινούντος ὑπὲρ τούτων, καὶ περὶ τῆς ἄλλης ἐγκρατείας καὶ μεγαλοψυχίας τῆς Ἀλεξάνδρου λέγοντος, ἐξελθὼν πρὸς τοὺς ἐταίρους ὁ Δαρεῖος, καὶ <τάς> χεῖρας ἀνατείνας πρὸς τὸν οὐρανόν, ἐπέυξάτο· „θεοὶ γενέθλιοι καὶ βασιλῆες, μάλιστα μὲν ἐμοὶ διδοίητε τὴν Περσῶν ἀρχὴν εἰς ὀρθὸν αὐτὶς σταθεῖσαν ἐφ' οἷς ἐδεξάμην ἀγαθοῖς ἀπολαβεῖν, ἵνα κρατήσας ἀμείψωμαι τὰς Ἀλεξάνδρου χάριτας, ὧν εἰς τὰ φίλτατα παισίας ἔτυχον·; Plut. Mor. 338f: οὐδ' ἀνάνδρους ὑπὸ τοιοῦτου κρατηθέντας. ἐγὼ δ' εὐτυχίαν μὲν εὐχομαι καὶ κράτος πολέμου παρὰ θεῶν, ἴν' εὖ ποιῶν Ἀλέξανδρον ὑπερβάλωμαι· καὶ μέ τις ἔχει φιλοτιμία καὶ ζῆλος ἡμερώτερον αὐτοῦ φανῆναι· εἰ δ' οἴχεται τὰ ἐμά, Ζεῦ πατρῷε Περσῶν καὶ βασιλῆος θεοὶ, μηδεὶς εἰς τὸν Κύρου θρόνον ἄλλος ἢ Ἀλέξανδρος καθίσειε.' τοῦτ' εἰσποίησις ἦν Ἀλεξάνδρου διὰ θεῶν μαρτύρων. | οὕτω νικῶσιν ἀρετῆ·; Arr. An. 4.20.3: ἐπὶ τοῖσδε ἀνατείναι Δαρεῖον ἐς τὸν οὐρανὸν τὰς χεῖρας καὶ εὐξασθαι ὧδε· ἀλλ' ὃ Ζεῦ βασιλεῦ, ὅτῳ ἐπιτέτραπται νέμειν τὰ βασιλέων πράγματα ἐν ἀνθρώποις, σὺ νῦν μάλιστα μὲν ἐμοὶ φύλαξον Περσῶν τε καὶ Μήδων τὴν ἀρχὴν, ὥσπερ οὖν καὶ ἔδωκας· εἰ δὲ δὴ ἐγὼ οὐκέτι σοὶ βασιλεὺς τῆς Ἀσίας, σὺ δὲ μηδὲν ἄλλῳ ὅτι μὴ Ἀλεξάνδρῳ παραδοῦναι τὸ ἐμὸν κράτος. οὕτως οὐδὲ πρὸς τῶν πολεμίων ἄρα ἀμελεῖται ὅσα σάφρονα ἔργα. Vö. HAMILTON, 1969, 79; BOSWORTH, 1995, 134.

³⁰⁶ HAMMOND, 1993, 64.

³⁰⁷ ATKINSON, 1980, 395.

³⁰⁸ Plut. Alex. 30.14: ταῦτα μὲν οὕτω γενέσθαι τε καὶ λεχθῆναί φασιν οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων.

azt kell feltételeznünk, hogy a Stateira halálát megörökítő történet általánosan elterjedt lehetett az Alexandrosszal foglalkozó történetírásban. Lehetséges azonban, hogy Plutarchos csupán olvasottságának és a történet hitelességének igazolására illesztette be ezt a mondatot, hiszen jelenlegi ismereteink alapján lehetetlen az általa említett több szerző egyértelmű azonosítása.

Hammond megvizsgálta a jelenet főbb motívumainak elhelyezését és sorrendiségét, és ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy Diodóros, Curtius Rufus, Iustinus és Plutarchos is Kleitarchos leírását követte.³⁰⁹ Megítélése szerint az eltérések elsősorban abból fakadnának, hogy mindegyik szerző aszerint módosította és változtatta a jelenetet, ahogy neki tetszett.³¹⁰ Bosworth teljes mértékben figyelmen kívül hagyja Hammond megállapításait, és úgy véli, hogy Arrhianos a már említett eltérések (datálás, az eunuch nevének elhallgatása, Stateira él) miatt más forrás beszámolóját követhette, mint a többi szerző.³¹¹ E forrás, nézete szerint, ismerhette azt a történetet, amelyik Curtius Rufus és Plutarchos leírásában is szerepel. Szándékosan helyezte tehát korábbra az epizódot, hogy kiküszöbölje a Stateira halála körüli ellentmondásokat és problémákat. A kutató arra a következtetésre jut, hogy a történet eredeti forrása Kallisthenés lehetett³¹², aki előszeretettel ábrázolta Alexandrost III. Dareios jog szerinti utódként. A későbbi szerzők azonban propagandisztikus és retorikai célzattal módosíthatták a részleteket. Bosworth végkövetkeztetése szerint Arrhianos verziója a *vulgata-hagyományból* származik, úgy véli azonban, hogy a *λόγος κατέχει* kifejezés nem zárja ki a fő források (Ptolemaios, Aristobulos) lehetséges használatát. A jelenetben szereplő méltatás ugyanis összhangba hozható azzal, amit Aristobulosról tudunk.³¹³

A forráshasználat kérdését illetően, Atkinson nézetét elfogadva, úgy vélem, hogy Curtius Rufus, Plutarchos, Arrhianos és Iustinus a leírásaikban szereplő információk egyezése miatt azonos forrást követhettek. Ez a szerző valóban Kleitarchos lehetett, aki kiemelt figyelmet szentelt Sisygambis és a perzsa nők ábrázolásának, továbbá előszeretettel örökített meg perzsa szokásokat. Diodóros rendkívül tömör megjegyzése nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ő

³⁰⁹ Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus forrása Kleitarchos lehetett, lásd: HAMMOND, 1983, 45, 100, 122; HAMMOND, 1993, 62–65. Vö. még: GOUKOWSKY, 1976, 208: „... *cette source est vraisemblablement Clitarque*”.

³¹⁰ HAMMOND, 1993, 64. Hammond érdekes megjegyzést fűz Kleitarchos leírásához, vö. HAMMOND, 1993, 64: „*As we have seen, it occurred, probably for the first time, in the history of Cleitarchus, and it was dated, as Arrian indicated, to the winter of 333/2.*”

³¹¹ BOSWORTH, 1995, 133.

³¹² Hasonló nézeten van: SCHACHERMEYR, 1973, 227, 249. láb: „*Der Tod der Stateira muß schon bei Kallisthenes ganz eng mit dem Eintreffen des zweiten Dareios-Briefes verbunden gewesen sein. Doch hat nun Kleitarch beides gemeinsam in die Zeit vor der Schlacht von Gaugamela versetzt (daraus Diod. 17,54,7), wobei er natürlich die Todesursache der Königin verändern mußte.*”

³¹³ BOSWORTH, 1995, 133.

is Kleitarchos beszámolóját követte, csupán arra utal, hogy kevésbé tartotta megörökítésre méltónak Alexandros gyászának, III. Dareios és az eunuch párbeszédének, továbbá a perzsa uralkodó szimbolikus adopciónak ábrázolását. Arra a kérdésre, hogy a történet eredeti forrása Kallisthenés volt-e, lehetetlen válaszolni, mégis Plutarchos több szerző beszámolójára utaló megjegyzése igazolhatja ezt a feltételezést.

A *Quellenforschung* kérdésének áttekintése után vizsgáljuk meg, hogy Curtius Rufus milyen változtatásokat hajtott végre a jeleneten! Leírásában Alexandrost kétszeresen is informálják Stateira haláláról, a második hír – újabb információ hozzáadása nélkül – csupán az elsőt erősíti meg.³¹⁴ Az elbeszélés szempontjából indokolatlannak tűnhet a második üzenet szerepeltetése, így feltételezhetjük, hogy ez csupán a feszültségkeltés, illetve az események lassítása végett került bele a történetbe. Alexandros a hír hallatán ismételten a személyes látogatás mellett döntött. Ezzel a megoldással Curtius Rufus (vagy forrása) újabb alkalmat teremtett Alexandros és Sisygambis találkozásának bemutatására. Plutarchos és Iustinus is utal a makedón uralkodó bánatára³¹⁵, valamint a homérosi hősökhöz hasonló sírására³¹⁶, mégis Curtius Rufus az, aki maximálisan kihasználja a jelenetben rejlő lehetőségeket. Stateira halálát egyenesen anyja, Olympias elvesztéséhez hasonlítja, emellett Alexandros fájdalmát III. Dareioshoz méltóként mutatja be³¹⁷. A szerző ezekkel a változtatásokkal Alexandros bánatának nagyságát kívánta illusztrálni, mindemellett azonban utalhatott a fogoly és győztes közötti komplex, családi kapcsolatra is.

Egyetlen más forrás sem említi Alexandros látogatását ebben a kontextusban, így okunk lehet azt feltételezni, hogy ez a motívum Curtius Rufus sajátosságának tekinthető. A *tabernaculum*ba belépő uralkodót a Stateira holtteste mellett ülő Sisygambis fogadta.³¹⁸ A szerző képszerű ábrázolásában Sisygambis közelébe helyezi III. Dareios és Stateira két lánygyermekét, valamint kicsiny fiát, Óchost.³¹⁹ A jelenetben Curtius Rufus ügyesen utalt

³¹⁴ Curt. 4.10.18–19.

³¹⁵ Plut. *Alex.* 30.5; Iust. 11.12.6.

³¹⁶ CURRIE, 1990, 73, 19. láb.

³¹⁷ Curt. 4.10.20: ... *et rex, haud secus quam si parentis suae mors nuntiata esset, crebros edidit gemitus, lacrimisque obortis qualis Dareus profudisset...* Vö. Curt. 3.12.6: *Hoc mulierum errore conperto Alexander fortunae Darei et pietati earum inlacrimasse fertur.* PORTA, 2005, 351, 29. láb.

³¹⁸ Curt. 4.10.20: ... *in tabernaculum, in quo mater erat Darei defuncto adsidens corpori, venit.* A kifejezés vergiliusi párhuzamához lásd: BALZER, 1971, 123–124.

³¹⁹ Curt. 4.10.21–22: *Recenti malo priorum quoque admonita receperat in gremium adultas virgines, magna quidem mutui doloris solacia, sed quibus ipsa deberet esse solacio. In conspectu erat nepos parvulus, ob id ipsum miserabilis, quod nondum sentiebat calamitatem ex maxima parte ad ipsum redundantem.* Cf. Curt. 10.5.20: *Adsidebat ei altera ex neptibus nuper amissum Hephaestionem, cui nupserat, lugens propriasque causas doloris in communi maestitia retractabat.*

vissza a nők korábbi fájdalmára³²⁰, ugyanakkor az *anticipáció* eszközével élve jelezte Óchos sorsának bizonytalanságát is. Az epizód patetikus megszerkesztése és szóhasználata, valamint a szereplők elhelyezése feltehetően tudatos, hogy felidézze a királyi nők fogságba esésének tragikumát.³²¹ Curtius Rufus a család fájdalmának bemutatása után a *crederes* kifejezéssel vezeti be Alexandros gyászára vonatkozó személyes megjegyzését³²², amely az uralkodó pozitív jellemvonásait (*mansuetudo*, *continentia*) méltató morális kommentárban folytatódik.³²³ Ugyanezzel a megoldással találkoztunk az Alexandros és Héphaistión perzsa nőknél tett látogatását bemutató jelenetben, így jogosan feltételezhetjük, hogy Sisygambis szerepeltetése ismételten az uralkodóról szóló morális digresszió alapjául szolgál. Hammond arra a következtetésre jutott, hogy a jelenet kidolgozója az Alexandros és Héphaistión perzsa nőknél tett látogatásának és gáláns viselkedésének bővítményeként használta Stateira halálát. Bár Hammond megállapítása feltételezhetően igaz, mégis úgy vélem, hogy Alexandros gyászának, illetve az uralkodó és III. Dareios családjának ismételt találkozását megörökítő jelenet akár Curtius Rufus újítása is lehetne. Ezzel a megoldással ugyanis több epizódot tudott egy nagyobb egységgé összefűzni. A jelenet kidolgozása során feltehetően nemcsak a perzsa királyi nők fogságba esését taglaló epizódra, hanem Sisygambis Alexandros halálára adott reakciójának bemutatására is utalt. Módosításai mégsem tekinthetők teljes mértékben egyedi ötletnek, hiszen számos párhuzam mutatható ki az Abradatas és Pantheia szerelmét és halálát megörökítő epizódokkal. Egyezik tehát Pantheia megindító bánata és gyásza férje halálakor³²⁴, Kyros Abradatas halálára adott reakciója³²⁵, személyes látogatása³²⁶, valamint a halottaknak juttatott végtisztesség megadása³²⁷ is.

Curtius Rufus a morális kommentár beiktatása után visszatérhetett forrása beszámolójához, így az eunuch menekülését és a perzsa uralkodóval folytatott párbeszédét

³²⁰ Curt. 4.10.21–22: *Recenti malo priorum quoque admonita...*; Curt. 10.5.21: *Recens dolor etiam praeterita revocaverat.*

³²¹ Curt. 3.11.24–25: *Receperat in sinum filium nondum sextum annum aetatis egressum, in spem tantae fortunae, quantam pater eius paulo ante amiserat, genitum. At in gremio anus aviae iacebant adultae virgines duae non suo tantum, sed etiam illius maerore confectae... Illae suae calamitatis oblatae...* Vö. PORTA, 2005, 352, 30. láb.

³²² DEMPSE, 1991, 147, 99: „Curtius may be influenced to use such personal comments by Livy, who, as well as similar words, employs *crederes* four times.”

³²³ Curt. 4.10.23–24: *Cibo certe abstinuit, omnemque honorem funeri patrio Persarum more servavit, dignus, hercule, cui nunc quoque tantum mansuetudinis et continentiae ferat fructum. Semel omnino eam viderat, quo die capta est, nec ut ipsam, sed ut Darei matrem videret, eximiamque pulchritudinem formae eius non libidinis habuerat invitamentum, sed gloriae.* Sisygambis hasonlóan reagál Alexandros halálára, vö. Curt. 10.5.24: *Ad ultimum dolori succubuit, obvolutoque capite, accidentis genibus suis neptem nepotemque aversata, cibo pariter abstinuit et luce.*

³²⁴ X. Cyr. 7.3.5; 7.3.8; 7.3.9.

³²⁵ X. Cyr. 7.3.9; 7.3.11.

³²⁶ X. Cyr. 7.3.6–16.

³²⁷ X. Cyr. 7.3.16.

Plutarchos leírásához hasonlóan mutatja be. Az azonosságok ellenére még ennél a résznél is kimutatható néhány jelentős változtatás. Curtius Rufus részletesen taglalja az eunuch szökésének körülményeit, vélhetően azért, hogy a sajátos részletek betoldásával a történet valószerűségét igazolja.³²⁸ Szerzőnk az *oratio recta* formában előadott dialógust remek érzékkel építi fel, ügyelve minden részlet körültekintő elhelyezésére. Mintegy pszichológiai megközelítéssel ábrázolja III. Dareios balsejtelmét családtagjai meggyalázását illetően a gyászoló eunuch láttán.³²⁹ E részlet beiktatása Alexandros kegyességének méltatását, továbbá a Stateira halálára vonatkozó hír átadását eredményezi Tyriotés beszédében. Az eunuch szavai joggal készítetik a perzsa uralkodót gyásza kinyilvánítására.³³⁰ Curtius Rufus tovább fokozza a feszültséget azáltal, hogy a III. Dareios szájába adott beszédben Alexandrost vádolja a királyi nő meggyilkolásával.³³¹ Tyriotés ismételten reagál III. Dareios beszédére, és esküvel biztosítja őt arról, hogy Stateirát egy ujjal sem érintették.³³² Csupán ettől a résztől egyezik szinte szó szerint Curtius Rufus és Plutarchos beszámolója.³³³ Kérdéses, hogy a szerző miért iktatta be ezeket a módosításokat. A jelenet elnyújtása egyszerre szolgálja a feszültségkeltést, illetve fokozza az olvasó együttérzését. A dialógus szerepeltetése és jellege, a résztvevők száma, illetve a hírnök szerepének beiktatása a tragédia eszköztárának felhasználására utal. A tragikum és a patetikus elemek előtérbe helyezésével Curtius Rufus Alexandros és III. Dareios jellembeli különbségeit, továbbá a makedón uralkodó páratlan nagyságát kívánja illusztrálni. A jelenet tetőpontja – a III. Dareios szájába adott, Alexandrost illető méltatás – stílusa alapján az elsődleges forrás (talán Kallisthenés) találékonyságát tükrözheti.

Az epizód háttérben felsejlő történelmi tényeket illetően arra a megállapításra juthatunk, hogy a III. Dareios és az eunuch között elhangzó beszélgetés, majd annak következménye (a perzsa uralkodó imája) minden bizonnyal fiktív. Hammond vélekedése – a perzsa uralkodó imájának valótlanágáról – igaz lehet, így valóban nehezen hihető, hogy III. Dareios egy ilyen

³²⁸ Curt. 4.10.25: *Tyriotes inter trepidationem lugentium elapsus per eam portam, quae, quia ab hoste aversa erat, levius custodiebatur...* Vö. ATKINSON, 1980, 394.

³²⁹ Curt. 4.10.26–27: *Quem ut conspexit Dareus, multiplici doloris expectatione commotus et, quid potissimum timeret, incertus “Vultus” inquit “tuus nescio quod ingens malum praefert, sed cave miseri hominis auribus parcas: didici esse infelix, et saepe calamitatis solacium est nosse sortem suam. Num – quod maxime suspicor, eloqui timeo – ludibria meorum nuntiaturus es mihi et, ut credo, ipsis quoque omni tristiora supplicio?”*

³³⁰ Curt. 4.10.29.

³³¹ Curt. 4.10.29: *Tunc vero non gemitus modo sed etiam eiulatus totis castris exaudiebantur. Nec dubitavit Dareus, quin interfecta esset, quia nequisset contumeliam perpeti, exclamatque amens dolore: “Quod ego tantum nefas commisi, Alexander? quem tuorum propinquorum necavi, ut hanc vicem saevitiae meae <redderes>? Odisti me, non quidem provocatus; sed finge iustum intulisse te bellum: cum feminis ergo agere debueras?”*

³³² Curt. 4.10.30.

³³³ Vö. ATKINSON, 1980, 394–395.

nyílt vallomást tegyen egy döntő ütközet előtt.³³⁴ Tyriotés vagy Teireós alakjának hitelessége ugyancsak kérdéseket vet fel. Heckel nézete szerint az eunuch alakjához kapcsolódó történet valójában kitaláció eredménye; az azonban nem biztos – folytatja a gondolatmenetet –, hogy a szereplő is fiktív, hiszen nem tekinthető karidnális érvnek az, hogy ez a név(alak) nem fordul elő más összefüggésben.³³⁵ A kérdés eldöntése nyilvánvalóan lehetetlen. Valóban előfordulhat, hogy Tyriotés vagy Teireós fiktív szereplő, akit akár már az elsődleges forrás is beilleszthetett a történetbe. E szerzőnek ugyanis szüksége lehetett egy olyan szereplőre, aki tudhatott és információt adhatott a perzsa királyi nők elzárt életéről. Ez a feltevés bizonyíték lehet arra is, hogy az elsődleges forrás ismerhette az eunuchok tevékenységét a perzsa társadalomban³³⁶, és a hozzájuk kapcsolódó (általában negatív) képet³³⁷ szándékosan változtathatta meg. Ebben a megközelítésben Tyriotés vagy Teireós egy személyben a tragédiák dajka és hírnök szereplőjéhez válna hasonlóvá, így a családhoz feltétel nélkül ragaszkodó, belső információkat tudó és közlő lojális szerepkörbe kerülne.

Diodóros, Curtius Rufus, Plutarchos és Iustinus leírása és történetvezetése alapján Stateira halálát kevéssel a gaugamélai csata elé, Kr. e. 331 tájára datálták. A kronológiával kapcsolatos problémát elsősorban az okozta, hogy két szerző – így Plutarchos és Iustinus is – úgy vélte, a királyi nő halálát gyermekszülés vagy vetélés okozta.³³⁸ Ha azonban III. Dareios felesége valóban Kr. e. 331-ben halt meg az előbb említett okok miatt, úgy kritikával kell kezelnünk a források állítását, amely szerint egyetlen férfi sem érintette őt fogságba esését követően.³³⁹ Ez az elképzelés már az antikvitásban is felmerült, ezért a források szerint Alexandros túlzott sajnálkozása³⁴⁰ és a fenséges temetés ténye³⁴¹ miatt III. Dareiosban is

³³⁴ HAMMOND, 1993, 63. Heckel elfogadja Hammond nézetét, vö. HECKEL–YARDLEY, 1997, 162.

³³⁵ HECKEL, 2006, 261. Vö. még: BERVE, 1926, 372 (742).

³³⁶ Az eunuchok tevékenységéről lásd: BRIANT, 2002, 272–273; KUHRT, 2007, 591, 1. lábuj.

³³⁷ BRIANT, 2002, 268–270, de főként 270: „*The fact is that the nasty, bloody eunuch became a literary type in ancient romances.*” Vö. még: KUHRT, 2007, *passim*. Az eunuchok pozitív ábrázolásához, vö. Hdt. 8.105; X. Cyr. 7.3.3; 7.3.14; 7.3.15; 7.5.60–64; *FGrH* 688 F 13 (13); Plut. *Art.* 12.1; 12.4; 17.1; 29.1. Az eunuchok valódi státuszáról lásd: BRIANT, 2002, 270–272; KUHRT, 2007, *passim*. Az Alexandrosszal foglalkozó szerzők kedvelik az eunuchok igazmondó szerepben való feltüntetését, vö. Diod. 17.66.4–5; Curt. 5.2.14; 5.12.9–13. Vö. BRIANT, 2002, 272: „*The historian clearly does not need to choose between Ctesias and Xenophon. Both views are stereotyped and popularized. Their existence and circulation evidence the ambivalence of both the eunuchs' status and the Greek authors' attitude toward individuals who alternately fascinated and repelled them. What must especially be assimilated from the preceding pages is that, on this topic, the historian must work with texts that are more like court romances than historical narratives.*”

³³⁸ Plut. *Alex.* 30.1: ... τῆς Δαρείου γυναικὸς ἀποθανούσης ἐν ᾠδίσι; Iust. 11.12.6: ... *ex conlisione abiecti partus decessisse*... A kifejezés fordításáról és a szóhasználatról bővebben lásd: HECKEL–YARDLEY, 1997, 339.

³³⁹ WELLES, 1963, 275–276, 3. lábuj; GREEN, 1991, 286–287. Bosworth is felveti ezt a gondolatot, mint lehetséges megoldást, vö. BOSWORTH, 1980a, 221. Vö. még: ATKINSON, 1980, 392. Lane Fox elutasítja az Alexandros és a Stateira közötti kapcsolatra vonatkozó feltételezést, vö. LANE FOX, 2007, 272–273.

³⁴⁰ Curt. 4.10.20; 4.10.30.

³⁴¹ Diod. 17.54.6; Curt. 4.10.31–34; Plut. *Alex.* 30.1–3; Iust. 11.12.6–8. Vö. még: Curt. 4.10.24.

felébredt annak a gyanúja, hogy a makedón uralkodó közelebbi kapcsolatban állhatott Stateirával.³⁴²

Berve³⁴³, Hamilton³⁴⁴, Schachermeyr³⁴⁵ és Brosius³⁴⁶ a halál okával kapcsolatban elfogadták Plutarchos és Iustinus gyermekszülésre vagy vetélésre vonatkozó adatát, a datálási kérdésben azonban Arrhianos leírásából indultak ki, és a nő halálát Kr. e. 332 tavaszára helyezték.³⁴⁷ E javaslattal valóban kiküszöbölték az ellentmondást, feltevésük azonban biztosan téves, hiszen Arrhianos leírásában Stateira ekkor még életben van.³⁴⁸ Bosworth elképzelhetőnek tartott egy másik megoldást is. Úgy véli, hogy Curtius Rufus járt el helyesen, amikor Stateira halálának okát az út fáradalmaival magyarázta. Ebben a megközelítésben a vetélés romantikus invenciónak tekinthető valamely forrás részéről. Atkinson ugyancsak megvizsgálta a kérdést és érdekes, Curtius Rufus narratív technikájának ismeretében azonban teljesen elfogadható magyarázattal állt elő. Nézete szerint, ha valamelyik szerző a Stateira halálát taglaló epizódot Gaugamélához közelebbi időpontra helyezte, akkor szükséges lehetett a halál okának megváltoztatása abból a célból, hogy ne sérüljön Alexandros jó híre, és eltűnjön a történetben fellelhető ellentmondás. Atkinson úgy véli, hogy Curtius Rufus a narratívájában szereplő *clemens* és mértéktartó Alexandros-portré fenntartása miatt módosíthatott a történeten. A halál okát egyszerű megoldással a folyamatos utazás fáradalmi és a bánat súlya miatti kimerültségre (*itineris continui labore animique aegritudine fatigata*³⁴⁹) váltotta át.³⁵⁰ Trogus ugyancsak a gaugamélai ütközethez közelítette az eseményt, de vélhetően nem vette észre az ellentmondást, így továbbra is a gyermekszülést tekintette a halál okának.³⁵¹ Diodóros azonban felfigyelhetett a következetlenségre, így egyszerűen mellőzte a történetből a halál okának megnevezését, és csupán a temetés tényének megörökítésére szorítkozott.

³⁴² CARNEY, 1996, 570; CARNEY, 2000b, 285, 35. láb.

³⁴³ BERVE, 1926, 363 (722).

³⁴⁴ HAMILTON, 1969, 78.

³⁴⁵ SCHACHERMEYR, 1973, 227, 249. láb.

³⁴⁶ BROSIUS, 1996, 68. Vö. még: LANE FOX, 2007, 272–273.

³⁴⁷ ATKINSON, 1980, 392: „If, as the sources generally agree, Alexander was scrupulously careful to protect the honour of his royal female captives, then it would be reasonable to set Stateira's death within nine months from the date of the battle of Issus: her death would seem to postdate Darius' second missive to Alexander (A. ii, 25.1) in the first half of 332 (cf. A. iv, 20.1–3).” Vö. még: OGDEN, 2011, 134. Lane Fox nézete szerint a kronológiával, illetve a halál okával kapcsolatos problémát az Alexandros és III. Dareios diplomáciai közeledését bemutató leírás megduplázása okozta, vö. LANE FOX, 2007, 273: „The vulgate multiplied Darius' peace-offers and wrongly put a third one during the approach to Gaugamela: the queen's death was then synchronized with this dramatic invention.”

³⁴⁸ HECKEL, 2006, 256.

³⁴⁹ Curt. 4.10.19.

³⁵⁰ ATKINSON, 1980, 392.

³⁵¹ ATKINSON, 1980, 392.

Carney igyekezett újra megvizsgálni a források leírását, valamint az eddigi feltevéseket, és arra a megállapításra jutott, hogy tulajdonképpen egyik megoldás sem vehető el teljes bizonyossággal. Elképzelhetőnek tartja ugyanakkor, hogy már Alexandros idejében létezett egy olyan pletyka, amely kétségbe vonta Alexandros mértéktartását III. Dareios feleségével szemben. Úgy véli, ezt nemcsak a nő terhességének feltételezett dátuma, de Iustinus mentegetőzése³⁵² és a forrásokban olvasható, III. Dareios ajkára adott gyanú is alátámaszthatja. Ebben az értelmezésben az Alexandros mértéktartását hangsúlyozó leírások a szóban forgó pletykára adott válaszként tulajdonképpeni ellenpropagandaként készültek.³⁵³ A kapcsolat realitását illetően Carney úgy véli, hogy Alexandros célja a legitimáció megszerzése és megőrzése, valamint a perzsa múlt folytatásának hangsúlyozása volt. Elképzelhetetlennek gondolja, hogy a makedón uralkodó kapcsolatot kezdett III. Dareios feleségével. Ez ugyanis eltávolította volna a perzsa arisztokráciát, és nyilvánvalóan ellenérzéseket váltott volna ki a xenofób makedónokban. Carney felveti, hogy Alexandrosnak a persepolisi palota megőrzése is érdekében állhatott, mégis felgyújtotta azt. A kutató óvatosan ugyan, de végül arra az álláspontra helyezkedik, hogy elméleti síkon elképzelhető, még ha valószerűtlen is, hogy Alexandros viszonyt kezdett Stateirával.³⁵⁴

A fentebb vázolt elméletek mindegyike többé-kevésbé igazolható, mégis hajlok arra, hogy Atkinson nézetét fogadjam el. Curtius Rufus valóban változtathatott az eredeti forrás leírásán. Az epizódot későbbre helyezte, Stateira halálának okaként pedig az út fáradalmait nevezte meg. Erre a változtatásra mindenképpen szüksége volt, hiszen ezzel tudta eloszlatni annak a gyanúját, hogy Stateirát más férfi is érintette férjén kívül. A módosítás oka nyilvánvaló: a cél az volt, hogy a mértékletes, foglyaival szemben kíméletes uralkodóképre még csak árnyék se vetülhessen.

³⁵² Iust. 11.12.6: ... *idque eum non amoris, sed humanitatis causa fecisse...* Carney nézete igazolására Curtius Rufus személyes megjegyzését is érvként hozhatta volna, ahol ugyanez a gondolat kerül megfogalmazásra, vö. Curt. 4.10.24: *Semel omnino eam viderat, quo die capta est, – nec ut ipsam, sed ut Darei matrem videret – eximiamque pulchritudinem formae eius non libidinis habuerat invitamentum sed gloriae.*

³⁵³ CARNEY, 1996, 571; CARNEY, 2000b, 96.

³⁵⁴ CARNEY, 1996, 571; CARNEY, 2000b, 94–96; CARNEY, 2003, 247–248.

2.3. *Sisygambis elutasítja kiszabadítását*

A gaugamélai hadművelet során Mazaiosnak, a perzsa jobbszárny vezérének sikerült áttörnie a makedón vonalon. Előreküldött tehát egy lovas egységet azzal a céllal, hogy feldúlják a makedónok táborát. A források közül Diodóros³⁵⁵ és Curtius Rufus³⁵⁶ is beszámol arról, hogy a perzsa foglyok, kiszabadulásuk után, segítették a lovasosztagot, a fogolynők pedig kihasználták a lehetőséget a menekülésre. Sisygambis azonban – a lovasok láttán és a többi fogoly felszólítása ellenére – határozottan visszautasította kiszabadítását, és a makedón táborban maradt. Az epizódot a többi forrás beszámolójával való egybevetés után a kutatók fiktívnek bélyegezték³⁵⁷, és megpróbáltak magyarázatot találni arra a kérdésre, hogy melyik forrás beszámolójára vezethető vissza a történet, és vajon milyen céllal kerülhetett bele Diodóros és Curtius Rufus elbeszélésébe.

A két szerző leírása számos ponton hasonlóságot mutat: azonos a foglyok kiszabadulása és fegyverfogása, ezáltal pedig a betörő lovasok harccal való támogatása.³⁵⁸ Megegyezik a fogolynők kérlelésének ábrázolása³⁵⁹, továbbá Sisygambis eseményekre adott reagálása, szótlansága és egykedvűsége³⁶⁰ is. Diodóros és Curtius Rufus is fontosnak tarthatta azt, hogy elfogadható magyarázatot találjon a nő viselkedésére, így mindkét szerző hasonló módon, a szerencse váratlan fordulatában való bizalmatlansággal³⁶¹, illetve a túlzott öröm következménye miatti félelemmel³⁶² indokolták Sisygambis tettét. Curtius Rufus vélekedését a *credo* formula alkalmazásával vezeti be, e technikáról azonban Atkinson helyesen állapította meg, hogy a gondolatot nem feltétlen kell a szerző saját ítéletének tekintenünk, hiszen hasonló magyarázat Diodóros leírásában is szerepel. A szerencse gondolatának beiktatását így inkább

³⁵⁵ Diod. 17.59.6–7.

³⁵⁶ Curt. 4.15.9–11.

³⁵⁷ HAMILTON, 1969, 85; DEVINE, 1975, 381, 19. l.áb; ATKINSON, 1980, 446; BOSWORTH, 2002a, 123; HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 52; PRANDI, 2013, 98.

³⁵⁸ Diod. 17.59.6: ὧν ὀξέως ποιησάντων τὸ προσταχθέν καὶ παρεισπεσόντων εἰς τὴν στρατοπεδείαν τῶν Μακεδόνων τῶν αἰχμαλώτων τινὲς ἀρπάσαντες ὄπλα συνήρουν τοῖς Σκύθαις καὶ διήρπαζον τὰς ἀποσκευάς; Curt. 4.15.9: *Interim barbari impedimenta turbaverant, caesisque plerisque custodum captivi vinculis ruptis quidquid obvium erat, quo armari possent, arripiunt, et adgregati suorum equitibus Macedonas ancipiti circumventos malo invadunt.* Vö. ATKINSON, 1980, 440.

³⁵⁹ Diod. 17.59.7: αἱ μὲν οὖν ἄλλαι τῶν αἰχμαλωτίδων πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀπεχώρουν, ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Δαρείου Σισύγγαμβρις παρακαλουσῶν αὐτὴν τῶν αἰχμαλωτίδων οὐ προσέσχεν...; Curt. 4.15.11: *Sisigambis hortantibus captivis, ut animum a maerore adlevaret, in eodem, quo antea fuit, perseveravit.* Vö. ATKINSON, 1980, 440.

³⁶⁰ Diod. 17.59.7: ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Δαρείου Σισύγγαμβρις παρακαλουσῶν αὐτὴν τῶν αἰχμαλωτίδων οὐ προσέσχεν, ἀλλ' ἐφ' ἡσυχίας ἔμεινε φιλοφρόνως...; Curt. 4.15.11: *Non vox ulla excidit et, non oris color vultusve mutatus est. Sedit immobilis...* Vö. ATKINSON, 1980, 440.

³⁶¹ Diod. 17.59.7: οὔτε τῷ παραδόξῳ τῆς τύχης πιστεύουσα οὔτε τὴν πρὸς Ἀλέξανδρον εὐχαριστίαν λυμαιομένη.

³⁶² Curt. 4.15.11: *credo, praecoci gaudio verita inritare fortunam, adeo ut, quid mallet, intuentibus eam fuerit incertum.* Diodóros és Curtius Rufus beszámolójának hasonlóságához, vö. ATKINSON, 1980, 440.

az eredeti forrás ötletének kellene tulajdonítanunk. A hasonlóságok felsorolása után Atkinson, óvatosan ugyan, de mégis arra a következtetésre jutott, hogy a kiszabadítást elutasító jelenet forrása vélhetően Kleitarchos volt.³⁶³ Mindezt igazolhatja a szerencse szerepének hangsúlyozása is, hiszen ez az elsődleges szerző kedvelte a váratlan sorsfordulat ábrázolását.³⁶⁴

Atkinsonhoz hasonlóan Pearson is úgy vélte, hogy a két szerző leírása feltehetően Kleitarchosra megy vissza. Nézete szerint azonban ez az elsődleges forrás változtathatott az események menetén – így Arrhianos beszámolójával (indiai és perzsa csapatok) ellentétben a kadusiosoknak és a skytháknak tulajdonította a betörést –, és a változtatást éppen a Sisygambis-jelenet beillesztése okozta. Amennyiben Kleitarchos, Arrhianos forrásához hasonlóan, az áttörés tényét a perzsa vagy az indiai csapatoknak tulajdonította volna, abban az esetben nehéz lett volna magyarázatot találnia arra, miért reagált ennyire érthetetlen módon III. Dareios édesanyja saját csapatai sikerére³⁶⁵. Pearson felvetése elfogadhatónak tűnik, mégis indokolatlan a csapatok etnikumának megváltoztatása, hiszen a történet szempontjából teljesen közömbös, hogy perzsa, skytha vagy idegen lovasok hajtották-e végre az áttörést. Sisygambis ugyanis a *hybris* vétségének megsértése vagy éppen a sors kedvező fordulatában való hasztalan bizakodás miatt döntött a kiszabadítás elutasítása mellett. Ebből a szempontból valóban lényegtelen a csapatok származásának kérdése.

Diodóros egy további érvet hoz fel Sisygambis reakciójának magyarázatára, így leírása alapján III. Dareios édesanyja az uralkodóval szembeni hálátlanság látszatának elkerülése végett döntött a maradás mellett. Diodóros ezzel a megjegyzéssel a jelenetet Alexandros és Sisygambis komplex viszonyának ismételt bemutatására használja. A nőalak lojalitásának illusztrálásával ugyanis a makedón uralkodó pozitív jellemvonásait és a perzsa nőekkel szembeni kegyes bánásmódját tudta felidézni.³⁶⁶ Meglepő, hogy mindez kimarad Curtius Rufus leírásából, aki úgy vélhette, hogy Sisygambis szabadulás lehetőségét elutasító viselkedése önmagában is illusztrálja Alexandros kegyességét és jóindulatát, így

³⁶³ ATKINSON, 1980, 448: „*The third question concerns the interconnection with Diodorus' narrative, perhaps most revealing in minor details (for example the Cadusii and Scythians of 15.12 and D.S. 59.5) and rhetorical additions, such as the thinking attributed to Sisygambis at 15.11 and in D.S. 59.7. Cleitarchus may have been the common source, but proof is lacking.*” Vö. SCHWARTZ, 1901, 1873–1874; RÜEGG, 1906, 72; HAMMOND, 1981, 313, 55. láb: „*The episode was inflated by Cleitarchus or another writer into heroic proportions with the Queen Mother refusing to be liberated (as if Persian officers would not have taken her willy-nilly)...*”. Lásd még: NAWOTKA, 2010, 232.

³⁶⁴ JACOBY, 1921, 630; BORZSÁK, 1980, 193. Hasonló nézeten van: BAYNHAM, 1998c, 117–118.

³⁶⁵ PEARSON, 1960, 239.

³⁶⁶ Hasonló nézeten van: HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 52: „*His favourable treatment was said to have affected Sisygambis' behaviour at Gaugamela (Diod. 17.59.7; Curt. 4.15.10–11), though this must be largely propagandist fiction, as is the tender scene in Curt. 5.2.18–22.*”

szükségtelennek ítélte egy további morális kommentár beszúrását. Porta a Curtius Rufus munkájában szereplő, Sisygambis viselkedését bemutató leírást, így a *Non vox ulla excidit ei, non oris color vultusve mutatus est. Sedit immobilis...*³⁶⁷ gondolatot elsősorban a sztoikus filozófia, vagy még inkább a retorika hatásának tulajdonítja.³⁶⁸ Hasonló leírással azonban Diodóros munkájában is találkozhatunk (ή δὲ μήτηρ τοῦ Δαρείου Σισύγγαμβρις παρακαλουσῶν αὐτὴν τῶν αἰχμαλωτῶν οὐ προσέσχευεν, ἀλλ' ἐφ' ἡσυχίας ἔμεινε φιλοφρόνως...³⁶⁹), így okunk lehet azt feltételezni, hogy ez az egykedvűség az elsődleges forrás beszámolójában is szerepelt. Curtius Rufus azonban megragadta a lehetőséget, és még hangsúlyosabban láttatta Sisygambis érthetetlen viselkedését. Ebben a megközelítésben nem annyira a sztoikus filozófia, inkább a szerző retorikai hajlama módosította és színesítette a leírást.

E nagyrészt fiktívnek tekinthető epizóddal kapcsolatos következő kérdés az lehet, hogy tartalmazhat-e valódi történeti elemet. Marchini kísérletet tett a jelenet valódi üzenetének tisztázására. Úgy vélte ugyanis, hogy Sisygambis vélhetően már az issosi csata után megértette, hogy III. Dareios soha nem lesz képes legyőzni Alexandrost, így tudomásul vette fia gyengeségét, és úgy határozott, hogy Alexandrosszal marad, és segíti az uralkodó politikáját.³⁷⁰ Marchini nézete kissé elrugaskodottnak tűnik, alapgondolata azonban teljesen elfogadható. Sisygambis ténylegesen felismerhette Alexandros győzelmét, és elfogadhatta fogoly státuszát, ami miatt teljes mértékben a győztes jóindulatának lett kiszolgáltatva.

2.4. Alexandros III. Dareios nőrokonait Susában hagyja

Kr. e. 330-ban Alexandros Susában telepítette le Sisygambist és III. Dareios gyermekeit. Az uralkodó III. Dareios családját érintő rendelkezéseit azonban csupán két forrás örökítette meg, amelyek beszámolója jelentősen eltér egymástól. Diodóros így a görög nyelv tanulásáról³⁷¹, míg Curtius Rufus a szövés-fonás elsajátításának lehetőségéről beszél³⁷². A

³⁶⁷ Curt. 4.15.11.

³⁶⁸ PORTA, 2005, 404, 11. l.áb: „*Curzio riprende il modulo caratteristico della filosofia, soprattutto quella stoica, ma adottato anche dalla retorica, per delineare l'imperturbabilità del saggio: vd., ad es., Non et color eius mutabitur et vultus agitatibitur presso Sen. ep. 74,31; Hist. Aug. Aur. 16,5: Erat enim ipse tantae tranquillitatis, ut vultum numquam mutaverit nec aere vel gaudio, philisophiae deditus stoicae.*

³⁶⁹ Diod. 17.59.7.

³⁷⁰ MARCHINI, 2004, 269.

³⁷¹ Diod. 17.67.1: Μετὰ δὲ ταῦτα τὴν μὲν Δαρείου μητέρα καὶ τὰς θυγατέρας καὶ τὸν υἱὸν ἀπέλειπεν ἐν Σούσοις καὶ παρακατέστησε τοὺς διδάζοντας τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον... vö. *Arr. An. 3.22.6: ζῶντι μὲν Δαρείῳ τοιαῦταζυνηγέθη, τελευτήσαντι δὲ ταφὴ τε ἡ βασιλικὴ καὶ τῶν παίδων ὅποια καὶ βασιλεύοντος αὐτοῦ τροφή τε <παρ'> Ἀλεξάνδρου καὶ παιδευσις, καὶ γαμβρὸς Ἀλέξανδρος.* Bosworth helyesen állapítja meg, hogy

kutatók felfigyeltek az ellentmondásra, és megpróbálták magyarázatot találni arra a kérdésre, hogy mi indokolhatta a két forrás ennyire eltérő beszámolóját. Ami ennél is meglepőbb, hogy egyetlen forrás sem ad információt arra vonatkozóan, hogy mi lehetett Alexandros szándéka ezekkel a rendelkezésekkel, vagyis mi lehet az oka a perzsa királyi család görög nyelvre tanításának, és mi indokolhatta a szöveg-fonás elsajátítására vonatkozó leírást. A kérdés természetesen születtek válaszok, mégis érdemes ismételtelen áttekinteni az eddigi elméleteket abból a szempontból, hogy mi lehet a történetek tényleges történelmi alapja, és miért csupán két szerző döntött az események ábrázolása mellett.

Diodóros leírásából csupán azt tudjuk meg, hogy Alexandros III. Dareios édesanyját, lánygyermekait és fiát Susában hagyta, és olyan személyeket rendelt melléjük, akik megtanítják nekik a görög nyelvet.

Curtius Rufus ezzel szemben arról tudósít, hogy Alexandros a lánytestvérei által készített és Makedóniából küldött ruhákat és bíborkelmét ajándékozott, fiúi tiszteletadásként, Sisygambisnak, és egyben felajánlotta, hogy – már amennyiben örömet leli az ajándékban – küld olyanokat, akik leányunokáinak megtaníthatják a készítés technikáját. Alexandros ajánlatát hallva Sisygambis könnyekre fakadt, hiszen a perzsa nők semmit sem tekintenek nagyobb gyalázatnak, mint a gyapjúval való foglalkozást. Az ajándék átadói informálták Alexandrost Sisygambis reakciójáról, így az uralkodó a személyes látogatás mellett döntött. Ekkor biztosította III. Dareios anyját arról, hogy tettét tudatlanságból követte el, hiszen minden előtte ismeretes perzsa szokást igyekezett pontosan betartani és követni. Sisygambis jóváhagyó beleegyezéséig tehát nem foglalt helyet, és nem hagyta, hogy III. Dareios anyja leborulva köszöntse. Curtius Rufus mindehhez hozzáfűzi, hogy Alexandros a nőt Olympiast megillető néven (*dulcissima mater*³⁷³) szólította.

Schwartz úgy vélte, hogy a két leírás közötti különbség a szerzők eltérő forráshasználatával indokolható, így Diodóros Kleitarchos, míg Curtius Rufus a megindító jelenetben valamely más forrás beszámolóját követhette.³⁷⁴ Hammond – éppen ellenkezőleg –

Arrhianos röviden említi a királyi gyermekekről való gondoskodást az issosi csata után (2.12.3), és egyáltalán nem beszél arról a görög oktatásról, amit Susában kaptak (Diod. 67.1; Curt. 5.2.17). Az idézett szövegrészletben szereplő παιδευσις kifejezés ez utóbbi oktatásra utalhat. Bosworth nézete szerint lehetséges, hogy Arrhianos forrása egy digressziót illesztett munkájába, ahol beszámolt Dareios posthumus tiszteletéről (beleértve a gyermekek nevelését is). Ez a digresszió adhatta Arrhianosnak az ötletet az uralkodó nyomorult életének és tiszteletre méltó halálának retorikai összevetésére, vö. BOSWORTH, 1980a, 348.

³⁷² Curt. 5.2.16–22.

³⁷³ Marchini helyesen állapítja meg, hogy csupán Curtius Rufus említi ezt a megnevezést és adatot. A formula feltűnik a római halotti feliratokon is, „CIL, VI, 16339, 17626, 19232”, vö. MARCHINI, 2004, 269. Marchini meglepő módon nem említi Atkinsont, aki jóval hamarabb ugyanerre a megállapításra jutott, vö. ATKINSON, 1994, 69; ATKINSON, 1998a, 410.

³⁷⁴ SCHWARTZ, 1901, 1875–1876.

azt a nézőpontot képviseli, hogy Curtius Rufus beszámolójának a forrása Kleitarchos lehet a jelenet patetikus elemei, valamint a Sisygambis és a perzsa szokások iránti érdeklődés miatt.³⁷⁵

Atkinson helyesen figyelt fel arra, hogy a szövegrészlet pontos értelmezéséhez tekintetbe kell venni a tágabb kontextust. A korábbi jelenetben ugyanis Curtius Rufus arról számol be, hogy Alexandros a susai kincstár vagyonának megtekintése után III. Dareios trónjára ült, amely azonban természetéhez mérten túlságosan magasnak bizonyult, így az egyik apród egy asztalt tolt az uralkodó lába alá.³⁷⁶ Alexandros észrevette a perzsa uralkodó könnyező eunuchját, és szomorúsága okát tudakolta. Az eunuch válaszában arról számolt be, hogy az asztal III. Dareios étkezőasztala volt, és nem tudta könnyontás nélkül végignézni, hogy a perzsa uralkodó szent asztala hogyan jutott ennyire csúf sorsra. Az uralkodó szégyellte magát a vendégváró istenségek megsértése miatt, így már-már parancsot adott az asztal eltávolítására. Philótas azonban arra buzdította őt, hogy a történeteket inkább előjelnek tekintse, hiszen azon az asztalon tapos lábával, amelyen korábban ellenfele étkezett.³⁷⁷ Atkinson vélekedése szerint Alexandros mind a két jelenetben figyelt a perzsa szokások tiszteletben tartására, míg azonban az előző jelenetben Philótas meggyőzte az uralkodót a győztes jogainak érvényesítéséről, addig a szövést-fonást elutasító epizódban Alexandros valóban kiengesztelő gesztust tett Sisygambis irányába azzal, hogy Olympiaszt megillető néven nevezte. Atkinson Hammond nézetével vitatkozva³⁷⁸ arra a következtetésre jutott, hogy a Curtius Rufus munkájában szereplő két történet kapcsán nem lehet, és nem kell külön forrást feltételezni, hiszen lényegében mind a két epizódban megjelenik Alexandros engesztelő hajlandósága.³⁷⁹

³⁷⁵ HAMMOND, 1983, 137: „*These passages show an interest in Sisygambis, a knowledge of Persian customs, a qualified opinion of Macedonians in battle, sensational looting, extreme drunkenness, treachery, pathos, heroism, generosity in A to suppliants, and the deterioration of A – in fact a great deal of sensational and sometimes fictional writing, to which C. has added contemporary Roman ideas and his own rhetorical flavouring.*”

³⁷⁶ Curt. 5.2.11–15. A jelenet megtalálható Diodóros leírásában is, vö. Diod. 17.66.1–7. A két jelenet értelmezéséhez és forráshasználatához, vö. ATKINSON, 1994, 65–66; ATKINSON, 1998a, 408–409; MARCHINI, 2004, 269–270; PRANDI, 2013, 108–109.

³⁷⁷ Curt. 5.2.14–15: *Et cum spadonem, qui Darei fuerat, ingemiscentem conspexisset rex, causam maestitiae requisivit. Ille indicat Dareum vesci in ea solitum, seque sacram eius mensam ad ludibrium recidentem sine lacrimis conspiciere non posse. subiit ergo regem verecundia violandi hospitales deos, iamque subduci iubebat, cum Philotas: „Minime vero haec feceris, rex, sed omen quoque accipe, mensam, ex qua libavit hostis epulas, tuis pedibus esse subiectam.”*

³⁷⁸ HAMMOND, 1983, 55, 130. Hammond nézete szerint Diodóros és Curtius Rufus is Diyllos leírását követhette az asztallal kapcsolatos jelenetben, hiszen mindkét szerzőnél Alexandros kedvező színben tűnik fel. Hozzáfűzi azonban, hogy az Alexandros erkölcsiségére vonatkozó utalás, vagyis a vendégváró istenségek megsértése miatti aggodalom Curtius Rufus meggondolatlan (*silly*) hozzászólásának tekinthető.

³⁷⁹ ATKINSON, 1994, 68; ATKINSON, 1998a, 410.

Marchini Goukowsky nézetét³⁸⁰ osztva hasonló megállapításra jutott. Feltételezése szerint a Curtius Rufus és vélhetően a Diodóros által elmesélt történet is Kleitarchos invenciójának köszönhető.³⁸¹ E gondolatot továbbfűzve úgy véli, hogy Curtius Rufus ügyesen rendezte át anyagát, és gondosan illesztett egymás mellé több történetet.³⁸² Marchini a már ismertetett két jelenetet (Alexandros III. Dareios trónjára ül, a perzsa nők elutasítják a szövést) a perzsa fényűzés rabjává váló Alexandros-ábrázolás kontextusába helyezi³⁸³, megoldásával a jelenet Alexandros gögösségének illusztrációja lenne.³⁸⁴ A szövés elutasítását ismertető epizódot ezáltal a nyelvtanulást bemutató epizóddal teszi egyenértékűvé. Nézete szerint ugyanis mind a két jelenet azt sugallja, hogy III. Dareios családjának Susában, a Perzsa Birodalom egyik kiemelt jelentőségű városában kellett elsajátítania ellensége nyelvét.³⁸⁵

Bosworth hasonló, bár radikálisabb nézőpontot képviselve úgy véli, hogy a nyelvtanulás egyértelműen azt demonstrálja, hogy a királyi hatalom véglegesen a makedónokra szállt, hiszen a királyi nőknek el kellett sajátítaniuk a hódítók szokásait. Ebben az értelmezésben a folyamat végpontja nem lehetett más, mint a susai menyegző.³⁸⁶

Tarn³⁸⁷ és Carney nézete szerint a nyelvtanulás ténye azt bizonyíthatja, hogy az uralkodó már ekkor eljátszott azzal a gondolattal, hogy feleségül vegye III. Dareios valamelyik lánygyermekét³⁸⁸, és legitimálja perzsa trónigényét. Alexandros azonban minden királyi nőt Susában telepített le, ami egyértelműen igazolja azon döntését, hogy visszatéréséig halasztotta az Achaimenida-nőkkel való házasságot.

Marchini és Bosworth legnagyobb tévedése, hogy Curtius Rufus szöveghelyét egyenrangúnak minősítik Diodóros leírásával. Ez azonban aligha lehetséges, hiszen Curtius Rufus leírásában ténylegesen a perzsa szokások elismerését és Alexandros fogolynőkkel

³⁸⁰ GOUKOWSKY, 1976, 190.

³⁸¹ MARCHINI, 2004, 270.

³⁸² Hasonló nézeten van: CURRIE, 1990, 72: „*In the next section, however, Alexander has scruples about setting his feet on a table at which Darius used to eat (5, 2, 13–15), and he displays tactful regard for the feelings of the mother and children of Darius (5, 2, 18–22) when he apologises for his inappropriate (and to Persians utterly unseemly) suggestion that Queen Mother and her granddaughters work at woolen garments as the royal ladies of Macedonia do. At 5, 7, 5 a different mood prevails with the wanton burning of Persepolis.*”

³⁸³ MARCHINI, 2004, 269–270.

³⁸⁴ MARCHINI, 2004, 270: „*Alessandro, dunque potrebbe veramente avere sollecitato le reali persiane alla tessitura e ciò dovette sembrare alla vecchia regina quasi un'imposizione, poiché il Macedone le inviò, senza alcun preavviso, tessuti e sarte: si trattava, più che altro, di un atto di ὕβρις e non di rispetto verso gli usi persiani.*”

³⁸⁵ MARCHINI, 2004, 271.

³⁸⁶ BOSWORTH, 2002a, 97.

³⁸⁷ TARN, 1948, 336.

³⁸⁸ CARNEY, 1996, 577; CARNEY, 2000b, 109: „*It is difficult to see why Alexander would have wanted Darius' daughters to learn Greek unless he intended them to marry Greek speakers, and he could not allow them to marry just any courtier. As early as 330 Alexander may already have decided to marry at least one of Darius' daughters.*” Vö. még: CARNEY, 2003, 246. Hasonló nézeten van: LAUFFER, 1978, 169.

szembeni kegyes bánásmódjának ismételt illusztrálását találjuk. A szövegrészlet nem utalhat semmiféle kényszerre³⁸⁹, éppen ellenkezőleg, az anyakirálynőt vizsgálató Alexandros-ábrázolásnak lehetünk tanúi. Tam, Carney, Bosworth és Marchini feltevése bizonyos szempontból elfogadhatónak tűnik, mégis az a benyomásom, hogy a következmények ismeretében próbálnak magyarázatot adni az uralkodó tettére. Elképzelhető, hogy egyszerűbb hipotézis is létezik a szövegrészlet magyarázatára, mégpedig az, hogy Alexandros egyszerűen csak kommunikálni óhajtott III. Dareios családjával. Ezt a feltevést igazolná Curtius Rufus azon közlése, amely szerint Sisygambis levélben tárgyalt Alexandrosszal az uxiosok érdekében.³⁹⁰ Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a görög nyelv elsajátítása nem csupán III. Dareios lányunokáit, hanem Óchost is – tehát a teljes perzsa királyi családot – érintette, így aligha lehet okunk házassági célokkal indokolni Alexandros döntését.

A két történet kapcsán érdemes elgondolkodni azon, kimutatható-e bármilyen tényleges történeti realitás a beszámoló háttérében. Marchini úgy véli, hogy a Curtius Rufus leírásában szereplő szöveg elutasítását taglaló jelenetet részben valós esemény, így Alexandros királyi nőknek küldött ajándéka inspirálhatta létrejöttét. Marchini feltevése elfogadható, a fentiek tükrében mégsem túlzás azt állítani, hogy a Diodóros (és vélhetően Arrhianos) leírásában is szereplő, nyelvtanításra vonatkozó megjegyzés tekinthető hitelesebb és valószínűbb adatnak. E feltevést elfogadva valóban Curtius Rufus, vagy éppen forrása, Kleitarchos leírását kell fikciónak tekintenünk.³⁹¹

Ha azonban az epizód mentes a realitástól, úgy válaszolnunk kell arra a kérdésre, mi indokolhatta a jelenet kitalálását, és miért helyezte Curtius Rufus a narratíva azon részére, ahol most olvasható. A kutatók természetesen ebben az esetben is megkísérelték a válaszadást. Marchini úgy vélte, hogy a beiktatás oka az lehetett, hogy Curtius Rufus olyan szituációt szeretett volna kreálni, ami indokoltá teszi Alexandros bocsánatkérését.³⁹² Valószínűbb feltevésnek tűnik, hogy a szerző ezzel a jelenettel a makedón és a perzsa szokások különbségét kívánta illusztrálni.³⁹³ Curtius Rufus perzsa nőkről adott ábrázolása

³⁸⁹ Hasonló nézetet van: STEWART, 1993, 187, 104. láb: „... there is no suggestion in the sources that Alexander ever fell in love with either of them, or that they ever abandoned their native costume; furthermore, Arr. Anab. 7.4.6–7 is adamant that the marriages of 324 were celebrated in the Persian style.”

³⁹⁰ Curt. 5.3.14.

³⁹¹ BERVE, 1926, 363–364 (722): „Sie blieb sodann mit ihrer Großmutter und ihren Geschwistern – die Mutter Stateira (nr. 721) war bereits 332 gestorben – von 331/30 bis zur Rückkehr des Königs aus Indien in Susa zurück, wo die Prinzessinnen und ihr Bruder Ochos auf Wunsch Als in der griechischen Sprache unterwiesen wurden (Diod. 67,1; entstellt bei Curt. V,2,18ff.)”

³⁹² MARCHINI, 2004, 270.

³⁹³ BROSIUS, 1996, 21, 11. láb; GREEN, 1991, 307–308; CARNEY, 1996, 566; MARCHINI, 2004, 270; NAWOTKA, 2010, 245–246.

jelentősen különbözik a görög és római irodalom Pénélopé³⁹⁴, Andromaché³⁹⁵ és Lucretia-alakjának³⁹⁶ és -jellemének szigorúan erkölcsös női feladatköröket ellátó bemutatásától³⁹⁷. Míg ugyanis a makedón királyi nők ténylegesen szőtték³⁹⁸, az a gondolat, hogy a perzsa királyi nők ezt elutasították, bármi is a történet irodalmi alapja, minden bizonnyal a görög irodalmi tradíció perzsákat érintő prekonceptiójából fakad.³⁹⁹ Atkinson sejteti, hogy Curtius adata talán igazolható a persepolisi táblák segítségével.⁴⁰⁰ Ha azonban a perzsa társadalmi szokásokra vonatkozó irodalmi leírásokat tekintjük végig, azt tapasztaljuk, hogy egyetlen forrás sem támasztja alá Curtius Rufus adatát. Fontos megjegyeznünk, hogy a vizsgálat során nehéz helyzetben vagyunk, hiszen csupán egyetlen leírás, Hérodotos beszámolója igazolja feltevésünket. A görög történetíró így arról számol be, hogy Amétris, egy perzsa királyi nő palástot szőtt férjének.⁴⁰¹ Lehet, hogy a témához kapcsolódó adataink szórványosak, mégis indokolatlannak tűnik Hérodotos leírásával szemben Curtius Rufus adatát valószínűsíteni.

Ha e feltevést elfogadjuk, magyarázatot kell találnunk arra is, hogy Curtius Rufus miért hagyta el a nyelvtanulásra vonatkozó leírást, és miért helyettesítette azt a szöveg elutasítását taglaló epizóddal. A megfelelő válasz kialakításához a szerző nyelvekhez való viszonyulása lehet segítségünkre. Barzanò helyesen mutatott rá munkájában, hogy Curtius Rufus számára a bilingvizmus a degeneráció első lépésének tekinthető. Ezen erkölcsi hanyatlás végpontja pedig nem más, mint a honi szokásoktól (*patrii mores*) való teljes eltávolodás.⁴⁰² Barzanò

³⁹⁴ Hom. *Od.* 2.93–109; 19.138–158; 24.128–146.

³⁹⁵ Hom. *Il.* 6.490–492. Helené és a szövés: Hom. *Il.* 3.121–128; 6.323–324; *Od.* 4.130–135. Vö. még: Hdt. 4.162; Ar. *Lys.* 519–520; 536–537; 567–588; 729–730; 735–736.

³⁹⁶ Liv. 1.57.8–9; Ov. *Fast.* 2.741–746; 755–756.

³⁹⁷ Erről bővebben lásd: LOVÉN, 2003, 7–12.

³⁹⁸ HAMMOND, 1989, 31; CARNEY, 1995, 386–387; CARNEY, 1996, 566, 14. láb; GREEN, 1991, 308: „*Alexander assured her that his own sisters had helped to weave the bale, but Sisygambis is unlikely to have regarded this claim as anything more than gallant fiction.*” Vö. MIRON, 2000, 40, 23. láb; „*Hammond, HM II 154. ... taking as a basis Herodotus' text and others in which royal women devoted to traditional feminine labours – spinning wool, making clothes, grinding corn, baking bread; but we cannot infer from this that they were confined to a gynaeceum.*” CARNEY, 2000b, 29–31; SPAWFORTH, 2007, 90.

³⁹⁹ Carney nézete szerint Curtius Rufust a korábbi görög prekonceptió, illetve az Augustus családjára vonatkozó római tradíció befolyásolhatta, Suet. *Aug.* 64.2. Vö. CARNEY, 1995, 387, 48. láb; CARNEY, 1996, 266, 14. láb.

⁴⁰⁰ ATKINSON, 1994, 68: „*Curtius' picture may have some justification, as the tablets from Persepolis attest heavy use of women in craft and more menial work... though social divisions in Achaemenid society were not as rigidly defined as in the Indian caste system.*” A *pašap* kifejezés fordításához és feladatköréhez: BROSIUS, 1996, 163–166; BRIANT, 2002, 285, 430: „*Furthermore, 23 texts from various sites refer to groups of pašap consisting entirely of women. These were (probably) weavers who worked wool and made a wide variety of clothing.*” 432, 941. A perzsa nők neveltetéséhez: BROSIUS, 1996, 87–88, 91; BRIANT, 2002, 282–286; KUHRT, 2007, 595–604.

⁴⁰¹ Hdt. 9.109: Ἐξοφίνασα Ἀμηστρίς ἡ Ξέρξεω γυνὴ φᾶρος μέγα τε καὶ ποικίλον καὶ θέης ἄξιον διδοῖ Ξέρξη. Vö. CARNEY, 1996, 566, 15. láb; „*See Briant's discussion of the Curtius passage (Sources 286 n.9) which points out that Herodotus (9.109) has Xerxes' wife weaving him a garment and that elsewhere, as part of the Greek belief in Persian decadence and understanding of it as effeminacy, men are said to work with fabric and the making of textiles is assumed to be a universally female occupation rather than a peculiarly Greek custom.*”

⁴⁰² BARZANÒ, 1985, 116. A vizsgálat alapját képező szöveghely a Branchidák bemutatásával és lemeszárolásával kapcsolatos: Curt. 7.5.29: *Mores patrii nondum exoleverant; sed iam bilingues erant paulatim a domestico*

megfigyelését alkalmazva erre a jelenetre nem lehet kétségünk afelől, hogy Curtius Rufus szándékosan iktatta ki a nyelvtanulásra vonatkozó beszámolót, hiszen ismertetésével azt sugallta volna, hogy a perzsa királyi család tagjai az új nyelv elsajátításának következményeként elindultak a degeneráció lejtőjén. A jelenet üzenete így a legkevésbé sem állhatott összhangban Alexandrosról közvetített képével, hiszen az uralkodó nyelvelsajátítást támogató gesztusa ellentétben állt volna a perzsa nőkkel szembeni kegyes bánásmóddal, illetve a perzsa szokások teljes körű tiszteletben tartásával.

2.5. Sisygambis közbenjárása az uxiosok érdekében

Forrásaink közül csupán Curtius Rufus és Arrhianos említi Sisygambis közbenjárását az uxiosok érdekében.⁴⁰³ Diodóros beszámol ugyan Alexandros hadmozdulatairól, mégis, meglepő módon, mellőzi a közbenjárás bemutatását. A három szerző leírása ugyanakkor ellentmondásokkal teli, így a mai napig lehetetlen pontosan meghatározni a hadmozdulatok számát (egy vagy kettő), az események pontos lokalizálását⁴⁰⁴, továbbá az uxiosok Perzsa Birodalommal való kapcsolatának milyenségét⁴⁰⁵. Arrhianos – forrásként Ptolemaiosra hivatkozva – csupán egyetlen mondattal említi III. Dareios anyjának tevékenységét, Curtius Rufus azonban jóval nagyobb teret enged a Sisygambis alakjához kapcsolódó történet

externo sermone degeneres. Vö. még: Curt. 7.5.33: Illi inermes passim trucidantur, nec aut commercio linguae, aut supplicum velamentis precibusque inhiberi crudelitas potest. Barzanò a szövegrészletet Vespasianus nyelvpolitikájával hozza kapcsolatba. A degeneráció megjelenéséhez lásd: BARZANÒ, 1985, 116, 42. láb: „*Curt. VII 5, 29: ... Accosterei a questo passo quanto si legge a VI 6, 5: ... il che implica che l'imitazione esterna di un popolo straniero finisce per provocare una completa assuefazione, anche profonda, ai suoi mores.*”

⁴⁰³ Arrhianos beszámolója (Arr. An. 3.17.1) alapján az uxiosok két csoportjáról tudunk: 1. síkvidéki uxiosok, 2. hegyvidéki uxiosok. Egyes feltételezések szerint Arrhianos leírása a hegyvidéki uxiosokra, míg Curtius Rufus beszámolója a síkvidéki uxiosokra vonatkozna. Erről lásd: BRIANT, 1976, 214–221; GOUKOWSKY, 1976, 219; HAMMOND, 1980, 165; HAMMOND, 1983, 130. A szétválasztás ellen van: BADIAN, 1985, 441–442, 2. láb.

⁴⁰⁴ A problémáról bővebben lásd: HAMILTON, 1973, 87–88; SCHACHERMEYR, 1973, 286; GOUKOWSKY, 1976, 219; HAMMOND, 1980, 165; BOSWORTH, 1980a, 321–324; BADIAN, 1985, 441–442, 2. láb; BOSWORTH, 2002a, 130–132; ATKINSON, 1994, 69–83; PRANDI, 2013, 110–111; HAMMOND, 1993, 234, 58. láb: „*This campaign in open country against the Uxian hillmen was different from the campaign against a high-ranking Persian commander holding a fortified city (Curt. 5.3.3–15). Goukowsky 219, Bosworth C 321f. and I in THA 130f. took this view. On my interpretation the Queen Mother Sisigambis appealed to A at the end of each campaign. Bosworth chose to have her appeal only once, namely at the end of the campaign in Curtius, and he then condemned Ptolemy for attaching it to wrong campaign.*” Atkinson kísérletet tett arra, hogy a három szerző beszámolóját összehangolja, vö. ATKINSON, 1994, 71–72; ATKINSON, 1998a, 410–411.

⁴⁰⁵ Arr. An. 3.17.1; Arr. Ind. 40; Str. Chr. 11.13.6 (C524); 15.3.4 (C728). Erről bővebben lásd: BOSWORTH, 1980a, 322, 324; ATKINSON, 1994, 78; KUERT, 2007, 835–836, 15. láb: „*First, the Uxians living in the plain were subject to the regular Persian authorities. Secondly, unlike the mountain groups, much of the population was concentrated in a well-built town, with a citadel and walls able to withstand a sophisticated siege. Thirdly, the inhabitants were able to organise a prolonged resistance, and had civic representatives. Fourthly, again in contrast to their mountain-dwelling neighbours, they farmed the fields located in the plains. Finally, as they were in control of one of the main routes linking Elam and Fars and their co-operation was important, Alexander imposed no regular tax-payments on them, probably following Achaemenid precedent.*”

bemutatásának. Indokolt tehát megvizsgálni, milyen forrásra vezethető vissza története, mi indokolhatja a két szerző közötti eltéréseket, és miért szerepelhet az epizód Curtius Rufus leírásában.

Arrhianos leírása szerint a hegyi uxiosok megkérték III. Dareios édesanyját, hogy járjon közbe értük Alexandrosnál abból a célból, hogy továbbra is a területükön lakhassanak.⁴⁰⁶

Curtius Rufus részletesebb beszámolójában az uxiosok – mivel kérésüket Alexandros visszautasította – titkos úton követeket küldenek Sisygambishoz, hogy járjon közben érdekükben a makedón uralkodónál, aki szülőanyjaként tisztelte őt. A szerző megemlíti, hogy a terület *praefectusa*⁴⁰⁷, Medatés⁴⁰⁸, Dareios közeli rokona, hiszen Sisygambis testvérének lányát vette feleségül. III. Dareios anyja sokáig ellenállt a kérésnek, úgy vélve, hogy az nem illik jelenlegi helyzetéhez, végül azonban levelében arra kérte Alexandrost, hogy könyörüljön meg a népen. Az uralkodó teljesítette kérését, így megbocsátott Medatésnek és népének, szabadon engedte a foglyokat és a meghódoltakat, a várost sértetlenül hagyta, a földeket pedig adómentesen engedte át használatra.

Diodóros⁴⁰⁹ Curtius Rufushoz hasonlóan mutatja be a terepviszonyokat, illetve a számadatokat, így teljesen jogosan gondolták, hogy a két szerző Kleitarchost használta azonos forrásként.⁴¹⁰ A hasonlóságok ellenére azonban különbségek is kimutathatók, így például Diodóros nem említi Sisygambis közbenjárását, noha szerepelteti Medatést (Madetést⁴¹¹), Dareios rokonát⁴¹². A két forrás leírása alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy valószínűleg kell tekinteni Medatés alakját és a forrásokban szereplő genealógiáját⁴¹³, a Dareiosszal való rokonság szerepeltetése ugyanis valóban indokolttá tehetné Sisygambis beavatkozását.⁴¹⁴

Ha azonban elfogadjuk azt a feltevést, hogy Curtius Rufus Diodórosszal azonos forrást használt az események elbeszélésekor, magyarázatot kell találnunk arra a kérdésre, miért

⁴⁰⁶ Arr. An. 3.17.6: Πτολεμαῖος δὲ ὁ Λάγου λέγει τὴν Δαρείου μητέρα δεηθῆναι ὑπὲρ αὐτῶν Ἀλεξάνδρου δοῦναί σφισι τὴν χώραν οἰκεῖν.

⁴⁰⁷ Medatés pontos pozíciójáról lásd: ATKINSON, 1994, 78: „*Certainly Medates seems to have held less than satrapal status, but exercised some authority for the Persian administration amongst the mountain Uxii. Thus we might style Medates a Native Commissioner...*”

⁴⁰⁸ Curt. 5.3.4: *Medates erat regionis praefectus, haud sane temporum homo, quippe ultima pro fide experiri decreverat.* A szövegben eredetileg Madates szerepel, amit Vogel javított Medatesre.

⁴⁰⁹ Diod. 17.67.1–4.

⁴¹⁰ HAMMOND, 1983, 131; HAMMOND, 1993, 234, 58. láb; ATKINSON, 1994, 69; PRANDI, 2013, 110.

⁴¹¹ Madeos, Metos névalak szerepel a diodórosi hagyományban, amit Cospì javított Madetésre.

⁴¹² Diod. 17.67.4.

⁴¹³ BERVE, 1926, 243 (483); ATKINSON, 1994, 82; HECKEL, 2006, 156, 317, 405. láb; PRANDI, 2013, 111.

⁴¹⁴ Bosworth nézete szerint máskülönben nehezen tudnánk magyarázatot adni Sisygambis beavatkozására. Úgy véli, hogy a hegyvidéki uxiosok függetlenek voltak a perzsa tróntól, és szüntelenül problémát okoztak a perzsa uralkodóknak, vö. BOSWORTH, 1980a, 323–324; BOSWORTH, 2002a, 131, 189. láb.

maradt ki Sisygambis szerepeltetése Diodóros leírásából, illetve miért került bele a történet Curtius Rufus munkájába. Jacoby nézete szerint Diodóros Kleitarchost követte, mivel pedig leírásában nem szerepel Sisygambis, Ptolemaioséban viszont igen, elképzelhető, hogy Kleitarchos azért nem említi az epizódot, mert előbb írt, mint Ptolemaios.⁴¹⁵

Pearson, érthető módon, elveti Jacoby nézetét, azt feltételezve, hogy Diodóros kihagyása nem lehetett véletlen, és nem utal szükségszerűen arra, hogy ne ismerte volna Ptolemaios leírását. Óvatosan ugyan, de végül arra a következtetésre jut, hogy Diodóros szándékosan adhatott Ptolemaios leírásától eltérő információt. A módosítás oka, hogy Diodóros pontosan tudott Sisygambis Susában való tartózkodásáról, így nem vehetett részt személyesen az uxiosok elleni akcióban, és nem is járhatott közben érdekükben.⁴¹⁶ Atkinson helyesen vette észre, hogy Pearson megoldásával nehezen igazolható Diodóros hallgatása, hiszen Curtius Rufus leírásából egyértelműen kiderül, hogy III. Dareios anyja levélben értesíti Alexandrost az uxiosok kéréséről, így végképp érthetlenné válik, miért ragaszkodik Pearson a személyes jelenléthez.⁴¹⁷

Ha Curtius Rufus és Diodóros is Kleitarchos beszámolóját követte ennél az epizódnál, a mellőzést más indokkal kell magyaráznunk. Diodóros talán azért hagyta figyelmen kívül Sisygambis közbenjárásának beiktatását, mert a jelenetet megörökítésre méltatlannak és felesleges kitérőnek tekintette.⁴¹⁸ Ez elképzelhető, de nem bizonyítható. Lehetséges, hogy Diodóros azért vette ki a történetből Sisygambis szerepeltetését, mert ennél a résznél Alexandros katonai műveletére, vagyis a szoros elfoglalására koncentrált.⁴¹⁹ E feltevést igazolhatja, hogy Diodóros leírásából kimaradt, mi lett az uxiosok végső sorsa, és az, hogy mik voltak Alexandros rendelkezései. Arrhianos közöl erre vonatkozó adatot, így beszámolójából megtudhatjuk, hogy az uxiosok a területükön maradhettek, és évenkénti adót fizettek Alexandrosnak. Curtius Rufus Arrhianostól eltérő beszámolója szerint Medatés és a lakosok az életüket féltették, és nem a kitelepítéstől tartottak. Végső soron Sisygambis közbenjárása kellett ahhoz, hogy sértetlenül a helyükön maradhassanak, és mentesüljenek az adóterhek alól.

⁴¹⁵ JACOBY, 1921, 625–626, 631.

⁴¹⁶ PEARSON, 1960, 235–236.

⁴¹⁷ ATKINSON, 1994, 82. Hasonló nézeten van: HAMMOND, 1983, 190, 27. láb.

⁴¹⁸ Állítását nem bizonyítja, mégis hasonló nézeten van: PEARSON, 1960, 235.

⁴¹⁹ Vö. PRANDI, 2013, 110: „Il racconto di Diodoro è del tutto lineare, perché si concentra solo sull’episodio della rottura del blocco degli accessi montani della regione, e considera la conquista delle città della pianura una conseguenza di essa.”

Bosworth⁴²⁰, Badian⁴²¹ és Atkinson is felismerte a két szerző beszámolója közötti eltérést Alexandros rendelkezéseit illetően, mégis csupán Atkinson kísérelte meg összehangolni a leírásokat. Úgy véli, hogy Curtius Rufus, zseniális megoldással, a síkvidéki uxiosoknak kínált feltételeket egyszerűen áthelyezte a Medatés-epizódba.⁴²² A szerző ötletét azzal magyarázza, hogy Curtius Rufus ismételen be akarta mutatni Alexandros és Sisygambis kapcsolatát, és egy nehéz helyzetet követő váratlan uralkodói gesztussal kívánta illusztrálni az uralkodó nagylelkűségét.⁴²³ Curtius Rufus tehát, Diodórosszal ellentétben, meglátta a történetben rejlő lehetőséget. Észrevette ugyanis, hogy a szöveg elutasítását bemutató jelenet dramatikus hatása előkészítheti Sisygambis ez utáni szerepeltetését, vagyis az uxiosok érdekében történő közbenjárását.⁴²⁴

Atkinson megfigyelése helyes lehet, mégis úgy gondolom, hogy a történet a vélt vagy valós perzsa szokások ismeretével válik érthetőbbé. Valóban nem lehet véletlen, hogy éppen a szöveg elutasítását taglaló jelenet után (5.2.16–22) nem sokkal következik a Sisygambis közbenjárását bemutató epizód⁴²⁵ (5.3.12–15). Irodalmi forrásaink alapján tudunk arról, hogy a perzsa királyi, valamint arisztokrata nőknek is lehetőségük volt arra, hogy az uralkodónál közbenjárjanak rokonaik büntetésének eltörlése vagy mérséklése érdekében.⁴²⁶ A közbenjárás a politikai szituáció stabilizálását és a család jólétének fenntartását szolgálta.⁴²⁷ Medatés megkeresése ezen adat ismeretében válik teljességgel érthetővé, mint ahogyan az is, hogy Curtius Rufus beszámolójában a lakók miért a népirtástól, és nem csupán az Arrhianos beszámolójában olvasható kitelepítés tényétől tartanak. Az előzőek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a Medatésért való közbenjárást bemutató szerző tisztában lehetett a perzsa szokások sajátosságaival.

Medatés alakja Diodórosnál is feltűnik, így okunk lehet azt feltételezni, hogy a népirtásra vonatkozó adat már az elsődleges forrásban is szerepelt. A perzsa szokásokra, illetve

⁴²⁰ BOSWORTH, 1980a, 324.

⁴²¹ BADIÁN, 1985, 441–442, 2. láb.

⁴²² ATKINSON, 1994, 81, 83 (Curtius Rufus helyezte át); ATKINSON, 1998a, 416–417 (Curtius Rufus, vagy a forrása helyezte át).

⁴²³ ATKINSON, 1998a, 411: „*la generosità di Alessandro è tanto più lodevole in quanto manifestata nei confronti di quegli Uxi che avevano opposto una resistenza armata all'invasione del loro territorio.*”

⁴²⁴ ATKINSON, 1994, 68; ATKINSON, 1998a, 410.

⁴²⁵ Hasonló nézeten van: ATKINSON, 1994, 82: „*Curtius carefully integrated this episode into his narrative, foreshadowing it in 2.20–21...*”. ATKINSON, 1998a, 416.

⁴²⁶ Est. 4:8; 7:4–5; 8:3–8; Hdt. 3.119.3–7; 4.43.2; *FGrH* 688 F 14 (39–40); *FGrH* 688 F15 (56); Plut. *Art. 2.2*. Vö. még: X. *An.* 1.1.3. Lásd még: BROSIUS, 1996, 116–119, de különösen 116: „*Yet we also find royal and noble women acting as intercessors with the king. A woman would intercede for a member of her family who was either directly or indirectly related to her.*”

⁴²⁷ BROSIUS, 2006, 41–42; BROSIUS, 2007, 31.

Sisygambis kiemelt szerepére utaló információ miatt elképzelhető, hogy Diodóros és Curtius Rufus forrása valóban Kleitarchos volt.

Curtius Rufus azonban sajátos céljainak megfelelően változtatott a történeten. Leírásában ugyanis Sisygambis ismételen egy morális dilemmával szembesül. Elutasítsa-e Medatés jogos kérését, szem előtt tartva jelenlegi helyzetét és fogolynő státuszát; vagy inkább Alexandrosszal kapcsolatos tiszteletbeli anyai funkcióját használva kérje-e Medatés és népe büntetésének elengedését, de legalábbis mérséklését?⁴²⁸ Sisygambis a döntés okozta belső vívódás végkifejleteként az utóbbi lehetőséget választotta. Levelével azonban igyekszik tisztázni kérésének jogosságát, és egyben figyelmezteti Alexandrost Medatés és népe oltalomkereső státuszára.⁴²⁹ Minderre szükség is lehetett, hiszen az uralkodó az uxiosok követségét korábban semmibe vette. Curtius Rufus Sisygambis szavaival, fogolynő-státuszának kinyilvánításával, Alexandrosnak szóló óvatos figyelmeztetésével, illetve III. Dareios és Alexandros alakjának ismételen egy kontextusban való szerepeltetésével és összehasonlításával szándékosan idézhette vissza Sisygambis egy korábbi, Alexandroshoz intézett beszédét (Curt. 3.12.24–25).

Baynham meggyőző vizsgálata során kimutatta, hogy Curtius Rufus egy Sisygambishoz kapcsolódó epizóddal vezeti fel az Alexandrosról szóló moralizáló digresszióját⁴³⁰, illetve a nekrológot⁴³¹. Baynham nézetét jelenetünkre alkalmazva azt tapasztaljuk, hogy Curtius Rufus mind a szöveg elutasítását, mind pedig a közbenjárást taglaló epizód módosításával és drámaiabbá formálásával az Alexandros jellemére vonatkozó, ekkor még az uralkodó mértéktartását és kegyességét méltató moralizáló megjegyzését készíti elő:

*Moderationem clementiamque regis, quae tunc fuit, vel una haec res possit ostendere: non Medati modo ignovit, sed omnes et deditos et captivos et libertate atque inmunitate donavit, urbem reliquit intactam, agros sine tributo colere permisit. A victore Dareo plura mater non inpetrasset.*⁴³²

⁴²⁸ Curt. 5.3.13: *Diu Sisigambis supplicum precibus repugnavit, abnuens deprecationem pro illis non convenire fortunae in qua esset, adicitque metuere sese ne victoris indulgentiam fatigaret, saepiusque cogitare captivam esse se quam reginam fuisse.* Vö. ATKINSON, 1994, 82; ATKINSON, 1998a, 416: „Curzio ha integrato l'episodio nella narrazione con molta cura, adombrandolo in 2,20–1 e insistendo ancora sul dilemma di Sisigambi.”

⁴²⁹ Curt. 5.3.14: *Ad ultimum victa litteris Alexandrum ita deprecata est, ut ipsum excusaret quod deprecaretur; petere se ut illis quoque, si minus, sibi ignosceret; pro necessario ac propinquo suo, iam non hoste, sed supplice, tantum vitam precari.*

⁴³⁰ Curt. 3.12.18–21. Vö. BAYNHAM, 1998c, 124–129.

⁴³¹ Curt. 10.5.26–33. Vö. BAYNHAM, 1998c, 124–129.

⁴³² Curt. 5.3.15.

2.6. Sisygambis reakciója Alexandros halálhírére

Számos forrás – így Diodóros⁴³³, Curtius Rufus⁴³⁴ és Iustinus⁴³⁵ is – beszámol arról, hogy Sisygambis öngyilkosságot követett el Alexandros halála után. Lehetetlen annak meghatározása, hogy III. Dareios anyja ténylegesen véget vetett-e életnek, vagy sem. Abban mégis biztosak lehetünk, hogy forrásaink igyekeztek magyarázatot találni a nő esetleges tettére. Diodóros az Alexandros halálát követő elhagyatottságával, Iustinus a győztes kíméletének és fiúi szeretetének elvesztése miatti bánatával, Curtius Rufus pedig királyi rangjának elvesztése és tényleges fogolynői státuszba kerülése miatt érzett aggodalmával magyarázza Sisygambis döntését. Diodóros és Iustinus – munkájuk jellege miatt – jóval rövidebben és vázlatosabban mutatják be Sisygambis halálát. Curtius Rufus ezzel ellentétben a nő szenvedését és halálát kimerítőbben taglalta, felidézve az életét végigkísérő tragédiákat, múltbeli szenvedését és a jövő miatti aggodalmát. Éppen ezért indokolt megvizsgálni, melyik forrásra vezethető vissza a három szerző leírása, ténylegesen bekövetkezett-e a királyi nő halála, és miért dönthetett Curtius Rufus a jelenet jóval alaposabb kidolgozása mellett.

Hammond szerint Diodóros, Iustinus és Curtius Rufus beszámolója megegyezik, a közös forrást pedig Diyllosszal azonosítja. Úgy véli, hogy ez a forrás kedvező színben tüntette fel Alexandrost, beszámolt az uralkodó perzsa nővel szembeni jóságáról, így ő lehetett az is, aki Sisygambis gyászának, majd öngyilkosságának bemutatásával zárta az Alexandros életéről szóló munkáját.⁴³⁶ Hammond helyesen állapítja meg, hogy a három forrás beszámolója megegyezik, hiszen említik a nő Alexandros halála miatt érzett bánatát és magányát, a támogatás hiánya miatti félelmét, majd pedig öngyilkosságát. Számos kutató szerint azonban a történet forrása Diyllos helyett inkább Kleitarchos lehetett.⁴³⁷ Ezt igazolhatja a Sisygambis alakja iránti érdeklődés, a nő genealógiájának⁴³⁸ részletes bemutatása, valamint a perzsa

⁴³³ Diod. 17.118.3.

⁴³⁴ Curt. 10.5.19–25.

⁴³⁵ Iust. 13.1.5–6.

⁴³⁶ HAMMOND, 1983, 78, 109, 159.

⁴³⁷ Vö. DEMPSIE, 1991, 146; BAYNHAM, 1998c, 81; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153, 155. Duris, vagy Timagenés közvetítésén keresztül, vö. HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 51.

⁴³⁸ Curt. 10.5.23: ... *subibat inter haec animum LXXX fratres suos eodem die ab Ocho, saevissimo regum, trucidatos adiectumque stragi tot filiorum patrem; e septem liberis, quos genuisset ipsa, unum superesse; ipsum Dareum floruisse paulisper, ut crudelius posset extingui.* III. Artaxerxés Óchos tettére és Sisygambis genealógiájára vonatkozó további források: Diod. 17.5.5; Str. Chr. 15.3.24 (C736); V. Max. 9.2. ext.7; Plut. Art. 1.2; 5.5; 26–30; Iust. 10.1.1; 10.3.1. Sisygambis genealógiájáról lásd: BERVE, 1926, 356–357 (711); DEMPSIE, 1991, 145; BROSIUS, 1996, 21, 67–68; BRIANT, 2002, 772–773; BADIAN, 2000, 244–252; HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 51.

szokások ismeretére utaló leírás⁴³⁹. Az eredeti történet valóban Kleitarchos beszámolójára vezethető vissza, Curtius Rufus azonban ismételten szándékának megfelelően módosíthatta azt.⁴⁴⁰ III. Artaxerxés Óchos kegyetlenségének és gyilkosságainak felidézésével a szerző az *anticipáció* eszközének segítségével utalt III. Dareios lánygyermekének későbbi sorsára⁴⁴¹, valamint az Alexandros halálát követő trónutódlás körüli viták zűrzavarára⁴⁴².

A perzsa társadalomra ténylegesen jellemző gyász külsőségeit bemutató szókapcsolatokkal (*abscissa ergo veste*⁴⁴³, *laceratis... crinibus*⁴⁴⁴), a *humi corpus abiicit*⁴⁴⁵ kifejezés használatával, Sisygambis gyászának és érzéseinek részletes és pszichologizáló bemutatásával, unokái sorsa miatti aggodalmával⁴⁴⁶, illetve a fenyegető borzalmak sejtetésével Curtius Rufus szándékosan utal korábbi (a perzsa királyi nők fogságba esését⁴⁴⁷, a Stateira halála miatt érzett fájdalmat⁴⁴⁸, valamint III. Dareios sorsába való beletörődését⁴⁴⁹ bemutató) epizódokra. Az analógiák további bizonyítéka, hogy Curtius Rufus ismételten unokái körében, gyászában ábrázolja Sisygambist, éppen úgy, mint tette a már említett

⁴³⁹ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153: „As the story of Sisygambis’ suicide also appears in Diodorus, it is likely that Cleitarchus was the common source, from whom Curtius could have picked up the references to Persian customs, as Cleitarchus used the Persica of his father, Dinon, and made critical use of Ctesias’ Persica.”

⁴⁴⁰ ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153.

⁴⁴¹ Vö. Plut. *Alex.* 77.6. ATKINSON–YARDLEY, 2009, 154: „Curtius omitted the murders as falling outside his narrative, and limited himself to an allusion in Sisygambis’ gloomy forebodings.”

⁴⁴² ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153.

⁴⁴³ Curt. 10.5.19. Vö. Curt. 3.11.25: *Ingens circa eam nobilium feminarum turba constiterat laceratis crinibus abscissaque veste, pristini decoris inmemores, reginas dominasque veris quondam, tunc alienis nominibus, invocantes.* Erről bővebben lásd: ATKINSON, 1980, 242. Curt. 4.10.25: *E spadonibus, qui circa reginam erant, Tyriotes inter trepidationem lugentium elapsus per eam porta, quae, quia ab hoste aversa erat, levius custodiebatur, ad Darei castra pervenit, exceptusque a vitilibus in tabernaculum regis perducitur, gemens et veste lacerata.* Erről bővebben lásd: ATKINSON, 1980, 394. Curt. 5.12.12: *Inrupere deinde alii, laceratisque vestibibus lugubri et barbaro ululatu regem deplorare coeperunt. Persae ad illos clamore perlato attoniti metu nec arma capere, ne in Bactrianos inciderent, nec quiescere audebant, ne in pie deserere regem viderentur.* A ruha szaggatásához, vö. A. *Pers.* 468; 834–836; 1030; 1059; Hdt. 3.66; 8.99. Ennek az igazolásához, vö. DEMPSIE, 1991, 146–147; BROSIUS, 1996, 99–100. A gyászruha felöltéséhez vö. Ael. *VH* 12.1 (A perzsák gyászruházata valószínűleg fekete lásd: A. *Pers.* 535–536; Plut. *Mor.* 270d, vö. DEMPSIE, 1991, 144). A halott siratása, jajgatás: A. *Pers.* 1030–1077; Hdt. 6.58 (hasonlóság a spártai szokásokkal) 8.99; 9.24.

⁴⁴⁴ Curt. 10.5.19. Vö. Curt. 10.5.17: *Persae comis suo more detonsis in lugubri veste cum coniugibus ac liberis, non ut victorem et modo ut hostem, sed ut gentis suae iustissimum regem vero desiderio lugebant. Ac sueti sub rege vivere non alium, qui imperaret ipsis, digniorem fuisse confitebantur.* A perzsák gyászának realitásáról, vö. DEMPSIE, 1991, 143, 146–147; BROSIUS, 1996, 99; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153–154. A haj lenyírásához, vö. Hdt. 9.24 (a lovak és öszvérek, igásállatok sörényének lenyírása) Suet. *Cal.* 5. Vö. még: A. *Pers.* 1062–1063. A fej leborotválása nem sajátosan perzsa szokás: Hdt. 2.36; Arr. *An.* 7.14.4; Plut. *Alex.* 72.3. A további irodalmi példákhoz lásd: DEMPSIE, 1991, 143.

⁴⁴⁵ Curt. 10.5.19.

⁴⁴⁶ Curt. 10.5.21: *Sed omnium suorum mala Sisigambis una capiebat; illa suam, illa neptium vicem flebat.*

⁴⁴⁷ Curt. 3.11.25.

⁴⁴⁸ Curt. 3.11.25; 4.10.26. Vö. Curt. 5.10.12. POROD, 1987, 231–236; DEMPSIE, 1991, 146.

⁴⁴⁹ Dempsie az utóbbi kifejezés vizsgálatok arra a megállapításra jutott, hogy Curtius Rufus szerint ez a szokás jellemző a fájdalmat érző perzsákra, vö. DEMPSIE, 1991, 146.

sorsfordulatot bemutató epizódokban.⁴⁵⁰ A fej elfedése⁴⁵¹, valamint a szeretteitől való elfordulás (*Ad ultimum dolori succubuit, obvolutoque capite, accidentis genibus suis neptem nepotemque aversata, cibo pariter abstinuit et luce.*⁴⁵²) egyszerre fejezi ki a királyi nő gyászát, és illusztrálja világtól való elhatárolódását.⁴⁵³ E megoldás joggal juttathatja eszünkbe III. Dareios és Artabazos búcsúját, a perzsa uralkodó sorsába való beletörődését,

*Destinatus sorti suae et iam nullius salubris consilii patiens unicum in illa fortuna opem Artabazum, ultimum illum visurus, amplectitur, perfususque mutuis lacrimis inhaerentem sibi avelli iubet: capite deinde velato, ne inter gemitus digredientem velut a rogo intueretur, in humum pronum corpus abiecit.*⁴⁵⁴

vagy éppen Alexandros Kleitos halálát követő reakcióját, Achilleusszal rokonítható viselkedését.⁴⁵⁵ Curtius Rufus a nő gyászának alapos és szemléletes bemutatásával az olvasó érzelmeire kívánt hatni. A többi forrással ellentétben a jelenetet képszerűbbé és patetikusabbá formálta, amelynek csúcspontja Sisygambis tragikus magányának bemutatása, illetve az öngyilkosság gondolatának elhatározása és véghezvitele. Végigtekintve az analóg jeleneteken azt tapasztaljuk, hogy Curtius Rufus Alexandros, III. Dareios és Sisygambis fájdalmát és gyászát hasonló kifejezésekkel, pszichoszomatikus tünetek leírásával és Achilleus félrevonulásának motívumával ábrázolja. Ez első pillantásra talán véletlennek tűnhet, de a Sisygambis ajkára adott beszéd lezárásában egyértelművé válik koncepciója, hiszen Alexandrost III. Dareios helyére, fiúi státuszba ülteti: *Crederes*⁴⁵⁶, *modo amissum Dareum et pariter miserae duorum filiorum exequias esse ducendas*⁴⁵⁷.

⁴⁵⁰ Curt. 10.5.20–21: *Adsidebat ei altera ex neptibus nuper amissum Hephaestionem, cui nupserat, lugens propriasque causas doloris in communi maestitia retractabat. Sed omnium suorum mala Sisygambis una capiebat; illa suam, illa neptium vicem flebat. Recens dolor etiam praeterita revocaverat.* Cf. Curt. 3.11.25: *At in gremio anus aviae iacebant adultae duae virgines non suo tantum, sed etiam aetate venerabilis, haec formae pulchritudine ne illa quidem sorte corruptae.* Cf. Curt. 4.10.21: *Recenti malo priorum quoque admonita, receperat in gremium adultas virgines, magna quidem mutui doloris solacia, sed quibus ipsa deberet esse solacio.* Ez utóbbi párhuzamhoz, vö. DEMPSIE, 1991, 146. Hasonló nézetten van: POROD, 1987, 235.

⁴⁵¹ Vö. még: Curt. 4.10.34.

⁴⁵² Curt. 10.5.24.

⁴⁵³ Hasonló nézetten van: DEMPSIE, 1991, 149.

⁴⁵⁴ Curt. 5.12.8.

⁴⁵⁵ Vö. Alexandros reagálása Kleitos halálára, Curt. 8.2.5: *Ille humi prostraverat corpus: gemitu eiulatuque miserabili tota personans regia; laniare deinde os unguibus et circumstantes rogare, ne se tanto dedecori superstitem esse paterentur.* POROD, 1987, 233. Vö. még: Curt. 8.2.11: *Rex triduum iacuit inclusus. Quem ut armigeri corporisque custodes ad moriendum obstinatum esse cognoverunt, universi in tabernaculum incumbunt diuque precibus ipsorum reluctatum aegre vicerunt, ut cibum caperet.*

⁴⁵⁶ Curtius Rufus előszeretettel használja ezt a bevezetést, vö. Curt. 4.10.23; 6.2.16; 7.4.35; 8.4.12; 9.4.13; 9.4.14; 9.9.16; 10.2.18. Erről bővebben lásd: DEMPSIE, 1991, 147, 99.

⁴⁵⁷ Curt. 10.5.21.

Baynham úgy véli, hogy Curtius Rufus nem osztja a sztoikus filozófia azon nézetét, amely szerint az öngyilkosságot nemes halálnemnek kell tekinteni.⁴⁵⁸ Munkájában éppen ezért III. Dareios és Alexandros is elutasítja ennek gondolatát.⁴⁵⁹ Ennek tükrében meglepő, hogy Sisygambis mégis az öngyilkosság megkísérlése és végrehajtása mellett dönt. Curtius Rufus és Diodóros is egyetért abban, hogy a királyi nő az étel elutasítását követő ötödik napon halt meg.⁴⁶⁰ A két szerző leírásának egybevetése rávilágít arra, hogy míg Diodóros a királyi nő méltóságának (ἀξίωμα) megfelelően nemes tettnek (οὐκ ἀκλεῶς) tekinti Sisygambis döntését⁴⁶¹, addig Curtius Rufusnál e méltatás és nagybecsülés elmarad, ami talán éppen a sztoikus nézetek elutasításával indokolható. Ez azonban aligha lehet meggyőző magyarázat, hiszen ha a szerző valóban elutasította volna az öngyilkosság gondolatát, akkor vélhetően vagy mellőzte volna Sisygambis halálának bemutatását, vagy egyszerűen csak elhallgatta volna a halál okát. Szerzőnk vonakodása ellenére mégis szerepelteti III. Dareios anyjának öngyilkosságát, így válaszolnunk kell arra, miért döntött mégis egy kevésbé tipikus női halálnem⁴⁶², a bánat okozta éhhalál⁴⁶³ bemutatása mellett. Curtius Rufus megoldása a férfi vagy női ábrázolás és szerep különbségére világít rá. A szerző elutasítja az öngyilkosság gondolatát a férfiak esetében, elfogadhatónak gondolja azonban egy nő, Sisygambis helyzetében.

A halálnem ábrázolása más szempontból is fontos lehetett számára. Sisygambis szerepeltetését így ismételten az uralkodó erkölcsi méltatására használhatta: *Magnum profecto Alexandri indulgentiae in eam iustitiaeque in omnes captivos documentum est mors huius, quae, cum sustinuisset post Dareum vivere, Alexandro esse superstes erubuit.*⁴⁶⁴ Hasonló

⁴⁵⁸ A jogos öngyilkosság kérdéséhez lásd: SVF 3.758–768.

⁴⁵⁹ BAYNHAM, 1998c, 116. Baynham nem hivatkozik szöveghelyekre, így Dareios kapcsán, vö. Curt. 5.12.11: *Quem intuens: "Ite", inquit, "consulite vobis ad ultimum regi vestro, ut decebat, fide exhibita; ego hic legem fati mei exspecto. Forsitan mireris, quod vitam non finiam: alieno scelere, quam meo mori malo."* Baynham megállapításakor érdemes tekintetbe venni Carney felvetését, vö. CARNEY, 1993, 50: „Whereas men in the Roman world might choose suicide as the honorable course in inescapable disaster and be admired rather than condemned, in the Greek world, men were generally expected to endure, rather than yield to disaster... Thus, in an Hellenic context, suicide in general, and hanging in particular, was a womanish death.”

⁴⁶⁰ A nő halálát dehidratáció idézhette elő, vö. DEMPSIE, 1991, 150.

⁴⁶¹ Diod. 17.118.3: Μετὰ δὲ τὴν τοῦ βασιλέως τελευτὴν Σισύγαμβρις ἡ Δαρείου μήτηρ, πολλὰ καταθρηνήσασα τὴν τε Ἀλεξάνδρου τελευτὴν καὶ τὴν ἑαυτῆς ἐρημίαν, ἐπὶ τῆς ἐσχάτης τοῦ βίου γραμμῆς <πρὸς τροφὴν> ἐγκαρτερήσασα πεμπταία κατέστρεψε τὸν βίον, ἐπιλύπως μὲν, οὐκ ἀκλεῶς δὲ προεμένη τὸ ζῆν. A nők öngyilkosságának megítéléséhez, vö. CARNEY, 1993, 51.

⁴⁶² A királyi nőkről és az öngyilkosságról, vö. CARNEY, 1993, 50–54, de főként 50: „Suicide, particularly suicide by hanging, often with the woman's own girdle, is the classic way women, usually royal women, die in Greek tragedy, and to some degree, in classical literature in general. It is a death appropriate to their gender, a death occurring in private, although revealed to the public, a death chosen by women in desperate and often humiliating circumstance.”

⁴⁶³ További irodalmi példák erre: Curt. 8.2.11; Apul. *Met.* 8.7.5; Petr. 111.3. Vö. DEMPSIE, 1991, 150.

⁴⁶⁴ Curt. 10.5.25.

dicsérettel Iustinus leírásában is találkozunk⁴⁶⁵, így feltételezhető, hogy mindez az eredeti forrás leírásában is benne szerepelt, mégis Curtius Rufus volt az, aki kibontotta a történetben rejlő lehetőséget. Sisygambis Alexandros halála miatt érzett gyásza és öngyilkossága az uralkodó jellemének és tulajdonságainak végső összegzését, vagyis a nekrológot vezeti be.⁴⁶⁶ Curtius Rufus aligha választhatott volna hatásosabb megoldást a győztes karakterének legutolsó bemutatására.

Most már csupán egyetlen kérdésre kell válaszolnunk, mégpedig arra, hogy a királyi nő öngyilkosságát realitásnak vagy fikciónak kell-e tekintenünk. Bizonytalan, hogy III. Dareios édesanyja valóban elkövette-e ezt a tettet, hiszen az irodalom gyakran kapcsolta össze a királyi nőket és az öngyilkosságot. Ez ugyanis, bizonyos körülmények között, csodálatos és heroikus tettek minősült.⁴⁶⁷ Berve nézete szerint a történet háttérében meghúzódó történeti tény az lehetett, hogy Sisygambis nem sokkal Alexandros halála után hunyt el Susában vagy esetleg Babylónban.⁴⁶⁸ Berve álláspontja teljesen tarthatónak tűnik, de aligha tudjuk meggyőzően igazolni. Függetlenül a tett realitásától, Carney helyesen mutatott rá arra, hogy Sisygambis tökéletesen láthatta saját és nőrokonai jövőbeni sorsát és helyzetét (valódi fogolystátusz), így bölcsen felismerte azt, hogy Alexandros halála után a makedón arisztokráciának nem állt érdekében a perzsa Achaimenida-dinasztia vérvonalának fenntartása. Mindezt tökéletesen igazolta a jövő, Stateira, Drypétis (vagy Parysatis) likvidálása.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Iust. 13.1.5: *Mater quoque Darii regis, quae amisso filio a fastigio tantae maiestatis in captivitatem redacta indulgentia victoris in eam diem vitae non paenituerat, audita morte Alexandri mortem sibi ipsa conscivit, non quod hostem filio praeferret, sed quod pietatem filii in eo, quem ut hostem timuerat, experta esset.* Vö. DEMPSIE, 1991, 150.

⁴⁶⁶ BÖDEFELD, 1982, 10; BOSWORTH, 1988, 136; BAYNHAM, 1998c, 126; SPENCER, 2000, 460; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 153, 155. Más források leírásában (Arr. An. 7.28–30; Iust. 9.8.11–21; 12.16.7–12) is olvasható hasonló összegzés, azonban egyetlen szerző sem használta a Sisygambis öngyilkosságát taglaló epizódot a nekrológ felvezetéseként.

⁴⁶⁷ CARNEY, 1996, 581, 64. láb: „A woman’s suicide in order to avoid being a captive thus robs the victor, in a sense, of victory... Darius’ mother Sisygambis, is said to have killed herself after the death of Alexander because she knew that she would then be treated like a real captive (Curt. 10.5.19–25; Just. 13.1.5–6; Diod. 17.118.3). Such deaths were usually seen as heroic, proof that the women in question had honored the glory of the men of the family.”

⁴⁶⁸ BERVE, 1926, 357 (711): „Ihren Tod hat die phantastische Überlieferung mit großem Effekt ausgestattet: S. soll auf die Nachricht von Al.s Ableben (323) so erschüttert gewesen sein, daß sie jede Annahme der Nahrung verweigerte und fünf Tage nach dem König starb (Diod. 118,8; Curt. X, 5, 21 ff.; Justin. XIII, 1, 5). Als Tatsache mag dieser Erzählung zugrunde liegen, daß S. ziemlich gleichzeitig mit Al. im hohen Alter von weit über 70 Jahren vielleicht in Susa, möglicherweise aber auch in Babylon verschied.” Hasonló nézetet van: HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY, 2011, 52: „Perhaps the old woman died at about this time of natural causes – she must have been over 70 in 323 (her son died in 330 at the age of 50, Arr. Anab. 3.22.6) – but if she did die by choice, it had more to do with her fears concerning the change of regime than her devotion to Alexander...”

⁴⁶⁹ CARNEY, 2003, 248. Vö. még: CARNEY, 1996, 563, 581; CARNEY, 2000b, 113: „In Asia he had Sisygambis, whose actions after his death tell us that she had reached the conclusion that the fate of her family was tied to Alexander’s survival.” 290, 108. láb: „According to Diod. 17.118.8; Curt. 10.5.21; Just. 13.1.5, she killed

2.7. Konklúzió

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Curtius Rufus a többi forrás beszámolójával ellentétben jóval több jelenetben ábrázolta a perzsa királyi család nőtagjait. Felhasználta ugyan az elsődleges források beszámolóját, írói célkitűzésének megfelelően azonban jelentősen átdolgozta azok anyagát. Számos példát láthattunk arra, hogy a feszültség fokozása érdekében végletekig késleltette a történetvezetést, folyamatosan fenntartva az olvasó figyelmét. A történet drámaibbá formálása érdekében beszédpárokkal, vagy éppen más forrás beszámolójában egyáltalán nem megjelenő szereplőkkel bővítette az epizódokat. Hasonló módosításnak lehetünk tanúi előre-, vagy visszautalásai során, ahol szinte azonos szókapcsolatokkal, a szereplők analóg megjelenítésével és elhelyezésével fűzi szorosabbra több jelenet kapcsolatát. Epizódjait sok esetben egy morális dilemmát központjába helyező tragédiához teszi hasonlatossá. A perzsa nők fogságba esésének borzalmát, valamint a Stateira és Alexandros halála miatti gyászt realiztikusan ábrázolja. Szemléletes és részletes leírásaival jeleneteit képszerűvé alakítja.

Biztosak lehetünk abban, hogy a perzsa királyi család nőtagjainak bemutatásakor hatott rá a korábbi irodalmi tradíció. A nők szépségének és nemességének ábrázolásakor kerüli a barbár-sztereotípiá negatív elemeinek alkalmazását. Mindez a legkevésbé sem meglepő, hiszen szereplőit alkalmassá kellett tennie az uralkodó kegyére. A III. Dareios nőrokonait bemutató epizódok így kivétel nélkül az uralkodó erényeinek, kegyességének és mértéktartásának (*continentia, clementia, moderatio*) illusztrációjaként szolgálnak.

A jelenetek már csak témájuk miatt is önkéntelenül felszínre hozták a perzsa és a makedón/görög társadalmi szokásokban megnyilvánuló vélt vagy valós különbségeket.⁴⁷⁰ Fontos azonban leszögezni, hogy ezek az ellentétek is csupán a győztes és a legyőzött közötti kölcsönös tiszteletadás bemutatására szolgálnak.

Curtius Rufus narratívájában kiemelten III. Dareios édesanyjára, Sisygambisra koncentrált. Ezt elsősorban az irodalmi tradíció követelményeivel, vagyis a perzsa anyakirálynőnek juttatott befolyásos szerepkörrel indokolhatjuk. Úgy vélem azonban, hogy más megfontolások is állhattak szerepeltetése hátterében. A források alapján tudunk ugyanis

herself by starving to death; the murder of her two granddaughters, as reported by Plutarch (Alex. 77.4), whether happening before or after, speaks to the same reality.” Drypétis és Parysatis sorsáról lásd: HECKEL, 2006, 116, 192; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 154; MUNDING, 2010, 187–192; OGDEN, 2011, 133–138.

⁴⁷⁰ A különbségek a következők: 1. a temetkezési szokások és a halotti rítusok, 2. a kétkezi munka gyakorlása és elutasítása, 3. a gyermek nem foglalhat helyet a királyi nő engedélye nélkül, 4. a királyi nők közbenjárása rokonaikért, 5. a perzsa fényűzés és a makedón egyszerűség ellentéte, 6. eunuchok gyakori szerepeltetése, 7. az uralkodó tárgyainak szentsége.

arról, hogy Alexandros Sisygambist az Olympiaszt megillető néven (*mater, dulcissima mater*) szólította. Mindez arra utal, hogy a makedón uralkodó tisztában lehetett a perzsa királyi nők legitimációs szerepével. A családi életből vett megszólítással szimbolikus adopcio révén egyértelművé tette valódi pozíciójának elismerését, vagyis III. Dareios szerepének átvételét.

Sisygambis alakja újra és újra felbukkan Curtius Rufus munkájában. Baynham helyesen látta meg, hogy narratív szempontból a perzsa nő ábrázolása a makedón uralkodó jelleméről szóló morális kommentár bevezetését szolgálja. A nőalak ismétlődő felbukkanása azonban más szempontból is releváns lehet. Ha az alakját bemutató epizódokon végigtekintünk, azt tapasztaljuk, hogy Curtius Rufus változtatásainak köszönhetően Sisygambis a perzsa és a makedón uralkodó méltó párjaként jelenik meg. Kiemelkedik nemességével, mértéktartásával és kora miatti tekintélyével. Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy – szemben a két uralkodóval – egyedül ő képes mind balszerencséjét, mind sikerét méltóképpen viselni (Curt. 3.12.25).

III. Dareios anyja vélhetően már az issosi csata után sejtette, hogy fia soha nem lesz képes legyőzni Alexandrost, így tudomásul vette majdani fogolystátuszát. Tisztában lehetett azzal is, hogy ő és családja értékes túsok Alexandros kezében, akiknek sorsa az uralkodó pillanatnyi döntésétől függ. Öngyilkossága talán fikciónak tűnik, mégis megérthetjük tette elkövetésének indítékait, illetve a halálnem ábrázolásának háttérben meghúzódó írói szándékot. A Curtius Rufus narratívájában újra és újra előtérbe kerülő, jövőre vonatkozó félelme ugyanis beigazolódott. Alexandros halálát követően lányunokái vélhetően Rhóxané és Perdikkas összeesküvésének áldozataivá váltak, mivel a diadochosok nem tartották fontosnak az Achaimenida-dinasztia fenntartását, illetve a perzsa múlt folyamatosságának megőrzését.

3. Barsiné mint Alexandros felesége?

Négy fennmaradt forrás leírásából is tudjuk, hogy Alexandros Barsinével folytatott kapcsolatából egy Héraklés nevű gyermek született, aki – Curtius Rufus, valamint Iustinus beszámolója szerint is – mint lehetséges örökös került szóba az utódlás körüli vitákban. A forrásokkal kapcsolatos legnagyobb probléma, hogy Barsiné és az uralkodó kapcsolatára vonatkozó megjegyzést némelyik szerző – így Iustinus⁴⁷¹ és Plutarchos⁴⁷² – közvetlenül a nő fogságba eséséről szóló beszámoló után közli, míg Curtius Rufus⁴⁷³ csupán az utódlás kérdése kapcsán, Diodóros⁴⁷⁴ pedig jóval később, IV. Alexandros halálát követően említi. Barsiné alakja mindig is problémát jelentett a témával foglalkozó kutatóknak, éppen a források ellentmondásai, valamint a már említett, más-más helyre illesztett beszámolók miatt. Mindenekelőtt Barsiné születésének időpontját, Alexandrosszal való kapcsolatának kezdetét, illetve az annak háttérben rejlő politikai érdekeket, Héraklés születésének idejét, valamint a gyermek és Barsiné halálának pontos időpontját és körülményeit próbálták meghatározni és tisztázni. Tarn nézetét⁴⁷⁵ elfogadva egyesek az Alexandros és Barsiné kapcsolatát megörökítő beszámolókat kétségbe vonták, a született gyermeket, Héraklést pedig *impostornak*, trónkövetelőnek titulálták.⁴⁷⁶ A Héraklés létezését és a származására vonatkozó információkat – Tarn nézetét elutasítva – valósnak tekintjük, minthogy egyetlen fennmaradt mű szerzője sem vonja kétségbe létezését. A továbbiakban pedig kísérletet teszek annak tisztázására, hogy Curtius Rufus miért nem a kronológiailag megfelelő helyen, vagyis harmadik könyvében mutatja be Barsiné és Alexandros kapcsolatát, és miért hagyja figyelmen kívül Héraklés születését.

A nőakkal kapcsolatos problémák sorozatát tovább bonyolítja, hogy az Alexandrosszal foglalkozó fő források más-más néven, hol Stateiraként, hol Barsinéként nevezik Alexandros egyik perzsa hitvesét, III. Dareios lányát. A kutatók korán felfigyeltek az ellentmondásra,

⁴⁷¹ Iust. 11.10.2–3. Vö. még: Iust. 12.15.9; 13.2.6–8; 15.2.3.

⁴⁷² Plut. *Alex.* 21.7–9. Plutarchos Alexandros-életrajzában nem szól közös gyermekükről, jöllehet tud Héraklésről, vö. Plut. *Mor.* 530c–d; Plut. *Eum.* 1.7.

⁴⁷³ Curt. 10.6.10–14.

⁴⁷⁴ Diod. 20.20.1–4; 20.28.1–3.

⁴⁷⁵ TARN, 1921, 18–28; TARN, 1948, 330–337 (újragondolja, és némileg módosítja korábbi nézeteit, végkövetkeztetése azonban ugyanaz marad).

⁴⁷⁶ Ebben az értelemben lásd: HAMILTON, 1969, 55–56; LANE FOX, 2004³, 344; WILL 1986, 69: „*Ein Sohn mit dem Namen Herakles ist Fiktion.*” Az előbbiekkal szemben valósnak tekintik Héraklés létezését, és valóban Alexandros fiának tartják: BERVE, 1926, 102–104; ERRINGTON, 1970, 74: „*Heracles was abandoned, not because people did not believe in his origin, but because Cassander took the threat seriously enough to come to an agreement with Polyperchon whereby Heracles was murdered. These events are accordingly prima facie evidence for Alexander's having had a son Heracles.*” BADIAN, 1975, 167, 51. láb; BRUNT, 1975, 22–34 (Tarn nézeteinek teljes körű kritikája); BOSWORTH, 2002a, 97–98; HAMMOND, 1993, 53, 155–156; CARNEY, 1996, 563–583; CARNEY, 2000b, 101–105, 148–150; HECKEL, 2006, 70, 138.

amelynek feloldására születtek elfogadható és tartható felvetések, a szövegrészek ismételt vizsgálata azonban egy további javaslatot is eredményezhet.

3.1. Barsiné a forrásokban

Curtius Rufus két alkalommal is említi Barsinét. Az első szöveghelyen beszámol arról, hogy Parmenión több előkelő nőt ejtett foglyul Damaskos közelében.⁴⁷⁷ A szerző egy listát is közöl a foglyokról, amelyben ugyan nem említi név szerint a nőt, ennek ellenére kétség sem férhet kilétéhez, hiszen a nemes Memnón feleségeként – Plutarchos leírását felhasználva – kizárólag Barsinére gondolhatunk.⁴⁷⁸ Másodszorra a trónutódlás körüli vita során merül fel a neve, amikor Nearchos Alexandros Barsinétől született gyermekét, Héraklést javasolja a megüresedett trónra.⁴⁷⁹

Plutarchos Barsinére vonatkozó leírását⁴⁸⁰ a perzsa királyi nők fogságba esését és az Alexandros irántuk tanúsított jóindulatát méltató epizód⁴⁸¹ után illeszti be. A két leírás közötti átvezetést az uralkodó önfegyelmének dicséretével oldja meg, hangsúlyozva, hogy Alexandros házassága előtt nem ismert más nőt Barsinén kívül. E megoldással Plutarchos egy egyedi esetből kiindulva képes általánosságban bemutatni Alexandros nőkkel való kapcsolatát.⁴⁸² Forrásaink közül Plutarchos nyújtja a legtöbb információt Barsiné alakjáról, így beszámol arról, hogy Memnón özvegye Damaskosnál került fogságba. A görög nevelésben (παιδεία Ἑλληνική) részesült⁴⁸³, jó modorú nő Artabazos és a király lányának gyermeke. Plutarchos – forrásként Aristobulosra hivatkozva – érdekes adatot közöl, így egyedül ő említi azt az információt, hogy Parmenión beszélte rá Alexandrost arra, hogy kezdjen kapcsolatot az előkelő származású, szép nővel. Plutarchos beszámolójának legvégén ismételten Alexandrost méltatja, akit önuralmának (ἐγκράτεια) és önfegyelmének (σωφροσύνη) hála, a legkevésbé sem befolyásolt a perzsa nők szépsége.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ Curt. 3.13.14.

⁴⁷⁸ ATKINSON, 1980, 260; ATKINSON, 1998a, 328.

⁴⁷⁹ Curt. 10.6.10–15.

⁴⁸⁰ Plut. *Alex.* 21.7–10.

⁴⁸¹ Plut. *Alex.* 21.1–6.

⁴⁸² BUSZARD, 2008, 192, 19. láb.

⁴⁸³ Barsiné az egyetlen olyan nő, akinek görög neveltetése említésre kerül Plutarchos munkájában. Mindez aligha lehet a véletlen műve, hiszen Plutarchos nézete szerint a görög nevelés szükséges a jó tulajdonságok kialakításához, ami egyértelműen megjelenik Barsiné karakterének bemutatásakor, vö. BUSZARD, 2008, *passim*; ALMAGOR, 2011, *passim*.

⁴⁸⁴ Plut. *Alex.* 21.10: τὰς δ' ἄλλας αἰχμαλώτους ὀρῶν ὁ Ἀλέξανδρος κάλλει καὶ μεγέθει διαφερούσας, ἔλεγε παίζων ὡς εἰσὶν ἀλγηδόνες ὀμμάτων αἱ Περσίδες.

Iustinus több jelenetben is említi Barsinét és gyermekét, Héraklést. Alexandros és Barsiné találkozását és a kapcsolatból született gyermekről szóló híradást, Plutarchoshoz hasonlóan, az Alexandros és Dareios nőrokonainak találkozását megörökítő beszámoló utánra helyezi.⁴⁸⁵ Iustinus elbeszélése azonban hangnemében jelentősen különbözik a Plutarchos leírásában szereplő méltatástól, így a szövegben olvasható bírálat miatt a jelenet forrásának Kleitarchost tekintik.⁴⁸⁶ Iustinus szerint ugyanis ekkor kezdődik Alexandros keleti fényűzés hatására bekövetkező elfajulása, ekkor kezd nagyszabású lakomákat rendezni, és erre az időpontra datálható Barsinével való kapcsolatának kezdete is. A következő szövegrészletben – Curtius Rufushoz hasonlóan – a trónutódlás körüli vita során említi Barsinét és gyermekét, Héraklést. Leírásában azonban nem Nearchos, hanem Meleagros javasolja a gyermek trónra ültetését. A javaslattevő személyétől függetlenül mind Curtius Rufus, mind pedig Iustinus a javaslat elutasításáról számol be.⁴⁸⁷

Barsiné⁴⁸⁸ életrajza a források adatai alapján viszonylag pontosan rekonstruálható. Artabazos, valamint a rhodosi Mentór és Memnón lánytestvérének lánya⁴⁸⁹, aki követte apját annak száműzetésekor a makedón udvarba.⁴⁹⁰ A család Ázsiába való visszatérését követően, Kr. e. 342 körül, Artabazos a lányát az amnesztiát kieszközlő Mentórhoz, vagyis a lány nagybátyjához adta feleségül, aki azonban nem sokkal ezután meghalt. Ekkor a fiatalabb testvér, Memnón felesége lett⁴⁹¹, aki Milétos elfoglalása után Barsinét és közös gyermeküket túszként elküldte Dareioshoz, hogy biztosítsa sértetlenségüket és egyben garantálja lojalitását az uralkodó felé.⁴⁹²

Diodóros a szövegrészletben a τὰ τέκνα kifejezést használja, míg Curtius Rufus csupán egyetlen fiúgyermeket (*filius*) említ. Atkinson az ellentmondást Curtius Rufus forráshasználatával indokolja, aki Barsiné gyermekeinek számát illetően más forrást

⁴⁸⁵ Iust. 11.10.2.

⁴⁸⁶ HAMMOND, 1983, 98. Brunt nézete szerint a történet forrása nem lehet Kleitarchos, vö. BRUNT, 1975, 24. Brunt nézete ellen van: HECKEL, 1994, 72; HECKEL–YARDLEY, 1997, 142.

⁴⁸⁷ Iust. 13.2.7.

⁴⁸⁸ Barsiné születési idejéről bővebben lásd: BRUNT, 1975, 25; CARNEY, 1996, 572, 33. láb, 34. láb; CARNEY, 2000b, 286, 55. láb. Heckel szerint Barsiné születési ideje a Mentórral való házasságának időpontjától függ. Nézete szerint a pontos datálásnál azt is tekintetbe kell venni, hogy Curtius Rufus adata (Curt. 3.13.14) alapján Mentórnak három lánya született. Ha mind a három gyermek anyja Barsiné, és nem egy másik nő, akkor a születési idő meghatározásánál számolni kell a három terhességgel, pontosabban a kihordási idővel. Vö. HECKEL, 2006, 70.

⁴⁸⁹ Diod. 16.52.3–4; Curt. 6.5.2–3.

⁴⁹⁰ Diod. 16.52.3; Curt. 6.5.2–3.

⁴⁹¹ BRUNT, 1975, 26; ATKINSON, 1980, 260: „It is possible that upon Mentor’s death Memnon married his widow Barsine ..., but there is no direct evidence for this (Berve misleadingly states it as a fact: ii, no. 206).” Ellene, vagyis a Barsiné és Memnón közötti házasság bizonyosságáról, vö. MCCOY, 1989, 413–433; CARNEY, 1996, 573; O’NEIL, 2002, 169.

⁴⁹² Diod. 17.23.5.

használhatott, mint Diodóros.⁴⁹³ Ogden, Atkinson javaslatát figyelmen kívül hagyva, arra a következtetésre jutott, hogy a pluralis alak használata indokolható, amennyiben azt feltételezzük, hogy Barsinének és Memnónnak lehetett még egy, a források által egyáltalán nem említett gyermeke.⁴⁹⁴ Természetesen mind a két megoldás elfogadható, sőt egy újabb felvetés lehetőségével is számolhatunk. Az ellentmondás egyszerűbben magyarázható, amennyiben azt feltételezzük, hogy Mentór halála után Barsiné környezetében maradt közös lányuk, illetve a férfi korábbi házasságából született gyermekei is. Arrhianos adata alapján ugyanis csupán egyetlen lányt tekinthetünk biztosan Mentór és Barsiné közös gyermekének.⁴⁹⁵ A feltételezés valóságosságát igazolhatja Curtius Rufus is, hiszen leírásában arról olvashatunk, hogy Damaskosnál Barsinével együtt kerül makedón fogságba Mentór három lánygyermeke is.⁴⁹⁶ Ebben a megközelítésben a Diodóros leírásában szereplő többes szám, így Mentór három lánygyermekére (egyik vélhetően Barsinétől született), valamint Barsiné Memnóntól született fiúgyermekére vonatkozna.

Kr. e. 333 nyarán Memnón hirtelen meghalt.⁴⁹⁷ Az immár kétszeresen özvegy Barsiné minden valószínűség szerint továbbra is III. Dareios környezetében maradt.⁴⁹⁸ Következő adatunk, hogy az issosi csatát követően Damaskosnál Parmeniön fogságába került több perzsa nővel együtt.⁴⁹⁹ Alexandros a fogságba esés után nem sokkal kapcsolatot kezdhett Barsinével⁵⁰⁰, a nő pedig jóval később egy Héraklés⁵⁰¹ nevű gyermeknek adhatott életet.

Héraklés korát illetően eltérő információkat találunk forrásainkban. Diodóros adata alapján Héraklés születése Kr. e. 327 tájára⁵⁰², míg Iustinus beszámolója szerint meglehetősen

⁴⁹³ ATKINSON, 1980, 260.

⁴⁹⁴ OGDEN, 2011, 140.

⁴⁹⁵ Arr. An. 7.4.6.

⁴⁹⁶ Curt. 3.13.14.: ... *Mentoris filiae tres ac nobilissimi ducis Memnonis coniunx et filius.*

⁴⁹⁷ Diod. 17.29.4.

⁴⁹⁸ CARNEY, 1996, 573; CARNEY, 2003, 244.

⁴⁹⁹ Curt. 3.13.14; Plut. Alex. 21.4; Iust. 11.10.2. Vö. még: Arr. An. 2.11.10.

⁵⁰⁰ Iust. 11.10.2–3; Plut. Alex. 21.7–9. A kapcsolat kezdetének datálásához eltérő adatokkal találkozunk a modern irodalmakban, erről bővebben lásd: CARNEY, 1996, 573. Abban azonban szinte biztosak lehetünk, hogy Alexandros már II. Philippos udvarában is találkozhatott Barsinével, vö. LANE FOX, 2004³, 177; CARNEY, 1996, 572; HECKEL–YARDLEY, 1997, 141; CARNEY, 2000b, 101: „*Even the narrowly defined sexual roles for men and women in Athens permitted very young girls and boys to play together, and the Macedonian court was considerably more open.*” CARNEY, 2003, 244; HECKEL, 2006, 70.

⁵⁰¹ Iust. 11.10.3; Plut. Eum. 1.7. Vö. még: Iust. 13.2.7; 15.2.3; Paus. 9.7.2; Curt. 10.6.11–13; Diod. 20.20.1; 20.28.1. A névválasztás propagandisztikus voltáról vö. SCHACHERMEYR, 1973, 409; BRUNT, 1975, 34; BORZA, 1990, 173; CARNEY, 1996, 573, 40. láb; CARNEY, 2000b, 103: „*Barsine's son's name also seems pointedly meaningful because it not only recalls Alexander's personal emulation of Heracles but also refers to the Argeads' supposed Heraclid ancestry.*” Vö. még: O'NEIL, 2002, 171.

⁵⁰² Diod. 20.20.1: “*Αμα δὲ τοῦτοις πραττομένοις Πολυπέρχων περὶ Πελοπόννησον διατριβὸν καὶ Κασάνδρω μὲν ἐγκαλῶν, τῆς δὲ Μακεδόνων ἡγεμονίας πάλαι ὀρεγόμενος ἐκ Περγάμου μετεπέμψατο τὸν ἐκ Βαρσίνης Ἡρακλέα, ὃς ἦν Ἀλεξάνδρου μὲν υἱός, τρεφόμενος δὲ ἐν Περγάμῳ, τὴν δ' ἡλικίαν περὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη γεγονώς.*”

későre, Kr. e. 324 körülre datálható⁵⁰³. A két információ közül Diodóros adata tekinthető hitelesebbnek, hiszen ő ennél a résznél megbízható forrás, a kardiai Hierónymos leírását követhette.⁵⁰⁴ Heckel felvetése tovább igazolja Diodóros adatának elsőbbségét, nézete szerint ugyanis Iustinus Barsiné fiát, Héraklést tévesen Rhóxané gyermekével, IV. Alexandrosszal és annak születési idejével keverte össze.⁵⁰⁵

3.2. Alexandros és Barsiné kapcsolata

Brosius, Plutarchos szöveghelyét felhasználva, Barsinét tévesen Alexandros feleségének tekinti⁵⁰⁶, Heckel pedig e forrás adata alapján úgy véli, hogy Parmeniön Alexandrosnak adott tanácsa nem a kapcsolat elkezdésére, hanem házasságkötésre vonatkozhatott, így valójában arra buzdította az uralkodót, hogy vegye feleségül Artabazos lányát.⁵⁰⁷ Plutarchos beszámolójának ismételt vizsgálata választ adhat a dilemmára, hiszen a szövegben a ἄψασθαι γυναικός kifejezés szerepel. A Liddell–Scott-szótár a következő jelentést kapcsolja a kifejezéshez: „*have intercourse with a woman*”⁵⁰⁸, így talán nem túlzás azt állítanunk, hogy Plutarchos szóhasználata nem utalhat házasságra. Ugyanezt támasztja alá az egész bekezdés kontextusa, ahol a szerző arról beszél, hogy Alexandros házassága előtt nem ismert (ἔγνω⁵⁰⁹) más nőt, csupán Barsinét.⁵¹⁰ Amennyiben Alexandros és Barsiné kapcsolatát házasságnak tekintjük, úgy érthetlenné és problematikusná válna a (... οὐτ' ἄλλην ἔγνω γυναικᾶ πρὸ γάμου πλὴν Βαρσίνης⁵¹¹) tagmondat értelmezése. Biztosak lehetünk tehát

⁵⁰³ Iust. 15.2.3: *Deinde, ne Hercules, Alexandri filius, qui annos XIV excesserat...*

⁵⁰⁴ BRUNT, 1975, 28; OGDEN, 2011, 139. Hasonló nézeten van: MARCHINI, 2004, 274, 24. láb. Marchini azonban észreveszi, hogy Diodóros számos szöveghelyen csupán IV. Alexandrost említi Alexandros gyermekeként: „*tuttavia è curioso osservare che altrove, ovvero in Diod. 18.2.1.; 18.9.; 19.52.4. si indica Alessandro IV come l'unico figlio di Alessandro.*”

⁵⁰⁵ WHEATLEY, 1998, 19; HECKEL–YARDLEY, 1997, 142: „*Justin's claim 15.2.3 that Hercules was 14 at the time of his death is the result of confusion with Alexander IV. Justin himself confuses Hercules with Roxane's son, Alexander IV (14.6.2; cf. 15.2.3, 5, reversing the order of the deaths of the two boys)*”.

⁵⁰⁶ BROSIUS, 1996, 78: „*Barsine, a daughter of Artabazos, and who had been the wife of Memnon (Plut. Alex. 21. 8), also was married to Alexander.*”

⁵⁰⁷ HECKEL, 2006, 70: „*... she (Barsine) was reputedly the only woman with whom Alexander had consorted before his marriage to Roxane (PA 21. 7-9, who adds that Parmenion urged Alexander to marry her).*”

⁵⁰⁸ LIDDELL–SCOTT, 1996, 231.

⁵⁰⁹ A Liddell–Scott-szótár a következő jelentést kapcsolja az igéhez: „*know carnally*”. Vö. LIDDELL–SCOTT, 1996, 350. Plutarchos ugyanezen igét használja Alexandros és Barsiné kapcsolatának bemutatására Eumenés életrajzában, vö. Plut. *Eum.* 1.7.

⁵¹⁰ Carney ugyancsak elutasítja Brosius álláspontját, nézetét azonban nem fejti ki részletesen, vö. CARNEY, 2000b, 103: „*Plutarch describes their relationship in terms referring to sexual intercourse rather than marriage.*” CARNEY, 2000b, 286, 66. láb. „*Brosius (1996:78) states that Alexander married Barsine but cites only the Plutarch passage, which does not mention marriage.*”

⁵¹¹ Plut. *Alex.* 21.7.

abban, hogy Plutarchos szándékosan nem alkalmazza Alexandros és Barsiné kapcsolatára a házasság terminust.

A kutatók igyekeztek választ találni arra a kérdésre, hogy Alexandros miért nem vette feleségül Barsinét, ha valamivel később mindezt megtette Rhóxané esetében. A legésszerűbb magyarázat azon túl, hogy Alexandros elég sokáig halogatta a nősülést, az lehet, hogy ekkor a körülmények nem voltak megfelelőek. Makedón szempontból ugyanis elképzelhetetlennek minősült egy félperzsa nővel kötött házasság. Alexandros tehát a nászt veszélyesnek ítéelhette a makedón érzések megsértése miatt⁵¹², így csak akkor vehetett feleségül egy perzsa, ráadásul Achaimenida-nőt, amikor hatalmi bázisát egyre inkább ázsiaiakra cserélte.⁵¹³ Fontos lehet megemlítenünk azt is, hogy még a Kr. e. 327-re datálható, Rhóxanéval kötött házassága is ellenérzéseket váltott ki a makedónok között – már amennyiben hihetünk a fennmaradt forrásoknak.⁵¹⁴ Alexandros tehát egy veszélytelenebb megoldást választott, amely ugyanakkor mind a makedón, mind a görög, mind pedig a perzsa érzéseket és érdekeket tekintetbe vette.⁵¹⁵ Az uralkodó Barsinéval kezdett kapcsolata szabad döntés eredményének tekinthető.⁵¹⁶

Ogden nézete szerint Iustinus leírásából egyértelműen kiolvasható, hogy Alexandros szerelemből kezdett kapcsolatot a fogolynővel, alakjának szépsége miatt (*propter formae pulchritudinem*⁵¹⁷). Úgy véli továbbá, hogy ez a megjegyzés ugyanolyan klisének tekinthető, mint Plutarchos leírásában a nő szépségének és elsőségének hangsúlyozása. A kutató mindehhez hozzáfűzi, hogy Iustinus azon adata, amely szerint Alexandros egy lakoma során szeretett bele a fogolynőbe, hasonlít az uralkodó és Rhóxané találkozását és szerelmét

⁵¹² CARNEY, 1996, 574: „Alexander, still reluctant to marry a Persian, much less an Achaemenid, may have intended his relationship to Barsine to be interpreted in these terms, hoping to spare Macedonian sensibilities while, at the same time, catering to the Persian elite.” Vö. még: CARNEY, 2003, 244–245.

⁵¹³ CARNEY, 1996, 578.

⁵¹⁴ Curt. 8.4.30. Vö. még: Curt. 10.6.13; Iust. 13.2.9. CARNEY, 1996, 576; BAYNHAM, 1998c, 150: „The Macedones themselves may have well preferred locally born wives as opposed to foreign queens, even though Philip and Alexander each had mothers who were not Macedonian.”

⁵¹⁵ Hasonló nézeten van: CARNEY, 1996, 574. Schachermeyr érdekes álláspontot fogalmaz meg: Alexandrost Artabazos családjával való ismeretsége indíthatta arra, hogy vegyítse a makedónokat és az irániakat birodalma irányításában, vö. SCHACHERMEYR, 1973, 133. Lane Fox elfogadja Schachermeyr nézetét, azonban hozzáfűzi azt, hogy Barsiné és családja központi szerepet játszhatott abban, hogy Alexandros megértse és irányítsa a Perzsa Birodalmat, LANE FOX, 1980, 64–65, 262. Hasonló nézeten van: OGDEN, 2011, 142: „And the successful ethnic and cultural fusion between Greek and Persian that she perfectly embodied may have had a profound influence of Alexander's developing ambitions for the destiny of his empire.”

⁵¹⁶ CARNEY, 2003, 244.

⁵¹⁷ Iustinus számos szöveghelyen használja ezt a kifejezést, vö. Iust. 1.7.15; 13.1.11; 36.2.11. A témáról bővebben: YARDLEY, 2003, 95. Yardley hivatkozik Galdira, aki úgy vélte, hogy a kifejezés pleonasztikus és meglehetősen késői, így vélhetően Iustinus saját szóválasztására utal. Yardley azonban helyesen jegyzi meg, hogy a kifejezés más kontextusban Curtius Rufusnál is felbukkan.

megörökítő irodalmi leírásokra.⁵¹⁸ Felvetése azonban több szempontból is vitatható. Iustinus szövegében a *coepit ... diligere* kifejezés szerepel, amiről talán nem túlzás azt állítanunk, hogy enyhébb jelentéssel bír⁵¹⁹, mint például a Rhóxané-jelenetben előforduló *amor*⁵²⁰ főnév. További problémát jelenthet Barsiné és Alexandros kapcsolatának kezdetét egy lakoma színhelyéhez kapcsolni. Iustinus leírásában ugyanis a következőket olvashatjuk:

*Post haec opes Darii divitiarumque adparatum contemplatus admiratione tantarum rerum capitur. Tunc primum luxuriosa convivia et magnificentiam epularum sectari, tunc et Barsinen captivam diligere propter formae pulchritudinem coepit, a qua postea susceptum puerum Herculem vocavit*⁵²¹

Amennyiben tehát a szerző mondatstruktúráját, pontosabban az információk tagolását (*tunc... tunc*) megvizsgáljuk, biztosak lehetünk abban, hogy Ogden önkényesen kapcsolta a megismerkedés körülményeit egy lakomához, hogy ezzel a megoldással utalhasson a Rhóxané-jelenetre. A kapcsolat bizonyítottan politikai előnyökkel is járt mindkét fél számára. Barsiné ágyas státusza⁵²² megtisztelőnek minősült⁵²³, amely a legkevésbé sem volt méltatlan vagy éppen bántó családjára nézve, gondoljunk elsősorban arra, hogy családtagjai lojalitásukért cserébe magas hivatalokat tölthettek be.⁵²⁴ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Alexandrosnak is érdekében állhatott a kapcsolat fenntartása, hiszen ezzel a lépéssel oldalára állíthatta Artabazost⁵²⁵, illetve megnyerhette magának a perzsa elit tagjait⁵²⁶.

⁵¹⁸ OGDEN, 2011, 139.

⁵¹⁹ OLD, 1968, 544.

⁵²⁰ Curt. 8.4.5; Plut. Alex. 47.7; Arr. An. 4.19.5.

⁵²¹ Iust. 11.10.2–3.

⁵²² Barsiné státuszának pontos meghatározásához, vö. BROSIUS, 1996, 31, 190–192. Brosius monográfiájában a következő kategóriákat különíti el a nők uralkodóval való kapcsolatának meghatározását illetően: az első kategóriába az uralkodó Achaimenida-, vagy legalábbis perzsa származású feleségei tartozhattak. Ők azok, akik minden szempontból legitimnek tekinthető utódot hozhattak világra. A második kategóriába azok az idegen származású, de mégis előkelő nők tartozhattak, akik ugyan nem az uralkodó tényleges és törvényes feleségei, mégis magasabb ranggal rendelkezettek, mint a tulajdonképpeni, *παλλακή* terminussal illetett ágyasok. Brosius elméletét alkalmazva Barsiné a második kategóriába sorolható nőalak. Vö. CARNEY, 1996, 574.

⁵²³ CARNEY, 2000b, 103, 105, 287, 69, láb: „Schachermeyr (1973:133) suggests that Alexander’s pragmatic attempts to mix Macedonians and Persians in the rule of his empire may have had their origin in his acquaintance with the family of Artabazus. Lane Fox (1980:64) makes similar remarks but also suggests that Barsine and her “bilingual and high ranking” family were central to his attempts to understand and rule the old Persian empire (65, 262).”

⁵²⁴ BRUNT, 1975, 29–30; O’NEIL, 2002, 171.

⁵²⁵ Artabazos egészen III. Dareios haláláig (Kr. e. 330) hűséges maradt uralkodójához, vö. CARNEY, 1996, 575; CARNEY, 2003, 244: „Yet even this relationship had its political side. Personal friendship with Artabazus and practical political considerations surely meant that Alexander would not have purposely offended Barsine’s father. Despite his Macedonian connections, Artabazus remained committed to Darius III until the king’s murder in 330. During a period when he was still trying to win over the Persian aristocracy, Alexander had every reason to try to conciliate Artabazus yet he initiated the sexual relationship years before Artabazus went over to his camp. It is likely that neither Alexander nor Artabazus (at first) perceived Barsine’s relationship with the king as unrespectable.”

⁵²⁶ CARNEY, 2003, 244.

Érdeemes foglalkoznunk azzal a kérdéssel is, hogy Barsiné kiemelt státuszán változtatott-e az uralkodó Rhóxanéval kötött házassága. A kérdés eldöntését segíthetné, ha pontos információnk lenne arra vonatkozóan, hogy a nő és gyermeke mikor hagyta el az uralkodó udvarát, és pontosan melyik évben vonult Pergamonba.⁵²⁷ Berve⁵²⁸, Schachermeyr⁵²⁹ és Brunt⁵³⁰ nézete szerint Alexandros és Barsiné kapcsolatának Héraklés születése és az uralkodó Rhóxanéval kötött házassága vetett véget. Carney ezzel szemben a poligámia szokását alapul véve úgy véli, hogy Barsiné helyzete aligha változhatott a házasságot követően, hiszen a susai menyegző elbeszélésekor Barsiné és családja még mindig magas pozíciót töltött be⁵³¹; Eumenés, Ptolemaios és Nearchos is kitüntetett szerephez jut azáltal, hogy Artabazos lányait, Barsiné testvéreit, illetve Mentór és Barsiné lányát veszik feleségül.⁵³² Carney elemzésében helyesen arra a következtetésre jutott, hogy Barsiné és családja megértette és elfogadta pozícióját, mégis bizonyosan nehezményezték Alexandros döntését. Az uralkodó ugyanis elvehette volna III. Dareios lányait, vagy éppen Barsinét, választása mégis Rhóxanére, egy makedón szempontból teljesen idegen, ázsiai nőre esett, aki ráadásul jóval alacsonyabb státuszú volt, mint III. Dareios lányai, vagy éppen Barsiné.⁵³³ Nem meglepő tehát, hogy Artabazost sértette az uralkodó Rhóxanéval kötött házassága. A nyílt konfrontáció helyett azonban, meglehetősen bölcsen, a visszavonulást választotta.⁵³⁴

A források alapján lehetetlen annak meghatározása, hogyan alakult Barsiné, valamint gyermeke sorsa Alexandros és Rhóxané házasságát követően. A poligámia szokásából kiindulva elképzelhető, hogy továbbra is Alexandros környezetében maradtak, mégis okunk lehet azt feltételezni, hogy Pergamonba vonultak vissza. Diodóros leírásából tudunk arról, hogy a gyermek ott nőtt fel.⁵³⁵

⁵²⁷ Diod. 20.20.1; Iust. 13.2.7.

⁵²⁸ BERVE, 1926, 103.

⁵²⁹ SCHACHERMEYR, 1973, 212.

⁵³⁰ BRUNT, 1975, 29–30.

⁵³¹ Vö. BRUNT, 1975, 29; CARNEY, 1996, 575; OGDEN, 1999, 43; CARNEY, 2000b, 104–105; CARNEY, 2003, 245.

⁵³² Arr. An. 7.4.6; Plut. Eum. 1.3.

⁵³³ CARNEY, 1996, 575, 47. láb: „*Certainly from the Greek and Roman point of view, Artabazus' clan was better known and more prestigious.*”

⁵³⁴ Curt. 8.1.19; Arr. An. 4.17.3. CARNEY, 1996, 575; CARNEY, 2000b, 104–105; CARNEY, 2003, 245: „*In 327, however, Alexander did marry an Asian woman, Roxane, the daughter of another satrap although one of less distinction. In the same year Barsine had her son (Diod. 20.20.1) and Artabazus chose to retire (Curt. 8.1.20). His retirement was probably his response to the change in his family's status implied by the marriage; for the first time, Alexander's failure to marry Barsine began to seem insulting.*”

⁵³⁵ Diod. 20.20.1: “*Αμα δὲ τοῦτοις πραττομένοις Πολυπέρχων περὶ Πελοπόννησον διατρίβων καὶ Κασάνδρῳ μὲν ἐγκαλῶν, τῆς δὲ Μακεδόνων ἡγεμονίας πάλαι ὀρεγόμενος ἐκ Περγάμου μετεπέμψατο τὸν ἐκ Βαρσίνης Ἡρακλέα, ὃς ἦν Ἀλεξάνδρου μὲν υἱός, τρεφόμενος δὲ ἐν Περγάμῳ, τὴν δ' ἡλικίαν περὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη γεγονώς.* Iustinus csupán annyit közöl, hogy Alexandros halálakor Barsiné és Héraklés Pergamonban

3.3. Héraklés a trónutódlás körüli viták során

Mint már említettem, két irodalmi forrásunk szerint Héraklés neve szóba került a trónutódlás körüli viták során. A probléma csupán az, hogy a két beszámoló jelentősen eltér a javaslattevő személyét illetően, így Curtius Rufus Nearchost⁵³⁶, míg Iustinus Meleagrost⁵³⁷ ruházza fel ezzel a szereppel. A leírások közül Curtius Rufus adatát tekintették valószínűbbnek⁵³⁸, mivel azt feltételezték, hogy a trónutódlás körüli vita során részben a kardiai Hierónymus leírását követte⁵³⁹, másrészt mivel Nearchos a susai menyegző alkalmával Barsiné lányát, Héraklés féltestvérét vette feleségül. Ez teljesen érthetővé tenné, hogy Nearchos miért emelt szót Héraklés érdekében.⁵⁴⁰ Schachermeyr úgy véli, hogy Curtius Rufus adata valótlán lehet, hiszen a krétai Nearchos származása miatt részt sem vehetett a legfelsőbb gyűlésen. Atkinson azonban helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a makedónokat nem kötötte törvények által pontosan meghatározott alkotmányos jog, így nincs okunk arra, hogy a krétai férfi részvételét kétségbe vonjuk.⁵⁴¹ Nearchos felvetését azonban a legkevésbé sem a jóindulat, sokkal inkább a realpolitika sugallta. Amennyiben Héraklést sikerült volna trónra ültetnie, feltétezzhető, hogy a gyermek nagykorúságáig a makedón örökösödési jogszokás szabályai szerint a gyám, illetve régens szerepkört⁵⁴² egy közeli rokonnak, vélhetően tehát neki adományozták volna.⁵⁴³ Atkinson végül arra a logikus következtetésre jutott, hogy a javaslatról szóló beszámoló Nearchos memoárjából származik.⁵⁴⁴

tartózkodott. Vö. Iust. 13.2.7: *seu puer illis placeat, esse Pergami filium Alexandri natum ex Barsine, nomine Herculem.*

⁵³⁶ Curt. 10.6.10–12.

⁵³⁷ Iust. 13.2.7. ERRINGTON, 1970, 74: „errors of name-the substitution of one known name for another - are so common in Justin that they cannot be used as evidence for a different source”.

⁵³⁸ ERRINGTON, 1970, 49; BRUNT, 1975, 32; SHARPLES, 1994, 54–55; OGDEN, 1999, 47; ATKINSON, 2000a, 570; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 177–179, 181. A tizedik könyv leírásával kapcsolatban McKechnie óvatosságra int, vö. MCKECHNIE, 1999, 44–60: „Scholars should believe nothing in Curtius book 10 which is not confirmed in another source; or if this commandment is too heavy to bear, at least they should be in a sceptical frame of mind as they go through the pigswill looking for pearls.” Hammond nézete szerint Curtius általában megbízhatatlan forrás, bár azt elismeri, hogy leírása tartalmazhat történetileg hiteles részeket a szerző olvasottsága és tudós érdeklődése miatt. Vö. HAMMOND–WALBANK, 1988, 98.

⁵³⁹ ERRINGTON, 1970, 72–75; SHARPLES, 1994, 58–59; DEMPSIE, 1991, 167; OGDEN, 1999, 45. Ellentétes nézőpontot képvisel: HAMMOND–WALBANK, 1988, 97.

⁵⁴⁰ ERRINGTON, 1970, 74; BRUNT, 1975, 33, 1. lábji: „But the bare fact that Nearchus advocated Heracles’ claims can still be true.” DEMPSIE, 1991, 178; ATKINSON, 2000a, 570; HECKEL, 2006, 138; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 178.

⁵⁴¹ ATKINSON, 2000a, 570; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 181.

⁵⁴² A gyám kifejezés megfelelője a forrásokban: gr. ἐπίτροπος, lt. *tutor*, *tutela* *specie*, vö. HAMMOND–WALBANK, 1988, 99: „There was no term in Greek for our word ‘regent’.”

⁵⁴³ ERRINGTON, 1970, 50: „The customary Macedonian procedure, where a recognised male heir existed but was too young to rule, seems to have been to appoint a relation of the child as regent, to rule until he grew up. The appointment of the regent, as of a new king, was approved by the army assembly.” HAMMOND–WALBANK, 1988, 99: „The guardianship of a prince was normally entrusted to the closest agnate, who was an uncle in most cases.”

Strabón töredékes leírásában arról számol be, hogy Perdikkas halálát követően Arrhidaios, Alexandros gyermekei és felesége, Rhóxané is Makedóniába tértek vissza.⁵⁴⁵ A beszámoló hitelességét illetően bizonytalanságban vagyunk, hiszen amennyiben valósnak tekintjük Strabón adatát, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy Héraklés mikor tért vissza ismételtén Pergamonba. Több forrás leírása ugyanis megerősíti, hogy Kr. e. 309 táján biztosan ott tartózkodik. Strabón beszámolója azonban egy további problémát is felvet: miért nem kerül említésre Héraklés anyja, Barsiné olyan módon, mint IV. Alexandros anyja, Rhóxané. Ogden a szövegrész kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy vélhetően Barsiné is elkísérte Perdikkast Egyiptomba, így érthetetlen Strabón hallgatása. Ogden feltevése helyes lehet, a probléma csupán az, hogy nézetét nem támasztja alá. Barsiné és gyermeke egységet alkothattak, így valóban okunk lehet azt feltételezni, hogy együttesen vettek részt Perdikkas kíséretében. Lehetséges azonban, hogy Strabón egyszerűen nem tartotta szükségesnek Héraklés anyjának említését, elsősorban Barsiné státuszának (nem törvényes feleség) szem előtt tartása miatt. A leírás további kétségeket ébreszt a többi forrás beszámolójával való összevetés után. Ugyanerről az eseményről Pausanias is beszámol, aki csupán Arrhidaios és Alexandrost említi, teljességgel figyelmen kívül hagyva Héraklést⁵⁴⁶, pedig biztosan tudott a gyermekről, hiszen későbbi könyvében említi annak halálát⁵⁴⁷. A két forrás beszámolójának bemutatása után okunk lehet azt feltételezni, hogy Pausanias leírása tekinthető hitelesebbnek, hiszen Héraklés csupán később, Kr. e. 309 táján került előtérbe. Ekkor ugyanis Polyperchón, vélhetően Antigonossal összejátszva⁵⁴⁸, Európába hívta Héraklést és feltehetően Barsinét⁵⁴⁹ is azzal a céllal, hogy Alexandros gyermekét ültesse a makedón trónra.⁵⁵⁰ Kassandros

Thus Aëropus was guardian of Orestes, Ptolemy Alorites of Perdikkas, and Philip of Amyntas.” CARNEY, 1996, 580.

⁵⁴⁴ ATKINSON, 2000a, 570; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 181.

⁵⁴⁵ Str. Chr. 17.1.8 (C794): σὺν αὐτῷ δὲ ... καὶ οἱ βασιλεῖς Ἀριδαῖος τε καὶ τὰ παιδιά τὰ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ γυνὴ Ῥωξάνη ἀπῆραν εἰς Μακεδονίαν. A Strabón leírásában szereplő παιδιά kifejezés bizonyosan IV. Alexandrosra és Héraklésre vonatkozhat, hiszen nem tudunk arról, hogy Alexandrosnak több gyermeke lett volna, vö. OGDEN, 2011, 140. Hammond elfogadja Strabón adatának valószerűségét, a szövegbe pedig a lacuna helyére Adea Eurydiké nevét is beilleszti, vö. HAMMOND–WALBANK, 1988, 129.

⁵⁴⁶ Paus. 1.6.3: Περδίκκας δὲ ἐς μὲν τὸ εὐπρεπὲς τῆς στρατείας ἐπήγετο Ἀριδαῖον τὸν Φιλίππου καὶ παῖδα Ἀλεξάνδρον ἐκ Ῥωξάνης τῆς Ὀξυάρτου γεγονότα καὶ Ἀλεξάνδρου, τῷ δὲ ἔργῳ Πτολεμαῖον ἐπεβούλευεν ἀφελῆσθαι τὴν ἐν Αἰγύπτῳ βασιλείαν.

⁵⁴⁷ Paus. 9.7.2.

⁵⁴⁸ TARN, 1921, 23; BRUNT, 1975, 32, 1. láb; HAMMOND–WALBANK, 1988, 164; DEMPSIE, 1991, 180; WHEATLEY, 1998, 14; ADAMS, 2010, 216.

⁵⁴⁹ HAMMOND–WALBANK, 1988, 164, 169.

⁵⁵⁰ Diod. 20.20.1–4.

azonban, ezt megakadályozandó, ígéreteivel⁵⁵¹ rávette Polyperchónt arra, hogy likvidálja Héraklést⁵⁵² és talán Barsinét is⁵⁵³.

Annak magyarázatául, hogy miért csupán Kr. e. 309 táján kerül szóba Héraklés neve mint lehetséges utód, a következő válaszok lehetségesek. Barsiné nem volt Alexandros törvényes felesége, így a kapcsolatból született gyermek (propagandisztikusnak tűnő neve ellenére is) el nem ismert, illegitim utódnak tekinthető, akinek személye heves makedón ellenállást váltott ki.⁵⁵⁴ Rhóxané azonban Alexandros felesége volt, így vélhetően a makedónok is jobban tisztelték a legitim IV. Alexandrost, mint Barsiné gyermekét. Így Héraklés így kerülhetett igazán előtérbe, amikor a törvényes és legitim jelöltek és uralkodók, azaz III. Philippos Arrhidaios és IV. Alexandros már nem éltek.⁵⁵⁵

Az események áttekintése után arra a következtetésre juthatunk, hogy Héraklés képtelen volt arra, hogy hathatósan éljen trónigényével, elsősorban el nem ismert, illegitim státusza⁵⁵⁶,

⁵⁵¹ Diod. 20.28.1: ταττόμενον ὑφ' ἐτέρων, συναγωνισάμενος δὲ αὐτῷ καὶ τὸν νεανίσκον ἀνελῶν παραχρῆμα μὲν ἀπολήψεται τὰς προγεγενημένας κατὰ Μακεδονίαν δωρεάς, εἶτα καὶ δύναμιν ἀναλαβὼν στρατηγὸς ἀποδειχθήσεται περὶ Πελοπόννησον καὶ πάντων τῶν ἐν τῇ δυναστείᾳ τῆ Κασάνδρου κοινῶν ἔσται, τιμώμενος διαφόρως. Plut. *Mor.* 530d: Ἡρακλέα δὲ τὸν Ἀλεξάνδρῳ γενόμενον ἐκ Βαρσίνης ὠμολόγησε μὲν Κασάνδρῳ Πολυπέρχων ἀναιρήσειν ἐπὶ ταλάντοις ἑκατὸν εἴτ' ἐπὶ δεῖπνον ἐκάλει.

⁵⁵² Diod. 20.28.1; Paus. 9.7.2; Plut. *Mor.* 530d. Egyes szerzők a ránk maradt források ellentmondó információi miatt Kr. e. 309-re, míg mások Kr. e. 308-ra teszik Héraklés halálát. A témáról bővebben lásd: BRUNT, 1975, 22–34; BILLOWS, 1990, 140–141; LUND, 1992, 11, 65; CARNEY, 1994, 357–380; HECKEL, 1992, 188; HAMMOND–WALBANK, 1988, 165–170; WHEATLEY, 1998, 12–23; CARNEY, 2000b, 149–150. Hammond IV. Alexandros halála elé helyezi Héraklés likvidálását, vö. HAMMOND–WALBANK, 1988, 165. Adams ugyanakkor meggyőző érveléssel cáfolja Hammond nézetét, vö. ADAMS, 1991, 30, 21. láb: „As long as Alexander lived, Herakles could really have no status as a successor to Alexander the Great.” CARNEY, 2000b, 299, 110. láb.

⁵⁵³ Iust. 15.2.3; HAMMOND–WALBANK, 1988, 164, 169; CARNEY, 2000b, 150; OGDEN, 2011, 140. Ellene: WHEATLEY, 1998, 19: „Nor is Barsine’s presence attested by Diodorus. She had no official status under Alexander, unlike Roxanê, and probably remained in Pergamum when her son was summoned.” Heckel óvatosabb álláspontot fogalmaz meg, lásd: HECKEL–YARDLEY, 1997, 142.

⁵⁵⁴ LANE FOX, 2004³, 495. Hasonló értelemben lásd: CARNEY, 1994, 360; CARNEY, 1996, 579–580: „... neither of Alexander’s sons by Asian women were taken very seriously by Macedonians and Greeks, although Roxane’s son fared better than Barsine’s. The Macedonians allowed neither of Alexander’s sons to reign in any real sense, primarily because the generals wanted power, and ultimately the title, for themselves. Alexander IV and Heracles were the sons of captives, of the conquered Asians (Curt. 10. 6. 13–14)... A number of factors contributed to the failure of Heracles’ candidacy in relation to the two other heirs: Alexander had not married Barsine...”. Az idegen nőkkel szembeni makedón ellenszenvről lásd: BAYNHAM, 1998a, 154; BAYNHAM, 1998b, 151; CARNEY, 2000b, 103, 149; O’NEIL, 2002, 159–177; CARNEY, 2003, 230, 250: „After Alexander’s death, although both Roxane and Barsine were the mother of potential heirs to the throne, neither was able to turn that status into a power base by becoming, as Olympias had, an advocate for her son’s succession. The prejudice of the Macedonian elite against Asians was too great.”

⁵⁵⁵ ERRINGTON, 1970, 74; BRUNT, 1975, 31; ERRINGTON, 1990, 142; DEMPSIE, 1991, 141; HECKEL, 1992, 188; LANDUCCI GATTINONI, 2010, 118.

⁵⁵⁶ Alexandros nem vette feleségül Barsinét, így a kapcsolatból született gyermek valóban illegitimnek tekinthető lásd: ERRINGTON, 1990, 142; CARNEY, 1996, 580: „A number of factors contributed to the failure of Heracles’ candidacy in relation to the two other heirs: Alexander had not married Barsine...”. CARNEY, 2000b, 103; BOSWORTH, 2002b, 30: „There remained Alexander’s surviving son, Heracles, but he was not regarded as a legitimate heir, given that his mother, Barsine, was never more than a royal concubine.” Szkeptikusabb nézőpontot képvisel: O’NEIL 2002, 171: „Like his mother, Herakles does not seem to have had his status officially recognised by Alexander. But since the boy was given a Macedonian dynastic name, Alexander would

félperzsa származása⁵⁵⁷ és támogatottságának hiánya miatt. Fizikai jelenlétének hiánya is közrejátszott mindebben, hiszen Alexandros halálakor Babylóntól távol, Pergamonban tartózkodott, ami teljességgel indokolja, hogy a makedónok miért feledkeztek meg róla.⁵⁵⁸ Látható tehát, hogy Barsiné, a makedón királyi nőkhöz hasonlóan, egy pillanatig sem tudott előnyt kovácsolni Alexandros halálából. Ő és gyermeke csupán bábok voltak a politikai szálakat irányító diadochosok kezében.⁵⁵⁹ Héraklés jelenléte, minél inkább közeledett a nagykorúsághoz, annál kínosabbá, sőt fenyegetőbbé vált, így egy pillanatig sem volt kérdéses likvidálása.⁵⁶⁰

3.4. Barsiné Curtius Rufus munkájában

Curtius Rufus a harmadik könyvben beszámol Barsiné fogságba eséséről⁵⁶¹, de – Diodóroshoz hasonlóan – nem említi részletesen Alexandros és Barsiné kapcsolatát, sem pedig a kapcsolatból született gyermeket. Mindezek ellenére biztosak lehetünk abban, hogy mind a két szerző tudott az uralkodó és a nő közelebbi kapcsolatáról, hiszen Diodóros későbbi könyveiben, Curtius Rufus pedig a tizedik könyvben említi Héraklés létezését. A hallgatás okát többféleképpen magyarázhatjuk. Elképzelhető, hogy a két szerző azért nem beszél a megfelelő helyen a kapcsolat létrejöttéről, mert forrásukban sem találtak erre vonatkozó információt.⁵⁶² Bár ez voltaképpen helytálló lehet, más megoldást is kereshetünk. Lehetséges, hogy a két szerző csupán akkor említette Barsinét, illetőleg Héraklést, amikor az a narratíva szempontjából fontossá és lényegessé vált: Curtius Rufus a trónutódlás körüli vitákban, Diodóros pedig jóval később, IV. Alexandros halálát követően. Heckel helyesen vette észre Curtius Rufus hallgatásának szándékosságát. Ha áttekintjük narratív technikáját, valóban arra a következtetésre juthatunk, hogy szándékosan és tudatosan hagyta figyelmen kívül a forrásában olvasható információt Alexandros és Barsiné kapcsolatáról. Amennyiben ugyanis a

seem to have taken some notice of him, and we have no evidence for an official repudiation of Herakles by Alexander.”

⁵⁵⁷ Curt. 10.6.13; 10.7.2. ERRINGTON, 1970, 49–77; CARNEY, 1996, 579; CARNEY, 2000b, 149; CARNEY, 2003, 250: „After Alexander’s death, although both Roxane and Barsine were the mother of potential heirs to the throne, neither was able to turn that status into a power base by becoming, as Olympias had, an advocate for her son’s succession. The prejudice of the Macedonian elite against Asians was too great.” Hasonló nézetet van: O’NEIL, 2002, 159. McKechnie kimutatta, hogy Curtius Rufus adatát nem igazolja más forrás. Iustinus hasonló megállapítást közöl ugyan, a makedónok ellenérzését azonban Meleagros szájába adja. McKechnie végső soron mégis arra a következtetésre jut, hogy a makedónok ellenkezése voltaképpen nem lehetetlen, az erre vonatkozó adataink azonban szegényesek, vö. MCKECHNIE, 1999, 53.

⁵⁵⁸ BRUNT, 1975, 33; DEMPSIE, 1991, 180; CARNEY, 1996, 580; CARNEY, 2000b, 149.

⁵⁵⁹ CARNEY, 2003, 250.

⁵⁶⁰ CARNEY, 2000b, 150–151.

⁵⁶¹ Curt. 3.13.14.

⁵⁶² BRUNT, 1975, 30.

megfelelő helyen, azaz a harmadik könyvben beszámolt volna a kapcsolatról és Héraklés létezéséről, teljességgel érvénytelenítette volna a korábbi jelenetekben olyannyira hangsúlyozott, a perzsa nőkkel szemben önmegtartóztató és nagylelkű Alexandros-ábrázolást.⁵⁶³

3.5. III. Dareios lányának neve: Barsiné vagy Stateira, Barsiné és Stateira

Most azonban térjünk át a nőalak elnevezését és azonosítását illető további bizonytalanságra. Arrhianos a susai menyegző elbeszélésekor forrásként Aristobulosra hivatkozva megjegyzi, hogy Alexandros Barsinét, III. Dareios legidősebb lányát, valamint Parysatist, III. Artaxerxés Óchos legfiatalabb lányát vette feleségül. A továbbiakban listát közöl az egybekeltekről, megemlítve, hogy az uralkodó Nearchoshoz Barsiné és Mentór lányát adta hozzá.⁵⁶⁴ A beszámolóban csupán az első állítást tulajdoníthatjuk teljes bizonyossággal Aristobulosnak, ugyanis Arrhianos egyedül itt említi forrását név szerint. A házasságkötésre vonatkozó további adatok eredete így kérdésessé válik. Származhatnak Aristobulostól, meg nem nevezve Ptolemaiosztól, vagy esetlegesen egy teljesen különböző, harmadik, anonim forrástól.

A szövegrész a többi szerzővel való összevetés után mutatkozik igazán problematikusnak. Arrhianossal ellentétben Curtius Rufus⁵⁶⁵, Diodóros⁵⁶⁶, Iustinus⁵⁶⁷ és Plutarchos⁵⁶⁸ is Stateirának nevezi III. Dareios lányát. Mint a fentiekben láttuk, említenek ugyanakkor egy bizonyos Barsinét, Artabazos lányát, Mentór és Memnón özvegyét. A fentiek alapján tehát két Barsinéről tudunk. Egyikük Artabazos lánya, Alexandros ágyasa, illetőleg a kapcsolatból született gyermek, Héraklés anyja. A másik pedig III. Dareios lánya, akit Susában Alexandros feleségül vett, és akit Arrhianoson kívül minden más forrás Stateirának nevez.

Ezen ellentmondás feloldására természetesen születtek megoldási javaslatok. Egyesek úgy vélték, hogy az eltérés oka tévedés vagy elírás, így Arrhianos Aristobulosra visszanyúló információját nem szabad komolyan vennünk, és a Barsiné névalak helyett eredetileg Stateira

⁵⁶³ HECKEL, 1994, 72; HECKEL–YARDLEY, 1997, 142: „Curtius does not mention Alexander’s relationship with Barsine (although he knows of the existence of their son, 10.6.11; cf. Justin 13.2.7), presumably because he has just spoken at length about Alexander’s sexual restraint with respect to the Persian queen and her daughters (3.12.20–3; we should not follow Brunt, 24, in assuming that the story does not come from Cleitarchus).”

⁵⁶⁴ Arr. An. 7.4.4–8.

⁵⁶⁵ Curt. 4.5.1.

⁵⁶⁶ Diod. 17.107.6.

⁵⁶⁷ Iust. 12.10.9–10.

⁵⁶⁸ Plut. Alex. 70.3; 77.6; Plut. Mor. 338d.

szerepelhetett.⁵⁶⁹ E nézőpont alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le: vagy Aristobulos tévedett, vagy Arrhianos követett el hibát, amikor Aristobulos adatát felhasználta. Annak lehetőségével is számolhatunk azonban, hogy mind Aristobulos, mind pedig Arrhianos helyesen közölte a nőalak nevét, és talán Arrhianos szövegének másolásakor történéhetett tévesztés.

Mások úgy vélték, hogy Dareios lányának valójában két neve volt, vagyis Stateira és Barsiné. A társadalmi hagyományokat szem előtt tartva így a többszörös névhasználat, vagy a névváltoztatás szokása⁵⁷⁰ állhatna a félreértésnek tekintett leírás hátterében. Véleményem szerint ugyanis eldönthetetlen, hogy a nőalaknak kezdettől fogva két neve volt-e, vagy csupán később, kommemoratív jelleggel történt a névcseré, akár III. Dareios felesége, Stateira iránti tiszteletből, akár a legitimációs igény megerősítése miatt. Az a lehetőség sem zárható ki, hogy csupán az Alexandrosszal kötött házasság pillanatában következett be a névváltoztatás.⁵⁷¹ Eszerint minden forrás helyesen említette, csak más-más néven nevezte III. Dareios lányát.

Az előbb említett két megoldás egyike sem vethető el teljes bizonyossággal, de egy harmadik lehetőséggel is számolhatunk. Plutarchos leírása (minthogy a lehető legtöbb információt közli Barsinéről) magyarázatot adhat az ellentmondásra. A szerző csak egyetlen, az utolsó félmondat kapcsán nevezi néven Aristobulost, amikor beszámol arról, miszerint Parmeniön megpróbálta rábeszélni Alexandrost, hogy kösse magához ezt az előkelő származású, szép nőt.⁵⁷² Amennyiben Plutarchos a Barsinére vonatkozó többi információt is kizárólagosan Aristobulostól kölcsönözte, akkor minden bizonnyal már az epizód elején megemlítette volna forrását, nem pedig a jelenet legvégén. Mindez sokkal inkább arra utalhat, hogy eddigi, néven nem nevezett forrását egy másik szerzőtől, Aristobulostól származó adattal egészítette ki. Plutarchos így a Barsinére vonatkozó információk megörökítéskor forrást válthatott, amit jelzett is azzal, hogy név szerint említette Aristobulost.

⁵⁶⁹ BERVE, 1926, 363–364; O'NEIL, 2002, 168, 46. láb; HECKEL, 2006, 341, 695. láb.

⁵⁷⁰ A névváltoztatás szokásáról a makedón társadalomban, vö. MACURDY, 1932, 23–24; SCHACHERMEYR, 1970, 22; HECKEL, 1981c, 79–86; POMEROY, 1984, 9–10; CARNEY, 1991, 154–172, de különösen 160: „*In the case of both name changing of wives and commemorative names for daughters, the effect was to give these royal women semipublic status...In both situations the woman's name was also a reflection of the actions or status of her male relatives.*” CARNEY, 2000b, 32–34, 63, 266. láb, 134–138. Vö. még: OGDEN, 1999, *passim*. A névváltoztatás szokásáról az Achaimenida-dinasztiánál, vö. BROSIUS, 1996, 77, 184–186.

⁵⁷¹ A kettős elnevezésről, vö. TARN, 1948, 334–335; HAMILTON, 1969, 195; BRUNT, 1975, 26, 1. láb; SCHACHERMEYR, 1970, 22; BROSIUS, 1996, 185; HECKEL, 2006, 341, 695. láb: „*According to Aristobulus, FGrH 139 F52 = A 7. 4. 4, this was the name of Darius III's elder daughter, whom other sources call Stateira; it is accepted by several scholars (cf. recently Brosius 77), who have seen in the alleged name change an honoring of Darius' wife or a bid to establish legitimacy...*”

⁵⁷² Plut. Alex. 21.9: πεπαιδευμένη δὲ παιδείαν Ἑλληνικὴν, <καὶ τὸ κάλλος> **** καὶ τὸν τρόπον ἐπιεικῆς οὔσα, καὶ πατρὸς Ἀρταβάζου γεγονότος ἐκ βασιλέως θυγατρὸς, ἐγνώσθη, Παρμενίωνος προτρεψαμένου τὸν Ἀλέξανδρον, ὡς φησιν Ἀριστοβούλος, (FGrH 139 F 11) καλῆς καὶ γενναίας [καὶ τὸ κάλλος] ἄψασθαι γυναικός.

Amennyiben tehát a fenti gondolatmenetet elfogadjuk, akkor csupán az utolsó félmondat forrását tudjuk azonosítani teljes bizonyossággal, a többi adat eredete kérdéses marad. Tarn nézetét osztva elképzelhetőnek tartható, hogy Plutarchos beszámolójában félreérthette az információkat⁵⁷³, mivel minden bizonnyal összekevert két történetet Parmeniön már említett tanácsának elbeszélésekor. Diodóros beszámol ugyanis arról, hogy Antipatros és Parmeniön tanácsot adtak Alexandrosnak Makedóniából való elindulása előtt, hogy házasodjon meg azért, ha valami történne vele Ázsiában, legyen legitim utód.⁵⁷⁴ Ez ugyan önmagában még nem lenne elegendő bizonyíték ahhoz, hogy Plutarchos leírását tévedésnek tekintsük, de az Alexandros és Dareios levelezését megörökítő történet ugyancsak alátámaszthatja feltevésünket. A jelenetből megtudjuk, hogy a perzsa uralkodó makedón fogságban lévő lányát, Stateirát ígéri Alexandrosnak. Parmeniön az ajánlat elfogadására buzdítja a makedón uralkodót, aki viszont – mint oly sok más esetben – ezúttal is elutasítja a tanácsot, mondván: ha Parmeniön lenne, ő is elfogadná azt, de mivel Alexandros, így nem teszi.⁵⁷⁵ Plutarchos ténylegesen összekeverhette a történeteket, hiszen ő III. Dareios lányát Stateiraként ismerte, így az Aristobulosnál olvasható, a perzsa nagykirály lányára (Aristobulosnál tehát Barsinére) vonatkozó megjegyzéseket tévesen Artabazos lányára vonatkoztathatta. Parmeniön mindkét történetben mint elutasított tanácsadó szerepel, így valóban elképzelhető, hogy Plutarchos egyszerűen összemosta a különböző forrásokban ismert leírásokat. A férfi tanácsa – ahogy azt Plutarchosnál olvashatjuk – ugyancsak gyanút kelt, hiszen legitim utódra lett volna szükség⁵⁷⁶, így a Barsinével kezdett viszony támogatása még a politikai előnyök ellenére is teljességgel értelmetlennek tűnne. Mindezt még inkább alátámasztja Diodóros már említett beszámolója Antipatros és Parmeniön javaslatáról.

⁵⁷³ TARN, 1948, 335–336: „... but Plutarch (or his source), who only knew Darius' daughter as Stateira, took Aristobulus' Barsine, herself a captive, to mean Barsine the captive of Damascus and reproduced what he said accordingly, though it is most improbable that Ἀριστοβούλος was the word Aristobulus used... For shortly after Issus Darius wrote to Alexander offering, as the price of peace, Asia west of the Euphrates and the hand of his daughter, and Parmenion said that were he Alexander he would accept; and Alexander, though he refused Parmenion's advice and Darius' offer, qualified his refusal of the daughter by saying, in his reply to Darius, that if he wanted to marry her he would do so without Darius' leave, as indeed he did; all this confirms Aristobulus' story.” Hasonló nézeten van: PEARSON, 1960, 159. Tarn nézete ellen van: BRUNT, 1975, 28–29: „On Tarn's later view Aristobulus, who knew the truth and would not lie, said that Parmenio urged Alexander to marry the daughter of Darius captured in the Persian camp at Issus, and Alexander refused, but Plutarch understood him to mean that Parmenio urged that Alexander should 'touch' a different woman, captured in a different place, and that Alexander agreed. On his earlier view the truth was the same, but Aristobulus made the mistake later imputed to Plutarch.”

⁵⁷⁴ Diod. 17.16.2. Antipatros és Parmeniön tanácsának okairól lásd: BAYNHAM, 1998a, 148–155; BAYNHAM, 1998b, 141–152; CARNEY, 2000b, 97–100.

⁵⁷⁵ Diod. 17.54.1–5; Curt. 4.11.10–15; Arr. An. 2.25.1–3; Plut. Alex. 29.7–8.

⁵⁷⁶ TARN, 1948, 336–337. Hasonló véleményen van: PEARSON, 1960, 159; HAMILTON, 1969, 55; GREEN, 1991, 539, 5. láb: „It is possible (see Arrian 7. 4. 4) that there was a confusion of identity here, and that 'Barsine' was also the name of Darius' elder daughter – in which case Parmenio would have good dynastic reason for urging the alliance.”

A fentieket látva megállapíthatjuk, hogy Plutarchos beszámolójában – éppen úgy, mint korábban Arrhianos esetében – egyetlen mondat származik bizonyíthatóan Aristobulostól. Plutarchos egyszerűen félreérthette Aristobulosnak Dareios lányára, Barsinére vonatkozó megjegyzését, így a valamely más forrásra vagy forrásokra visszavezethető információ után – amely Barsinét, mint Artabazos lányát, s Alexandros ágyasát mutatta be – illesztette közlését, úgy vélve, hogy a két nő valójában azonos.

A következőkkel számolhatunk arra vonatkozóan, hogy Aristobulos közölt-e információkat Barsinéről. Első eshetőség, hogy Aristobulos tudott és írt arról a Barsinéről is, aki Alexandros ágyasa volt, az említett leírás azonban nem maradt ránk, mivel a későbbi források figyelmen kívül hagyták azt, vagy valamely más forrás beszámolóját követték a jelenet kapcsán, s így Arrhianosnak köszönhetően Aristobulosnak csupán a másik Barsinéről, azaz III. Dareios lányáról szóló megjegyzését ismerjük.⁵⁷⁷ Annak lehetőségét, hogy Aristobulos írt a nőalokról, nem zárhatjuk ki. A fennmaradt fragmentumok alapján azonban valószínű, hogy Aristobulos nem számolt be a köztük lévő viszonyról, csupán a nő származását, valamint fogságba esését mutathatta be tényszerűen. Ebben az esetben magyarázatot kapnánk arra a kérdésre is, miért nem maradt ránk Aristobulosnak Artabazos lányára vonatkozó beszámolója. E változat ugyanis kevésbé lehetett érdekes azon forrásokkal való összevetésben, amelyek megőrkítették a kapcsolatot. Teljességgel érthető lenne tehát, ha a későbbi szerzők az utóbbi verziókat követték és emelték volna át munkáikba. A fenti gondolatmenet csupán a valószínűségeen alapszik, ugyanakkor logikusnak tűnhet.

A második lehetőség, hogy Aristobulos nem írt Alexandros és Barsiné viszonyáról, valamint gyermekükről: vagy azért, mert mindezt csupán fikciónak vélte, tehát Barsiné, sokkal inkább pedig Héraklés létezését kétségbe vonta – ez a feltételezés tűnik a legvalószínűtlenebbnek –, vagy azért nem ejt szót erről a történetről, mert magát a kapcsolatot tartotta *legomenának*, így megőrkítésre méltatlannak. E vélekedés ugyancsak valószínűtlen, hiszen a fennmaradt fragmentumok alapján úgy látjuk, hogy Aristobulos előszeretettel írt Alexandros magánéletéről, jelleméről.⁵⁷⁸ A feltevést kizárja az a tény is, hogy egyetlen ránk maradt leírás sem vonja kétségbe Barsiné, valamint Héraklés létezését. Annak ellenére, hogy

⁵⁷⁷ PEARSON, 1960, 159–160: „But if he (Aristobulus) said something about the relations between Alexander and a Persian lady called Barsine (whether a daughter of Darius or not), the presumption is that he cleared up the mystery of “Heracles, son of Barsine,” the boy whom Antigonos put forward as a pretender to the throne of Macedonia in an attempt to unseat Cassander; we cannot be sure that Aristobulus was loyal to the memory of Cassander; but if he was, he would have to show that this boy was an impostor or at best an unacknowledged son of Alexander.”

⁵⁷⁸ PEARSON, 1960, 186; BRUNT, 1975, 30.

a ránk maradt beszámolók forrásait nem tudjuk egyértelműen meghatározni, indokolatlannak tűnik Barsiné és Héraklés létezését csupán fikciónak tekinteni.⁵⁷⁹

A harmadik lehetőség pedig az, hogy Aristobulos tudott Alexandros és Barsiné viszonyáról, esetlegesen születendő gyermekükről is, de talán éppen Kassandros miatt mellőzte az erről szóló információk közvetítését⁵⁸⁰, vagy – ami valószínűbb – szándékosan és tudatosan összemosta a két nőalakot. Így III. Dareios lányát, Stateirát a többi forrással szemben Barsinének nevezte, és nem szólt Artabazos lányáról, a tényleges Barsinéről, sem pedig annak gyermekéről, Héraklésről. Amennyiben viszont Aristobulos más néven említette a nőt, mint a többi forrás, annak nyilvánvalóan oka kellett legyen. A kérdés csupán az, miért kellett elhallgatni Alexandros és Barsiné viszonyát, másként megfogalmazva, mi indokolja vagy indokolhatta Aristobulos módosítását.

A változtatás oka lehetne, hogy Aristobulos – éppen úgy, mint Diodóros, vagy sokkal inkább Diodóros forrása – azért nem beszél a kronológiailag megfelelő helyen a kapcsolatáról, valamint a gyermekről, mivel szem előtt tartja Barsiné, illetve Héraklés származását és státuszát. E szempontokat figyelembe véve világossá válik, miért nem tettek említést az Alexandros pályáját taglaló művekben a gyermekről, alakja ugyanis csupán jóval később vált meghatározóvá.

A második, jóval meggyőzőbb megoldási javaslatához Curtius Rufus írói szándékát, történetvezetését kell segítségül hívnunk. Mint már említettem, a szerző harmadik könyvében szándékosan hallgat az uralkodó és Barsiné kapcsolatáról, nehogy a korábban (3.12.18–21) olyannyira hangsúlyozott önmegtartóztató Alexandros-képet semmissé tegye. Felmerül a kérdés: nem lehetséges-e, hogy Aristobulos változtatásainak hátterében is hasonló megfontolások rejlenek? Arrhianos a *prooimion*ban néven nevezi az általa elsődlegesen követett és egyben legmegbízhatóbbnak ítélt forrásait, Ptolemaioszt és Aristobuloszt. A két, Alexandros körébe tartozó szerzőről tudjuk, hogy elsődleges szerepük lehetett egy kedvező, apologetikus Alexandros-kép kialakításában. Nem meglepő (már amennyire a fennmaradt fragmentumokból megítélhetjük), hogy Aristobulos kedvező színben igyekszik feltüntetni Alexandrost, így a makedón uralkodó hibáit vagy tévedéseit igen gyakran megszépíti,

⁵⁷⁹ BRUNT, 1975, 34; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 181: „*Tarn ii. 330ff., with apologetic intent, argues that Heracles was an impostor who surfaced sometime after Alexander’s death: but Alexander did have a liaison with Barsine (Plut. Alex. 21. 3), and D. S. 20. 20. 1 and 28. 1, probably following the reliable source Hieronymus, firmly identifies Heracles as Alexander’s son (cf. Brunt [1975]).*”

⁵⁸⁰ PEARSON, 1960, 159–160.

elhallgatja, vagy éppen elkendőzi azzal, hogy mást tesz felelőssé értük.⁵⁸¹ Aristobulos változtatása, vagyis a két nőalak nevének felcserélése ezáltal teljességgel indokolható. E megoldással ugyanis ki tudta küszöbölni az Alexandros jó híren esett csorbát, amely egyáltalán nem állt összhangban a forrásokban oly sokat hangoztatott, a fogolynőkkel szemben megnyilvánuló uralkodói mértéktartással, *continentiával*, illetőleg *clementiával*. Aristobulos azzal, hogy Stateira nevét Barsinére módosítja, Alexandrost a foglyokkal szemben önmegtartóztató és *clemens* uralkodóként kívánta bemutatni. Arrhianos leírása még inkább okot adhat erre a feltevésre, hiszen a Rhóxané-jelenet elbeszélésekor megjegyzi, hogy az uralkodó, jóllehet szerelmes volt a nőbe, mégsem közeledett hozzá a házasságkötés előtt.⁵⁸² Arrhianos így, a többi szerzőhöz hasonlóan, ugyancsak hangsúlyozza Alexandros mértékletességét és önmegtartóztatását a fogolynőkkel szemben, különös tekintettel Dareios nőrokonaira.⁵⁸³ Egyértelmű tehát, hogy Arrhianos valamelyik forrása – talán éppen Aristobulos – fontosnak tartotta Alexandros uralkodói erényeinek hangsúlyozását.

A Barsiné-történetet érintő változtatás egyáltalán nem lenne egyedülálló az Alexandros tetteit megörökítő művekben: gondoljunk elsősorban III. Dareios felesége, Stateira halálát taglaló beszámolókra. Mint a korábbi fejezetben láthattuk, a perzsa nagykirály felesége egyes források leírása szerint több mint egy évvel fogságba esése után hal meg, minden bizonnyal gyermekszülésben. Éppen ezért némelyik szerző megváltoztatja a történetet. Diodóros egyáltalán nem beszél a halál okáról⁵⁸⁴, Curtius Rufus pedig a bánat és az út fáradalmainak tulajdonítja Stateira halálát (*itineris continui labore animique aegritudine fatigata*⁵⁸⁵). Plutarchos szintén észreveszi az ellentmondást, így a haláleset elbeszélését a narratíva korábbi részére helyezi.⁵⁸⁶ Ezzel a megoldással a nő halálát egy korábbi időpontra datálja, elosztatva annak gyanúját, hogy a perzsa nőt más férfi is érintette férjén kívül. A változtatás oka nyilvánvaló: a mértékletes uralkodóképre még csak árnyék se vetülhessen. Mindez még

⁵⁸¹ A teljesség igénye nélkül lásd: PEARSON, 1960, 150–187; HAMILTON, 1973, 16: „*The ‘apologetic’ nature of some of the ‘fragments’ – like Callisthenes, he was termed a ‘flatterer’ – suggest that he wrote to defend Alexander’s memory from his detractors. Cleitus, he maintained, was entirely to blame for the brawl that led to his death, and Philotas and Callisthenes were guilty of plotting against the king. He denied that Alexander was a heavy drinker and appears to have sought to refuse the view that towards the end of his life he became a prey to excessive superstition.*” Ugyanebben az értelemben lásd: BRUNT, 1975, 23; BOSWORTH, 1980a, 28–32; PEDECH, 1984, 331–405, különösen 404: „*Aristobule a d’abord écrit en réaction contre ses devanciers. La familiarité dans laquelle il avait vécu avec Alexandre l’a conduit à défendre sa mémoire et à excuser ses vices et ses crimes ; mais cette même familiarité lui a interdit de le présenter comme un demi-dieu.*”

⁵⁸² Arr. An. 4.19.4–6. Vö. még: Arr. An. 4.20.1–20; 2. 12. 3–8. Arrhianos a jelenet elbeszélésekor megnevezi forrásait, Ptolemaioszt és Aristobulost (2.12.3–6), majd említ egy másik hagyományt, amely elbeszéli Alexandros és Héphaistiön III. Dareios nőrokonainál tett látogatását (2.12.6–8).

⁵⁸³ BOSWORTH, 1995, 130–133.

⁵⁸⁴ Diod. 17.54.7.

⁵⁸⁵ Curt. 4.10.19.

⁵⁸⁶ Plut. Alex. 30.1.

inkább alátámaszthatja koncepciókat, hiszen a módosítás háttérében itt is ugyanazon okokat sejthetjük, mint amelyeket a Barsiné-történet kapcsán megfogalmaztunk.

3.6. Konklúzió

A fentiek alapján nem túlzás azt állítani, hogy a források jóval több információt szolgáltatnak Barsiné életéről és sorsáról a III. Alexandrosszal való megismerkedése előtti és utáni időkről, mint magáról a kapcsolat időtartama alatt történt eseményekről. Alexandros és Barsiné kapcsolata vélhetően nem sokkal a nő fogságba esése után kezdődött, közös gyermekük pedig – Diodóros adatát hitelesnek elfogadva – Kr. e. 327 körül születhetett.

Egyes kutatók Barsinét Plutarchos leírása alapján Alexandros feleségének tekintik, amit azonban – a forrás szóhasználata, illetve a jelenet kontextusa alapján – biztosan hibásnak tekinthetünk. Barsiné nem volt ugyan Alexandros törvényes felesége, ágyasstátusza azonban a legkevésbé sem lehetett sértő rá és családjára nézve. Az uralkodó Rhóxanéval kötött házassága nyilván változtatott a kapcsolat megítélésén, így minden bizonnyal sértette Artabazos érzéseit. Az apa megértette és elfogadta helyzetét, így a bölcsebb visszavonulást választotta. Carney nézetét elfogadva úgy vélem, hogy Barsiné helyzetén aligha változtatott az uralkodó Rhóxanéval kötött házassága, hiszen a fennmaradt források egyértelműen igazolják, hogy a susai menyegző alkalmával még mindig kitüntetésnek és rangnak számított a nő testvéreivel vagy lányával való házasságkötés.

Két forrás, Curtius Rufus és Iustinus is beszámol arról, hogy Héraklés neve szóba került a trónutódlás körüli vitákban. Leírásuk különbözik ugyan a javaslattevő személyét illetően, mégsem vonhatjuk kétségbe a közölt információ valóságát. Nearchos felvetése azonban elutasításra talál a gyermek illegitim státusza, félperzsa származása, és fizikai jelenlétének hiánya miatt. Héraklés neve jóval később, Kr. e. 309 táján kerül ismételt szóba, amikor a törvényes és legitim uralkodók, így III. Philippos Arrhidaios és IV. Alexandros már nem élnek.

Az Arrhianos és Plutarchos beszámolójában szereplő névalakokat (Barsiné vagy Stateira, Barsiné és Stateira) érintő következtelenséget tekinthetjük forráskezelési hibának, így Aristobulos vagy akár Arrhianos tévedésének, esetlegesen pedig másolási tévesztésnek. Nőalakunknak feltehetően két neve volt, vagyis egyszerre Barsiné és Stateira. Ebben a megközelítésben a források nem hibáztak, csupán más-más néven nevezték Alexandros hitvesét. A már említett két megoldás teljességgel elfogadható és tartható, de egy harmadik lehetőséggel is számolhatunk: Aristobulos változtatása – már amennyire a fennmaradt

fragmentumok alapján megítélhetjük – tudatos lehetett. A szerző egyszerű névváltoztatással – Stateira helyett Barsiné – a kapcsolatot meg nem történtté tehetette, így a fikció mezejére számúzhette hallgatásával. Curtius Rufus narratívájában sem találunk Alexandros és Barsiné kapcsolatára vonatkozó információt a harmadik könyvben, jóllehet biztosan tudott róla, hiszen a trónutódlás körüli vitákban említi közös gyermeküket, Héraklést. Tette mindezt abból a célból, hogy az Alexandros-hagyományban szüntelenül hangsúlyozott, olyannyira *clemens* és a fogolynőkkel szemben mértékletes Alexandros képe tovább ragyoghasson.

4. Alexandros találkozása Hystaspés hitvesével

Hystaspés hitveséről Curtius Rufus⁵⁸⁷ beszámolóján kívül semelyik más ránk maradt forrás sem tudósít. Ha egy epizód csupán egyetlen szerző leírásában szerepel, önkéntelenül is felvetődhet az a kérdés, miért csak egy forrás tartotta a jelenetet megörökítésre méltónak, illetve a többi forrás miért nem említette azt. Másként megfogalmazva, milyen írói szándék állhat a történet szerepeltetésének, vagy éppen mellőzésének háttérében? A jelenet egyediségéből fakad egy további kérdés is: vajon lehet-e történeti realitást kimutatni a jelenet háttérében, vagy mindezt csupán fikciónak kell tekintenünk? A kérdés megválaszolása előtt elsőként a szereplők kilétére és származására, valamint társadalmi háttérére vonatkozó információkat kell megvizsgálnunk, hiszen ez teszi lehetővé annak megállapítását, hogy rendelkezhet-e a történet valós történeti alappal. Mindemellett a forráshasználat problémáját is tisztázni kell, még akkor is, ha Curtius Rufus nem említi, melyik korábbi szerző(k)től vette akár közvetetten, akár közvetlenül anyagát. Elképzelhetőnek tartható ugyanis, hogy a történet valamely elsődleges, néven nem nevezett szerzőtől származhat, akit azonban a többi történetíró valamilyen sajátos megfontolásból nem használt fel munkájában.

4.1. Hystaspés feleségének genealógiája

Abból kiindulva, hogy Curtius Rufus leírása szerint Hystaspés hitvese egy korábbi perzsa uralkodó, III. Artaxerxés Óchos unokája⁵⁸⁸, a témával foglalkozó kutatók elsősorban a néven nem nevezett nő apjának, III. Artaxerxés fiának azonosításával kísérleteztek. Berve⁵⁸⁹ úgy vélte, hogy az Arrhianos beszámolójából ismert Bisthanés lehet az apa. Ez a Bisthanés volt az, aki arról informálta Alexandrost, hogy III. Dareios már elhagyta Ekbatánát.⁵⁹⁰ Arrhianos ezen

⁵⁸⁷ Curt. 6.2.5–8: *Igitur cum tempestivis conviviis dies pariter noctesque consumeret, satietatem epularum ludis interpellabat, non contentus artificum, quos e Graecia exciverat, turba: quippe captivae iubebantur suo ritu canere inconditum et abhorrens peregrinis auribus carmen. Inter quas unam rex ipse conspexit maestriorem quam ceteras et producentibus eam verecunde reluctantem. Excellens erat forma, et formam pudor honestabat: deiectis in terram oculis et, quantum licebat, ore velato suspicionem praebuit regi nobiliorem esse, quam ut inter convivales ludos deberet ostendi. Ergo interrogata quaenam esset, neptim se Ochi, qui nuper regnasset in Persis, filio eius genitam esse respondit, uxorem Hystaspis fuisse. Propinquus hic Darei fuerat, magni et ipse exercitus praetor. Adhuc in animo regis tenues reliquiae pristini moris haerebant. Itaque fortunam regia stirpe genitae et tam celebre nomen [neptem] Ochi reveritus, non dimitti modo captivam, sed etiam restitui ei suas opes iussit, virum quoque requiri, ut reperto coniugem redderet.*

⁵⁸⁸ Curt. 6.2.7.

⁵⁸⁹ BERVE, 1926, 378 (763): „war mit der Tochter des Bisthanes (nr. 215), einer Enkelin des Artaxerxes Ochos, vermählt und bekleidete unter Dareios III.”

⁵⁹⁰ Arr. An. 3.19.4–5: ὡς δὲ ἀπεῖχεν Ἐκβατάνων ὄσον τριῶν ἡμερῶν ὁδόν, ἐνταῦθα ἀπὴντα αὐτῷ Βισθάνης ὁ Ὠχοῦ παῖς τοῦ πρὸ Δαρείου βασιλεύσαντος Περσῶν· καὶ οὗτος ἀπήγγειλεν, ὅτι Δαρεῖος ἐς πέμπτην ἡμέραν εἶη

leírását – érthető okokból – Diodóros beszámolójával⁵⁹¹ vetették össze, aki szerint Bagóas Óchos minden fiúgyermekét megölte, csupán Arsést hagyta életben, aki így apját váltotta a trónon. A kutatók korán felfigyeltek a Diodóros és Arrhianos leírása között felfedezhető ellentmondásra. Nöldeke⁵⁹² úgy vélte, hogy Diodóros hibázott, vagyis Bagóas mézszárlása nem lehetett teljes. Bosworth egyik tanulmányában⁵⁹³ elfogadta ugyan Nöldeke hipotézisét, vagyis azt, hogy Diodóros tévedett; de számolt azzal a lehetőséggel is, hogy a hiba oka Arrhianos vagy valamelyik forrása lehetett, akik tévesen Bisthanést az Achaimenida-házzal rokonították. Bosworth⁵⁹⁴ Arrhianoshoz írt kommentárjában ismételten visszatért Nöldeke felvetéséhez, és azzal egészítette ki korábbi érvelését, hogy Diodóros kétszeresen is tévedett. Egyszer akkor, amikor azt állítja, hogy Arsés volt az egyetlen túlélő⁵⁹⁵, másodszor pedig akkor, amikor arról tudósít, hogy Óchos családja kihalt Arsés megölésével⁵⁹⁶. Bosworth mindezek után Arrhianos leírását⁵⁹⁷ Curtius Rufus egy olyan, a témát érintő beszámolójával⁵⁹⁸ vetette össze, amelyben szerzőnk leírja: Alexandros tudomást szerzett arról, hogy Dareios elhagyta Ekbatánát, a hír hozóját azonban (Arrhianosnál tehát Bisthanést) nem említi név szerint. Arrhianos és Curtius Rufus megfelelő szövegének összevetése után Bosworth megállapítja, hogy Bisthanés neve nem fordul elő sem más kontextusban, sem pedig más forrásban, ezért arra a következtetésre jut, hogy semmi nem támasztja alá az Arrhianos által adott genealógiát. A kérdés megoldását így abban látja, hogy Bisthanés egy királyi ágyas fia lehetett⁵⁹⁹, ezzel a javaslattal pedig

πεφευγώς ἔχων τὰ τε χρήματα <τὰ> ἐκ Μήδων ἐς ἑπτακισχίλια τάλαντα καὶ στρατιὰν ἰππέας μὲν ἐς τρισχιλίου, πεζοὺς δὲ ἐς ἑξακισχιλίου.

⁵⁹¹ Diod. 17.5.3–4: Φιλίππου γὰρ ἔτι βασιλεύοντος ἤρχε τῶν Περσῶν Ὀχος καὶ προσεφέρετο τοῖς ὑποτεταγμένοις ὡμῶς καὶ βιαίως, μισουμένου δὲ αὐτοῦ διὰ τὴν χαλεπότητα τῶν τρόπων Βαγώας ὁ χίλιάρχος, εὐνοῦχος μὲν ὢν τὴν ἔξιν, πονηρὸς δὲ καὶ πολεμικὸς τὴν φύσιν, ἀνεῖλε φαρμάκῳ τὸν Ὀχον διὰ τινος ἰατροῦ, τὸν δὲ νεώτατον τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως Ἀρσὴν εἰσήγαγεν εἰς τὴν βασιλείαν. ἀνεῖλε δὲ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ βασιλέως, ὄντας νέους παντελῶς, ὅπως μονωθεὶς ὁ νεανίσκος μᾶλλον ὑπήκοος αὐτῷ γένηται. τοῦ δὲ μειρακίου ταῖς γενομέναις παρανομίαις προσκόπτοντος καὶ φανεροῦ καθεστῶτος ὅτι τιμωρήσεται τὸν αὐθέντην τῶν ἀνομημάτων φθάσας αὐτοῦ τὰς ἐπιβουλὰς ὁ Βαγώας ἀνεῖλε τὸν Ἀρσὴν μετὰ τῶν τέκνων τρίτον ἔτος ἤδη βασιλεύοντα. ἐρήμου δ' ὄντος τοῦ βασιλέως οἴκου καὶ μηδενὸς ὄντος τοῦ κατὰ γένος διαδεχομένου τὴν ἀρχήν, προχειρισάμενος ἕνα τῶν φίλων Δαρεῖον ὄνομα τούτῳ συγκατεσκεύασε τὴν βασιλείαν. οὗτος δ' ἦν υἱὸς μὲν Ἀρσάνου τοῦ Ὀστίανου, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύσαντος.

⁵⁹² NÖLDEKE, 1887, 81, 1. láb: „Also hat Bagoas nicht »die Brüder« des Arsés sämtlich umgebracht und war das Königshaus nicht ausgestorben, wie Diod. 17, 5 sagt.”

⁵⁹³ BOSWORTH, 1976b, 132, 82. láb: „Diodorus may be mistaken and Bagoas' purge not exhaustive (so Th. Nöldeke, Aufsätze zur persischen Geschichte, 1887, 81, n. 1), but on the other hand Arrian or his source might be in error about Bisthanes' relationship to the Achaemenid house.”

⁵⁹⁴ BOSWORTH, 1980a, 335.

⁵⁹⁵ Diod. 17.5.4.

⁵⁹⁶ Diod. 17.5.5.

⁵⁹⁷ Arr. An. 3.19.4–5.

⁵⁹⁸ Curt. 5.13.1: Alexander, audito Darium movisse ab Ecbatanis, omisso itinere, quod petebat, in Mediam, fugientem insequi perguit strenue. Tabas – oppidum est in Paratetacene ultima – pervenit: ibi transfugae nuntiant praecipiti fuga Bactra petere Dareum. Certiora deinde cognoscit ex Bagistane Babylonio, qui nondum vincitum regem, sed in periculo esse aut mortis aut vinculorum adfirmabat.

⁵⁹⁹ BOSWORTH, 1980a, 335: „He (Bisthanes) may have been the son of a royal concubine.”

elfogadható magyarázatot talál az Arrhianos és Diodóros beszámolója közötti eltérésre. Bosworth következtetése és eredménye tartható, az érvelését azonban egy ponton korrigálnunk kell: figyelmen kívül hagyta Strabón beszámolóját⁶⁰⁰, aki megerősíti Diodóros adatát, vagyis azt, hogy Arsés megölésével meghalt az utolsó egyenes ági utód. Bosworth fentebb vázolt nézőpontja így annyiban módosul, hogy Diodóros nem kettő, hanem csupán egy ponton tévedett, mégpedig akkor, amikor Bagóas mézszárlása után Arsést tekintette egyedüli túlélőnek.

Brosius tudni véli Hystaspés feleségének nevét, így a nőt Barsinének nevezi, az apját pedig Arsésszel azonosítja.⁶⁰¹ Heckel Brosius adatait megvizsgálva kimutatta tévedéseit. Érvelése szerint az első probléma a Barsiné névalak használatából adódik, ugyanis nem derül ki, melyik forrás(ok) alapján lehet azonosítani Óchos unokáját Barsinével.⁶⁰² A következő nehézség Brosius vélekedésével, hogy vélhetően Diodóros fentebb említett megjegyzéséből kiindulva azonosítja a nő apját Arsésszel. A szöveg alapján ez azonban kérdéses, mivel Brosius sem a főszövegben, sem a lapalji jegyzetben nem pontosítja, melyik forrás alapján tartja Arsést Hystaspés felesége apjának. Heckel, Bosworth megállapítását elfogadva, helyesen jegyzi meg, hogy Brosius figyelmen kívül hagyta az ágyasoktól született gyermekeket, vagyis mellőzte Arrhianos leírásának, s ezzel együtt Bisthanés származásának vizsgálatát.⁶⁰³ Ezen túlmenően Heckel egy másik megoldást is javasol: véleménye szerint Hystaspés apósa valójában lehetett III. Artaxerxés bármelyik fiúgyermeké, akiket csak később, a nő megszületése után gyilkolhatott meg Bagóas.⁶⁰⁴

Brosius vélekedése – Hystaspés hitvesének az apja Arsés – ellen egy további, eddig nem vizsgált szempontból is találhatunk érveket. Diodóros leírásában azt olvashatjuk, hogy Bagóas megölte Arsést annak gyermekeivel együtt (μετὰ τῶν τέκνων)⁶⁰⁵. A kifejezés azonban mindkét nemre vonatkozhat, vagyis a leírás szerint Bagóas nemcsak Arsés fiaival, hanem minden valószínűség szerint annak lányaival is végzett. E megközelítésben Hystaspés hitvese nem lehetne Arsés gyermeke, hiszen Diodóros leírása alapján nem élhette volna túl a

⁶⁰⁰ Str. Chr. 15.3.24 (C736): Ὁ μὲν οὖν εἰς τὴν ἡγεμονίαν καταστήσας αὐτοὺς Κῦρος ἦν· διαδεξάμενος δὲ τοῦτον Καμβύσης υἱὸς ὑπὸ τῶν Μάγων κατελύθη· τούτους δ' ἀνελόντες οἱ ἑπτὰ Πέρσαι Δαρεῖω τῷ Ὑστάσπεω παρέδοσαν τὴν ἀρχήν· εἴθ' οἱ ἀπὸ τούτου διαδεχόμενοι κατέληξαν εἰς Ἄρσην, ὃν ἀποκτείνας Βαγῶος ὁ εὐνοῦχος κατέστησε Δαρεῖον οὐκ ὄντα τοῦ γένους τῶν βασιλέων. τοῦτον δὲ καταλύσας Ἀλέξανδρος αὐτὸς ἤρξε * δέκα ἢ ἑνδεκά ἔτη· εἴτ' εἰς πλείους τοὺς διαδεξαμένους καὶ τοὺς ἐπιγόνους τούτων μερισθεῖσα ἡ ἡγεμονία τῆς Ἀσίας διελύθη· συνέμεινε δ' ὅσον πενήκοντα ἐπὶ τοῖς διακοσίοις ἔτη. νῦν δ' ἤδη καθ' αὐτοὺς συνεστῶτες οἱ Πέρσαι βασιλέας ἔχουσιν ὑπηκόους ἐτέροις βασιλεῦσι, πρότερον μὲν Μακεδόσι νῦν δὲ Παρθυαίοις.

⁶⁰¹ BROSIUS, 1996, 95.

⁶⁰² HECKEL, 2006, 314, 374. láb: „I do not see any evidence for her name...”.

⁶⁰³ HECKEL, 2006, 314, 374. láb.

⁶⁰⁴ HECKEL, 2006, 314, 374. láb.

⁶⁰⁵ Diod. 17.5.4.

mészárlást. Mindezt a szöveg kontextusa is alátámasztja, vagyis Diodóros azon utalása, hogy Arsés megölésével kihalt a dinasztia.⁶⁰⁶ Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a perzsa királyi család nőtagjai is legitimálhatták a perzsa trónigényt. A korabeli jogszokás szerint abban az esetben, amikor nem volt egyenes ági örökös – mint ahogy Arsés meggyilkolásakor is – a királyi nők, elsősorban a feleség, de annak halálakor a testvérek és a lánygyermek is legitimálhatták egy perzsa előkelő trónigényét. Ha elfogadjuk, hogy ez a magyarázat áll Bagóas döntésének háttérében, könnyen érthetővé válik, miért kellett Arsés feleségét, fiú- illetve lánygyermekét is meggyilkoltatnia. További érv lehet a lánygyermek megölése mellett az is, hogy III. Dareios nem Arsés nőrokonai közül választott magának hitvest. Nehezen hihető ugyanis, hogy a későbbi III. Dareios kihagyta volna annak a lehetőségét, hogy házasság révén is biztosítsa és legitimálja trónigényét, ezért okunk van azt feltételezni, hogy azért nem választott királyi nőt, mert Arsés nőrokonai ekkor már nem éltek.

Brosius egy további érdekes adatot is közöl. Azt állítja ugyanis, hogy III. Artaxerxésnek két felesége volt, az egyik testvérének, Atossának a gyermeke, a másik pedig Oxathrés lánya.⁶⁰⁷ Ha Brosius feltételezése igaz, akkor esetleg annak a gondolatával is számolni kellene, hogy Hystaspés hitvese a korábbi vagy párhuzamos, de mellőzött házasságból származott fiúgyermek sarja, akiket nem érintett Bagóas mészárlása, éppen az újabb vagy előnyben részesített házasság miatt. Vizsgáljuk meg azonban, milyen érvekre alapozza Brosius ezen állításait. III. Artaxerxés feleségéről, vagyis Atossa lányáról Valerius Maximus leírása alapján értesülünk.⁶⁰⁸ A második, vagyis egy további feleség létét Brosius Curtius Rufus⁶⁰⁹ beszámolójára alapozza. Nézetét ugyan nem indokolja, de ha feltételezzük azt, hogy a *-que* kötőszó az *uxor eiusdem Ochi* szerkezetet értelmezi, akkor Óchos felesége ténylegesen III. Dareios testvére, Oxathrés vagy Oxyathrés lánya lehetne.⁶¹⁰ A szöveg és a kontextus

⁶⁰⁶ Diod. 17.5.5.

⁶⁰⁷ BROSIUS, 1996, 67: „He married his sister’s daughter (Val. Max. 9.2. ext. 7) and a daughter of Oxathres, brother of the later king Darius III (Curt. 3.13.13).”

⁶⁰⁸ V. Max. 9.2. ext. 7: *Apertior et taetrior alterius Ochi cognomine Artaxerxis crudelitas, qui Atossam sororem atque eandem socrum uiuam capite defodit et patrum cum centum amplius filiis ac nepotibus uacua area destitutum iaculis confixit nulla iniuria lacessitus, sed quod in his maximam apud Persas probitatis et fortitudinis laudem consistere uidebat.*

⁶⁰⁹ Curt. 3.13.13: *In eodem grege uxor quoque eiusdem Ochi fuit Oxathrisque – frater hic erat Darei – filia et coniunx Artabazi, principis purpuratorum, filiusque: Hystanes fuit nomen.*

⁶¹⁰ Ugyanezen nézeten van: JUSTI, 1895, 232; NEUHAUS, 1902, 619. Brosius azonban a két említett szerző közül egyik megállapítására sem hivatkozik.

azonban nem támasztja alá ezt a feltevést⁶¹¹, mivel csupán négy egyenrangú állítást, vagyis egy felsorolást tartalmaz: Óchos felesége, Oxathrés lánya⁶¹², Artabazos hitvese és fia.

A vizsgálat eddigi eredményei úgy foglalható össze, hogy Valerius Maximus leírása akkor hozható összhangba Curtius Rufus beszámolójával, ha feltételezzük, hogy a két leírás egy és ugyanazon nőre vonatkozik.⁶¹³ Amennyiben elfogadjuk ezt az azonosságot, akkor III. Artaxerxés Óchosnak vélhetően nem kettő, hanem egyetlen felesége volt, így el kell vetnünk azt a lehetőséget, miszerint Hystaspés hitvesének apja az uralkodó korábbi vagy párhuzamos, de mellőzött házasságából származna. Ebből következően a genealógia kérdésében két lehetőség fogadható el: Bosworth nézete, amely szerint Hystaspés hitvesének apja a király egyik ágyasától születhetett, és ezért kerülhette el a legitim gyermekek sorsát, így azok likvidálását; továbbá Heckel megoldása, aki szerint az is elképzelhető, hogy a nőalak III. Artaxerxés törvényes házasságából született, legitim utód sarja, aki csak később, a lánygyermek megszületése után vált Bagóas áldozatává.

4.2. Hystaspés genealógiája

A másik sokat vitatott kérdés ugyancsak a genealógiával kapcsolatos, ez azonban nem a feleség, hanem a férj kilétére vonatkozik. A forrásokban olvasható információk alapján kísérletet tettek Hystaspés származásának és személyének azonosítására is. A kutatók Curtius Rufus beszámolójából kiindulva egyetértettek abban, hogy Hystaspés III. Dareios uralkodása alatt vezető katonai pozíciót töltött be.⁶¹⁴ A szerző szóhasználata alapján (*propinquus Darei*) arra a következtetésre jutottak, hogy Hystaspés nemcsak egy előkelő nemes volt, hanem ténylegesen rokonságban állt III. Dareiosszal. Briant monográfiájában részletesen megvizsgálta Curtius Rufusnak a perzsa társadalmi hierarchiára alkalmazott terminológiáját, és arra a következtetésre jutott, hogy a szerző éles különbséget tett a *cognati* és a *propinqui* kifejezések jelentése között⁶¹⁵. Eredményei alapján a *cognati*⁶¹⁶ terminus udvari titulust jelent,

⁶¹¹ Hasonló nézeten van: HECKEL, 2006, 343, 738. láb: „*But this is not required by the Latin, which appears to indicate that the wife of Ochus and the daughter of Oxathres are two different women.*”

⁶¹² Oxathrés egyes vélekedések szerint az Oxyathrés név helyett állhat. A teljesség igénye nélkül vö. BERVE, 1926, 291–292 (586); ATKINSON, 1980, 259; HECKEL, 2006, 188, 274.

⁶¹³ Ennek lehetőségét Heckel nyitva hagyja. Vö. HECKEL, 2006, 274: „*Is this wife of Ochus the daughter of Atossa, the sister whom Ochus murdered after his accession (Val Max 9.2 ext 7)?*”

⁶¹⁴ Curt. 6.2.7: *Propinquus hic Darei fuerat, magni et ipse exercitus praetor.*

⁶¹⁵ BRIANT, 2002, 307–310, 780–783, de különösen 780: „*In the innermost circle of royal favour, the primary group was the Kinsmen... the word (cf. Kinsmen) itself refers to two distinct things that are well illustrated in Darius's procession before the battle of Issus: one of the groups preceding the royal chariot was "those whom they call the king's kindred (cognati regis), 15,000 men... About two hundred of the noblest relatives (nobilissimi propinquorum) of the king attended him on the right and on the left (of the chariot)."* (Quintus Curtius III. 3.14,

amelybe 15 000 fő tartozott, míg a *propinqui* kifejezés ténylegesen az uralkodó család tagjaira vonatkozik, és körülbelül 200 főt számlál. Ha ezt a különbségtételt alkalmazzuk Curtius Rufus leírására és az általa használt terminológiára, valóban arra a megállapításra jutunk, hogy Hystaspés III. Dareios rokonának tekinthető. Ennek tükrében érthetővé válik az információ, ami szerint vezető pozíciót töltött be⁶¹⁷ III. Dareios uralma alatt, továbbá az is, hogy egy korábbi perzsa uralkodó lányát kapta feleségül. Egyesek szerint jelen lehetett Gaugamélánál is, és a néven nem nevezett vezetők egyikével azonosítható.⁶¹⁸ E feltételezést az egyértelmű érvek és utalások hiányában nyugodtan elvethetjük. Felmerült annak lehetősége is, hogy azonos lenne azzal a baktriai Hystaspésszel, akit Arrhianos leírásából⁶¹⁹ ismerünk, vagyis akit Kr. e. 324-ben Alexandros az új keleti lovas egység (*agéma*) vezetőjévé tett.⁶²⁰ Berve úgy vélte, hogy Xerxés azonos nevű fia, Hystaspés leszármazottja lehetett, aki Diodóros leírása szerint Baktria satrapiát kormányozta.⁶²¹ Briant azonban a vitathatatlan tények és adatok hiányát hangsúlyozva elveti Berve nézetét.⁶²² Bosworth vélekedése szerint, ha Hystaspés baktriai kötődésű és ténylegesen Dareios rokona, az is elképzelhető, hogy Belsősszal is rokonságban⁶²³ áll. Mindez azonban csak feltételezés.

A fentiek tükrében kijelenthető, hogy valóban nem találni egyértelmű utalást Hystaspés és a korábbi Hystaspés (Xerxés fia) genealogikus kapcsolatára. Úgy látni, hogy a Curtius Rufus leírásában szereplő Hystaspés különbözik az Arrhianos által említett baktriai Hystaspéstől. Kimutathatóak ugyan azonosságok a két szereplő között: megegyezik a nevük, továbbá mindketten katonai egységek vezetői, mindez azonban lehet a véletlen műve, így aligha támasztja alá a két szereplő egyértelmű azonosítását. Ahogyan Curtius Rufus leírásában nem történik semmiféle utalás a férfi baktriai származására vagy kötődésére, úgy

21). *The respective quantities and the different positions indicate clearly that the first group comprised the Kinsmen, as a class in the court hierarchy, and the second group was the actual relatives.*”

⁶¹⁶ Briant vélekedése szerint a Curtius Rufusnál olvasható *cognati* szó Arrhianos és Diodóros *syggeneis* kifejezésének feleltethető meg, vö. BRIANT, 2002, 310: „while the cognati corresponded to Diodorus’ and Arrian’s *syggeneis* (court title: quos cognatos regis appellat).”

⁶¹⁷ BRIANT, 2002, 781: „Moreover, her husband, Hystaspes, was “a kinsman (propinquus) of Darius (III)” and in this capacity had received a high military command (Quintus Curtius VI. 2.7.).”

⁶¹⁸ BERVE, 1926, 378 (769): „Da seine Gattin erst nach Dareios’ Tode, nicht schon im Jahre 333 gefangen wurde, ist anzunehmen, daß Hystaspes sich seit der Schlacht bei Gaugamela, an der er vermutlich teilnahm, beim Perserkönige befand...”. HECKEL, 2006, 142.

⁶¹⁹ Arr. An. 7. 6. 5: ... και ἡγεμῶν ἐπὶ τούτοις ἐπισταθεὶς Ὑστάσπης ὁ Βάκτριος...

⁶²⁰ BERVE, 1926, 378 (763); DUCHESNE-GUILLEMIN, 1979, 1297–1298; BOSWORTH, 1980b, 13; ATKINSON, 1994, 170; HECKEL, 2006, 142.

⁶²¹ Berve és Bosworth is Diodóros (11. 69. 2: ἦσαν δὲ οὗτοι τρεῖς τὸν ἀριθμὸν, Δαρεῖος μὲν ὁ πρεσβύτατος καὶ Ἀρταξέρξης, ἐν τοῖς βασιλείοις διατρίβοντες, ὁ δὲ τρίτος Ὑστάσπης ἀπόδημος ὢν κατ’ ἐκείνον τὸν καιρὸν· εἶχε γὰρ τὴν ἐν Βάκτροις σατραπειάν.) beszámolójára alapozza állítását. Vö. BERVE, 1926, 378 (763); DUCHESNE-GUILLEMIN, 1979, 1298; BOSWORTH, 1980b, 13; ATKINSON, 1994, 170.

⁶²² BRIANT, 2002, 1033: „I do not see the basis on which Berve (no.763) makes Hystaspes a descendant of the satrap of Bactria at the beginning of Artaxerxes I’s reign...”. Vö. még: HECKEL, 2006, 142.

⁶²³ BOSWORTH, 1980b, 13, 110. lábj.

Arrhianosnál sem olvashatunk arról, hogy az általa említett Hystaspés rokonságban állt volna III. Dareiosszal. Mindezek alapján az a következtetés vonható le, hogy minden bizonnyal két különböző személyről van szó.

4.3. *Hystaspés felesége Curtius Rufus munkájában*

A genealógiákat érintő hipotézisek tisztázása után áttérhetünk a jelenet részletes vizsgálatára. A kutatástörténetben mindeddig csak kevés figyelmet kapott az epizód helyének és kontextusba illesztésének kérdése, annak ellenére, hogy egy hangsúlyos moralizáló bevezető után következik, amely voltaképpen a következő öt könyv⁶²⁴ (második *pentas*) tartalmát készíti elő.⁶²⁵ Curtius Rufus ebben fejt ki először hosszabban véleményét, illetve kritikáját Alexandros megváltozott személyiségéről⁶²⁶, részletesen beszámolva arról is, hogy III. Dareios halála után hogyan torzult az uralkodó jelleme a perzsa szokások átvételének hatására⁶²⁷: a korai lakomák⁶²⁸, a bor mértéktelen élvezete⁶²⁹ és a szajhákkal való mulatozás⁶³⁰ egyre jobban növelte a makedónok Alexandrosszal szembeni ellenszenvét⁶³¹.

⁶²⁴ RUTZ, 1986, 2334–2335. Vö. még: BAYNHAM, 1998c, *passim*, de különösen 37; ATKINSON–YARDLEY, 2009, *passim*.

⁶²⁵ Curt. 6.2.1–5. A bevezető kulcsmondata a következő (Curt. 6.2.1): ... *quem arma Persarum non fregerant vitia vicerunt*. Vö. TARN, 1948, 98.: „*Curtius dates the change in Alexander’s character to a precise moment of time; it follows the death of Darius, which concludes book V, and the new state of things begins with a formal exposition in book VI ch. 2.*” Vö. még: RUTZ, 1986, 2335; BAYNHAM, 1998c, 37. A bevezető elemzéséhez lásd: ATKINSON, 1994, 167–170; SPENCER, 2002, 94–97.

⁶²⁶ A hatodik könyvben további leírás (6.6.1–8) is található az Alexandros jellemében bekövetkező torzulásról, valamint a keleti öltözék átvételéről és hatalmának növekvő abszolutizálásáról. Elemzéséhez lásd: ATKINSON, 1994, 200–204. Curtius Rufus azonban a végső jellemzésben (10.5.25–36, nekrológ) enyhíti ítéletét. Erről bővebben lásd: HECKEL–YARDLEY, 1984, 13; CURRIE, 1990, 75; ATKINSON, 1998b, 3471; PORTA, 2005, 55; BAYNHAM, 1998c, 129; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 155–172.

⁶²⁷ Alexandros negatív jellemvonásainak bemutatásáról lásd: 3.12.18–20; 4.4.13–18; 4.6.29; 4.7.29; 5.1.36–39; 5.6.1–8; 5.7.1–7; 6.2.1–5; 6.6.1–8; 7.2.11–34; 8.1.22–8.2.13; 9.10.24. A siker által megrontott Alexandros jellemzéséről bővebben a teljesség igénye nélkül, vö. MCQUEEN, 1967, *passim*, de különösen 35–36; CURRIE, 1990, 63–77; BAYNHAM, 1998c, 101–131. A szöveghelyhez vö. még: PORTA, 2005, 550, 2. láb: „*Sall. Cat. 10, 2 e 11, 5 sviluppa analoghi concetti allorché individua nella decadenza degli antichi costumi, inquinati dalle mode orientali, le cause che portarono alla crisi della repubblica romana a cavallo fra il II e il I sec. a.C. Su argomenti pressoché dello stesso tenore si vedano anche le considerazioni di Liv. 23, 18, 12; 33, 45, 7 e Tac. ann. 1, 2, 1.*”

⁶²⁸ Curt. 6.2.2: *tempestiva convivio*. A szó értelmezéséhez, vö. BORZA, 1983, 47: „*Alexander’s symposia were lengthy, commencing early in the evening and often lasting into the following morning (Curt. 6. 22).*” Borza vélhetően a következő szövegrészre gondolt: Curt. 6.2.2. Vö. még: ATKINSON, 1994, 169.: „*The translation ‘lengthy’ may be supported by the combination of this phrase with ‘pervigiles iocos’ at Quint. declam. ix, 10, and here by the following two gerunds, ‘perpotandi pervigilandique’, and the opening clause of 2. 5. The counter-tradition was that Alexander only dined late in the evening: Plut. mor. 338D.*”

⁶²⁹ Curt. 6.2.2: *perpotandi pervigilandique insana dulcedo*. Vö. Curt. 5.7.1.

⁶³⁰ Curt. 6.2.2: *ludique et greges pelicum*.

⁶³¹ Curt. 6.2.2–4: *Omnia in externum lapsa morem. Quem ille aemulatus quasi potioem suo ita popularium animos oculosque pariter offendit, ut a plerisque amicorum pro hoste haberetur. Tenaces quippe disciplinae suae solitosque parco ac parabili victu ad inplenda naturae desideria defungi in peregrina et devictarum gentium mala inpulerat. Hinc saepius comparatae in caput eius insidiae, secessio militum et liberior inter mutuas*

Hystaspés hitvesének bemutatása ezen *expositio* után következik. A jelenet helyszíne – vélhetően nem véletlenül – egy lakoma. A *symposium* ugyanis rendkívüli jelentőséggel bírt a makedón társadalmi és udvari életben, hiszen az uralkodó és az arisztokrácia kapcsolatát volt hivatott erősíteni.⁶³² E megközelítésben egyáltalán nem meglepő, hogy a jelenet helyszínéül Curtius Rufus egy, a makedón társadalomra olyannyira jellemző lakomát (*convivium*⁶³³) választ, amely számos epizód háttéréként megjelenik⁶³⁴ még munkájában. E megoldással szabadosabb légkört teremt, ugyanakkor elsősorban a második *pentas*ban az Alexandros és a makedónok közötti feszültséget és ellentétet is érzékelteti. Leírásaiban e lakomák általában negatív következményekkel, sok esetben pedig halállal végződnek.⁶³⁵ Curtius Rufus, a bevezetést folytatva, az epizódban Alexandrost újabb kritikával illeti, amiért fogolynőket kényszerít éneklésre annak ellenére, hogy jelen voltak külön e célból hívott görög művészek is.⁶³⁶ A bevezetett nők egyike, Hystaspés hitvese, szépségével és szemérmességével, valamint a lakomához nem illő nemességével felkelti Alexandros figyelmét.

Brosius nézete szerint a jelenet az ifjabb Kyros és Aspasia találkozását⁶³⁷ juttathatja eszünkbe. Vélekedése szerint a két történet közötti hasonlóságot igazolja az, hogy Aspasia és Hystaspés hitvese is idegen származású fogolynők, akiket több nő társaságában vezettek be

querellas dolor, ipsius deinde nunc ira, nunc suspensiones, quas excitabat inconsultus pavor, ceteraque his similia, quae deinde dicentur.

⁶³² A *symposium* funkciója Alexandros udvarában: 1. enyhíti a menetelés nehézségeit és szigorát, 2. elősegíti az interakciót a király és az elit között, 3. kvázi alkotmányos funkcióval rendelkezik a döntéshozói folyamatban (a *parrhésia*, vagyis a szólásszabadság lehetőségével, ami természetesen ellentétben áll a monarchia intézményével), 4. új politikai lépések bevezetésekor remek háttérrel biztosít azok tesztelésére, 5. a királyi hatalom és gazdagság reprezentálása. A források alapján a *symposium* nyújtotta szórakozási lehetőségek a következők: ének, tánc, mutatványosok, irodalmi előadások, drámai versenyek, értelmiségi viták. Erről bővebben lásd: TOMLINSON, 1970, 308–315; BORZA, 1983, 45–55; HAMMOND, 1989, 142–144; MURRAY, 1996, 15–26; NIELSEN, 1998, 102–133; VÖSSING, 2004, 66–92; CARNEY, 2007, 129–180; POWNALL, 2010, 55–65; CARNEY, 2010b, 43–53; WEBER, 2009, 88–89; SAWADA, 2010, 392–408.

⁶³³ A forrásokban olvasható kifejezésekhez, vö. BORZA, 1983, 45–46.

⁶³⁴ Curt. 3.12.2–12; 5.1.36–39; 5.7.2–11; 6.8.16–22; 6.9.1–26; 7.4.1–20; 8.1.22–52; 8.3.1–16; 8.4.22–30; 8.5.9–24; 8.6.14–26; 9.7.1–26; 9.10.24–30.

⁶³⁵ BAYNHAM, 1998c, 96: „*In Curtius’ history, the setting of a banquet in various episodes, although traditional, is also exploited by him to establish an atmosphere of license that usually has a negative result.*” BAYNHAM, 2007, 430. A *symposium* elfajulásának okai: 1. túlzott ivás, 2. a vetélkedés jelenléte, 3. a *parrhésia* és a monarchia ellentéte. Vö. még: SAWADA, 2010, 393: „... *the writers were much more likely to recount those at which traumatic events occurred and to exaggerate the degree of disorder and violence...*”, 394–395, 398: „*Moreover, unlike the peaceful symposia of Greek poleis, Macedonian ones are known to have been arenas in which quarrels, drunken brawls, and even murders frequently occurred...*”.

⁶³⁶ Arr. An. 3.1.4. Borza megjegyzése Arrhianos leírásához, vö. BORZA, 1983, 50, 13. láb: „*This is the first reference to performers; one wonders whether this results from simple omissions of earlier entertainment or whether it is a confirmation of Curtius’ statement (6. 2. 1) that lavish banquets were an indication of Alexander’s having fallen victim to Asian vices.*” Kr. e. 324/323-ban 3000 művészt hívtak Ekbatánába, vö. Arr. An. 7.14.10; Plut. Alex. 72.1. A görög művészekhez, vö. még: Plut. Alex. 29.3–6; Plut. Mor. 334e–f; Ath. Deip. 12.538f–539a (Charés); 13.55a.

⁶³⁷ Ael. VH 12.1; Plut. Art. 26.5–9. BROSIUS, 1996, 95. Vö. még: X. An. 1.10.2.

egy lakoma alkalmával.⁶³⁸ Ennek ellenére vonakodásukkal mégis felkeltették az uralkodó figyelmét. A két történet közötti hasonlósághoz valóban nem férhet kétség. Pantheia-történetének részletei ugyancsak párhuzamként tekinthetők. Itt is megtalálhatjuk a nő idegen származásának és fogolynő státuszának hangsúlyozását, a többi rabnő közül kiemelkedő szépségének, nemességének és szemérmességének magasztalását.⁶³⁹

A Curtius Rufus által leírt jelenet egyes motívumai megtalálhatók az Alexandros és Timokleia találkozását elbeszélő epizódban is. Az uralkodó Hystaspés hitvesének származására vonatkozó kérdése így a Plutarchos által bemutatott Timokleia-epizódban⁶⁴⁰ olvasható, amelyet Curtius Rufus akár ismerhetett is, hiszen a biográfus állítása szerint a történet forrása egy elsődleges szerző, Aristobulos. A két jelenet között további párhuzamot kínál az, hogy a makedón uralkodó mindkét esetben szabadon engedi a nőket, még élő rokonaikkal együtt. Curtius Rufus munkáján belül azonban még nyilvánvalóbb analógia mutatható ki egyes jelenetek között, így elsősorban az Alexandros és Hystaspés hitvesének, illetve az uralkodó és Rhóxané találkozását megörökítő epizódok⁶⁴¹ tekinthetők hasonlóknak. Nem csupán a helyszín (*convivium*), de a körülmények is ezt támasztják alá, hiszen mind Rhóxané, mind pedig Hystaspés hitvese több nő társaságában jelenik meg, s ennek ellenére viselkedésükkel mégis felkeltik Alexandros figyelmét.⁶⁴² A két jelenet vizsgálatához még egy további epizódot is illeszthetünk, mivel a Sisygambis és Stateira fogságba esését bemutató történetben is felfedezhetők ugyanezek a motívumok.⁶⁴³ A szerző mindhárom nőalakot, vagyis Stateirát, Hystaspés hitvesét és Rhóxanét is feltűnő szépségűnek⁶⁴⁴ ábrázolja, mégis csupán Óchos unokáját tekinti Sisygambishoz⁶⁴⁵ hasonlóan szemérmesnek és nemesnek.⁶⁴⁶

⁶³⁸ Vö. még: Eszt. 2:2,8. BROSIUS, 1996, 95.

⁶³⁹ Vö. X. Cyr. 4.6.11; 5.1.4–5; 5.1.7.

⁶⁴⁰ Plut. Alex. 12: ὡς δ' ἀνήχθη πρὸς Ἀλέξανδρον ὑπὸ τῶν Θρακῶν δεδεμένη, πρῶτον μὲν ἀπὸ τῆς ὄψεως καὶ τῆς βαδίσσεως ἐφάνη τις ἀξιοματικὴ καὶ μεγάλῳρων, ἀνεκπλήκτως καὶ ἀδεῶς ἐπομένη τοῖς ἄγουσιν· ἔπειτα τοῦ βασιλέως ἐρωτήσαντος ἥτις εἶη γυναικῶν, ἀπεκρίνατο Θεαγένους ἀδελφῆ γεγονέναι τοῦ παραταξαμένου πρὸς Φίλιππον ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ πεσόντος ἐν Χαιρωνείᾳ στρατηγούντος. θαυμάσας οὖν ὁ Ἀλέξανδρος αὐτῆς καὶ τὴν ἀπόκρισιν καὶ τὴν πρᾶξιν, ἐκέλευσεν ἐλευθέραν ἀπιέναι μετὰ τῶν τέκνων. Vö. még: Plut. Mor. 145e; 259d–260d; 1093c; Polyæn. Strat. 8.40; Zon. 4.9.

⁶⁴¹ Hasonló nézetten: BROSIUS, 1996, 95. Brosius azonban semmivel nem támasztja alá nézetét.

⁶⁴² Alexandros reagálása Hystaspés hitvesére (Curt. 6.2.6): *Inter quas unam rex saepe conspexit maestio rem quam ceteras et producentibus eam verecunde reluctantem...* Rhóxanéra pedig (Curt. 8.4.23–24): *Inter quas erat filia ipsius, Roxane nomine...Quae quamquam inter electas processerat, omnium tamen oculos convertit in se, maxime regis minus iam cupiditatibus suis imperantis inter obsequia fortunae...*

⁶⁴³ Curt. 3. 11. 24: *Sed omnium oculos animosque in semet averterant captivae mater coniunxque Darei: illa non maiestate solum, sed etiam aetate venerabilis, haec formae pulchritudine ne illa quidem sorte corruptae.*

⁶⁴⁴ Stateirára vonatkozóan: *... haec formae pulchritudine ne illa quidem sorte corruptae; ...coniugem eiusdem, quam nulla aetatis suae pulchritudine corporis vicit...; ... eximiamque pulchritudinem formae eius non libidinis habuerat invitamentum, sed gloriae. Hystaspés hitvesére vonatkozóan, vö. excellens erat forma...; Rhóxanére vonatkozóan lásd: ... eximia corporis specie et decore habitus in barbaris raro. A szépség témájához, vö. LANE FOX, 2007, 272, 299, 31. lábaj.*

⁶⁴⁵ Curt. 3.11.24.

Curtius Rufus a jelenetben hangsúlyozza Hystaspés felesége, illetőleg a vele együtt bevezetett fogolynők idegen származását⁶⁴⁷, de kerüli a *barbár* jelző alkalmazását éppen úgy, ahogyan ezt korábban Sisygambis és Stateira esetében is tette. A szerző minden bizonnyal tudatosan mellőzi a barbár-sztereotípa más jelenetekben⁶⁴⁸ alkalmazott tipikus kellékeinek alkalmazását. Ha e vélekedést elfogadjuk, arra a kérdésre kell magyarázatot adnunk, miért nem használja Curtius Rufus a *barbár* jelzőt a három nőalak esetében. A szóban rejlő kritika hiányát csupán részben indokolhatja a nőalakok előkelő, királyi származása.⁶⁴⁹ Vélhetően szerzőnk moralizáló szándéka játszhatott közre a jelenet megformálásában, elsősorban pedig a nőalakok és Alexandros jellemzésében. Sisygambisnak, Stateirának és Hystaspés hitvesének azért kellett erkölcsiségével kiemelkednie a barbár nők közül, vagyis azért kellett szemérmesnek és nemesnek lennie, hogy kiérdemeljék az uralkodó figyelmét, és egyben rászolgáljanak Alexandros kegyes bánásmódjára. E feltevést igazolhatja Curtius Rufus egy további utalása is, amelyből megtudjuk, hogy Hystaspés hitvesének jelenléte nem illő a lakomán zajló játékokhoz.⁶⁵⁰

A fennmaradt források eltérő információt nyújtanak arról a perzsa szokásról, miszerint a királyi, nemes nők részt vehettek-e a lakomákon, vagy sem.⁶⁵¹ A források vizsgálatakor nem

⁶⁴⁶ Curt. 6.2.6: ... *verecunde reluctantem, formam pudor honestabat: deiectis in terram oculis et, quantum licebat, ore velato suspicionem praebuit regi, nobiliorem esse, quam ut inter convivales ludos deberet ostendi.* Vö. még: X. Cyr. 5.1.2.

⁶⁴⁷ Curt. 6.2.5: ... *suo ritu canere inconditum et abhorrens peregrinis auribus carmen.* ATKINSON, 1994, 169. Az *inconditum carmen* kifejezést tévesen a 3.10.1 és 4.15.29 szöveghelyekkel állítja párhuzamba, ahol mind a két helyen az *inconditus clamor* kifejezés szerepel. Nem figyel fel azonban egy ténylegesen egyező szöveghelyre 4.7.24: ... *sequuntur matronae virginesque patrio more inconditum quoddam carmen canentes...* Hasonló nézetten: PORTA, 2005, 552, 5. láb.

⁶⁴⁸ A nőalakok barbár származásának érzékeltetéséhez, illetve hangsúlyozásához, vö. Thalestris (Curt. 6.5.29: ... *quippe omnibus barbaris in corporum maiestate veneratio est...*); Sisimithrés hitvese, anyja (Curt. 8.2.22: *At Alexander, quamquam angustias naturali situ munitas [ac] valida manu barbari tuebantur...*; Curt. 8.2.24: *Ingensque barbaros pavor rudes ad talia opera concusserat excitatam molem subito cernentes.*; Curt. 8.2.28: *Et ipse quidem Sisimithres deditioem non abnuebat; ceterum mater eademque coniunx morituram se ante denuntians, quam in ullius veniret potestatem, barbari animum ad honestiora quam tutiora converterat...*); Spitaménis hitvese (Curt. 8.3.11: *Ille protinus barbaram iussit admitti.* Curt. 8.3.15: *Vicit tamen gratiam meriti sceleris atrocitas, denuntiarique iussit, ut excederet castris, ne licentiae barbarae exemplar in Graecorum mores et mitia ingenia transferret.*); Rhóxané (Curt. 8.4.22: *Satrapes etiam eo, qui penes ipsum relinquebatur, tradito barbara opulentia convivium, quo regem accipiebat, instruxerat...* Curt. 8.4.23: *Inter quas erat filia ipsius, Roxane nomine, eximia corporis specie et decore habitus in barbaris raro.*).

⁶⁴⁹ Kleophis esetében a *barbár* jelző elmaradását a nőalak előkelő származása indokolhatja, vö. Curt. 8.10.22; 8.10.33–36.

⁶⁵⁰ Vö. Curt. 6.2.6.

⁶⁵¹ Egyes források szerint jelen lehettek a lakomán (Hdt. 9.110.2; X. Cyr. 1.3.4; Plut. *Art.* 5.5; Ath. *Deip.* 4.145c=FGrH 689 F2), mások szerint azonban a férfiak és a nők elkülönítetten étkeztek (Eszk. 1:9–12). Hérodotos (Hdt. 5.18.2.) beszámol arról a perzsa szokásról, hogy a feleségek az ágyasokkal együtt jelentek meg a lakomán, vö. még: Dan. 5:1–3; 5:10. Ezzel ellentétben olyan leírásokkal is találkozhatunk, amelyek szerint csupán a lakoma egy részén lehettek jelen a királyi nők. A *symposion* alkalmával azonban elhagyták a termet, és csak ekkor jelenhettek meg az ágyasok és a zenészek (Plut. *Mor.* 140b, 613a; Plut. *Art.* 26.6; Ael. *VH* 12. 1). A nők lakomán való részvételére vonatkozó további források, a teljesség igénye nélkül: PF 733; PF 734; PF 1795; PF 2035; PF 6764. Wiesehöfer a források alapján a következő álláspontra helyezkedik, vö. WIESEHÖFER, 1996,

szabad elfelejtenünk, hogy e leírások sok esetben nem a ténylegesen létező perzsa szokásokat, hanem a görögök perzsákról alkotott elképzeléseit tükrözik, akik a barbár-sztereotípiának megfelelően alakították elbeszélésüket.⁶⁵² A Curtius Rufus által megörökített jelenetben mégsem az a kérdés, hogy a perzsa szokások szerint a nemes hölgyek jelen lehettek-e a vacsorán, vagy sem. A szerző Alexandrost illető kritikájának kulcsa éppen abban ragadható meg, hogy az uralkodó egy nemes nőt kényszerít szolgai tevékenységre, vagyis éneklésre.

E megállapítás vezet az epizód forrását vizsgáló kérdéshez: a jelenetet kizárólagosan Curtius Rufus leírásából ismerjük. A többi szerzőnél tapasztalható mellőzés okait illetően csak találgathatunk: vagy azért nem vették át a történetet, mert mindezt valótlannak, illetve érdektelennek tekintették, vagy mert egyszerűen a jelenet nem illett az Alexandrosról közvetített képükbe, így annak üzenete eltérhetett írói célkitűzésüktől. A jelenet háttérben álló elsődleges forrás név szerinti azonosítása lehetetlen, hiszen Curtius Rufus nem utal rá, mégis olyan szerzőtől vehette az epizód anyagát, aki helyeselte Alexandros foglyokkal szembeni *clemens* bánásmódját, és érdeklődött a perzsa társadalmi szokások, genealógia, továbbá az udvari etikett iránt.

A forráshasználat kérdésére vonatkozóan egy további lehetőséggel is számolhatunk. Elképzelhető az is, hogy Curtius Rufus nem átvette az epizódot, hanem az egész saját invenciójának terméke, vagyis ő találta ki és helyezte azt a narratíva egy számára megfelelő pontjára. E megoldási javaslat mellett szól az, hogy a jelenet motívumai több epizóddal is hasonlóságot mutatnak, így valóban okunk lehet azt feltételezni, hogy korábbi elemekből, vagy még inkább klisékből⁶⁵³ alakított ki egy önálló, más szerzőknél nem szereplő történetet. Ezzel a megállapítással nem kívánom az epizódot teljes egészében fikciónak tekinteni, hiszen a genealógiára vonatkozó adatok hitelesnek és valósnak tekinthetőek.

Amennyiben mégis az utóbbi javaslatot fogadjuk el, vagyis a történet – ha nem is teljes egészében, de legalább részben – Curtius Rufus találmánya, két alapvető és egymással összefüggő kérdést kell tisztáznunk. Először is, mi lehetett a szerző célja a történet kitalálásával; másodsor pedig, hogy miért helyezte ezt az epizódot a narratíva azon részére, ahol ma is olvashatjuk. A kérdésekre adott válasz megfogalmazásához Atkinson vélekedését

85: „*All the women of the royal house, in so far as they are mentioned in the Persepolis texts, appear as positively active, enterprising and resolute. They participate in royal festivities and banquets or organize their own feasts, they travel across the country and issue instructions, they watch over their estates and manpower... It is not surprising that some Greeks who believed in the ideal of the (married) woman leading a secluded, irreproachable life also placed the women of the Persian royal family within the 'house'.*”

⁶⁵² A teljesség igénye nélkül, vö. SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 20–33; BRIANT, 2002, *passim*; BROSIUS, 1996, 94–97; WIESEHÖFER, 1996, *passim*; CARNEY, 2000b, *passim*; BROSIUS, 2007, 18.

⁶⁵³ Gondoljunk a következőkre: 1. a fogolynő bevezetése több nő társaságában, 2. a fogoly szépségének és nemességének hangsúlyozása, 3. a fogolynő vonakodása, 4. az uralkodó kiemelt figyelme, majd váratlan kegye.

kell átgondolnunk, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy kitapintható némi irónia Curtius Rufus leírásában, vagyis abban, hogy a perzsa előkelők rangjukkal és nemességükkel visszaidézik Alexandros nemesebb, méltóbb viselkedését.⁶⁵⁴ Atkinson azonban nem fordít kellő figyelmet a jelenet szerkesztésére, illetőleg elmulasztja azt az egész mű kontextusába helyezni. Curtius Rufus ugyanis az első *pentas*ban Alexandrost a foglyaival szemben kíméletes, mértéktartó uralkodóként ábrázolja, aki III. Dareios nőrokonainak rangját, valamint szokásait teljes mértékben tiszteletben tartja.⁶⁵⁵ A hatodik könyvtől kezdődően azonban a szerző az uralkodó jellemében bekövetkező változásokra koncentrálna. A fentebb említett moralizáló bevezető éppen ezeket a negatív jellemvonásokat taglalja.⁶⁵⁶ A Hystaspés hitvesét bemutató epizód jól illeszkedik a bevezetőben megfogalmazott kritikához. A jelenet betoldása egyértelműen azt a célt szolgálhatja, hogy Curtius Rufus egyedi, sajátos eseten keresztül prezentálja Alexandros hibáját és tévedését (morális gyengeségét, elfeledett kegyes bánásmódját és a legyőzött ellenfél szokásainak figyelmen kívül hagyását). Az uralkodó ugyanis korábbi gyakorlatával ellentétben a legyőzöttek szokásait sérti meg nemcsak azzal, hogy egy nemes, királyi nőt lakomán való részvételre kényszerít, hanem azzal is, hogy szolgálai szerepkörbe alacsonyítja le. Curtius Rufus e megoldással éles ellentétet teremtett Hystaspés hitvese és az uralkodó jelleme között. Mindezt a nő szemérmességének és vonakodásának szemléletes ábrázolásával, valamint az uralkodó *expositio*ban bemutatott negatív tulajdonságainak részletes ecsetelésével érte el. A nőalak szerepeltetésének oka tehát abban ragadható meg, hogy rangjával, nemességével és szemérmességével ráébressze Alexandrost tettének helytelenségére, s ezáltal emlékeztesse korábbi, elfeledett uralkodói erényére⁶⁵⁷, vagyis elvesztett *continentiájára* és *clementiájára*. E visszaidézett pozitív jellemvonás buzdítja Alexandrost arra, hogy a perzsa előkelőkkel rangjuknak megfelelően bánjon.⁶⁵⁸

⁶⁵⁴ ATKINSON, 1994, 170: „There is a measure of irony in the way that Curtius describes Alexander’s corruption by Persian practices, and now introduces Persian nobles, whose rank and nobility of character recall him to more dignified behaviour.”

⁶⁵⁵ Curt. 3.12.13–17; 3.12.21–25; 4.10.18–34; 5.2.16–22; 5.3.12–15.

⁶⁵⁶ Curt. 6.2.1–5.

⁶⁵⁷ Curt. 6. 2. 8: *Adhuc in animo regis tenues reliquiae pristini moris haerebant.*

⁶⁵⁸ Curt. 6. 2. 9–11. A jelenet részletesebb elemzéséhez, vö. ATKINSON, 1994, 170–171.

4.4. *Konklúzió*

Az eddigi eredményeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Curtius Rufus Hystaspés genealógiájára vonatkozó adatai hitelesek lehetnek. A Hystaspés kilétére vonatkozó kérdések vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy III. Dareios rokona (*propinquus*) volt, ami érthetővé teszi vezető katonai pozícióját, és azt is, hogy egy korábbi uralkodó, III. Artaxerxés unokáját kapta feleségül. A Curtius Rufus leírásában említett Hystaspés nem azonosítható minden kétséget kizáróan az Arrhianos által említett baktriai Hystaspésszel, így azt kell feltételeznünk, hogy két külön személyről van szó. Hitvesének Curtius Rufus által adott genealógiája ugyanakkor problematikus. Minden bizonnyal III. Artaxerxés Óchos unokája volt, az azonban kérdéses, hogy legitim házasságból, vagy csupán egy királyi ágyastól született fiúgyermek sarja.

A nőalakról, valamint Alexandros és Hystaspés feleségének a találkozásáról egyedül Curtius Rufus beszámolója alapján értesülünk. Ebből kiindulva két lehetőséggel kell számolnunk a forráshasználatot illetően. Elképzelhető, hogy a történet már az elsődleges forrásokban is szerepelt, ebben az esetben azonban nehezen tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy a többi szerző miért nem utal a jelenetre. Jóval valószínűbbnek tűnik az a megoldás, hogy az epizód – ha nem is teljes egészében, de legalább részben – Curtius Rufus leleménye. A szerző a korábbi irodalmi motívumokból valós adatokat (genealógia) és szereplőket felhasználva moralizáló történetet konstruálhatott. Ez magyarázhatja a korábban említett epizódokkal (Aspasia, Timokleia, Stateira, Sisygambis, Rhóxané) való egyezéseket. Ha e felvetés helyes, akkor Curtius Rufus kettős célt tarthatott szem előtt a jelenet beillesztésével. Hystaspés hitvesének alakját írói eszközként használta azért, hogy a nőalak nemessége és tartása éles kontrasztot alkosson Alexandros bevezetőben bemutatott negatív jellemzésével.

A nőalak bevezetésével lehetőséget teremtett az uralkodónak arra, hogy felidézze elvesztett pozitív jellemvonásait, és ennek tudatában megfelelően bánjon az előkelő perzsa foglyokkal. Emellett szól az is, hogy Curtius Rufus nem alkalmazza Hystaspés hitvesére a barbár-sztereotípiá meg szokott elemeit, és ezzel a megoldással tette alkalmassá a nőalakot az uralkodó kegyének elnyerésére és kiérdemlésére, ugyanakkor rajta keresztül tudta emlékeztetni Alexandrost a foglyokkal szemben korábban tanúsított kegyességére. Curtius Rufus a Hystaspés hitvesét megörökítő epizódot így Alexandros jellembrázolásának eszközeként használja azzal a céllal, hogy a perzsa erkölcsök hatására megváltozott uralkodó, még ha csak egy pillanatra is, de visszaszerezhesse korábbi, elfeledett erényeit.

5. Thalestris, az amazonok királynője

Az Alexandrosról szóló történetírásban a *Metzi Epitomé* kivételével⁶⁵⁹ valamilyen formában minden szerző megörökíti a makedón uralkodó találkozását az amazonokkal, vagy azok királynőjével, Thalestrisszel⁶⁶⁰, Thalléstrisszel⁶⁶¹ vagy Minythyiával⁶⁶². A ránk maradt leírások azonban az esemény(ek) elbeszélésében, helyszíneiben és datálásában összeegyeztethetetlen eltéréseket mutatnak, így lehetetlenné teszik a beszámolóok háttérben álló elsődleges források egyértelmű azonosítását.

Az epizód hitelességének vagy hiteltelenségének megítélése ugyancsak problémát jelent, hiszen már az antikvitásban is kritikával illették a történet egyes részleteinek valódiságát. Fontos azonban leszögeznünk, hogy a ránk maradt szerzők az amazonok létezését kétkedve bár, de kivétel nélkül elfogadták. Kritikájuk így elsősorban arra vonatkozott, hogy Alexandros korában már nem létezhetek amazonok, vagyis az uralkodó nem is találkozhatott azok királynőjével.

5.1. Az amazonok királynője a forrásokban

Diodóros⁶⁶³, Curtius Rufus⁶⁶⁴ és Iustinus⁶⁶⁵ hasonlóan mutatják be a történetet, így leírásukból megtudjuk, hogy Alexandrost Kr. e. 330/329 táján⁶⁶⁶ Hyrkániában 300 fegyveres asszony kíséretében felkereste az amazonok királynője⁶⁶⁷, mert gyermeket szeretett volna tőle. A makedón uralkodó 13 napot töltött a királynővel, majd tovább folytatta útját. Csupán Iustinus tudósít bennünket a királynő és gyermeke további sorsáról, így leírásából megtudjuk, hogy Thalestris nem sokkal hazaérkezése után az amazonok népével együtt meghalt.⁶⁶⁸

⁶⁵⁹ BAYNHAM, 2001, 115: „... here [*Metz Epitome*] we cannot be completely sure that they were not in the original text, but were mentioned just before the point where our extant text begins, or were edited out in some stage of the epitome's compilation.”

⁶⁶⁰ Curt. 6.5.25; 6.5.29.

⁶⁶¹ Diod. 17.77.1.

⁶⁶² Iust. 12.3.5: *Ibi ei occurrit Thalestris sive Minythyia*...A két névalak jelentéséről lásd: MAYOR, 2014, 328: „*Thallestris* means “*She Who Makes Bloom or Grow*”, while *Minythyia* means the opposite, “*She Who Diminishes*”.”

⁶⁶³ Diod. 17.77.1–3.

⁶⁶⁴ Curt. 6.5.24–32.

⁶⁶⁵ Iust. 12.3. 5–7. Vö. még: Iust. 2.4.33; 42.3.7.

⁶⁶⁶ MAYOR, 2014, 474. 3. lábuj: „*This meeting took place in Hyrcania in 330 BC, just after the Mardian venture, not later in 329/328 at the Jaxartes River as sometimes assumed.*”

⁶⁶⁷ Curtius Rufus (6.5.25) és Iustinus (12.3.5) leírásában *regina*, Diodóros (17.77.1) elbeszélésében pedig βασιλισσα.

⁶⁶⁸ Iust. 2.4.33.

A három beszámoló hasonlósága miatt általános az a vélekedés, hogy a szerzők közös forrást használtak. Ezt bizonyítja a királynő hasonló elnevezése, a helyszín azonossága, továbbá a számadatok egyezése – 300 fegyveres nő, 13 nap – is. A kutatók vélekedése szerint ez a forrás nem lehetett más, mint Kleitarchos⁶⁶⁹. A leírások alapján azt kell feltételeznünk, hogy Iustinus más forrást is használt, mivel a királynőt a többi leírásban nem szereplő néven, Minythyiaként említi⁶⁷⁰. Ezt igazolhatja az is, hogy a nő utazását 35 napban határozza meg.⁶⁷¹ Az elsődleges szerzők közötti kronológiai sorrendet vizsgálva felmerült annak a lehetősége is, hogy Kleitarchos Onésikritostól⁶⁷² vagy a larissai Polykleitostól⁶⁷³ kölcsönözte a történetet, amelyet később írói célkitűzésének megfelelően tovább bővített. A Diodórosnál, Curtius Rufusnál és Iustinusnál olvasható epizód így Kleitarchos módosításának eredménye lehet.

A három szerzővel ellentétben Strabón megkérdőjelezi az amazon-mítosz valóságát. Elképzelhetetlennek tartja ugyanis, hogy egy női város, törzs vagy társadalom fennmaradhatott és létezhetett férfiak nélkül, azt pedig még inkább vitatja, hogy egy ilyen állam támadásokat is indíthatott.⁶⁷⁴ Alexandros és Thalésztia találkozásáról azt állítja, hogy a legmegbízhatóbb történetírók nem említették ezt a történetet, akik viszont mégis megörökítették, azok beszámolója jelentősen eltér egymástól.⁶⁷⁵ Név szerint csupán Kleitarchost említi, akitől megtudjuk, hogy Thalésztia a Kaszpi kaputól és a Thermodontól érkezett Alexandroshoz. Strabón azért említi csupán egyetlen szerzőt, hogy felfedje annak geográfiai tévedését, hiszen Kleitarchos a két helyszín közötti távolságot sokkal kevesebbnek

⁶⁶⁹ RÜEGG, 1906, 84; HAMMOND, 1983, 59, 102, 104, 135, 137; HAMMOND, 1993, 294; STEWART, 1993, 16, 30. láb; BAYNHAM, 2001, 116; MAYOR, 2014, 474, 4. láb.

⁶⁷⁰ TARN, 1948, 125: „While other writers call the Queen of the Amazons Thalestris, Justin (XII, 3,5) calls her ‘Thalestris or Minythyia’, showing that Trogus knew some version of the story now lost.” Vö. még: HAMMOND, 1983, 102: „The alternative name given by J. at 12.3.5, Minythyia, came presumably from another teller of the story, whom Trogus had consulted.” HECKEL-YARDLEY, 1997, 200–201: „Trogus appears to have added the variant Minythyia from another source (cf. Justin 2.4.33, where Minythyia appears with Thalestris as the variant; Oros. 3. 18. 5 has ‘Halestris and Minothea’; cf. Tarn ii.125).” BAYNHAM, 2001, 116, 10. láb; MAYOR, 2014, 328.

⁶⁷¹ ATKINSON, 1994, 198, 197: „The extra details in J.’s account may be explained by the reference in xlii, 3.7 to ‘multi auctores’ on this story.” ATKINSON, 2000a, 426. Vö. még: BAYNHAM, 2001, 116, 10. láb.

⁶⁷² Pédech bizonyítja, hogy az amazontörténet kitalálója Onésikritos lehetett, vö. PÉDECH, 1984, 87–89. Vö. még: ATKINSON, 1994, 198: „Pédech (2) 87–89 argues that it was Onesicritus who invented the story of Alexander’s meeting with Thalestris.” Vö. még: ATKINSON, 2000a, 426; BAYNHAM, 2001, 119; BOSWORTH, 1995, 103: „Onesicritus (FGrH 134 F 1) was probably the first to identify them with the Amazons of the Thermodon, and Cleitarchus followed the tradition, as did numerous later writers.”

⁶⁷³ Mederer és Tarn vélekedés szerint a forrás lehet Polykleitos, vagy Onésikritos is, vö. MEDERER, 1936, 84: „Da Polykleitos und Onesikritos wohl vor Kleitarch geschrieben haben, so mag einer von diesen beiden Autoren die Geschichte in die Alexanderliteratur eingeführt haben.” TARN, 1948, 328; PEARSON, 1960, 93, 40. láb; „Tarn, Alex. II 328, thinks that either Polycleitos or Onesicritus actually originated the Amazon story; it comes most appropriately in a writer who stressed the resemblance of Alexander to Heracles.”

⁶⁷⁴ Str. Chr. 11.5.3 (C 504).

⁶⁷⁵ Str. Chr. 11.5.4 (C 505).

ítélte, mint 6000 stadion.⁶⁷⁶ Strabón e megoldással kívánta hitelteleníteni az Alexandros és a királynő találkozását elbeszélő történetet.⁶⁷⁷ Forrását a geográfiai adatok és a tévedések helyreigazítása miatt (véltetően helyesen) Eratosthenésszel azonosítják.⁶⁷⁸

Plutarchos, Strabónhoz hasonlóan, ugyancsak vitatja a történet valóságát.⁶⁷⁹ Egy listát közöl az Alexandros és az amazon királynő találkozását bemutató öt szerzőről (Kleitarchos, Polykleitos, Onésikritos, Antigenés és Istros) és az azt *plasmának*, fikciónak tekintő kilenc történetíróról (Aristobulos, Charés, eretiai Hekataios, Ptolemaios, Antikleidés, thébai Philón, theangelai Philippos, Chalkisi Philippos és samosi Duris). A tizennégy szerzőt felsorakoztató leírást azonban fenntartással kell kezelnünk. Nem dönthető el ugyanis biztosan, hogy ezek a szerzők ténylegesen fikciónak tekintették-e a történetet, vagy csupán figyelmen kívül hagyták, és nem tettek említést róla munkájukban. Baynham úgy véli, hogy az utóbbi lehetőséget kell valóságnak tekintenünk, így a szövegrészletben szereplő *plasma* kifejezés Plutarchos, nem pedig a többi szerző ítéletét fejezi ki.⁶⁸⁰

Plutarchos azért, hogy a történet hiteltelenségét igazolja, utal Alexandros Antipatroszhoz írt levelére, amelyben az uralkodó csupán a skytha házassági ajánlatot említi, s nem ejt szót amazonokkal való találkozásáról.⁶⁸¹ Mindezekon felül egy további érvet is felhoz a történet valóságára ellen, így beszámol arról, hogyan reagált Lysimachos Onésikritos amazonokról szóló felolvasására. A szerző szándéka egyértelmű, hiszen a lista, Alexandros levele, illetve Lysimachos reakciója mind azt bizonyítják, hogy a történet fikció, vagyis a makedón uralkodó nem találkozhatott az amazonok királynőjével. A Plutarchos által használt forrás(ok) azonban kérdésesek, mivel a kutatók elképzelhetetlennek tartják, hogy a listáján szereplő összes szerzőt használta és ismerte. Powell vélekedése szerint Plutarchos a jelenet alapjául

⁶⁷⁶ Jacoby megpróbálta Kleitarchos tévedését racionalizálni, vö. JACOBY, 1921, 649: „*Der Kritiker scheint vielmehr den Ausgang des Amazonenzuges, das Land zwischen Phasis und Thermodon, mit der Stelle ἐπὶ τῶν ὄρων τῆς Ὑρακινίας zu verwechseln, wo Thalestris die Masse ihres Heeres zurückläßt (D 77).*” Tarn azonban cáfolja Jacoby nézetét a δέ kötőszó adverbatív szerepére hivatkozva, vö. TARN, 1948, 329. Vö. még: PEARSON, 1960, 214–215, 14. láb; ATKINSON, 1994, 197.

⁶⁷⁷ BAYNHAM, 2001, 117.

⁶⁷⁸ BAYNHAM, 2001, 118: „*The parallel between Plutarch and Strabo is quite striking... We do not know the authors whom Strabo considered trustworthy, but since he followed Eratosthenes in considering that Cleitarchus was unreliable, it is possible that Eratosthenes himself may have originally given a similar compilation to Plutarch's list.*”

⁶⁷⁹ Plut. Alex. 46.1–5.

⁶⁸⁰ Érvelését Arr. An. 7.13.3 szövegrészletére alapozza. Nézete szerint ugyanis ha Aristobulos, vagy akár Ptolemaios azt írta volna munkájában, hogy a történet fikció, akkor Arrhianos is használta volna ezt a kifejezést. Vö. BAYNHAM, 2001, 118.

⁶⁸¹ Mayor nézete szerint a politikai ügyekről, illetve a katonai hadműveletekről szóló beszámolóban irreleváns lehetett az amazonokkal való találkozás bemutatása, vö. MAYOR, 2014, 322.

egy enciklopédikus munkát⁶⁸², mások szerint viszont egy, az amazonokról szóló monográfiát használhatott⁶⁸³, amit természetesen kiegészíthetett azokkal a szerzőkkel, akiket ő maga olvasott⁶⁸⁴. Atkinson úgy véli, hogy a forrás – akár közvetlenül, akár közvetve – Onésikritos lehetett, hiszen Plutarchos őt említi a jelenet legvégén.⁶⁸⁵ Bosworth vélekedése szerint azonban Plutarchos listája ugyancsak Eratosthenésre vezethető vissza, a történettel kapcsolatos kritika miatt.⁶⁸⁶

A jelenet egyértelmű lokalizálása ugyancsak problémát jelent a *caput* elején szereplő *ἐνταῦθα* kifejezés értelmezése miatt. Kétséges ugyanis, hogy vajon ez az előző *caput* végén szereplő, Orexartés/Iaxartés folyóra⁶⁸⁷, vagy inkább a 44. fejezet elején szereplő helyszínre utal-e vissza.⁶⁸⁸ Az utóbbi értelmezés a történetet Curtius Rufushoz, Iustinushoz és Diodóroshoz hasonlóan ugyancsak Hyrkániába helyezné.

Nemcsak a jelenet lokalizálása, de datálása is nehézségekbe ütközik⁶⁸⁹, hiszen Plutarchos kronológiai utalás nélkül három különböző, egymástól független eseményt említ: az amazon királynő állítólagos látogatását, Alexandros Antipatrosnak írt levelét és a skytha házassági ajánlatot, valamint Lysimachos reagálását Onésikritos felolvasására. Plutarchos szándéka mégis nyilvánvaló, hiszen a kronológiai utalás mellőzésével, továbbá a három különböző helyhez köthető esemény bemutatásával azt kívánta érzékeltetni, hogy a történet hihetetlen és történetietlen, vagyis Alexandros találkozása az amazonok királynőjével soha nem történt meg.⁶⁹⁰

⁶⁸² Powell szerint Plutarchos két forrást használhatott. Az egyik az Alexandrosnak tulajdonított levelek gyűjteménye, a másik pedig a „*variorum source book*”, amelynek meghatározása a következő: „*an encyclopaedic work in which the divergent versions of each successive event in a large number of historians of Alexander were collected and registered...*”, vö. POWELL, 1939, 229–240.

⁶⁸³ Vö. TARN, 1948, 308–309. Baynham Powell és Tarn nézetét is valószínűtlennek tartja. Plutarchos forráshasználatához a következő megjegyzést fűzi, vö. BAYNHAM, 2001, 118: „*Since we know virtually nothing about the last four authors whom Plutarch cites, we cannot be certain that they all pre-dated Eratosthenes; it is possible that Plutarch may have also known the latter’s work and supplemented it with some additional esoteric names.*”

⁶⁸⁴ HAMILTON, 1969, 124. Hamilton ugyanebben a művében elfogadhatónak tekinti Gutschmid (GUTSCHMID, 1894, 155–157) nézetét, aki szerint Plutarchos forrása Istros lehetett.

⁶⁸⁵ ATKINSON, 1994, 198. Atkinson a forráshasználatra vonatkozóan megjegyzi továbbá, hogy Plutarchos Onésikritos beszámolóját talán Aristobulos leírásából ismerte: „... *possibly Aristobulus, since Plut. uses his spelling for the Jaxartes, Orexartes at 45,6, with Hamilton’s commentary.*”

⁶⁸⁶ BOSWORTH, 1996, 81, 1. láb: „*This famous story was denounced in antiquity as a fiction (Plut. Al. 46. 1–2; Strabo n. 5. 4. (505), both probably derived from Eratosthenes)*”.

⁶⁸⁷ Plut. *Alex.* 45.6. Vö. *FGrH* 1929, 746 F15; TARN, 1948, 328–329; PEARSON, 1960, 77; HAMILTON, 1969, 123.

⁶⁸⁸ Plut. *Alex.* 44.1. Vö. WELLES, 1963, 338, 2. láb; HECKEL–YARDLEY, 1997, 200; BAYNHAM, 2001, 119–120.

⁶⁸⁹ BAYNHAM, 2001, 119.

⁶⁹⁰ HECKEL–YARDLEY, 1997, 200; BAYNHAM, 2001, 119–120.

Arrhianos két helyen is említi az amazonokat történeti munkájában⁶⁹¹. Az első jelenetben⁶⁹² arról értesülünk, hogy Alexandrost Baktránál Kr. e. 329/328 körül skytha követek keresték fel azzal, hogy új uralkodójuk felajánlja neki lánya kezét. Velük együtt érkezett hozzá Pharasmanés, Chorasmia királya is, aki azt állította, hogy országa az amazonokéval határos, és amennyiben Alexandros meg akarná hódítani a Fekete-tengerig terjedő területeket, vezetőül szegődne és biztosítaná a hadseregnek szükséges ellátást. Alexandros a skytha házassági ajánlatot visszautasította, Pharasmanésnek pedig azt a választ adta, hogy jelen pillanatban nem megfelelő az időpont arra, hogy a Fekete-tenger felé vonuljon.⁶⁹³

A másik történetben⁶⁹⁴ Atropatés, Média satrapája Kr. e. 324-ben Ekbatanában 100 fegyveres nőt ajándékozott Alexandrosnak, akikről azt állította, hogy amazonok. A makedón uralkodó a nőket elkülönítette a seregétől, nehogy bántódás érje őket, és megüzente a királynőjüknek, hogy fel fogja keresni őt azért, hogy gyermeket nemzzen vele. Arrhianos a jelenet bemutatását követően utal arra, hogy a nőket szándékosan képezték ki és fegyverezték fel úgy, mint az amazonokat.⁶⁹⁵ Tarn vélekedése szerint Alexandros azért küldte haza a nőket, mert nem tekintette őket sem amazonoknak, sem pedig valódi katonáknak.⁶⁹⁶ Baynham Tarn nézetét elképzelhetőnek tartja, de egy további magyarázatot is ad az uralkodó döntésére. Úgy véli, hogy ekkor már ismeretes volt Alexandros feltételezett kapcsolata az amazonok királynőjével. Az uralkodó így azért küldhette el a nőket, hogy a vezérek és a katonák ne részesülhessenek hozzá hasonló kiváltságban.⁶⁹⁷

Baynham arra a kérdésre is választ próbált adni, hogy Atropatés miért öltöztetett 100 nőt amazonnak. A kutató szerint két megoldás lehetséges. Elképzelhető, hogy a satrapa Alexandros figyelmét kívánta elterelni valamilyen mulasztásáról, esetlegesen a területén lévő és oltalma alatt álló királyi ménes számának radikális csökkenéséről.⁶⁹⁸ Az is lehetséges

⁶⁹¹ Arrhianos egyéb műveiben (Arr. *Peripl.* 15, 3; *Bithyn.* F. 48–51) csupán arra utal, hogy melyik területeken éltek az amazonok, vö. BAYNHAM, 2001, 119.

⁶⁹² Arr. *An.* 4.15.1–6.

⁶⁹³ Pharasmanés tervéről és Alexandros világhódító törekvéséről, vö. GREEN, 1991, 359: „*Here is the first hint in our sources of Alexander's plans for ultimate world-conquest, of the further expeditions that would follow when the East had been fully subdued.*” Vö. még: BOSWORTH, 2002a, 165–166; BOSWORTH, 1995, 106–107; BOSWORTH, 1996, 81–83, de különösen 81: „*He (Pharasmanes) was envisaging Macedonian subjugation of his neighbours, a process from which he, the conqueror's ally, could only benefit. To that end he provided information which would attract Alexander's interest, and tailored his report to Greek interests.*”

⁶⁹⁴ Arr. *An.* 7.13.2–6.

⁶⁹⁵ Arr. *An.* 7.13.6.

⁶⁹⁶ TARN, 1948, 329–330.

⁶⁹⁷ BAYNHAM, 2001, 121.

⁶⁹⁸ BAYNHAM, 2001, 121: „*Arrian's preceding context provides us with some plausible reasons for Atropates' elaborate presentation of a group of attractive women warriors. While Alexander was en route from Opis to*

azonban, hogy csupán az uralkodót kívánta szórakoztatni: az álamazonok felvonultatása ugyanis az ünnepi hangulat részét képezhette.⁶⁹⁹

Az Arrhianosnál szereplő két történetet egymástól függetlenül kell vizsgálnunk, hiszen egyikben sem találunk utalást a másik beszámolóra.⁷⁰⁰ A skytha ajánlat és a Pharasmanés-történet megtalálható Curtius Rufusnál⁷⁰¹ is, aki azonban a történetet Marakandába helyezi, az uralkodót pedig Phrataphernésnek nevezi, és nem szól az amazonokról. A két történet közötti különbség azzal magyarázható, hogy Arrhianos és Curtius Rufus más-más forrást használhattak a jelenet elbeszélésekor.⁷⁰² Az Arrhianosnál olvasható Pharasmanés-történet háttérében általában Aristobulost sejtik⁷⁰³, Bosworth vélekedése azonban tarthatónak tűnik, vagyis nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy Arrhianos forrása akár Ptolemaios is lehetett⁷⁰⁴. Az Atropatés-történet forrását sem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni, csupán annyit mondhatunk, amennyit Arrhianos is leír, vagyis hogy Ptolemaios, Aristobulos, illetőleg a legmegbízhatóbb történetírók nem említették azt. Az Arrhianosnál olvasható két beszámoló közötti különbség leginkább abban ragadható meg, hogy a szerző a Pharasmanés-epizódot nem kommentálja, az Atropatés-történettel kapcsolatban viszont megjegyzi, hogy olyan barbár származású nőket mutathattak Alexandrosnak, akiket megtanítottak a lovaglásra és az amazonokra jellemző fegyverekkel láttak el. Arrhianos a jelenetet így egy, az amazontörténet hitelességéről szóló digresszió kiindulópontjául használja.⁷⁰⁵ Nézete szerint

Ecbatana, he passed through the Nesaeian plain, where the Persian royal horse herds, formerly consisting of 150,000 pure-bred mares, had been so seriously depleted by brigandage during the king's absence that they were now down to about a third of the original number. Since they were pastured in Atropates' satrapy, they would have been his responsibility."

⁶⁹⁹ BAYNHAM, 2001, 121: „*The Amazon charade could well have a ploy to distract Alexander's attention or to amuse him: on his return to Carmania, the king had been ruthless in executing satraps and subordinates whom he had decided had abused their power when he was away. But it is also possible that the display was calculated merely for entertainment. Alexander himself held lavish games, theatrical shows, and parties at Ecbatana and the presentation of the make-believe Amazons may have been part of the festive atmosphere.*"

⁷⁰⁰ BOSWORTH, 1988, 66, 28. láb: „*Nor does he relate his two references to Amazons. He merely states that Atropates' female warriors did not appear in Ptolemy or Aristobulus, and omits any mention of the earlier episode.*"

⁷⁰¹ Curt. 8.1.7–10.

⁷⁰² BOSWORTH, 1995, 102: „*There is no obvious reason for the transference of location, and it is more plausible that Cleitarchus gave two separate reports, one of the visit of the Amazon queen in Hyrcania and the other the marriage proposal of 328.*"

⁷⁰³ FG^rH 1929, 777 F28; STRASBURGER, 1982, 127; PEARSON, 1960, 164–165. Vö. ATKINSON, 1994, 198: „*Pearson (1) 164-5 attributes the Pharasmanes story in A. iv, 15.4 to Aristobulus, who, in rejecting the story of a meeting between Alexander and Thalestris, worked up his own theory about the lines of communication between the Black Sea and the Oxus, while leaving the Amazons in their traditional territory.*"

⁷⁰⁴ BOSWORTH, 1988, 66, 25. láb. Vö. még: BOSWORTH, 1995, 101.

⁷⁰⁵ BOSWORTH, 1988, 65: „*This subject-matter was probably selected to provide a peg for the digression, which was hardly Arrian's own conception.*" 67: „*It comes from a primary source, and Arrian seems unwilling to undermine its credibility or speculate what might have been at the basis of the Chorasmian monarch's claim.*" Erre a részre vonatkozó lábjegyzet 67, 28. láb: „*Instead he extracts an isolated anecdote from the subsidiary tradition and uses it as the peg for a conventional digression on the Amazons.*" Baynham nézete szerint a

ugyanis az amazonok nem élhettek sem Alexandros korában, sem az Alexandros előtti korban, máskülönben Xenophón is megörökítette volna őket valamelyik írásában.⁷⁰⁶ Fontos azonban leszögeznünk, hogy Arrhianos nem az amazonok létét vonja kétségbe, csupán azt vitatja, hogy Alexandros korában még létezhetek.

5.2. A találkozást elbeszélő epizód történeti alapja, értelmezési lehetősége

A ránk maradt leírások és az azok háttérében álló, feltételezett források problémájának ismertetése után arra keressük a választ, hogy mi indokolta egy, már az antikvitásban is vitatott hitelességű epizód bekerülését egy történeti munkába; továbbá, hogy az Alexandros és az amazonkirálynő találkozását megörökítő epizód visszavezethető-e valós történeti alapra, eseményre, vagy esetleg egy etnográfiai hagyományra?

Egyes vélekedések szerint így tényleges történelmi tényt kell keresnünk a jelenet háttérében, amely vagy a skytha házassági ajánlatból és a Pharasmanés-epizódból⁷⁰⁷, vagy az Atropatés-jelenetből⁷⁰⁸ nőhet ki magát. Mások szerint a mítosz alapja az lehetett, hogy Alexandrost egy helyi uralkodónő kereste fel fegyveres női kíséretével együtt⁷⁰⁹, akiket Onésikritos azonosíthatott először az amazonokkal. A későbbi szerzők így az ő leírását vették át és bővítették tovább. E módosítás végeredménye lehet az a verzió, amelyet ma is olvashatunk. Annak lehetősége, hogy az epizód háttérében tényleges történelmi esemény állt, nem zárható ki, így mind a három javaslat elfogadhatónak tűnik.

következő okokból szerepelhet Arrhianosnál a történet, vö. BAYNHAM, 1998c, 170: „*The description of the display suggests the decorative rather than the authentic, and the display was likely deliberately calculated for sexual titillation, as well as flattery.*”

⁷⁰⁶ Xenophón a következő helyen utal az amazonokra, X. An. 4.4.16. Vö. BAYNHAM, 2001, 121–122.

⁷⁰⁷ TARN, 1948, 327–328; MEDERER, 1936, 92; TYRRELL, 1984, 24; BAYNHAM, 2001, 122.

⁷⁰⁸ BERVE, 1926, 419, 26. láb: „*Es wird dadurch nicht ausgeschlossen, daß Al. von kriegerischen Weiberstämmen am Pontos Kunde erhielt oder auch mit ihnen in Berührung kam.*” Vö. MEDERER, 1936, 90–91; BADIAN, 1985a, 484, 2. láb; ATKINSON, 1994, 198–199; ATKINSON, 2000a, 427; BAYNHAM, 2001, 122; HECKEL, 2006, 61: „*When Alexander arrived in Ecbatana in October 324, Atropates appears to have presented him with 100 women on horseback, dressed as Amazons (A 7.13.2, 6), something which may have contributed to the later fiction concerning Alexander's encounter with the Amazon queen (see s.v. Thalestris).*”

⁷⁰⁹ BERVE, 1926, 419, 26. láb; PEARSON, 1960, 13: „*It may well be that the Greek tradition of the Amazons originated with some actual historical tribe in Anatolia whose women were trained like warriors; and it is not beyond the bounds of possibility that some surviving offshoot of this tribe was encountered by Alexander's expedition at some point in its progress through Asia. This does not mean, however, that Alexander seriously pictured himself as re-enacting the exploits of Heracles against the Amazons or that the story told of his meeting with their queen bears even a remote resemblance to anything that really happened. This is an extreme case.*”
Lásd még: BOSWORTH, 1996, 81, 56. láb: „*It certainly cannot be excluded that female warriors did encounter the army in Hyrcania. If so, the tendency to identify them as Amazons must have been irresistible.*” 81, 58. láb: „*Again we may have a superimposition of 'Amazon theory' by Greeks predisposed to view all female warriors as Amazons. Something very similar took place in Pompey's much later Albanian campaign (App. Mithr. 103. 482–3; Plut. Pomp. 35. 5–6; cf. Theophanes, FGrH 188 F 4).*”

E magyarázatokon kívül felmerült annak eshetősége is, hogy a viszonyt megörökítő beszámoló egy kortárs *mythopoiésis* eredménye; ebben a megközelítésben Alexandrosnak azért kellett találkoznia az amazonokkal, mert mitikus elődei, Héraklés és Achilleus is kapcsolatba került velük.⁷¹⁰ Érdemes lenne elgondolkodnunk azon, kinek állhatott érdekében egy ilyen történet sugalmazása. Elképzelhető, hogy magának Alexandrosnak vagy a kíséretének, de az is lehetséges, hogy valamelyik (apologetikus) történetírónak. A felvetett kérdésre lehetetlen válaszolni, így meg kell elégednünk a lehetőségek felsorolásával. Való igaz, hogy a két *héros*, ezenfelül pedig Théseus, valamint Bellerophontés (és Priamos) is találkozott az amazonokkal és harcolt velük, de e találkozások végeredménye kivétel nélkül az amazonok veresége és a királynő bukása lett.⁷¹¹ Az Alexandros és Thalestris találkozását megörökítő epizódban azonban nyomát sem találjuk a harcnak, helyette két egyenlő fél, a legkiválóbb férfi és nő találkozásáról olvashatunk⁷¹², amely után ráadásul a királynő is sértetlenül térhetett vissza országába amazonjaival együtt.⁷¹³

Baynham a történetet éppen a békés találkozás miatt a győztesek és a legyőzöttek közötti kibékülés első romantikus kifejeződésének tekinti, vagyis az úgynevezett „Verschmelzungspolitik”, más szóval a „policy of fusion” kontextusába helyezi.⁷¹⁴ A hipotézis azonban a Curtius Rufus által megörökített jelenet kontextusa és terminológiája miatt kétségessé válhat.

Daumas úgy véli, hogy Alexandros dicsőséges tettet hajt végre azzal, hogy meghódítja az amazonkirálynőt, aki voltaképpen az uralkodó ázsiai hódításainak szimbóluma. A győztes, vagyis Alexandros azonban legyőzötté válik, hiszen Thalestris, aki a barbárság szimbóluma, a makedón uralkodót a saját képére formálja, így keletivé, barbárrá alakítja.⁷¹⁵ Egyszerűbben megfogalmazva: a történet így a keletiekkel való egyesülés veszélyeire figyelmeztetne. E nézőpont csak a három, vélhetően Kleitarchos (vagy Onésikritos) beszámolóját követő szerzőre lenne alkalmazható, ott is csupán fenntartásokkal, hiszen nehezen hozható

⁷¹⁰ MEDERER, 1936, 91–92; DOWDEN, 1997, 114; BAYNHAM, 2001, 122. Vö. még: Hdt. 4.8–10. Vö. OGDEN, 2011, 235, 15. lábja.

⁷¹¹ MAYOR, 2014, *passim*, de különösen 30: „*In the Greek myths, Greek heroes always destroy Amazons...In the Greek myths about Amazons that have come down to us, war always triumphs over love.*” Vö. még: MAYOR, 2014, 31: „*In the major myths about Greeks versus Amazons, despite their bravery, erotic appeal, and prowess the women are almost always killed or captured.*”

⁷¹² Hasonló nézetet van: BAYNHAM, 2001, 123; MAYOR, 2014, 323.

⁷¹³ Erről bővebben lásd: MAYOR, 2014, 333: „*Equality, harmony, and mutual respect are the prominent themes of the stories of Alexander and Amazons.*”

⁷¹⁴ BAYNHAM, 2001, 124–126, de különösen 126: „*On the contrary, by dint of her very identity as a powerful icon to the Greeks, she became an early romantic expression of an aspiration, namely reconciliation between the conquerors and the barbarians (or rather, those who were deemed worthy) that was to prove equally fleeting and illusory.*”

⁷¹⁵ DAUMAS, 1992, 352–354. Ellentétes nézőpontot képvisel Baynham, vö. BAYNHAM, 2001, 126.

összhangba Diodóros, vagy éppen Iustinus negatív megjegyzésektől mentes leírásával. A fentiek során láthattuk, hogy az eddig vázolt megoldások mindegyike többé-kevésbé elfogadható és alkalmazható valamelyik beszámolóra, de egyik sem nyújt kielégítő magyarázatot kérdésünkre, vagyis arra, miért kellett megjeleníteni az amazonoknak egy történeti munkában.

Egy jóval egyszerűbb és egyben általánosabb magyarázatot kell keresni a mitológiai történet történelmi kontextusba helyezésére, hogy az állítás minden fennmaradt leírásra alkalmazható legyen. Ennek megfelelően ahhoz az alapgondolathoz térnek vissza, hogy a görögök tudatában az amazonok az idegenséget, a másságot, a barbárságot, a görög–perzsa háborúk időszakában pedig magukat a perzsákat⁷¹⁶ és a perzsák felett aratott győzelmet jelképezték. A motívum szerepeltetése így egyfajta irodalmi, művészeti toposz lehet, annál is inkább, minthogy egy ázsiai, elsősorban pedig egy perzsi hadjáratot megörökítő történeti munkában az amazonok szerepeltetése egyáltalán nem meglepő.

Azon sem kell csodálkoznunk, hogy miért ilyen formában maradt ránk a történet, hiszen a jelenet minden egyes motívuma megtalálható a korábbi irodalmi művekben, vagy éppen a mítoszokban és azok variációiban. Elég csupán az amazonok tradicionális lokalizációjára, társadalmi berendezkedésére, kinézetére és ruházatára, vagy éppen fegyverzetére gondolnunk. Tarn vélekedése szerint Thalestris Alexandrosnál való megjelenésének célja (a gyermeknemzés) Sába királynőjének Salamonnál tett látogatását juttathatja eszünkbe⁷¹⁷, Baynham ezzel ellentétben a Xenophón *Anabasis*ában szereplő Kyros és Epyaxa találkozását elbeszélő történettel lát rokon vonásokat⁷¹⁸. Tarn nézete tarthatónak tűnik, Baynham feltételezése azonban kritikával illelhető, hiszen a Kyros és Epyaxa-történet leginkább az

⁷¹⁶ A teljesség igénye nélkül lásd: BOARDMAN, 1982, 13–28; HALL, 1989, *passim*, de különösen 68; DUBOIS, 1991, 49–77; BLUNDELL, 1998, *passim*, de különösen 46: „By the 440’s the Greeks versus Amazons conflict had acquired an established place in the official iconography of Athens. There can be little doubt that this episode, like the ones represented in the other metopes of the Parthenon (Greeks versus Trojans, Lapiths versus Centaurs, and Gods versus Giants), was being seen as a mythical analogue of the struggle against the Persians...The parallel between Amazons and Persians was a particularly close one: in myth, the Amazons were most frequently located in the north-east of Asia Minor, an area which by the fifth century was part of the Persian Empire and, like the Persians, they were responsible for an incursion into Greece which was directed in particular at Athens. The identification seems to be confirmed by the fact that in vase-paintings of the second half of the fifth century the Amazons are regularly furnished with oriental dress and weaponry. In a speech composed by the orator Lysias in the early fourth century BCE, the historical implications of the Amazon invasion were given verbal expression...”. Vö. még: MAYOR, 2014, *passim*, de különösen 279–283; 470, 21. láb.

⁷¹⁷ TARN, 1948, 323: „Even in antiquity no responsible writer believed that a mythical Queen of the Amazons (see App. 19) visited him for the same purpose for which the Queen of Sheba visited Solomon...”.

⁷¹⁸ BAYNHAM, 2001, 117, 14. láb: „See Tarn (n. 2), 2.323. According to Xenophon, *Anab. I.2.12*, another queen, Epyaxa of Cilicia, was rumoured to have had sexual intercourse with Cyrus the Younger in order to keep his favour, while her husband cultivated Cyrus’ opponent, his brother Artaxerxes.”

Alexandros és a Kleophis feltételezett viszonyát megörökítő epizódhoz hasonlít.⁷¹⁹ A történetben szereplő szerelmi motívum beillesztése az amazonok elbűvölő, veszélyesen bájos voltával is magyarázható. Az Alexandros és az amazonkirálynő közötti kapcsolat motívumát Achilleus és Penthesileia⁷²⁰ szerelmére, vagy még inkább Théseus és Antiopé, Hippolyté, vagy Melanippé⁷²¹ házasságára és a kapcsolatból született gyermek, Hippolytos szerepeltetésére vezethetjük vissza.

Az amazonok történeti munkákban való szerepeltetését így csupán irodalmi toposznak tekintjük, melyet Alexandros mitikus elődeivel folytatott vetélkedése (*aemulatio*), vagy a harcoss nők barbárokkal való azonosítása ihlethetett. Annak lehetősége sem zárható ki, hogy a megjelenés oka az amazonok tradicionális lakóhelyéhez közel eső helyszín. A három szerzőnél (Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus) megjelenő, a makedón uralkodó és az amazonkirálynő közötti kapcsolatra és a gyermek nemzésére vonatkozó történetet korábbi irodalmi és mitológiai motívumok vagy elemek keverékének látjuk.

5.3. Alexandros és Thalestris találkozása Curtius Rufus munkájában

Annak ellenére, hogy a három szerző, Diodóros, Iustinus és Curtius Rufus beszámolója számos ponton egyezést mutat, nyilvánvaló eltéréseket fedezhetünk fel a jelenetek között, amelyekre mindeddig csupán részben vagy egyáltalán nem figyeltek fel.

Curtius Rufus meglehetősen képszerű leírásában követi a klasszikus amazon-ábrázolást⁷²², az amazon szó (nép)etimológiájának megfelelően pedig Diodóroshoz és Iustinushoz hasonlóan beszámol arról, hogy ezek a harcoss nők jobb mellüket leégették, hogy

⁷¹⁹ Vö. Curt. 8.10.35–36: *Ipsa genibus regis parvo filio admoto non veniam modo, sed etiam pristinae fortunae inpetravit decus: quippe appellata regina est. Et credidere quidam plus formae quam miserationi datum: puero quoque certe postea ex ea utcumque genito Alexandro fuit nomen.* Vö. még: Iust. 12.7.9–11: *Quae cum se dedidisset ei, concubitu redemptum regnum ab Alexandro recepit, inlecebris consecuta, quod armis non poterat; filiumque ab eo genitum Alexandrum nominavit, qui postea regno Indorum potitus est.*

⁷²⁰ Apollod. *Epit.* 5. 1; Q. S. 1. 659–674; Arc. *Aith.* F1=Proc. Chr. 2. Hasonló véleményen van: BREMER, 2000, 40, 54: „It is in the context of Achilles and Penthesileia that for the first time something erotic is introduced...”. A vonatkozó lábjegyzetben pedig: „In this context it is not surprising that half a millennium later, when Alexander of Macedonia had become greater than all Greek heroes before him, a story developed according to which Alexander, when he came into contact with an army of 100 well-trained Amazons commanded by a queen Thalestris, suggested to the queen that the two of them would get together and procreate an excellent progeny...”.

⁷²¹ Apollod. *Epit.* 1.16–17; Diod. 4.28.3; Plut. *Thes.* 27; Paus. 1.2.1; Iust. 2.4.23–24.

⁷²² Curt. 6.5.27–28. Vö. ATKINSON, 1994, 200: „Curtius’ description of Amazon dress reflects the classical image established c. 440 B. C., when Pheidias created his Amazon leaning on a spear (Lucian imagines 4).” ATKINSON, 2000a, 427–428. Hasonló nézeten van: OGDEN, 2011, 147. Az amazonok ikonográfiáját feldolgozó munkákhoz lásd: BOTHMER, 1957; DEVAMBEZ–KAUFFMANN–SAMARAS, 1981, 586–668; BREMER, 2000, 51–59.

az ne akadályozza az új felajzását vagy a dárdá hajítását.⁷²³ Ezenfelül szerepeltet egy olyan adatot is, amelyről más szerzőnél semmit sem olvashatunk. Leírásában Alexandros megkéri Thalestrist, harcoljon vele, a királynő azonban elutasítja kérését, arra hivatkozva, hogy országát védelem nélkül hagyta.⁷²⁴ Az eddigi kutatások nem figyeltek fel ezen információ szerepére, pedig érdemes megvizsgálni megjelenésének okát. Elképzelhető, hogy ez már Curtius Rufus forrásában (minden valószínűség szerint Kleitarchosnál) is szerepelt, ebben az esetben azonban érthetetlen lenne, hogy Diodóros és Iustinus miért nem beszélt erről. Feltételezhetnénk, hogy terjedelmi okok vagy írói szándékuk miatt döntöttek a kihagyás mellett, de azt is elképzelhető, hogy Curtius Rufus ennél a résznél nem Kleitarchost használta forrásként, ami magyarázatot adna arra, hogy miért nem találjuk meg ezt a motívumot a másik két szerzőnél. Amennyiben elfogadjuk azt, hogy ez az adat nem Kleitarchostól származik, úgy vélhetjük, hogy Curtius Rufus vagy egy néven nem nevezett másik forrástól kölcsönözte az adatot, vagy egyszerűen ő maga alkotta meg, és illesztette a narratíva megfelelő részére.

Ha mindez valóban Curtius Rufus módosítása, választ kell adnunk arra a kérdésre, mi indokolta az amazonokkal való szövetség szerepeltetését. Vélhetően a trójaiak és Penthesileia⁷²⁵, vagy a Théseus és Antiopé összefogását⁷²⁶ megörökítő mítoszok, mítoszvariációk hatottak az epizódra. A királynő válaszából arra következtethetünk, hogy itt Curtius Rufus (vagy néven nem nevezett forrása) az amazonkirálynő uralkodói erényét kívánta hangsúlyozni. Ezt igazolja, hogy a szerző hangsúlyozza Thalestris királynői aspektusát, hiszen a történet legelején követein keresztül jelentette be érkezését.⁷²⁷

Visszatérve a szerzők közötti eltérések vizsgálatára leszögezhető, hogy a különbségek leginkább a választott szóhasználatban, a terminológiában érhetőek tetten. Diodóros leírásában a legkiválóbb nő találkozik a legkiválóbb férfival. A királynő mind szépségével, mind pedig

⁷²³ Curt. 6.5.28. Vö. HECKEL–YARDLEY, 1997, 201: „Trogius (Justin 2.4.11) accepted the fanciful etymology of 'Amazon' from Greek word *mastos* (=mastos: 'breast'). For the story that the right breast was cauterized see also Diod. 2. 45. 3.; 3. 53. 3; Apollodorus 2. 5. 9; Curt. 6.5. 28; Strabo 11. 5. 1 C504 (Arr. 7. 13. 2 says that the right breast is smaller and exposed in battle).” Vö. még: OGDEN, 2011, 147. A jobb mell levágására, kiégetésére, elsatnyítására vonatkozó további adatokról lásd: Hp. *Aër.* 17; Hellanic. *FGrH* 3B 45. Fr. 16.b. A mell levágását, leégetését hangsúlyozó forrásokról, valamint a képzet háttérében álló tényleges szokásokról bővebben lásd: MAYOR, 2014, 84–94.

⁷²⁴ Curt. 6.5.31.

⁷²⁵ Apollod. *Epit.* 5.1; Prop. 3.11.13–16; Q. S. 1.

⁷²⁶ Diod. 4.28.4; Paus. 1.2.1; Plut. *Thes.* 27.

⁷²⁷ Curt. 6.5.25. Vö. BAYNHAM, 2001, 123.

testi erejével kitűnt⁷²⁸, érkezésével és méltóságával pedig elnyeri Alexandros csodálatát.⁷²⁹ Az uralkodó végül örömmel (ἡσθεῖς) teljesíti a királynő kívánságát.

Iustinus több epizódban is említi a találkozást.⁷³⁰ Beszámolójában Thalestris megjelenésén mindenki elcsodálkozik a királynő szokatlan öltözéke és kérése (*propter expetitur concubitum*) miatt.⁷³¹ A *concubitus* kifejezés nem csupán ebben a három részletben, hanem az első könyvben is szerepel Semiramisra vonatkozóan.⁷³² A főnév mégsem értelmezhető pejoratív értelemben, hiszen Iustinus leírásában az *admirationi*⁷³³ *omnibus fuit* szókapcsolat szerepel mellette, amely csupán a váratlan felbukkanás miatti meglepődésre, elcsodálkozásra utalhat. Erre lehet további bizonyíték az is, hogy Iustinus második könyvében pozitív színben szerepelteti az amazonokat (az első könyvben pedig Semiramist is⁷³⁴) mégpedig oly módon, mint akik férfiakkal egyenértékű tettekre képes, csodálatos nők. Curtius Rufus változtat ezen a leíráson, hiszen az ő szemében Thalestris barbár nő.⁷³⁵ Leírásában nem Alexandros csodálja a királynőt, hanem éppen fordítva: a királynő méregeti az uralkodó hírnevével össze nem egyeztethető külső megjelenését.⁷³⁶ Jövetelének célját kutató kérdésére Thalestris *oratio obliqua* formájában ad választ

*Ceterum interrogata, num aliquid petere vellet, haud dubitavit fateri
ad communicandos cum rege liberos⁷³⁷ se venisse, dignam, ex qua*

⁷²⁸ Diod. 17.77: ἦν δὲ τῶ τε κάλλει καὶ τῇ τοῦ σώματος ῥώμῃ διαφέρουσα καὶ παρὰ τοῖς ὁμοεθνεῖσι θαυματοζομένη κατ' ἀνδρείαν, καὶ τὸ μὲν πλῆθος τῆς στρατιᾶς ἐπὶ τῶν ὄρων τῆς Ὑρκανίας ἀπολελοιπυῖα, μετὰ δὲ τριακοσίων Ἀμαζονίδων κεκοσμημένων πολεμικοῖς ὄπλοις παραγενομένη.

⁷²⁹ Diod. 17.77: τοῦ δὲ βασιλέως θαυμάζοντος τό τε παράδοξον τῆς παρουσίας καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν γυναικῶν καὶ τὴν Θάλληστριν ἐρομένου τίνα χρεῖαν ἔχουσα πάρεστιν, ἀπεφαίνετο παιδοποιίας ἔνεκεν ἦκειν.

⁷³⁰ Iust. 2.4.33; 12.3.4–7; 42.3.7.

⁷³¹ Iust. 12.3.8: ... *cuius conspectus adventusque admirationi omnibus fuit et propter insolitum feminis habitum et propter expetitur concubitum.*

⁷³² Iust. 1.2.10: *Ad postremum cum concubitum filii petisset, ab eodem interfecta est, duos et XXX annos post Ninum regno petita.*

⁷³³ Vö. *OLD*, 1968, 47.

⁷³⁴ Iust. 1.2: *Nec hoc illi dignitatem regni ademit, sed auxit, quod mulier non feminas modo virtute, sed etiam viros anteiret.*

⁷³⁵ Curt. 6.5.29: ... *quippe omnibus barbaris in corporum maiestate veneratio est...*Vö. DAUGE, 1981, 187; BAYNHAM, 1998c, 170.

⁷³⁶ Curt. 6.5.29: *Interrito vultu regem Thalestris intuebatur habitum eius haudquaquam rerum famae parem oculis perlustrans.* A jelenethez, vö. BAYNHAM, 2001, 117, 15. láb. Vö. még: Curt. 7.8.9: *Admissi in tabernaculum iussique considerare in vultu regis defixerant oculos; credo, quis magnitudine corporis animum aestimantibus modicus habitus haudquaquam famae par videbatur.* A jelenet elemzéséhez vö. ATKINSON, 2000a, 473: „magnitudine... videbatur: nello Pseudo-Callistene (B 15,I) si legge una storia simile, di Persiani che rimasero sorpresi nel vedere quanto fosse piccolo Alessandro. Aveva fama di essere alto solo tre cubiti (Pseudo-Callistene, III 4,3; Giulio Valerio, 3,7). La questione dell'unità di misura adottata è complicata dai riferimenti all'altezza di Poro, che sarebbe stata di 5 cubiti: cfr. A V 19,I.”

⁷³⁷ A kifejezés jelentéséhez, vö. CURRIE, 1990, 72, 17. láb. „Curtius makes Thalestris say she had come ad communicandos cum rege liberos ('to share children with the king'), a mild form of expression. In Diodorus (17,77,2) she frankly states: παιδοποιίας ἔνεκεν ἦκω ('I have come to get pregnant').”

*ipse regni generaret heredes: feminini sexus se retenturam, marem reddituram patri.*⁷³⁸,

amely összevethető és összhangba hozható Diodóros részletesebb leírásával

τοῦ δὲ βασιλέως θαυμάζοντος τό τε παράδοξον τῆς παρουσίας καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν γυναικῶν καὶ τὴν Θάλληστριν ἐρομένου τίνα χρεῖαν ἔχουσα πάρεστιν, ἀπεφαίνετο παιδοποιίας ἕνεκεν ἦκειν. ἐκεῖνον μὲν γὰρ τῶν ἀπάντων ἀνδρῶν διὰ τὰς πράξεις ἄριστον ὑπάρχειν.⁷³⁹

A két szerző párhuzamos és hasonló leírása alapján valószínűnek tűnik, hogy a királynő válasza közös forráshasználatból fakad.⁷⁴⁰ Curtius Rufus azonban változtatott az eredeti forrás pozitív és kissé epikus beszámolóján azzal, hogy beilleszti a királynő barbár, idegen származásával összeegyeztethető *haud dubitavit fateri ad communicandos cum rege liberos se venisse* tagmondatot. Módosításaira további példákat is hozhatunk, amelynek egyik bizonyítéka, hogy Alexandros a legkevésbé sem önként és örömet, hanem hosszas ostrom után⁷⁴¹ teljesíti a szerelemre sokkal jobban vágyódó királynő kérését⁷⁴². Az epizód lezárása is változik, hiszen a *tredecim dies in obsequium desiderii eius absumpti sunt* mondatot aligha fordíthatjuk pozitív értelemben az *obsequium*⁷⁴³ *desiderii* kifejezés jelentése, valamint az *absumo*⁷⁴⁴ ige használata, továbbá a korábbi kifejezések és a mondat kontextusa miatt. Sem Diodóros, sem Iustinus leírásában nem találkozunk ilyen terminológiával. A változtatás kapcsolatban állhat azzal, hogy Curtius Rufus hangsúlyozza a királynő barbár származását, így lehetséges, hogy a barbár nők erkölcsiségével (*impotentia, licentia*) kapcsolatos

⁷³⁸ Curt. 6.5.30.

⁷³⁹ Diod. 77. 2–3.

⁷⁴⁰ Curtius Rufus utal a fiúgyermek visszaküldésének szokására. Erről bővebben Alexandros és Thalestris találkozására: BAYNHAM, 2001, 126: „*But she would be carrying the embryo of her future heir, which she hoped would be female. She promised that she would return a male to his father (Curt. 6.5.30–1).*” A fiúgyermek sorsáról az amazon társadalomban, lásd: DUBOIS, 1991, 34: „*Male children they mutilated for slaves or returned to their fathers; females were raised in traditional Amazon ways, taught to ride, armed with the double-edged Amazon axe.*” Vö. Diod. 3.69–70.

⁷⁴¹ Curt. 6.5.31: ... *petere perseverabat, ne se inritam spei abire pateretur*. Curt. 6.5.32: *Acrior ad venerem feminae cupido quam regis, ut paucos dies subsisteret, perpulit*.

⁷⁴² Curt. 6.5.32. Az *acrior ad venerem feminae cupido* értelmezéséhez vö. TARN, 1948, 92–93; ATKINSON, 1994, 200: „*Tarn ii, 92–3 takes this comment as a sign of Curtius' cynical sense of humour, which nearly upsets his purpose in retelling the story, which was to 'put Alexander in a bad light'. But it is not obvious that this anecdote has a pejorative intent. The transition is clearly made at the beginning of the next chapter.*” Vö. még: ATKINSON, 2000a, 428: „*Acrior... cupido: una percezione maschile comune nell'antichità: ad esempio Esiodo, fr. 275 Merkelbach-West; Euripide, Andr. 220-1; Ovidio, Met. III 316 sgg. e Ars I 275 sgg., in particolare 341–2.*”

⁷⁴³ Curtius Rufus az *obsequium* kifejezést a *coitus* szó szinonimájaként használja, vö. Curt. 10.1.25: *Bagoae spadoni, qui Alexandrum obsequio corporis devinxerat sibi*. Erről lásd: OLD, 1968, 1221 („*sexual compliance*”). Vö. még: Curt. 6.7.2: *Dymnus, modicae apud regem auctoritatis et gratiae, exoleti, cui Nicomacho erat nomen, amore flagrabat, obsequio uni sibi dediti corporis vincitus*.

⁷⁴⁴ OLD, 1968, 14; TLL 1900, 220.

elmarasztaló ítélet befolyásolta a szerzőt. A terminológián kívül a jelenet kontextusa és struktúrája is igazolhatja ezt a vélekedést. Curtius Rufusnál az amazonepizód után a makedón uralkodó orientalizmusát illető kritika szerepel.⁷⁴⁵ Mindez egyáltalán nem Curtius Rufus sajátossága, hiszen Iustinusnál⁷⁴⁶ és Diodórosnál⁷⁴⁷ is olvashatunk hasonló kritikát, éppen az amazonok említése után. Valószínűnek tűnik, hogy az elmarasztaló ítélet szerepelt az eredeti forrásban is, ez a forrás pedig Hammond vélekedése szerint Kleitarchos lehetett⁷⁴⁸. Curtius Rufus ismételtén változtat forrása leírásán. Újítása az, hogy az amazonepizód elé illeszti Bagóas bemutatását.⁷⁴⁹ Az eunuchról egyelőre csak annyit közöl, hogy Alexandros Bagóas kérésének hatására megbocsátott Nabarzanésnek, aki részt vett III. Dareios meggyilkolásában. A jelenet kontextusa, valamint az Alexandros és az eunuch kapcsolatát leíró szó (*assuesco*), egyaránt az eunuch későbbi jelentőségére utal Curtius Rufus munkájában⁷⁵⁰. Alexandros reagálása Bagóas bemutatására és Thalestris megjelenésére ellentétben áll a Curtius Rufus első öt könyvében bemutatott mértékletes, igazságos Alexandros-ábrázolással.

Az eddigi elemzés után megállapíthatjuk, hogy Curtius Rufus minden bizonnyal tudatosan módosította a Diodóros és Iustinus leírásából is ismert amazonepizódot. A királynőt, Thalestrist, barbár nőként szerepelteti, így nem csodálkozhatunk a vele kapcsolatban alkalmazott negatív terminológián, valamint a tradicionális női és férfi szerepek felcserélődésén. Közvetlenül a történet elé illesztette Bagóas bemutatását és egy utalást a herélt későbbi jelentőségére, így okunk van azt feltételezni, hogy az epizódok szerkesztése és

⁷⁴⁵ Curt. 6.6.1–6.6.12. A jelenet értelmezéséhez vö. ATKINSON, 1994, 200–204; ATKINSON, 2000a, 428–429; BAYNHAM, 1998c, 171: „*Alexander's former continentia and moderatio, which were outstanding virtues in the highest fortuna, change to superbia and lascivia. By using key words, such as continentia and fortuna, Curtius deliberately reminds us of and reverses the Alexander of 3.12.18–22. Yet his portrait is far more complex than a simple change from king to tyrant as stated earlier, the inconsistencies of regnum form a major theme of the second pentad.*”

⁷⁴⁶ Iust. 12.3.8–4.12. Vö. HECKEL–YARDLEY, 1997, 203–208.

⁷⁴⁷ Diod. 17.77.4–17.78.1. Alexandros orientalizmusának bírálathoz, vö. még: Plut. *Alex.* 45.1–4; 47.5–6; Plut. *Mor.* 329f; Arr. *An.* 4.7.4; 4.9.9; *Epit. Mett.* 1–2.

⁷⁴⁸ HAMMOND, 1983, 136; OGDEN, 2011, 147.

⁷⁴⁹ Curt. 6.5.22–23. A jelenet értelmezéséről és üzenetéről vö. TARN, 1948, 319–322; BADIAN, 1958, 144–157; GUNDERSON, 1982, 177–196, de különösen 196: „*Not that the names and events have no reality; there is no need to deny the reality of a Bagoas in Alexander's court. But an examination of the details prove their lack of coherence and that Curtius has constructed a tale with a mere tissue of plausibility... The moralist position, that a general degeneration took place in Alexander, and that an atmosphere of terror prevailed in the last days of his reign, draws on Curtius' fabrication that Bagoas' influence through Alexander's erotic tendencies could secure the deliverance or destruction of important individuals. Curtius' elaboration of the Bagoas episode is the veneer of rhetoric... He is, in fact, the personality necessary to maintain the dramatic interest and tension with which Curtius imbues his history.*” Bagóas két helyen (6.5.22–23; 10.1.22–38, 42) szerepel Curtius Rufus művében. A két epizódhoz bővebben lásd: HAMMOND, 1980, 322, 114. láb: „*All this has a sexual and rhetorical colour calculated to suit the taste of Romans who knew their Nero!*” Hammond nézetéről lásd: ATKINSON, 1994, 197: „*But Hammond's immediate concern was to question whether Bagoas really was able to influence Alexander in the way Curtius makes out.*” Vö. még: EGGE, 1978, 149–158; BADIAN, 1996, 22–24; ATKINSON–YARDLEY, 2009, 93–99, 102; OGDEN, 2009, 209–217.

⁷⁵⁰ Vö. Curt. 10.1.22–38, 10.1.42.

szóhasználatát háttérben moralizáló szándék rejlik, hiszen a két jelenet az Alexandrosz orientalizmusát illető negatív ítéletet készíti elő.⁷⁵¹ A két jelenet Alexandrosznak a forrásokban leginkább hangsúlyozott erényeit: mértéktartását (*moderatio*), önuralmát (*continentia*), kegyességét (*clementia*) és igazságosságát vonja kétségbe. Mértéktartását és önuralmát, mivel enged a nő kérésének, illetőleg mivel egy eunuch hatására bocsát meg a királygyilkosnak; igazságosságát és kegyességét pedig, mivel Nabarzanés tettét, III. Dareiosz meggyilkolását, a szokásjoggal ellentétben nem torolja meg.

5.4. Konklúzió

Összegzés gyanánt megállapítható, hogy az amazontörténet különféle verziókban szerepel a fennmaradt szerzőknél. Sem a helyszínek, sem a kronológia, sem a történetvezetés nem egyezik, amelynek elsődleges oka a választott források különbsége. A Kleitarchos (vagy Onésikritos) leírását felhasználó szerzők, így Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus, kritika nélkül említik Alexandrosz találkozását az amazonok királynőjével, Thalestrisszel. Strabón, Plutarchos és Arrhianos azonban jóval szkeptikusabb álláspontot képviselnek. A történetet vagy racionalizálják, vagy logikus érveléssel cáfolják, vagy éppen geográfiai hibára hivatkozva próbálják hiteltelenségét igazolni. A kutatók korán felfigyeltek a források leírása közötti különbségekre, valamint egy mitológiai történet történeti korba való helyezésének tényére, így a forráshasználat kérdésének tisztázása után megpróbálták választ adni arra a kérdésre, mi indokolta az amazonok megjelenését Alexandrosz korában. Egyesek úgy vélik, hogy az epizód tényleges történeti eseményekre vezethető vissza. Ebben az esetben a jelenetet egy helyi uralkodónő látogatása ihlette, de az is lehetséges, hogy a skytha házassági ajánlat és a Pharasmanés-történet, vagy éppen az Atropatés-epizód adta az alapját. Az is elképzelhető azonban, hogy a történet kortárs *mythopoiésis* eredménye volt. E felvetés alapját Alexandrosz mitikus őseivel, Héraklészszel és Achilleusszal folytatott szüntelen versengése adja. Ezenfelül a történet szimbolikus értelmezésére is lehetőség nyílik. Feltételezhető ugyanis, hogy az epizód a győztesek és legyőzöttek közötti romantikus megbékélés jelképe – vagy éppen ellenkezőleg –, a keletiekkel való egyesülés veszélyeinek illusztrációja. A fentebb vázolt lehetőségek mindegyike tartható, és többé-kevésbé indokolható. Elképzelhető azonban egy

⁷⁵¹ Vö. BAYNHAM, 1998c, 170: „However, Thalestris, like Bagoas, is a barbarian to Curtius; hence an account of Alexander’s sexual activities with unusual foreign queens and Persian catamites, although sparingly treated by Curtius, nevertheless provides an appropriate background for the elaboration on Alexander’s adoption of Persian customs and its effect on his followers.” Ezzel ellentétes nézőpontot képvisel az amazonok és Alexandrosz találkozásával foglalkozó cikkében vö. BAYNHAM, 2001, 126: „Yet she was not intended as a warning to Alexander about the dangers of unity with orientals, nor as a sign of his moral degeneration.”

jóval egyszerűbb és általánosabb megoldás is. Ennek értelmében az amazonok szerepeltetése csupán kötelező irodalmi toposz lenne, amely kihagyhatatlan egy ázsiai hadjáratot megörökítő történeti munkából. E felvetést igazolja az amazonok barbárokkal – a görög–perzsa háborúk időszakában a perzsákkal – való azonosítása, valamint a hadjárat helyszínének közelsége az amazonok tradicionális lakhelyéhez. Mindezt még inkább alátámasztja, hogy a történet minden eleme (az amazonok társadalmi szokása, a harcos nők ábrázolása és fegyverei, a szövetségkötés, valamint az uralkodó és a királynő kapcsolatára vonatkozó motívum beillesztése, továbbá a királynő jövetelének célja) megjelenik a korábbi irodalmi, mitológiai hagyományban.

A három Kleitarchosra (vagy Onésikritosra) visszavezethető beszámoló helyszíneiben és számadataiban egyezéseket mutat. Curtius Rufus azonban nemcsak terminológiában, hanem üzenetében is módosítja a Diodóros és Iustinus leírásából is ismert történetet. Mindezt aligha indokolhatjuk forráshasználatával, vagy Diodóros és Iustinus jóval szelektívebb, vázlatosabb leírásával. Vélekedésem szerint a szerző változtatása tudatos lehet, hiszen a történet módosításával, továbbá Bagóasnak, az eunuchnak a szerepeltetésével Alexandros orientalizmusának bírálatát készíti elő, elsősorban pedig a korábban méltatott uralkodói erényeit érvényteleníti.

6. Sisimithrés, a gyáva

A fennmaradt források közül egyedül Curtius Rufus említi részletesebben egy sziklavár ostroma során Sisimithrés feleségét, és fiának, egyben férjének szóló, az ellenállás folytatására vonatkozó tanácsát. A *Metzi Epitomé* szerzője ugyancsak beszámol a nőalakról, mégis csupán egyetlen, jelentéktelen mondatot szentel ábrázolásának. A terület satrapája, Sisimithrés ugyanakkor más szerzők, Strabón és Plutarchos beszámolójában is megjelenik. A témával foglalkozó kutatók joggal feltételezték azt, hogy a négy fennmaradt szerző – a kisebb ellentmondások ellenére – közös forrásként Kleitarchost használta. Ezt az elképzelést leginkább a Sisimithrés névalak azonosságával és az események bemutatásának hasonlóságával magyarázták.

A négy szerzőnél szereplő történet megfelelője ugyanakkor megtalálható Arrhianos leírásában is, aki a többi forrástól eltérően a terület *hyparchos*át Sisimithrés helyett Choriénés névvel illeti. A problémát tovább súlyosbította annak felismerése, hogy a Choriénés névalak a *Metzi Epitomé* és vélhetően Curtius Rufus leírásában is megjelenik. Mindez azt a kérdésfeltevést tette indokolttá, vajon Sisimithrés és Choriénés egy és ugyanazon szereplő-e, vagy két teljesen különböző személy bemutatásával állunk szemben. Az ellentmondás feloldására természetesen születtek megoldási javaslatok, a választ illetően mégsem alakult ki konszenzus. A névalak különbözőségén túl az epizód datálása és lokalizálása is eltérő a ránk maradt források leírása alapján, így indokolt megvizsgálni, milyen azonosságok, illetve különbségek mutathatók ki a beszámolóiban, mi indokolja ezeket az eltéréseket, és miért csupán Curtius Rufus tartotta fontosnak Sisimithrés és felesége részletesebb bemutatását.

6.1. Sisimithrés felesége a forrásokban

Strabón beszámolója szerint⁷⁵² Alexandros – átadás következtében – hatalmába kerített két jól megerősített sziklavárat. Az egyik Sisimithrés vára Baktrianében, a másik pedig Óxos vára Sogdianében, amelyet Ariamazés várának is neveznek. Alexandros Sisimithrés várában fényes vendéglátásban részesült, és feleségül vette az itt tartózkodó Rhóxanét, Oxyartés lányát.

Curtius Rufus meglehetősen részletes beszámolójából⁷⁵³ azt tudjuk meg, hogy Alexandros a saját anyjával két gyermeket nemző Sisimithrés satrapa természetes és

⁷⁵² Str. *Chr.* 11.11.4 (C518).

⁷⁵³ Curt. 8.2.19–33.

mesterséges védművekkel megerősített területére vonult. Miután az uralkodó leverte és megfutamította a hegyszoros védelmére kirendelt csapatokat, seregét a sziklavár ellen vezette. Terve megvalósítását azonban egy, a hegy tetejéről völgybe zúduló folyó akadályozta. A folyó feltöltése után elküldte a védőkhöz a velük egy törzsből való Oxartést azzal a céllal, hogy a vár átadására buzdítsa a vezért. Oxartés csaknem meggyőzte a reményét vesztett Sisimithrészt. Ekkor azonban a satrapa felesége (és egyben anyja) férjét az ostrom folytatására buzdította. Sisimithrés elfogadta a tanácsot, így elbocsájtotta a követet, és elszánta magát az ostromra. Később azonban visszahívatta Oxartést és kijelentette, hogy megadja magát Alexandrosnak. Egyetlen kikötésként csupán azt kérte, hogy a követ tartsa titokban anyja/felesége tanácsát. Előre küldte tehát Oxartést, majd a sértetlenség biztosítását meg sem várva, anyjával/feleségével, gyermekeivel és egész rokonságával együtt követte őt. Alexandros megüzente nekik, hogy forduljanak vissza és várják be jöttét. Az uralkodó végül visszahelyezte Sisimithrés hatalmába, és ígéretet tett neki arra, hogy még nagyobb területet is rábíz, ha hűen megtartja a kötött szövetséget. Sisimithrés ekkor átadta két fiát Alexandrosnak, aki azt a parancsot adta nekik, hogy vele együtt harcoljanak.

Plutarchos Alexandros-életrajzában⁷⁵⁴ a Sisimithrésre vonatkozó jelenetet azzal vezeti be, hogy az uralkodó sokszor forgott veszedelemben és súlyos sebeket szerzett, a legnagyobb veszteséget mégis az élelem hiánya és az időjárás viszontagsága okozta seregének. Ő azonban a szerencsét merészséggel, a hatalmat pedig erénnyel kívánta felülmúlni. Úgy gondolta ugyanis, hogy a bátraknak semmi sem bevehetetlen, a gyáváknak pedig semmi sem eléggé megerősített (... οὐδὲν ᾤετο τοῖς θαρροῦσιν ἀνάλωτον οὐδ' ὀχυρὸν εἶναι τοῖς ἀτόλμοις⁷⁵⁵). Amikor Sisimithrés meredek és megközelíthetetlen sziklavárát ostromolta, katonái elcsüggedtek. Alexandros ekkor megkérdezte Oxartést, hogy milyen ember is Sisimithrés. Oxartés erre azt a választ adta, hogy a lehető leggyávább. Alexandros így a várat könnyen elfoglalhatónak ítélte, mondván, az nincs erős kezekben. Miután megfélemlítette Sisimithrészt, el is foglalta a várat.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Plut. *Alex.* 58.3–4.

⁷⁵⁵ Plut. *Alex.* 58.2.

⁷⁵⁶ Plutarchos nem csupán Alexandros életrajzában, hanem *Regum et imperatorum apophthegmata* című munkájában is foglalkozott a történettel, vö. Plut. *Mor.* 181b–c. Itt azonban nincs néven nevezve Sisimithrés, ráadásul Plutarchos a jelenetet tévesen Aornos sziklavárához kapcsolja. A hiba ellenére mégis az feltételezhető, hogy ugyanazt az epizódot meséli el, hiszen beszámolójában arról olvashatunk, hogy Alexandros tudomást szerzett arról, hogy az Indiában lévő Aornos sziklavára nehezen elfoglalható, vezére pedig gyáva, így arra a következtetésre jutott, hogy ebben az esetben a város könnyen elfoglalható.

Arrhianos arról tudósít⁷⁵⁷, hogy Alexandros Pareitakaiban Choriénés sziklavára ellen vonult, mivel ő ide menekült több más *hyparchos*szal együtt. A meredek sziklára egy szűk és nehezen járható út vezetett fel, ráadásul minden oldalát mély szakadék védte, amelyet fel kellett tölteni a sereg felvezetéséhez. Alexandros tehát munkához látott, hiszen a merészség és szerencse olyan fokára jutott, hogy úgy vélte, bármit meg tud közelíteni és el tud foglalni. A hasadékot tehát egy földúttal hidalták át. Nappal Alexandros felügyelte a munkákat, éjjel pedig váltakozva Perdikkas, Leonatos és Ptolemaios. Choriénés megrémült az ostrom következményeitől, így követeket küldött a makedón uralkodóhoz azt kérve tőle, hogy küldje el hozzá Oxyartést. Alexandros teljesítette a kérést, így Oxyartés megadásra buzdította Choriénést arra hivatkozva, hogy nincs olyan hely, amelyet a makedón uralkodó ne tudna elfoglalni. Choriénés végül engedett a rábeszélésnek, és családja néhány tagjával és barátjával együtt az uralkodó elé vonult. Alexandros ígéretet tett a barátságra, majd azt parancsolta, hogy Choriénés a vár átadása miatt küldjön néhány embert a sziklára. Miután ez megtörtént, a makedón uralkodó 500 *hypaspistés* kíséretében megtekintette a sziklát, Choriénést pedig visszahelyezte pozíciójába.

A makedón sereg ugyanezen a télen sokat szenvedett az időjárás viszontagságai és az élelmiszer hiánya miatt. Choriénés azonban, mivel a felhalmozott készlet tizedét sem használta fel, a makedónok rendelkezésére bocsátotta a gabonát és a bort, a sátrak között pedig szárított húst osztott szét. Alexandros ezért a tettéért még inkább tisztelte Choriénést, aki nem a kényszer hatása alatt, hanem szabad akaratából adta át a sziklavarat.

A fennmaradt források más-más időpontra datálják az ostrom idejét, így Curtius Rufus Kr. e. 328 késő őszére, míg Arrhianos valamivel későbbre, Kr. e. 327 tavaszára helyezi. Bosworth aprólékosan végigkövette a fennmaradt források Kr. e. 328 és 327 közötti hadmozdulatait, a hadsereg felosztását és mozgását, az ostromlott területek geográfiáját, valamint az ostrom körülményeit.⁷⁵⁸ Elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy Arrhianos verziójával szemben Curtius Rufus beszámolója tekinthető hitelesnek.⁷⁵⁹ Nézete szerint Arrhianos tévedése a szerző kompozíciós technikájával, illetőleg Ptolemaios hadmozdulataival magyarázható.⁷⁶⁰ Arrhianos ugyanis a szög események elbeszélésekor megtörte az annalisztikus sémát, így előbb tárgyalt olyan epizódokat, amelyek valójában később történtek. E változtatás már önmagában is bonyolíthatta a forrásaiban olvasható

⁷⁵⁷ Arr. An. 4.21.1–10.

⁷⁵⁸ BOSWORTH, 1981, 29–37.

⁷⁵⁹ BOSWORTH, 1981, 33.

⁷⁶⁰ BOSWORTH, 1981, 33.

események pontos azonosítását és előadását, amit tovább súlyosbíthatott, ha a szerző kombinálta anyagát és váltogatta két fő forrása, Ptolemaios és Aristobulos leírását.⁷⁶¹ Bosworth nézetét elfogadva úgy vélem, hogy kronológiai szempontból valóban Curtius Rufus leírását kell előnyben részesítenünk.

A sziklavár méretére vonatkozóan Strabón⁷⁶² és Arrhianos⁷⁶³ is közöl szám adatot, amelyek ugyancsak eltéréseket mutatnak, mégis feltételezhetjük, hogy a Strabón által közölt adatok leginkább a Curtius Rufus leírásában szereplő információkkal⁷⁶⁴ egyeznek⁷⁶⁵.

A hely pontos fekvését és jellemzőit, továbbá az ostrom menetét csupán két szerző, Curtius Rufus és Arrhianos említi.⁷⁶⁶ A beszámolók tartalmazznak ugyan eltéréseket, így az ostrom kezdetén csupán Curtius Rufus ábrázolja a védők és támadók közötti harcot, valamint az Alexandros által alkalmazott faltörő kosokat⁷⁶⁷. Arrhianos hallgatását magyarázhatja, ha azt feltételezzük, hogy ez az epizód vélhetően egyik fő forrásában – vagyis sem Aristobulos, sem Ptolemaios leírásában – sem szerepelt. Biztosak lehetünk ugyanis abban, hogy a két forrás aligha mulasztotta volna el annak lehetőségét, hogy Alexandros kiválóságát hangsúlyozza.

Az ellentmondások ellenére a két szöveg számos ponton hasonlóságot mutat, gondoljunk például arra, hogy mind a két szerző beszámol az uralkodó stratégiájáról, az útjában álló folyómeder és szakadék feltöltéséről.⁷⁶⁸ Bosworth a két szerző szövegének részletes elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy Arrhianos a hely geográfiai fekvését illetően számos ponton eltér Curtius Rufus leírásától, amelyet két lehetőséggel indokol. Elképzelhető, hogy Arrhianos csupán egy általános leírást nyújtott, de az is lehetséges, hogy a szerző ismételt

⁷⁶¹ BOSWORTH, 1981, 33.

⁷⁶² Str. Chr. 11.11.4 (C517): τὴν μὲν οὖν Σισιμίθρου πεντεκαίδεκα σταδίων ἰστοροῦσι τὸ ὕψος, ὀγδοήκοντα δὲ τὸν κύκλον... τὴν δὲ τῆς Σογδιανῆς διπλασίαν τὸ ὕψος φασί.

⁷⁶³ Arr. An. 4.21.2: ἦν δὲ τὸ μὲν ὕψος τῆς πέτρας ἐς σταδίους εἴκοσι, κύκλος δὲ ἐς ἐξήκοντα.

⁷⁶⁴ Curt. 7.11.2: *Petra in altitudine XXX eminet stadia, circuitu C et L complectitur...*

⁷⁶⁵ BOSWORTH, 1981, 31.

⁷⁶⁶ Curt. 8.2. 20–24; Arr. An. 4.21.2–6.

⁷⁶⁷ Curt. 8.2.22: *At Alexander, quamquam angustias naturali situ munitas ac validas manu Barbari tuebantur, tamen arietibus admotis munimenta, quae manu adiuncta erant, concussit, fundisque et sagittis propugnantium plerosque deiecit; quos ubi dispersos fugavit, ruinas munimentorum superegressus ad petram admovit exercitum.*

⁷⁶⁸ Curt. 8.2.23–24: *Ceterum interveniebat fluvius, coeuntibus aquis ex superior fastigio in vallem; magnique operis videbatur tam vastam voraginem explere. Caedi tamen arbores et saxa congeri iussit...*; Arr. An. 4.21.3: τέμνων δὴ τὰς ἐλάτας (πολλὰ γὰρ καὶ ὑπερύψηλοι ἐλάται ἦσαν ἐν κύκλῳ τοῦ ὄρους) κλίμακας ἐκ τούτων ἐποίει, ὡς κάθοδον εἶναι ἐς τὴν φάραγγα τῆ στρατιᾶ· οὐ γὰρ ἦν ἄλλως κατελθεῖν ἐς αὐτήν. Vö. SCHWARZ, 1906², 83; HAMMOND, 1983, 146: „*Their accounts in 4.21.1–9 and 8.2.14–33 are about the same place (compare 4.21.2–6 with 8.2.23–24) and end alike (4.21.8–9 and 8.2.31–2), but they are concerned with such different aspects that they cannot be from the same source.*”

összekevert két elbeszélést.⁷⁶⁹ Bosworth végkövetkeztetése az ellentmondások ellenére mégis az, hogy Arrhianos beszámolója igazolja Curtius Rufus speciális topográfiai adatait.⁷⁷⁰ További azonosság, hogy mind a két szerző hangsúlyozza az Alexandros által alkalmazott haditechnika védőkre gyakorolt pszichológiai erejét. Curtius Rufus az összes barbár⁷⁷¹, míg Arrhianos csupán a vezér, vagyis Choriénés félelmét említi, aki a következményekre gondolva kéri arra Alexandrost, hogy küldje el hozzá Rhóxané apját, Oxyartést⁷⁷². Curtius Rufus leírásában Alexandros dönt a követség menesztése mellett azzal a céllal, hogy kihasználja a barbárok félelmét. A szerző nem hagy kételyt az uralkodó motivációját illetően: *Itaque rex, ad deditionem metu posse compelli ratus, Oxarten misit nationis eiusdem, sed dicionis suae, qui suaderet duci ut traderet petram.*⁷⁷³

6.2. Azonos szereplő-e Oxartés és Oxyartés?

A források közül Strabón és Plutarchos is összekapcsolja Oxyartést a Sisimithrés sziklavárához köthető eseményekkel. Strabón azonban forrása(i) beszámolóját követve nem szól Oxyartés közvetítő funkciójáról, csupán azt említi, hogy Oxyartés ebben a várban tartotta leányát, Rhóxanét, így logikus megoldásnak tűnhetett számára, hogy ehhez a helyszínhez kapcsolja Alexandros és Rhóxané esküvőjét is.⁷⁷⁴ Plutarchos sem szerepelteti a férfit közvetítői szerepkörben, mégis jelentős szerepet szán neki a narratívában, hiszen ő az, aki Alexandrost informálja Sisimithrés jelleméről, pontosabban jellembeli hiányosságáról, gyávaságáról.⁷⁷⁵ Curtius Rufus beszámol ugyan egy közvetítőről, de nem Oxyartésnek, hanem Oxartésnek nevezi őt. Leírása alapján a következőket tudjuk meg erről az Oxartésről: azonos

⁷⁶⁹ BOSWORTH, 1995, 136: „*Either Arrian is imposing a stock description (cf. 6.12.2: περιειργόντων σφᾶς ἐν κύκλῳ) or he is conflating two accounts, one which described an isolated rock fortress surrounded by a ditch, and the other (from Ptolemy) which dealt with the bridging of the ravine.*”

⁷⁷⁰ BOSWORTH, 1981, 32.

⁷⁷¹ Curt. 8.2.24: ... *ingensque barbaros pavor rudes ad talia opera concusserat, excitatam molem subito cernentes.*

⁷⁷² Arr. An. 4.2.6: ὡς δὲ τοξεύματα ἤδη ἐς τὴν πέτραν ἐξικνεῖτο καὶ αὐτοὶ ἀδύνατοι ἦσαν ἄνωθεν ἐξείργειν τοὺς Μακεδόνας (ἐπεποιήτο γὰρ αὐτοῖς προκαλύμματα πρὸς τὰ βέλη, ὡς ὑπ' αὐτοῖς ἀβλαβῶς ἐργάζεσθαι) ἐκπλαγεῖς ὁ Χορήνης πρὸς τὰ γιγνόμενα κήρυκα πέμπει πρὸς Ἀλέξανδρον, δεόμενος Ὁξυάρτην οἱ ἀναπέμψαι.

⁷⁷³ Curt. 8.2.25.

⁷⁷⁴ Str. Chr. 11.11.4 (C517): ἐλεῖν δὲ καὶ πέτρας ἐρυμνὰς σφόδρα ἐκ προδοσίας τὴν τε ἐν τῇ Βακτριανῇ τὴν Σισιμίθρου ἐν ἧ εἶχεν Ὁξυάρτης τὴν θυγατέρα Ῥωξάνην, καὶ τὴν ἐν τῇ Σογδιανῇ τὴν τοῦ Ὠξου, οἱ δ' Ἀριαμάζου φασί. τὴν μὲν οὖν Σισιμίθρου πεντεκαίδεκα σταδίων ἰστοροῦσι τὸ ὕψος, ὀγδοήκοντα δὲ τὸν κύκλον, ἄνω δ' ἐπίπεδον καὶ εὐγεων ὅσον πεντακοσίους ἄνδρας τρέφειν δυναμένην, ἐν ἧ καὶ ξενίας τυχεῖν πολυτελοῦς καὶ γάμους ἀγαγεῖν Ῥωξάνης τῆς Ὁξυάρτου θυγατρὸς τὸν Ἀλέξανδρον.

⁷⁷⁵ Plut. Alex. 58.3–4: λέγεται δὲ τὴν Σισιμίθρου πολιορκῶν πέτραν, ἀπότομον οὖσαν καὶ ἀπρόσβατον, ἀθμούντων τῶν στρατιωτῶν, ἐρωτῆσαι τὸν Ὁξυάρτην, ποῖος τις αὐτὸς εἶη τὴν ψυχὴν ὁ Σισιμίθρης. φήσαντος δὲ τοῦ Ὁξυάρτου δειλότατον ἀνθρώπων, „λέγεις σύ γε” φάσαι „τὴν πέτραν ἀλώσιμον ἡμῖν εἶναι· τὸ γὰρ ἄρχον αὐτῆς οὐκ ὄχυρόν ἐστι.” ταύτην μὲν οὖν ἐκφοβήσας τὸν Σισιμίθρην ἔλαβεν.

néptörzshöz tartozott, mint Sisimithrés, ám behódolt Alexandrosnak (*Oxarten misit nationis eiusdem, sed dicionis suae*⁷⁷⁶). Egyes kutatók éppen ezért úgy vélték, hogy Oxartés nem lehet azonos Rhóxané apjával, Oxyartésszal, hiszen őt Curtius Rufus csupán egy későbbi szöveghelyen (*Inde pervenit in regionem, cui Oxyartes satrapes nobilis praeerat, qui se regis potestati fideique permisit*⁷⁷⁷) mutatja be.⁷⁷⁸ Steele ezzel szemben úgy vélte, hogy a két szereplő azonos, az eltérést pedig egyszerűen egy átírás során elkövetett hiba okozta.⁷⁷⁹ Bosworth elemzésében felhívta a figyelmet arra, hogy a 8.4.21. résznél szereplő mondatban Alde indokolatlan szövegjavítást hajtott végre, így a kódexekben szereplő *cohortandus* alakot *Oxyartes*-re javította. Bosworth szerint Oxartés más kontextusban is feltűnik Curtius Rufus munkájában, olyan szöveghelyen (9.8.10.⁷⁸⁰) ahol nem lehet kétségünk afelől, hogy az Oxartés névalak valóban Rhóxané apjára vonatkozik.⁷⁸¹ Azt feltételezi továbbá, hogy nincs okunk kétségbe vonni Arrhianos azon adatát, amely szerint Oxyartés már Kr. e. 328 késő nyarától Alexandros környezetében tartózkodott.⁷⁸² Steele és Bosworth véleményét elfogadva úgy vélem, hogy Oxartés és Oxyartés valóban egy személy.

Ennek igazolására érdemes Curtius Rufus szövegét részletesebben megvizsgálni abból a szempontból, hogy milyen névváltozatok szerepelnek a kódexekben, illetve a vélhetően vele azonos forrást követő szerzőknél. Oxartés három epizódban (8.2.25–33.; 9.8.10.; 10.3.11.) szerepel Curtius Rufus munkájában. A Sisimithrés-jelenetben az *oxartan* (P⁷⁸³), *oxortan* (B⁷⁸⁴, L⁷⁸⁵, M⁷⁸⁶), *exortan* (F⁷⁸⁷, V⁷⁸⁸), *Oxartes*⁷⁸⁹, *hocxartes* (P), a Bosworth által említett részben *oxartes*, míg az utolsó részben (*Ergo ipse Oxyartis Persae filiam mecum [in] matrimonio*

⁷⁷⁶ Curt. 8.2.25.

⁷⁷⁷ Curt. 8.4.21.

⁷⁷⁸ HAMILTON, 1969, 160; BRUNT, 1976, 411, 4. láb; ATKINSON, 2000a, 490.

⁷⁷⁹ STEELE, 1918, 305: „Some of the forms used, especially by Curtius, are due to errors in transcribing, as his use of Phradates for the Autophradates of Arrian, and Oxartes for Oxyartes in Arrian and Plutarch.”

⁷⁸⁰ *Oxyartes, praetor Bactrianorum, non absolutus modo sed etiam iure amoris amplioris imperii donatus est finibus.* Alde ismételt szövegjavítását hajt végre, így a kódexekben szereplő „oxartes” szót „Oxyartes” alakra javította.

⁷⁸¹ BOSWORTH, 1995, 138.

⁷⁸² BOSWORTH, 1995, 138: „But Oxyartes at Curt. 8.4.21 is an unjustified emendation (see above, 21. In.), and there is no problem accepting Oxyartes' presence at court from the late summer of 328 (see above, 20. 4n.)” BOSWORTH, 1995, 134: „Oxyartes joined Alexander at the news of his family's capture and was present at his daughter's marriage (Curt. 8.4.27; Metz Epit. 29).” Hasonló nézetet van: ATKINSON, 2000a, 491: „... Arriano non dice in effetti che Oxiarte si arrese al momento della presa della rupe sogdiana, e dunque A IV 20,4 non è necessariamente in contrasto con la cronologia della resa di Oxiarte che si trova in Curzio.”

⁷⁸³ P = cod. Parisinus 5716, saec. IX.

⁷⁸⁴ B = cod. Bernensis 451, saec. X.

⁷⁸⁵ L = cod. Leidensis 137, saec. X.

⁷⁸⁶ M = cod. Parisinus 5717, saec. XII.

⁷⁸⁷ F = cod. Florentinus plut. 64, cod. 35 saec. XI.

⁷⁸⁸ V = cod. Vossianus Q. 20, saec. X.

⁷⁸⁹ *Consensus codicum BFLMV, sive omnium, sive quot quoque loco servati sunt.*

*iunxi non dedignatus ex captiva liberos tollere.*⁷⁹⁰) *oxiratis* alak szerepel. A *Metzi Epitomé* beszámolójában ugyancsak problémát okozott a névalak helyes átírása, hiszen a szövegben *Oxiatris* alak szerepel. Iustinus nem ad információt Rhóxané apjára vonatkozóan, Diodórosnál pedig a vonatkozó résznél egy hosszabb *lacuna* szerepel, így Oxyartést csupán későbbi könyvekben említi. E névalakot azonban óvatosan kell kezelnünk, és nem tekinthetjük relevánsnak, hiszen Diodóros e könyvekben vélhetően más forrás beszámolóját követte, mint tizenhetedik könyve vonatkozó részében. Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* leírásából kiindulva azt feltételezhetnénk, hogy a görög forrásban Oxyartés névalak szerepelt, amelyet a latin szerzők Oxartes, vagy még inkább Oxiartes alakban használtak, a névalak azonban az átírás során valóban *oxiratis*, *oxiatris*, *oxartan*, *oxortan*, *exortan*, illetve *oxartes* alakká romolhatott. A kódexekben szereplő variánsok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Curtius Rufus szövegében Oxartés és Oxyartés valóban ugyanazon személy, a két szereplő egyértelmű azonosítását pedig az indokolatlan szövegjavítások nehezítették meg.

6.3. Oxyartés szerepeltetése a forrásokban

Mint korábban említettem, Arrhianos leírásában Choriénés volt az, aki Oxyartést magához kérte. Curtius Rufus ezzel szemben arról számol be, hogy maga Alexandros döntött Oxartés követségbe küldése mellett. Az uralkodó motivációja egyértelmű, hiszen ezzel a lépéssel akarta rábeszélni Sisimithrét a vár átadására.⁷⁹¹ Curtius Rufus Oxartés szavait függő beszédben (*oratio obliqua*) idézi:

*At Oxartes trepidum diffidentemque rebus suis Sisimithren coepit hortari ut fidem quam vim Macedonum mallet experiri, neu moraretur festinationem victoris exercitus in Indiam tendentis: cui quisquis semet offerret, in suum caput alienam cladem esse versurum.*⁷⁹²

Arrhianos hasonló megoldással, ugyancsak függő beszédben közli Oxyartés szavait:

ὁ δὲ ἀφικόμενος πείθει Χορήγην ἐπιτρέψαι Ἀλεξάνδρῳ αὐτόν τε καὶ τὸ χωρίον. βία μὲν γὰρ οὐδὲν ὅ τι οὐχ ἄλωτὸν εἶναι Ἀλεξάνδρῳ καὶ τῇ στρατιᾷ τῇ ἐκείνου, ἐς πίστιν δὲ ἐλθόντος καὶ φιλίαν...⁷⁹³ τὴν πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην

⁷⁹⁰ Curt. 10.3.11.

⁷⁹¹ Vö. még: Curt 7.11.23. PORTA, 2005, 823, 24. láb.

⁷⁹² Curt. 8.2.27.

⁷⁹³ Krüger és Brunt szerint a szövegben *lacuna* található a φιλίαν után. Bosworth szerint azonban nincs szükség *lacunát* feltételezni, hiszen anélkül is érthető a szöveg. BOSWORTH, 1995, 138: „The phrasing is somewhat clumsy, with a harsh anacoluthon: 'he said that with respect to force there was nothing that could not be

μεγαλωστὶ ἐπήνει τοῦ βασιλέως, τὰ τε ἄλλα καὶ τὸ αὐτοῦ ἐν
 πρώτοις ἐς βεβαίωσιν τοῦ λόγου προφέρων.⁷⁹⁴

A két szerző Oxyartés/Oxartés szavainak közlésében egyértelműen hasonlóságot mutat, amit a következő megoldásokkal indokolhatunk. Az egyik eshetőség, hogy ennél a résznél Curtius Rufus és Arrhianos azonos forrást használt, mégis mind a két szerző csupán azt a motívumot emelte át munkájába, amit feltétlenül megörökítésre méltónak talált. Ez a felvetés azon az alapon mellőzhető, hogy a két szerző más és más névvel (Sisimithrés/Choriénés) illeti a sziklavár vezérét. A második, valószínűbb megoldás az lenne, hogy minden elsődleges forrásban közel azonos módon szerepelt Oxartés/Oxyartés tanácsa.

Bosworth úgy véli, hogy Arrhianos ennél a résznél tudatosan idézi vissza a Choriénés-jelenetet bevezető sorokat⁷⁹⁵ (οὕτως πάντα ᾤετο χρῆναι βατὰ τε αὐτῶ καὶ ἐξαιρετέα εἶναι, ἐς τοσόνδε τόλμης τε καὶ εὐτυχίας προκεχωρήκει⁷⁹⁶), amely, véleménye szerint, egybecseng Plutarchos ugyanezen jelenetet előkészítő mondatával: αὐτὸς δὲ τόλμη τὴν τύχην ὑπερβαλέσθαι καὶ τὴν δύναμιν ἀρετῆ φιλοτιμούμενος, οὐδὲν ᾤετο τοῖς θαρροῦσιν ἀνάλωτον οὐδ' ὀχυρὸν εἶναι τοῖς ἀτόλμοις⁷⁹⁷. Bosworth – mivel hasonló megjegyzés (*Rex loci difficultate spectata statuerat inde abire; cupido deinde incessit animo naturam quoque fatigandi*⁷⁹⁸) Curtius Rufus munkájában is szerepel – úgy véli, hogy e megállapítás vélhetően egy retorikai közhely volt.⁷⁹⁹ Arra vonatkozó megállapítása, hogy Plutarchos és Arrhianos szövege egyezést mutat, helyes lehet, Curtius Rufus mondatát azonban aligha találhatjuk megfelelő párhuzamnak, hiszen a szerző leírása sokkal inkább az Alexandros-történetírásban újra és újra megjelenő πόθος/cupido-motívum⁸⁰⁰ topikus alkalmazásával állhat összefüggésben. Feltételezhető, hogy Curtius Rufus és Arrhianos két különböző forrást használt a jelenet elbeszélésekor, amely igazolhatja a további

captured by Alexander and his army, but, if Chorienes tried trust and friendship, he could give the king's trust and justice the highest praise. There is no need to posit a lacuna after φιλίαν (with Krüger and Brunt)."

⁷⁹⁴ Arr. An. 4.21.7.

⁷⁹⁵ BOSWORTH, 1995, 138.

⁷⁹⁶ Arr. An. 4.21.3.

⁷⁹⁷ Plut. Alex. 58.2. Vö. HAMILTON, 1969, 159: „cf. ch. 26. 14. Arrian also comments on Alexander's confidence and boldness at the siege of Chorienes' rock. Oxyartes... comments to Chorienes (4.21.7.), βίη μὲν γὰρ οὐδὲν ὄ τι οὐχ ἄλωτον εἶναι Ἀλεξάνδρῳ.”

⁷⁹⁸ Curt. 7.11.4.

⁷⁹⁹ BOSWORTH, 1995, 136.

⁸⁰⁰ A πόθος/cupido-motívum megjelenéséről az Alexandros-hagyományban, a kifejezés fordításáról és a forráskritikáról kialakult vitáról 1970-ig: SEIBERT, 1972, 183–186. Vö. még: HÖLSCHER 1971, 33, 40–41; KRAFT 1972, 81–118; HAMILTON, 1973, 47, 5. láb, 76; BRUNT, 1976, 469–470; SCHWARZENBERG, 1976, 252; GOUKOWSKY, 1978, 173–174; BORZSÁK, 1980, 193–198; BOSWORTH, 1980a, 62; STEWART, 1993, *passim*; BAYNHAM, 1998c, 90.

ellentmondásokat is. Arrhianos leírásában ugyanis Oxyartés Alexandros igazságosságának illusztrálására saját sorsát állítja példaként Choriénés elé. Curtius Rufus munkájában ezzel szemben Oxartés tanácsának jellege és hangsúlya jelentősen megváltozik. Szavai sokkal inkább fenyegetésnek tűnnek, hiszen Alexandros növekvő türelmetlenségére és lehetséges bosszújára figyelmeztetik Sisimithrést. Természetesen feltételezhetjük, hogy a két szerző írói technikája módosította a jelenet bemutatását, hiszen Arrhianos beszámolója, vagyis Alexandros igazságosságának méltatása tökéletesen illeszkednék forrásai apologetikus nézőpontjához, Curtius Rufus leírása pedig szintén összeegyeztethető lenne az uralkodó tetteit olykor magasztaló, olykor elítélő ábrázolásmódjával.

Az eddigi kutatás nem próbált magyarázatot találni arra, hogy Curtius Rufus leírásában miért Alexandros, Arrhianosnál pedig miért maga Choriénés kéri Oxyartés követségbe küldését. A legtriviálisabb magyarázat annak feltételezése lenne, hogy a két szerző más forrást követett ennél a jelenetnél. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk Curtius Rufus és Arrhianos beszámolóját, arra a következtetésre jutunk, hogy a leírásuk közötti ellentmondás kiküszöbölhető. Okunk van ugyanis feltételezni, hogy Arrhianos vagy forrása egyszerűen elhagyott egy részt az eredeti történetből. Különbösen nehezen találni logikus magyarázatot arra, hogy Choriénés miért kéri mindenféle előzmény nélkül Oxyartés követségbe küldését. A kimaradt rész talán éppen Curtius Rufus beszámolója alapján rekonstruálható. Arrhianos vagy forrása egyszerűen mellőzte annak a jelenetnek a bemutatását, amelyben Alexandros követségbe küldi Oxyartést. E megoldással kihagyhatóvá válik Alexandros célja is, vagyis az, hogy ezzel a lépéssel buzdítsa a város átadására Sisimithrést. Arrhianos leírása így csupán onnantól kezdve haladna párhuzamosan Curtius Rufus beszámolójával, amelyben Choriénés/Sisimithrés kéri Oxartés/Oxyartés követségbe küldését. Ha ez igaz, akkor Arrhianos beszámolója valójában a Curtius Rufusnál szereplő epizóddal, vagyis Oxartés visszahívásával egyeznék meg. Arrhianos (vagy forrása) jelenetet illető módosítása azzal a következménnyel járt, hogy az Oxyartés első követsége során elhangzott szavakat valójában a második követség (Oxyartés követségbe kérése) bemutatásához kellett illeszteni. A kihagyás és módosítás további bizonyítéka, hogy a két szerző beszámolója lényegét tekintve tökéletesen egyezik a történet záradékát illetően is.⁸⁰¹ Sisimithrés/Choriénés mind a két

⁸⁰¹ SCHWARZ, 1906², 83: „Dass diese beiden Namen sich auf ein und dieselbe Oertlichkeit beziehen, geht aus der Uebereinstimmung der Erzählung des Curtius und Arrian in Betreff der Lage und der Art und Weise der Uebergabe des Felsens deutlich hervor.” HAMMOND, 1983, 145: „Their accounts in 4.21.1–9 and 8.2.14–33 are about the same place (compare 4.21.2–6 with 8.2.23–24) and end alike (4.21.8–9 and 8.2.31–2), but they are concerned with such different aspects that they cannot be from the same source.”

történetben enged Oxartés/Oxyartés rábeszélésének⁸⁰², családjával és barátaival Alexandros elé vonul⁸⁰³, a makedón uralkodó pedig szövetséget köt vele és visszahelyezi rangjába⁸⁰⁴.

A hasonlóságok ellenére nyilvánvaló különbségekkel szembesülhetünk. Az egyik ellentmondás Alexandros reakciója Sisimithrés/Choriénés megjelenésére: Arrhianos leírásában az uralkodó magánál tartja a vezért, míg Curtius Rufus éppen ellenkezőleg arról tudósít, hogy Alexandros visszaküldi őt a várba. További eltérés, hogy a források közül egyedül Curtius Rufus említi azt a politikai szempontból egyáltalán nem elhanyagolható adatot, hogy Alexandros túszként magával vitte Sisimithrés két fiúgyermekét.⁸⁰⁵

6.4. Alexandros reagálása Sisimithrés/Choriénés tettére

A jelenet lezárását, Alexandros kegyes bánásmódját, vagyis Sisimithrés/Choriénés rangjába történő visszahelyezését a kutatók értetlenül fogadták. Kérdésük az volt, hogy Alexandros miért nem büntette meg Sisimithrését, és miért kerülhette el Ariamazés sorsát.⁸⁰⁶ Briant szerint Alexandros reagálását Ariamazés politikája indokolja. Az ellenálló sorsát ugyanis az dönthette el, hogy létrehozta saját udvarát és a satrapa-hierarchián belül átlépte kijelölt, törvények által szabályozott pozícióját.⁸⁰⁷ Holt más magyarázatot talált Alexandros cselekedetére. Vélekedése szerint Alexandros szándékosan és tudatosan változtatott politikáján, vagyis feladta a helyi előkelők visszaszorítására vonatkozó stratégiáját, és helyette

⁸⁰² Curt. 8.2.30: ... *revocatoque strenue Oxarte, futurum se in regis potestate respondit, unum id precatus, ne voluntatem et consilium matris suae proderet, quo facilius venia illi quoque inpetraretur.* Arr. An. 4.21.8: τούτοις πεισθείς ὁ Χοριήνης αὐτός τε ἦκε παρ' Ἀλέξανδρον καὶ τῶν οἰκείων τινὲς καὶ ἑταίρων αὐτοῦ. A vár feladását a többi forrás is megerősíti, vö. Str. Chr. 11.11.4 (C517): ἐλεῖν δὲ καὶ πέτρας ἐρυμνάς σφόδρα ἐκ προδοσίας τήν τε ἐν τῇ Βακτριανῇ τὴν Σισιμίθρου ἐν ἣ εἶχεν Ὀξυάρτης τὴν θυγατέρα Ῥωξάνην, καὶ τὴν ἐν τῇ Σογδιανῇ τὴν τοῦ Ὡξου, οἱ δ' Ἀριαμάζου φασί. Bosworth a Strabón leírásában szereplő ἐκ προδοσίας kifejezést árulásnak, míg Hammond átadásnak fordítja, vö. HAMMOND, 1983, 145; BOSWORTH, 1981, 31. Nézetünk szerint mind a két szerző feltevése igazolható a szó jelentése és a fennmaradt források alapján (Curt. 7.11.28 átadás; Epit. Mett. 18 árulás, majd átadás; Str. Chr. 11.11.4 átadás) Plut. Alex. 58.4: ταύτην μὲν οὖν ἐκφοβήσας τὸν Σισιμίθρην ἔλαβεν.

⁸⁰³ Curt. 8.2.31: *Praemissum igitur Oxarten cum matre liberisque et totius cognationis grege sequebatur, ne exspectato quidem fidei pignore, quod Oxartes promiserat.* Arr. An. 4.21.8: τούτοις πεισθείς ὁ Χοριήνης αὐτός τε ἦκε παρ' Ἀλέξανδρον καὶ τῶν οἰκείων τινὲς καὶ ἑταίρων αὐτοῦ.

⁸⁰⁴ Curt. 8.2.32: *Rex equite praemisso, qui reverti eos iuberet opperiri que praesentiam ipsius, supervenit, et victimis Minervae ac Victoriae caesis imperium Sisimithri restituit, spe maioris etiam provinciae facta, si cum fide amicitiam ipsius coluisset.* Arr. An. 4.21.9: καὶ ἐνδίδοται ὑπὸ τῶν ξυμπεφευγόντων, ὥστε καὶ αὐτὸς Ἀλέξανδρος ἀναλαβὼν τῶν ὑπασπιστῶν ἐς πεντακοσίους ἀνέβη κατὰ θέαν τῆς πέτρας, καὶ τοσοῦτου ἐδέησεν ἀνεπιεικὲς τι ἐς τὸν Χοριήνην ἔργον ἀποδείξασθαι, ὥστε καὶ αὐτὸ τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐπιτρέπει Χοριήνη καὶ ὑπαρχον εἶναι ὁσωνπερ καὶ πρόσθεν ἔδωκεν.

⁸⁰⁵ Curt. 8.2.33: *Duos illi iuvenes patre tradente secum militaturos sequi iussit.*

⁸⁰⁶ Curt. 7.11.28: *Arimazes desperatis magis quam perditis rebus cum propinquis nobilissimisque gentis suae descendit in castra; quos omnis verberibus adfectos sub ipsis radicibus petrae crucibus iussit adfigi.*

⁸⁰⁷ BRIANT, 1984, 86–88.

visszatért a perzsa szokásokhoz, vagyis az Achaimenida mintához.⁸⁰⁸ Bosworth mind Briant, mind Holt vélekedését elutasítja, és úgy véli, hogy Alexandros Ariamazés elleni akcióját részben más, a felkelők elfojtására irányuló hadmozdulatával együtt szándékos terrorizmusnak kell tekinteni. Nézete szerint a makedón uralkodó egyértelművé tette az ellenállás következményeit, így a későbbiekben lehetősége nyílt arra, hogy a többi elégedetlenkedőt bőkezű jutalommal a város feladására buzdítsa.⁸⁰⁹ Briant nézőpontja hipotetikusnak tűnik, ám Alexandros szándékos terrorizmusát mint lehetőséget ugyancsak számításba vehetjük, mint ahogyan Holt vélekedését is, amely talán más szempontból is igazolható. Gondoljunk elsősorban arra, hogy Alexandros házasságaival az Achaimenida mintát követhette, hiszen feleségein keresztül kívánta legitimálni perzsa trónigényét, és egyben hangsúlyozni a perzsa múlt folytonosságát.

6.5. *Sisimithrés felesége Curtius Rufus és a Metzi Epitomé leírásában*

A források közül csupán Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szerzője említi a történet legelején Sisimithrés feleségét. A két beszámoló megegyezik abban, hogy a satrapa barbár szokás szerint feleségül vette saját anyját.⁸¹⁰ E megjegyzést Boyce elképzelhetőnek tartja, és a zoroasztrizmus *khvaētvadatha* (rokonok közötti házasság) szokásával hozza kapcsolatba.⁸¹¹ Az Achaimenida periódusban számos utalás található irodalmi forrásainkban a rokonok közötti házasodásra, gondoljunk elsősorban II. Kambysés⁸¹², II. Dareios, II. Artaxerxés, Terituchmés⁸¹³, vagy éppen III. Dareios⁸¹⁴ bemutatására. A *Metzi Epitomé* szerzője a

⁸⁰⁸ HOLT, 1988, 67.

⁸⁰⁹ BOSWORTH, 1981, 29–39.

⁸¹⁰ Curt. 8.2.19: *Satrapes erat Sisimithres, duobus ex sua matre filiis genitis: quippe apud eos parentibus stupro coire cum liberis fas est. Epit. Mett. 19: Ibi cum Sisimithre, qui more barbaro e matre sua duos filios et tres filias produxerat, foedus fecit.* Frandsen megállapítása szerint az *incestus*ra vonatkozó információ Kleitarchosra nyúlhat vissza. Erről bővebben lásd: FRANSEN, 2009, 93: „Curtius took the reference to the incestuous relationship between the satrap and his mother from Cleitarchus, who himself is likely to have had Alexander’s court historian Callisthenes of Olynthus as his main source.”

⁸¹¹ BOYCE–GRENET, 1991, 8: „Another custom peculiar to the Zoroastrians was that of *khvaetvadatha*, or close next-of-kin marriage; and Curtius preserves a factual report of an instance of this, observing that Sisimithres, governor of the district of Nautaca in Sogdia, had two sons by his own mother who was also his wedded wife “for among those people it is lawful for parents to cohabit with their children.” Plutarch also alludes to the custom at this time, claiming (evidently with little foundation) that Alexander suppressed it, teaching the Persians to „revere their mothers and not to take them in wedlock.” Vö. még: FRANSEN, 2009, 89–91.

⁸¹² Hdt. 3.31.2.

⁸¹³ ASHERI–LLOYD–CORCELLA, 2007, 430: „Cambyses apparently was the first Achaemenid king to marry his sister. Herodotus certainly knew that in his time such marriages were common, although he did not know how old this custom actually was in the royal houses of the ancient East. Other examples of the Achaemenid period are those of Darius II and Parysatis; Artaxerxes II and one (or two: Plutarch, Artax. 23, 3–4) of his daughters; the satrap Terituchmes and his sister (Ctesias, FGrHist 688 F 13 [53]); the satrap Sisimithres and his mother (Curtius Rufus VIII 2, 19). Xanthus of Lydia, FGrHist 765 F 31, knew that the Magi consorted with their

továbbiakban nem tesz említést Sisimithrés feleségéről, Curtius Rufus azonban jelentős szerepet szán neki a város átadására vonatkozó kérdés eldöntésében. Sisimithrés Oxartés/Oxyartés tanácsának meghallgatása után hajlana annak elfogadására, felesége (egyben anyja) azonban az ostrom folytatására buzdítja⁸¹⁵. Sisimithrés végül felesége/anyja szavainak (... *ceterum mater eademque coniunx morituram se ante denuntians, quam in ullius veniret potestatem*⁸¹⁶) engedve elbocsátja Oxartést/Oxyartést. Sisimithrés döntését Curtius Rufus a következőkkel indokolja: *Barbari animum ad honestiora quam tutiora converterat, pudebatque libertatis maius esse apud feminas quam apud viros pretium.*⁸¹⁷ A követ elküldését követően Sisimithrés saját erejét az ellenség erejének nagyságával hasonlította össze. Felesége tanácsát ekkor már inkább elhamarkodottnak (*praeceps*), mint szükségesnek (*necessarium*) ítélte, így újra visszahívta Oxartést. A kutatók helyesen figyeltek fel arra, hogy a Curtius Rufusnál szereplő gyáva Sisimithrés ábrázolás egyértelműen összecseng Plutarchos jellemzésével⁸¹⁸

... ἐρωτῆσαι τὸν Ὀξυάρτην, ποιὸς τις αὐτὸς εἶη τὴν ψυχὴν ὁ Σισιμίθρης. φήσαντος δὲ τοῦ Ὀξυάρτου δειλότατον ἀνθρώπων, „λέγεις σύ γε” φάναι „τὴν πέτραν ἀλώσιμον ἡμῖν εἶναι.”⁸¹⁹

Mindez akár tovább is erősíthetné azt a gyanút, hogy a két szerző azonos forrást követett a narratíva felépítésében. A probléma azonban az, hogy Curtius Rufus Sisimithrés gyávaságát felesége, egy erős asszonyalak bátorságával állítja szembe. Ez a motívum semmilyen formában nem jelenik meg Plutarchos leírásában. Mindez a következő kérdés megválaszolását teszi indokolttá: megjelenhetett-e Sisimithrés felesége az eredeti forrásban?

Természetesen elképzelhető, hogy a történet a Curtius Rufus által megörökített változatban szerepelt az elsődleges forrásban, ebben az esetben azonban magyarázatot kellene

mothers; cf. Strabo XV 3,20. In the Avesta, marriage between blood-relatives (hvaētvadāša) is much praised; in Sassanid Persia it was institutionalized definitively in the royal family and in the aristocracy.” Vö. még: ATKINSON, 2000a, 490: „*Inoltre, alcuni tipi di matrimony incestuosi erano ammessi in Persia (Plutarco, Art. 23,5) dove almeno nel periodo sassanide, se non prima, era consentito il matrimonio tra madre e figlio (B. Spooner, Iranian Kingship and Marriage, Iran IV 1966, p. 54).*”

⁸¹⁴ Plut. *Alex.* 30.3; Arr. *An.* 2.11.9; Iust. 11.9.12; Gel. 7.8.3.

⁸¹⁵ Atkinson nézete szerint az asszony tanácsa egyértelműen ironikusnak tűnhetett Curtius Rufus számára, hiszen Sisimithrés felesége szavaival valójában Oxyartést is elítélte. Atkinson tehát a következő megjegyzést fűzte a szövegrészhez, ATKINSON, 2000a, 491: „*Sono dunque due le possibilità: o Curzio capì che l’intermediario non era stato Oxiarte, oppure egli conosceva bene il tenore della tradizione ma preferì intervenire mutando in Oxarte il nome che trovava a questo punto nelle sue fonti e ritardando l’introduzione di Oxiarte. Un errore puro e semplice da parte di Curzio appare invece improbabile (malgrado Heckel 1986b, p. 224).*”

⁸¹⁶ Curt. 8.2.28.

⁸¹⁷ Curt. 8.2.28.

⁸¹⁸ HAMMOND, 1983, 145; ATKINSON, 2000a, 491.

⁸¹⁹ Plut. *Alex.* 58.3–4.

találunk arra, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője miért csupán az *incestust* hangsúlyozza, Plutarchos pedig miért nem szól egyáltalán semmit Sisimithrés feleségéről. A *Metzi Epitomé* szerzőjének megoldását esetleg a formai követelmények szem előtt tartásával, így a vázlatos, tömör, lényegre törő fogalmazási stílussal indokolhatjuk, Plutarchos kihagyását pedig azzal, hogy a szerző vélhetően Alexandros, nem pedig egy asszony bátorságát kívánta ellentétbe állítani Sisimithrés gyávaságával.⁸²⁰ Érthető tehát, hogy Plutarchosnak ebben a kontextusban nem volt szüksége a férj gyávaságát és a feleség bátorságát hangsúlyozó motívumra. A női szereplő tetteinek és ellenállásának részletes ismertetését egyszerűen kivágta a történetből. Nehezen hihető, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője a teljes jelenetet kiiktatta a művéből, mint ahogyan az is, hogy Plutarchos, aki máskülönben érdeklődött a nők bátorságát bemutató témakör iránt, ne tartott volna említésre méltónak egy ilyen történetet akár az Alexandrosról szóló életrajzban, akár a *Mulierum virtutes* című munkájában. Amennyiben ezt elfogadjuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy azért nem szerepelt ebben a két forrásban kiemeltebben az asszonyalak, mert valójában Curtius Rufus egyéni megoldásának tekinthető a Sisimithrés feleségének bátorságát és szabadságvágyát méltató epizód. Kérdéses azonban, miért tartotta a szerző szükségesnek a nőalak beiktatását ebbe a jelenetbe? Talán éppen azért, mert így alkothatta meg a férj gyávaságával szemben a legerőteljesebb és legnyomatékosabb kontrasztot.

Pompeius Trogus munkájában számos példát találunk a férfiakat bátorságban megszegyenítő asszonyábrázolásokra, így Heckel arra a következtetésre jutott, hogy Curtius Rufus Trogustól kölcsönözte, vagy legalábbis Trogus volt az ihletője a feleség/anya bátorságát méltató epizódnak.⁸²¹ Heckel helyesen látta meg a hasonlóságot a nőalakok között, mégis aligha hihető, hogy Curtius Rufus kimondottan Pompeius Trogustól kölcsönözte volna az epizódot, annál is inkább, mivel a Heckel által példaként említett nők más, korábbi görög és latin nyelvű forrásokban is szerepelnek. Heckel álláspontját így talán annyiban érdemes módosítanunk, hogy Curtius Rufust nem közvetlenül Pompeius Trogus, hanem inkább a korábbi irodalmi hagyomány befolyásolta. Heckel elemzésében ráadásul figyelmen kívül

⁸²⁰ MOSSEMAN, 1988, 90: „*The expedition into India moves into the epic sphere again after these dark interludes: Alexander's courage is to the fore, contrasted with the cowardice of Sisimithres in 58.*”

⁸²¹ HECKEL–YARDLEY, 1997, 148: „*Trogus was apparently fond of examples of women who exhibited 'manly' courage cf. Justin 1. 2. 1, 6 (Semiramis); 1. 8. 2, 9 (Tomyris, queen of the Scythians); 2. 4. 4–11, 27 (Amazons and Scythians); and Dido herself (Elissa: at 18. 6. 1–7). The courage of women is furthermore contrasted with 'womanly' behavior by men: 1. 3. 1, 3, 5 (Sardanapallus, compared with Semiramis); 1. 6. 14 (the Persian soldiers of Cyrus and their womenfolk); 2. 12. 24 (Xerxes and Artemisia). Curtius' story about Sisimithres' mother, who made 'him feel ashamed that liberty was more highly valued by women than men' (8. 2. 28), may have been borrowed from, or influenced by, Trogus. The theme was, however, a popular one, and we find 'catalogues' of womanly courage in Polyaeus (Book 8) and Plutarch's 'The Courage of Women' (Mulierum virtutes). But these stories appear to go back to contemporary or near-contemporary sources.*”

hagy egy aprócska, de annál lényegesebb különbséget is. Semiramis, az amazonok, Tomyris és Artemisia nem csupán szavakkal, de tetteikkel is igazolták bátorságukat, míg Sisimithrés felesége/anyja csupán tanácsot ad férjének/fiának az ellenállásra, illetve az ostrom folytatására, aki azonban ezt éppen a következményekre gondolva utasítja el.

A korábbi irodalmi hagyományt áttekintve így csupán azok az epizódok tekinthetők megfelelő párhuzamnak, ahol valamilyen formában szerepel a hadjárat és ostrom folytatására, vagy éppen annak elkerülésére vonatkozó asszonyi tanács és közbenjárás. Hérodotos említést tesz arról, hogy Artemisia számos kiváló javaslatot tett Xerxésnek⁸²², aki azonban az egyiket elutasította⁸²³, míg a másikat megfogadta⁸²⁴. Artemisia alakja azonban két szempont miatt is figyelmen kívül hagyható. Nincs információnk arra vonatkozóan, hogy Xerxés és Artemisia között rokon kapcsolat lett volna, ráadásul itt sem csupán szavak szintjén kinyilvánított bátorságról olvashatunk.

A görög tragédiákban szereplő anyai meggyőzés vagy rábeszélés motívumát ugyancsak érdemes számításba vennünk, annál is inkább, minthogy a jelenetben a nőalak Sisimithrés anyja és felesége is egyben. Aithra Théseushoz intézett tanácsa⁸²⁵ ezzel analógnak tűnhet. A tragédiában azonban az adott tanács elérte célját, hiszen a fiú megfogadta azt, így aligha tekinthető helytálló előképnek, annál is inkább, minthogy Aithra tanácsa valójában kérés, vagy még inkább könyörgés.⁸²⁶ Iokasté Eteokléshez és Polyneikéshez intézett beszéde ugyancsak megfelelhet párhuzamként, hiszen jelen van a rokon kapcsolat, illetőleg a kérés elutasítása is.⁸²⁷ A gyermekek bátorságra buzdítása és nevelése a görög irodalmi hagyományban leginkább a spártai asszonyokra jellemző, így mint lehetséges befolyásoló tényezőt akár ezt is számításba vehetjük.⁸²⁸

Lana Curtius Rufus művében aktuálpolitikai áthallásokat sejtett, így a Sisimithrés vérfertőző viszonyára vonatkozó utalást egyértelműen Caligulára vonatkoztatta.⁸²⁹ Nincs ok

⁸²² Hdt. 7.99: Καὶ συναπάσης τῆς στρατιῆς, μετὰ γε τὰς Σιδωνίων, νέας εὐδοξοτάτας παρείχετο, πάντων δὲ τῶν συμμάχων γνώμας ἀρίστας βασιλεῖ ἀπεδέξατο.

⁸²³ Hdt. 8.68–69.

⁸²⁴ Hdt. 8.101–103.

⁸²⁵ E. *Supp.* 297–331.

⁸²⁶ E. *Supp.* 286–290.

⁸²⁷ E. *Ph.* 528–585.

⁸²⁸ A teljesség igénye nélkül vö. Hdt. 7. 229–231; X. *Lac.* 9; Plut. *Mor.* 240–242. Vö. még: POMEROY, 2002, 56–62.

⁸²⁹ LANA, 1949, 64: „... per imitare i costumi orientali si unì maritalmente alle proprie sorelle: nell' Oriente ciò è un fatto naturale: anzi, apud eos parentibus stupro coire cum liberis fas est (VIII, 2, 19). Tra le sorelle preferì Giulia Drusilla (Suet., Calig., 24) da cui pare (secondo Eutrop., 7, 12) abbia anche avuto una figlia, e a cui concesse gli onori propri delle Vestali (Dio Cass., LIX, 3). Poichè nel 38 essa morì, egli provò, o almeno finse di provare, un dolore immenso e incontenibile; le concesse onori divini; nei suoi giuramenti non altri che lei invocava (Suet., 1. c.; Dio Cass., LXXXIX, 11, 13).” Vö. még: ATKINSON, 1980, 38.

kételkedni abban, hogy a szerzőt valóban befolyásolhatták korának eseményei, melyekre – akár éppen a választott téma távoli volta miatt – következmények nélkül reflektálhatott is. Lana nézetét elfogadva az gondolható, hogy a motívum beillesztését valóban befolyásolta Caligula *incestusa*, mégis a leírás beillesztése mögött Claudius és Agrippina házasságára történő utalást indokoltan sejthetünk.⁸³⁰ Természetesen ebben az esetben nem beszélhetünk anya és fia közötti házasságról, ám ha tovább keresgélünk a forrásokban – pletyka szintjén – a közöttük lévő intim kapcsolatra vonatkozó információt is találhatunk. Tacitus⁸³¹, Suetonius⁸³² és Cassius Dio⁸³³ is megörökíti Agrippina és Nero mérhetetlen undort kiváltó kapcsolatát. Csupán egy pillanatra játsszunk el a gondolattal: vajon nem lehetséges, hogy esetleg Curtius Rufus az adott politikai események vagy pletykák hatására illesztette munkájába a Sisimithrés és anyja közötti házasságot bíráló megjegyzést, Sisimithrés gyáva, szinte már nőies viselkedését, valamint anyjától/feleségétől való függését és a nő férje/fia döntését befolyásoló szerepét?

Az eddig említett megoldások mindegyike kivétel nélkül elfogadható és bizonyos szempontból igazolható, mégis, Curtius Rufust leginkább a barbár-sztereotípa elemei befolyásolhatták a jelenet megformálásában. Amennyiben összevetjük beszámolóját a *Metzi Epitomé* leírásával (*Ibi cum Sisimithre, qui more barbaro e matre sua duos filios et tres filias produxerat...*⁸³⁴) azt tapasztaljuk, hogy Curtius Rufus a Sisimithrés és anyja házasságára vonatkozó tényszerű állítást olyasféle kritikával illette, amelynek végüzenete, hogy e szokás méltán váltja ki a civilizált társadalom rosszallását. Mindezt nyelvhasználatával, leginkább a pejoratív jelentésárnnyalattal rendelkező *stupro coire* kifejezés használatával éri el.⁸³⁵ Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy több forrás, így Plutarchos⁸³⁶, Arrhianos⁸³⁷, Gellius⁸³⁸

⁸³⁰ Tac. *Ann.* 12.5.1: *C. Pompeio Q. Veranio consulibus pactum inter Claudium et Agrippinam matrimonium iam fama, iam amore illicito firmabatur; necdum celebrare sollemnia nuptiarum audebant, nullo exemplo deductae in domum patris fratris filiae: quin et incestum ac, si sperneretur, ne in malum publicum erumperet metuebatur.* Vö. még: Tac. *Ann.* 12.6.2–3; 12.7.2; Suet. *Cl.* 26.3.

⁸³¹ Tac. *Ann.* 14.2.1–2.

⁸³² Suet. *Nero* 28.2.

⁸³³ D. C. 61.11.3–4.

⁸³⁴ *Epit. Mett.* 19.

⁸³⁵ ADAMS, 1982, 200–201. Vö. még: PORTA, 2005, 440, 50. láb: „*Stupro coire, «commettere adulterio» – ma qui forse più propriamente «avere rapporti sessuali», nell’espressione stupro coire cum liberis, «commettere incesto con i figli» –, ricorre ancora nelle H a VIII, 2, 19: parrebbe d’uso unicamente curziano.*”

⁸³⁶ Plut. *Alex.* 30.3: ὡς δὲ πληξάμενος τὴν κεφαλὴν καὶ ἀνακλαύσας „φεῦ τοῦ Περσῶν” ἔφη „δαίμονος, εἰ <δεῖ> τὴν βασιλέως γυναῖκα καὶ ἀδελφὴν οὐ μόνον αἰχμάλωτον γενέσθαι ζῶσαν, ἀλλὰ καὶ τελευτήσασαν ἄμοιρον κείσθαι ταφῆς βασιλικῆς,” ὑπολαβὼν ὁ θαλαμηπόλος „ἀλλὰ ταφῆς γε χάριν” εἶπεν „ὦ βασιλεῦ καὶ τιμῆς ἀπάσης καὶ τοῦ πρέποντος οὐδὲν ἔχεις αἰτιάσασθαι τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν.

⁸³⁷ Arr. *An.* 2.11.9: τὸ τε στρατόπεδον τὸ Δαρείου εὐθὺς ἐξ ἐφόδου ἐάλω καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἡ γυνή, αὐτὴ δὲ καὶ ἀδελφὴ Δαρείου, καὶ υἱὸς Δαρείου νήπιος.

⁸³⁸ Gel. 7.8.3: ... *qui Darii regis uxorem eandemque eiusdem sororem proelio magno captam, quam esse audiebat exsuperanti forma, videre noluit perducique ad sese prohibuit.*

és Iustinus⁸³⁹ is egyetért abban, hogy Stateira nemcsak III. Dareios felesége, hanem testvére is volt. Curtius Rufus a megfelelő helyen nem említ semmiféle utalást arra vonatkozóan, hogy III. Dareios és Stateira között rokoni kapcsolat állt fenn. Hedicke Curtius Rufus kiadásában a kódexekben szereplő *coniugem eiusdem* kifejezést – vélhetően a többi forrás beszámolójából kiindulva – *coniugem eandemque sororem* leírásra módosította. Hedicke szövegjavítása azonban ennél a résznél alaptalan lehet, hiszen Curtius Rufus szándékosan hallgathatott az uralkodó vérfertőző házasságáról. Ha a szerző megemlítette volna Dareios és Stateira rokoni (testvéri) kapcsolatát, érthetlenné vált volna, miért csak Sisimithrés és feleségét kritizálta a barbárokra jellemző *incestus* miatt, és miért nézte el mindezt III. Dareiosnak. Curtius Rufus tehát azzal a céllal hagyta el a forrásában szereplő III. Dareios és Stateira rokoni kapcsolatra vonatkozó megjegyzést, hogy a későbbi Sisimithrés-jelenetben probléma nélkül használhassa a barbár-sztereotípa egyik tipikus elemét. További érv lehet a sztereotípa alkalmazása mellett, hogy Curtius Rufus a többi forrás beszámolójával szemben Sisimithrés feleségét befolyásos, a férje politikai döntését meghatározó, úgynevezett tanácsadó nőalakként mutatja be, amit tovább fokoz a barbár férfiak gyávaságát és a nők bátorságát hangsúlyozó motívum alkalmazásával.⁸⁴⁰

6.6. Azonos szereplő-e Sisimithrés és Choriénés?

A fennmaradt leírások közötti legnagyobb ellentmondás a sziklavár birtokosának más és más néven történő említése. Arrhianos így a *hyparchost*⁸⁴¹ Choriénésnek nevezi; Strabón, Curtius Rufus, Plutarchos és a *Metzi Epitomé* szerzője pedig Sisimithrésnek hívja a terület satrapáját. A kutatók az ellentmondás ellenére korán felismerték, hogy a két különböző szereplőhöz kapcsolt történet valójában ugyanazt az eseményt beszéli el. A személyek azonosítását azonban tovább nehezítette a *Metzi Epitomé* szerzője, aki Sisimithrés sziklavárát

⁸³⁹ Iust. 11.9.12: *Inter captivos castrorum mater et uxor eademque soror et filiae duae Darii fuere.*

⁸⁴⁰ Erről bővebben lásd: SANCISI-WEERDENBURG, 1983, 20–33; SANCISI-WEERDENBURG, 1987, 33–45; HALL, 1989; HALL, 1995, 108–134; TUPLIN, 1996, 132–177.

⁸⁴¹ A jelenetben szereplő *hyparchos* kifejezés értelmezéséhez, vö. BRIANT, 2002, 748: „In each case, the terms refer to authority exercised over a territory. This is very clearly confirmed by all of the texts dealing with hyparchs: each hyparch had a more or less extensive territory organized around a princely residence that was located on a fortified acropolis. The hyparch’s authority was expressed in two ways: first, the huge amounts of food reserves that he built up show that he imposed duties on farm produce (cf. especially Quintus Curtius VII. 11.1 and Arrian IV.21.1); second, he enrolled the people who worked his lands into militias. His territorial authority is also attested by the steps taken, after their surrender, against those whom Arrian calls hyparchs and Quintus Curtius satraps: the territory of Ariamazes and its inhabitants were handed over to the new towns (Quintus Curtius VII. 11.29). The examples of Sisimithres and Oxyartes confirm this point: in both cases, their power is called imperium [= arkhē] and the context makes it clear that their power was territorial (Quintus Curtius VIII.2.32; VIII.4.21), and the same was true for the hyparchs listed by Arrian (cf. Arrian IV.21.9). It is obvious that the local chiefs had all the lands at their disposal (cf. Quintus Curtius VIII. 1.1).”

Nautaca közelébe helyezi, ugyanakkor említ egy bizonyos Choriénést is.⁸⁴² A szerző a férfit a Kr. e. 327 tavaszára datálható⁸⁴³, sok makedón áldozatot követelő hóvihar leírását⁸⁴⁴ követően szerepelteti. Alexandros így Choriénés satrapával útban Gazabes felé találkozott, akivel szövetséget kötött. A satrapa vendégül látta a makedón uralkodót, majd a lakoma alkalmával – mint táncosokat – bevezette saját és barátai lányait is.⁸⁴⁵ Közöttük volt Rhóxané, Oxyartés (Oxartés) leánya is, aki rögtön magára vonta az uralkodó figyelmét.⁸⁴⁶ A *Metzi Epitomé* szerzője így Alexandros és Rhóxané esküvőjét Choriénés területére helyezi.⁸⁴⁷ Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* elbeszélése ennél a résznél is párhuzamosan halad, így Curtius Rufus is említi a hóvihart a Gazaca felé vezető úton, azzal a különbséggel, hogy a jelenet lezárásában ismételten utal Sisimithrésre. A férfi ugyanis számos igásállatot, birkanyáját, marhacsordát és 2000 tevét adott Alexandrosnak. Az uralkodó az adományt szétszította a katonái között, így megmentette őket az éhhaláltól. Sisimithrés köszönetet mondott Alexandrosnak, az uralkodó pedig seregével a szakák ellen vonult. Miután letarolta azok területét, a zsákmányból 30 000 barmot ajándékozott Sisimithrésnek.⁸⁴⁸ A *Metzi Epitomé* szerzője a makedón halottak számát becsüli körülbelül 30 000-re, az elpusztult igásállatok számát pedig 4000-re.⁸⁴⁹ Heckel vizsgálatában arra a következtetésre jutott, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője összekeverhette a halottak számát a Sisimithrésnek küldött barmok számával.⁸⁵⁰ Indokolt lehetne a két ránk maradt forrás elbeszélése között párhuzamot feltételezni, Heckel érvelése mégis nehezen tartható, hiszen nem ad választ egy lényeges kérdésre, vagyis arra, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője miért hagyta ki a Sisimithrés segítségét hangsúlyozó jelenetet.

Brunt⁸⁵¹ és Bosworth⁸⁵² egyaránt észrevette, hogy a Curtius Rufus leírásában szereplő, Sisimithrés segítségét bemutató jelenet megtalálható Arrhianos leírásában is, mégpedig

⁸⁴² *Epit. Mett.* 28.

⁸⁴³ BOSWORTH, 1981, 35; HOLT, 1988, 72.

⁸⁴⁴ *Epit. Mett.* 24–27. Vö. még: Curt. 8.4.1–14; Diod. arg. 17 (II) kq’.

⁸⁴⁵ *Epit. Mett.* 28: *Deinde iter coeptum ad Gazabes perseverare intendit. Hoc in itinere satrapes quidam Chorienes obviam venit. Cum eo amicitiam fecit. Isque cum Alexandrum hospitio apud se accepisset, in convivium filias suas virgines <cum> ceteris amicorum filiis virginibus saltatum introduxit.*

⁸⁴⁶ *Epit. Mett.* 29: *In his fuit Oxyartis filia Rhoxane <ex> omnibus formosissima, cuius aspectu captus Alexander in cupiditatem adductus est.*

⁸⁴⁷ *Epit. Mett.* 29–31.

⁸⁴⁸ Curt. 8.4.19–20: *Nam Sisimithres multa iumenta et camelorum II milia adduxit pecoraque et armenta; quae distributa pariter militem et damno et fame liberaverunt. Rex, gratiam sibi relatam a Sisimithre praefatus, sex dierum cocta cibaria ferre milites iussit, Sacas petens. Totam hanc regionem depopulatus XXX milia pecorum ex praeda Sisimithri dono dat.*

⁸⁴⁹ *Epit. Mett.* 27: *Huius vi tempestatis miserrima morte ad hominum XXX milia, iumentorum IV milia perierunt consumpti; praeterea multi, qui aut corporis dolore aut aliqua parte membrorum debilitati essent in castra revertebantur.*

⁸⁵⁰ HECKEL, 1986, 224.

⁸⁵¹ BRUNT, 1976, 411, 5. láb: „Cf. anecdote in QC. viii 4, 18 ff. in different context.”

⁸⁵² BOSWORTH, 1995, 139.

Choriénés sziklavárához kapcsolódóan.⁸⁵³ A két leírás egyezik az időjárás viszontagságainak és a makedónok nehéz helyzetének hangsúlyozásában, Sisimithrés vagy Choriénés kiségitő, életmentő adományában, valamint Alexandros eseményekre adott reakciójában. Bosworth nézete szerint Aristobulos örökíthette meg a hóvihár során Choriénés segítségnyújtását. Ptolemaios leírásában ezzel szemben az állhatott, hogy a sziklavár ostromakor volt viharos havazás.⁸⁵⁴ Arrhianos tehát két fő forrása leírását egyszerűen összefűzte, vagy még inkább összemosta. Bosworth végső soron a következő megállapításra jut: „*In that case there were two influxes of provisions, one from the convoy of Sisimithres and the other from the citadel of Chorienes.*”⁸⁵⁵ Curtius Rufus leírásában a hóvihart, majd pedig a Sisimithrés segítségét megőrkítő jelenet után – a *Metzi Epitomé* leírásához hasonlóan – az Alexandros és Rhóxané találkozását és házasságát bemutató epizód következik. Ám Curtius Rufus a *Metzi Epitomé* leírásával ellentétben látszólag nem említi Choriénést⁸⁵⁶ ebben a kontextusban, de a jelenetet bevezető mondatban (*Inde pervenit in regionem, cui Oxyartes satrapes nobilis praeerat, qui se regis potestati fideique permisit.*⁸⁵⁷) Alde – Rhóxané genealógiát szem előtt tartva – szövegjavítást hajtott végre, így a kódexek *cohortandus* kifejezését *Oxyartes*-re módosította. Számos kutató felhívta a figyelmet⁸⁵⁸ arra, hogy Alde javítása indokolatlan, hiszen a *Metzi Epitomé* leírásával összevetve feltételezhető, hogy Curtius Rufus szövegében eredetileg ugyancsak a Choriénés névalak szerepelt ennél a résznél, amely valamely másolói hiba folytán később *cohortandus* alakká romlott.

Ha elfogadjuk, hogy a szövegben eredetileg a Choriénés névalak szerepelt, akkor Curtius Rufus elbeszélése alapján azzal szembesülünk, hogy a Rhóxanére vonatkozó *inter quas erat filia ipsius*⁸⁵⁹ leírás tévesen Choriénést, nem pedig Oxyartést tekintené Rhóxané apának. Alde szövegjavítását elsősorban az indokolhatta, hogy több szerző – közöttük Curtius Rufus is – Rhóxané apját Oxyartésnak nevezi. A nehézségek ellenére mégis úgy vélhető, hogy a

⁸⁵³ Arr. *An.* 4.21.10: Ευνέβη δὲ χειμῶνι τε κακοπαθῆσαι αὐτῷ τὴν στρατιὰν πολλῆς χιόνος ἐπιπεσοῦσης ἐν τῇ πολιορκίᾳ καὶ ἅμα ἀπορία τῶν ἐπιτηδείων ἐπέστησαν. ἀλλὰ Χοριήνης ἐς δῆμινον σιτία ἔφη δώσειν τῇ στρατιᾷ καὶ ἔδωκεν σῖτον τε καὶ οἶνον τῶν ἐν τῇ πέτρᾳ ἀποθέτων κρέα τε ταριχηρὰ κατὰ σκηνὴν. καὶ ταῦτα δοὺς οὐκ ἔφρασκεν ἀναλῶσαι τῶν παρεσκευασμένων ἐς τὴν πολιορκίαν οὐδὲ τὴν δεκάτην μοῖραν. ἐνθεν ἐν τιμῇ μᾶλλον τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἦν ὡς οὐ πρὸς βίαν μᾶλλον ἢ κατὰ γνώμην ἐνδοῦς τὴν πέτραν.

⁸⁵⁴ BOSWORTH, 1995, 139: „According to Curtius (8.4.19) the emergency was relieved by a convoy of provisions from Sisimithres. That is in itself perfectly credible, and Arrian may preserve a reference to the same event (so Strasburger, *Studien I* 465). Aristobulus perhaps remarked that Chorienes relieved the hardships suffered in the storm, so that Arrian inferred that the snow fell during the siege he had just excerpted from Ptolemy.”

⁸⁵⁵ BOSWORTH, 1995, 139.

⁸⁵⁶ Curt. 8.4.21–30.

⁸⁵⁷ Curt. 8.4.21.

⁸⁵⁸ BOSWORTH, 1981, 31, 95. láb; HECKEL, 2006, 339, 678. láb; „Curtius then compressed the episode in such a way that he made it appear that Rhoxane was Chorienes’ daughter: filia ipsius = filia Oxyartis only if “Cohortandus” in 8.2.21 is wrongly emended (as by Alde) to “Oxyartes”. ”

⁸⁵⁹ Curt. 8.4.23.

szövegben eredetileg a Choriénés alak lehetett. Az *ipsius filia* résznél szereplő problémát pedig feloldhatjuk Heckel javaslatával, aki szintén a *Metzi Epitomé* szövegéből (*Isque (scil. Chorienes) cum Alexandrum hospitio apud se accepisset, in convivium filias suas virgines <cum> ceteris amicorum filiis virginibus saltatum introduxit.*⁸⁶⁰) kiindulva úgy véli, hogy a *filia ipsius* kifejezés mellől eltűnhetett az Oxyartés alak genitivusa.⁸⁶¹ Curtius Rufus szövege e módosításokkal teljességgel érthetővé és helyessé válna.

A kérdés most már valóban csak az lehet, hogy a forrásokban szereplő két névalak, Choriénés és Sisimithrés ugyanazon vagy két különböző szereplőre vonatkozik-e. Az eddigi vélekedések megoszlanak a kérdést illetően. Schwarz⁸⁶² (illetve az ő megállapítását követve Berve⁸⁶³) is úgy véli, hogy a két névalak azonos személyre utal.⁸⁶⁴ Az eltérést az adott területen szokásos kettős elnevezés (*Doppelname*) szokásával indokolják. Schachermeyr elfogadja ugyan Schwarz és Berve feltételezését, ám a ránk maradt szerzők forráshasználatával indokolja a két névalak megjelenését.⁸⁶⁵ Brunt ugyancsak osztja azt a feltevést, hogy a két névalak egy személyre vonatkozik, az ellenmondást azonban azzal magyarázza, hogy a forrásokban szereplő Choriénés név vélhetően egy hivatalos titulus volt.⁸⁶⁶ Heckel szintén a két szereplő azonosságáról beszél. Nézete szerint, mivel Sisimithrés és Choriénés is felbukkan Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* leírásában, továbbá mivel Sisimithrés megfelel az Arrhianos beszámolójában szereplő Choriénésnek; így a kettős névalak megjelenése nem annak köszönhető, hogy Curtius Rufus Kleitarchost, míg Arrhianos Ptolemaioszt használta forrásként, sokkal inkább annak, hogy Kleitarchos hibázott. Az elsődleges szerző ugyanis forrásaiban⁸⁶⁷ találkozhatott a Choriénés (három fiú apja) névalakkal, azt azonban nem ismerte fel, hogy ez a szereplő valójában azonos Sisimithrésszel

⁸⁶⁰ *Epit. Mett.* 28.

⁸⁶¹ HECKEL, 1986, 225.

⁸⁶² SCHWARZ, 1906², 83: „An der Verschiedenheit der Namen bei Curtius und Arrian braucht man sich nicht zu stossen, denn es ist leicht möglich, dass ein und dieselbe Persönlichkeit beide Namen Sysimithres und Chorienes geführt hat.”

⁸⁶³ BERVE, 1926, 354, 2. láb: „Wir können nicht erkennen, warum er unter zwei Namen erscheint (vgl. Geiger Al.s d. Gr. Feldzüge in Turkestan 37, doch sind nach v. Schwarz² 83 solche Doppelnamen in Turkestan wohl möglich).”

⁸⁶⁴ Vö. még: TARN, 1948, 96; HAMILTON, 1969, 129.

⁸⁶⁵ SCHACHERMEYR, 1973, 353, 423. láb: „So scheint der Chorienes Arrians bei den von Kleitarch abhängigen Quellen als Sisimithres, doch war an einer sicher auf Ptolemaios zurückgehenden Stelle auch bei Curtius doch wieder ein Chorienes im Text zu finden (vgl. 8,4,21, nur ist der Name hier in cohortandus verderbt).”

⁸⁶⁶ BRUNT, 1976, 407, 1. láb: „... Chorienes was perhaps the official title of this local chief ('hyparch').”

⁸⁶⁷ Heckel a témával kapcsolatos cikkében Onésikritost, Nearchost és a szájhagyományt, míg prosopográfiai munkájában csupán Onésikritost tekinti lehetséges forrásnak, vö. HECKEL, 1986, 226; HECKEL, 2006, 339, 678. láb.

(két fiú⁸⁶⁸ és három lánygyermek apja⁸⁶⁹). Heckel mindehhez hozzáfűzi, hogy a Choriénés névalak gyaníthatóan helynév. Úgy véli tehát, hogy a *Choriéné satrapája* kifejezés egy átvételi hiba folytán *Choriénés satrapa* alakká romolhatott. Heckel szerint a Choriéné alakban az a Koh-i-nor, vagy Kohi-nur helynév ismerhető fel, ahová a kutatók Sisimithrés sziklavárát helyezik.⁸⁷⁰

Bosworth nézete szerint – mivel Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* beszámolója is említi Choriénést és Sisimithrést is – feltételezhető, hogy a két szereplő különböző. Bosworth Arrianost, pontosabban forrását, Ptolemaiost teszi felelőssé a hibáért, vagyis a Choriénés névalak használatáért. Úgy véli, hogy Ptolemaios lehetett az, aki tévesen Choriénésnek nevezte azon sziklavár tulajdonosát, aki valójában Sisimithrés volt. Megállapítását arra alapozza, hogy Choriénést Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szerzője is említi a sok makedón áldozatot követelő hóvihár után. Mindkét szerző beszámol arról, hogy Choriénés, a független satrapa vendégül látta Alexandrost. Arrhianos ezzel szemben nem említi sem a hóvihart, sem pedig a makedón veszteségeket, amelyet vélhetően forráshasználata indokol. Bosworth úgy véli tehát, hogy a hóvihár elhagyása miatt a nehézségeket lezáró lakoma is kitörlődött, ezzel együtt pedig Choriénés neve is. Ptolemaios emlékezetében azonban megőrződhetett ez a név, és tévesen őt tekinthette a második sziklavár vezetőjének. Bosworth érvelése szerint ez egyáltalán nem meglepő, hiszen Ptolemaios elsősorban a makedón oldalra és a sziklavár megtámadásának nehézségeire koncentrált, így a szogd vezér személye másodlagos lehetett. Bosworth vélekedése szerint Ptolemaios tévedését igazolhatja az is, hogy Alexandros mindkét vezért visszahelyezte uralmába, tehát az elsődleges szerző éppen e hasonlóság miatt jogosan keverhette össze a két szereplőt. A Choriénés és Sisimithrés azonosságát, vagy éppen különbségét bizonyító elméletek közötti egyértelmű választás a forrásokból kikövetkeztethető információk alapján lehetetlen, hiszen mindegyik megoldás elfogadhatónak és igazolhatónak tűnhet. Talán érdemes megvizsgálni, vajon a személyek azonosítását nem segítené-e a forrásokban szereplő státus meghatározása, hiszen Choriénés Arrhianos leírásában *hyparchos*, míg Sisimithrés Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* beszámolójában (egyetlen hivatalos forrásban sem dokumentált) satrapa titulussal rendelkezik.

⁸⁶⁸ Curt. 8.2.19: *Satrapes erat Sisimithres, duobus ex sua matre filiis genitis: quippe apud eos parentibus stupro coire cum liberis fas est.*

⁸⁶⁹ *Epit. Mett.* 19: *Ibi cum Sisimithre, qui more barbaro e matre sua duos filios et tres filias produxerat, foedus fecit.*

⁸⁷⁰ HECKEL, 1986, 226. Az esemény lokalizálásához lásd: ATKINSON, 2000a, 489–490.

6.7. Konklúzió

A fentiek alapján látható, hogy a fennmaradt források beszámolója jelentős eltéréseket mutat a tárgyalt esemény datálásában és menetében, a pontos helyszín meghatározásában, illetve a vár védelmét ellátó vezér elnevezésében. Kétségünk sem lehet afelől, hogy Strabón, Curtius Rufus, Plutarchos és a *Metzi Epitomé* leírása közös forrásra, vélhetően Kleitarchos beszámolójára mehet vissza, ami elsősorban a Sisimithrés névalak használatával, illetve az események hasonló bemutatásával indokolható. Arrhianos ezzel szemben – a Curtius Rufus beszámolójával számos ponton egyezéseket mutató – leírásában Choriénésnek nevezi a terület *hyparchosát*. A kutatók korán felfigyeltek az ellentmondásra, így számos megoldás született arra vonatkozóan, vajon Sisimithrés és Choriénés ugyanazon szereplő volt-e. Schwarz, Berve, Brunt és Heckel a két szereplő azonossága mellett érvelt, ezzel szemben Bosworth úgy vélte, hogy két különböző szereplő bemutatásával állunk szemben és Arrhianos forrásának, vélhetően Ptolemaios hibájának köszönhető a két szereplő egyetlen alakká formálása.

További ellentmondás a beszámolók között, hogy Strabón, Arrhianos és Plutarchos is összekapcsolja Rhóxané apját, Oxyartést az ostrommal: Plutarchos tanácsadó, Arrhianos pedig közvetítő funkcióval ruházza fel a férfit. Curtius Rufus is említ egy közvetítőt, ő azonban Oxartésnek, és nem Oxyartésnek nevezi azt. A szerző Rhóxané apjára vonatkozó szöveghelyeinek vizsgálata során azt tapasztalhattuk, hogy a névalak *oxartan*, *oxortan*, *exortan*, *Oxartes*, *hocxartes*, *oxartes*, *oxiratis* változatokban szerepel, így talán nem túlzás azt állítanunk, hogy Oxartés és Oxyartés egy és ugyanazon szereplő.

A fennmaradt források közül csupán Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* beszámolója említi Sisimithrés feleségét a város átadására vonatkozó kérdés eldöntésekor. A *Metzi Epitomé* leírása, mindenféle értékítélet nélkül, csupán az *incestust* említi. Curtius Rufus ezzel szemben elítélően nyilatkozik a kapcsolatról, a nőnek pedig jóval aktívabb szerepet szán, aki megadásra hajló férjét (és egyben fiát) további ellenállásra buzdítja. Feltételezhető, hogy Sisimithrés felesége megjelent az elsődleges forrás beszámolójában is, mégpedig talán éppen olyan módon, ahogyan azt a *Metzi Epitomé* szerzője ránk hagyományozta. Curtius Rufus vélhetően a korábbi irodalmi minták alkalmazásával bővítette és alakította saját céljainak megfelelően az asszony ábrázolását és szerepét. A szerző legfőbb célja az epizód megszerkesztésekor az lehetett, hogy a barbár-sztereotípa motívumainak tudatos alkalmazásával erőteljes kontrasztot alkosson a férj gyávasága és a feleség (egyben anya) bátorsága és szabadságvágya között. A jelenetet ugyanakkor Alexandros kedvező színben történő bemutatására is használhatta. Korábban ugyanis az uralkodó Ariamazés ellenállását –

a voltaképpeni engesztelő gesztus ellenére (*Ariamazes, desperatis magis quam perditis rebus, cum propinquis nobilissimisque gentis suae descendit in castra*⁸⁷¹) – kegyetlenül megtorolta, Sisimithrés és felesége hasonló tettét azonban büntetlenül hagyta, ráadásul az ellenálló satrapát még vissza is helyezte pozíciójába.

⁸⁷¹ Curt. 7.11.28.

7. Spitamenés hitvese: a lefejezés motívuma Curtius Rufusnál

A Bessost Alexandrosnak kiszolgáltató, majd a szogd ellenállás vezetőjévé vált Spitamenés haláláról kétféle verziót olvashatunk a forrásokban. A kutatók Arrhianos beszámolóját tekintik hitelesnek és valósnak⁸⁷², amiből megtudjuk, hogy a férfit masszageta szövetségesei fejezik le, majd küldik el a levágott fejet Alexandrosnak azzal a céllal, hogy felhagyjon üldözésükkel.⁸⁷³ Arrhianos nem nevezi néven forrását/forrásait, így – néhány kivételtől eltekintve – a kutatók sem kíséreltek ezek azonosításával. Will nézete szerint Arrhianos forrása Ptolemaios lehetett.⁸⁷⁴ Hammond ennél óvatosabb megállapításra jut, így azt feltételezi, hogy Arrhianos Spitamenés halálának elbeszélésekor két fő forrása egyikét: Ptolemaios vagy Aristobulost követte.⁸⁷⁵ Arrhianos leírásához hasonlítható Strabón beszámolója, aki csupán annyit közöl, hogy Spitamenést barbárok ölték meg.⁸⁷⁶

A hagyomány másik ágát Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* képviseli, akik a lefejezés tettét egy nőnek, Spitamenés feleségének tulajdonítják.⁸⁷⁷ A két beszámoló történetvezetésében számos ponton azonosságot mutat⁸⁷⁸, így egyezik a bevezetőben szereplő helyszín⁸⁷⁹ és a történetet követő információ is, vagyis a Bessost Alexandrosnak átadó szogd előkelő, Dataphernés dahák általi kiszolgáltatása.⁸⁸⁰ A két forrásból ezenfelül azt is

⁸⁷² ATKINSON, 2000a, 492: „*Non vi sono buone ragioni per preferire l'esposizione romanzesca di Curzio al disadorno riferimento di Arriano all'uccisione di Spitamene da parte dei suoi soldati.*”

⁸⁷³ Arr. An. 4.17.6–7: οἱ τε οὖν Σογδιανοὶ οἱ ἔτι ὑπολειπόμενοι ζῆν Σπιταμένει καὶ τῶν Βακτριῶν οἱ πολλοὶ ἀπολείπουσιν ἐν τῇ φυγῇ Σπιταμένην καὶ ἀφικόμενοι παρὰ Κοῖνον παρέδοσαν σφᾶς αὐτοῦς Κοίνῳ, οἱ τε Μασσαγάται οἱ Σκύθαι κακῶς πεπραγότες τὰ μὲν σκευοφόρα τῶν ξυμπαραραξαμένων σφίσι Βακτριῶν τε καὶ Σογδιανῶν διήρπασαν, αὐτοὶ δὲ ζῆν Σπιταμένει ἐς τὴν ἔρημον ἔφευγον. ὡς δὲ ἐξηγγέλλετο αὐτοῖς Ἀλέξανδρος ἐν ὄρμῃ ὦν ἐπὶ τὴν ἔρημον ἐλαύνειν ἀποτεμόντες τοῦ Σπιταμένου τὴν κεφαλὴν παρὰ Ἀλέξανδρον πέμπουσιν, ὡς ἀποτρέψοντες ἀπὸ σφῶν αὐτῶν τούτῳ τῷ ἔργῳ.

⁸⁷⁴ WILL, 1986, 134: „*Sie (die ... Skythen) ermordeten den Baktrier und übersandten sein Haupt den Makedonen. Die Hintergründe bleiben im dunkeln. Curtius und die Epitome Mettensis haben das Drama zu einer publikumswirksamen Eifersuchtstragödie ausgeschmückt, während Arrian / Ptolemaios mit der Vermutung, die Skythen hätten ihren baktrischen Verbündeten geopfert, um den König zu beschwichtigen und von weiterer Verfolgung abzuhalten, nur ein Motiv wiederholt, das bereits den Mördern des Dareios und Bessos unterstellt worden war.*”

⁸⁷⁵ HAMMOND, 1983, 147.

⁸⁷⁶ Str. Chr. 11.11.6 (C 518): ἐφ' οὗς ἐπεχείρησε μὲν ὁ Ἀλέξανδρος ἄγειν στρατείαν, ὅτε τὸν Βῆσσον μετῆι καὶ τὸν Σπιταμένην, ζωγρία δ' ἀναχθέντος τοῦ Βῆσσου, τοῦ δὲ Σπιταμένου ὑπὸ τῶν βαρβάρων διαφθαρέντος, ἐπάυσατο τῆς ἐπιχειρήσεως.

⁸⁷⁷ Curt. 8.3.1–16; *Epit. Mett.* 20–23.

⁸⁷⁸ BURSTEIN, 1999, 108: „*Their accounts differ in emphasis and detail, but both agree in telling the pathetic tale of a brave general undone by his immoderate love for his deceitful wife.*”

⁸⁷⁹ Curt. 8.3.1: *Dahas deinde statuerat petere...; Epit. Mett.* 20: *Deinde hieme exacta exercitum <ad> Dahas duxit.*

⁸⁸⁰ Curt. 8.3.13: *Dahae Spitamenis caede conperta Dataphernen, defectionis eius participem, vinctum Alexandro seque dedunt.; Epit. Mett.* 23: *Quod ubi factum Dahae [Spitamenen occisum] audierunt, Catanen et Dataphernen comprehensos ad Alexandrum adduxerunt.*

megtudjuk, hogy Spitamenés mérhetetlen szerelemmel lángolt feleségéért⁸⁸¹, aki a küzdelmek során és a menekülés közben végig férje mellett volt.⁸⁸² A nő Alexandros közeledésének hallatára megpróbálta rábeszélni férjét, adja meg magát a kegyes uralkodónak, ő azonban megtagadta kérését.⁸⁸³ Egy lakomát követően⁸⁸⁴ a mély álomba merült Spitamenést felesége a nászágyban karddal lefejezte⁸⁸⁵, majd a levágott fejet szolgálja kíséretében Alexandros táborába vitte⁸⁸⁶, aki azonban úgy döntött, nem ad jutalmat a nő tettéért.⁸⁸⁷

7.1. A történet lehetséges forrása

Burstein úgy véli, hogy a Judith könyvének szerzője ugyanazt a forrást követte, mint Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* írója, így feltételezése szerint a három beszámoló azonossága közös forrás használatából fakad, és amely szerinte nem más, mint Kleitarchos.⁸⁸⁸

Hammond úgy mutatja be Spitamenés felesége tettét, mintha ezt csupán Curtius Rufus hagyományozta volna ránk, és mellőzi a *Metzi Epitomé* forrásként való szerepeltetését. Vélekedése szerint így a kizárólagosan Curtius Rufusnál szereplő történet eredeti forrása Kleitarchos lehet.⁸⁸⁹ Nawotka ezzel szemben úgy véli, hogy a történetek háttérben álló közös forrás Kallisthenés.⁸⁹⁰ Érvelését nem indokolja, csupán annyit közöl, hogy ez inspirálhatta Judith és Holopernés történetét. Tehát ismeri és elfogadja Burstein vélekedését a három

⁸⁸¹ Curt. 8.3.1: *Spitamenes uxoris inmodico amore flagrabat...; Epit. Mett. 20: †quo Spitamenes ex eo loco† ob hanc causam non profugerat, quod uxorem quandam Bactrinam forma praecellenti, quam magnificabat, ibi habebat.*

⁸⁸² Curt. 8.3.1: *... quam aegre fugam et nova subinde exilia tolerantem in omne discrimen comitem trahebat.*; Curt. 8.3.2: *Illa malis fatigata...; Epit. Mett. 20: Hanc in omnibus itineribus et laboribus secum ducebat.*

⁸⁸³ Curt. 8.3.2: *Illa malis fatigata identidem muliebres adhibere blanditias, ut tandem fugam sisteret victorisque Alexandri clementiam expertus placaret quem effugere non posset.; Epit. Mett. 20: Ea cum Alexandri adventum audisset, nega <vi>t se ex oppido exituram; deinde post virum multis precibus orare coepit, ut Alexandri fidei se traderet; at ille noluit.*

⁸⁸⁴ Curt. 8.3.8: *Spitamenes simulato captus obsequio de die convivium apparari iubet; vinoque et epulis gravis et semisomnus in cubiculum fertur.; Epit. Mett. 21: ... id ubi impetrare non potuit, in convivio eum coegit, ut †poculum† biberet, eumque defessum somno dedit.*

⁸⁸⁵ Curt. 8.3.9: *Quem ut alto et gravi somno sopitum esse sensit uxor, gladium, quem veste occultaverat, stringit caputque eius abscisum, cruore respersa, servo suo conscio facinoris tradit.; Epit. Mett. 21: At ubi silentium esse sensit, de lecto surrexit et pulvinar viro a capite subduxit. Ita gurgulione extenso caput a corpore gladio abscidit et ita cum uno servulo porta progressa ad Alexandrum in castra devenit.*

⁸⁸⁶ Curt. 8.3.10: *Eodem comitante, sicuti erat cruenta veste, in Macedonum castra pervenit nuntiarique Alexandro iubet esse quae ex ipsa deberet agnoscere.; Epit. Mett. 21: Ita gurgulione extenso caput a corpore gladio abscidit et ita cum uno servulo porta progressa ad Alexandrum in castra devenit.*

⁸⁸⁷ Curt. 8.3.15: *Vicit tamen gratiam meriti sceleris atrocitas, denuntiarique iussit ut excederet castris, neu licentiae barbarae exemplar in Graecorum mores et mitia ingenia transferret.; Epit. Mett. 23: Deinde mulieris manum adprendit gratiasque egit. Neque quicquam honoris habuit...*

⁸⁸⁸ BURSTEIN, 1999, 108–110.

⁸⁸⁹ HAMMOND, 1983, 147.

⁸⁹⁰ NAWOTKA, 2010, 281: „According to Callisthenes’s version recorded by Curtius Rufus and the more romantic Metz Epitome, which inspired the literary tale of Judith and Holopernes, Spitamenes’s head was cut off by his wife.”

történet hasonlóságát illetően, de az eredeti forrást nem Kleitarchossal, hanem Kallisthenésszel azonosítja.

Atkinson elképzelhetőnek tartja, hogy Curtius Rufus szándékosan követett és dolgozott fel egy olyan tradíciót, amely Spitamenés feleségének borzalmat kiváltó tettét Sisimithrés feleségének (egyben anyjának) heroikus cselekedetével állította szembe.⁸⁹¹

A forráshasználat kérdését illetően természetesen felmerülhet az a lehetőség is, hogy az egyik szerző közvetlenül kölcsönzött a másik leírásából. Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* terminológiája azonban különbözik, ráadásul mind a két leírás szerepeltet olyan adatot, amely kiegészíti a másik beszámolót⁸⁹², így ezt az elméletet voltaképpen elvethetjük.

Heckel Iustinus szövegét vizsgálva felhívja a figyelmet arra, hogy a ránk maradt szövegben szerepel egy, a dahákra vonatkozó megjegyzés.⁸⁹³ Mint már korábban említettük, mind Curtius Rufusnál, mind a *Metzi Epitomé* beszámolójában szerepelnek a dahák a történetet bevezető és az azt követő részben. Ennek alapján Heckel úgy véli, hogy a Spitamenés halálát feleségének tulajdonító epizód vélhetően Pompeius Trogusnál is szerepelt⁸⁹⁴, és csupán Iustinus volt az, aki valamilyen okból kihagyta ezt a történetet munkájából. Amennyiben Diodóros leírásában is találnánk utalást a történetre, az valóban okot adhatna arra, hogy az epizód háttérében elsődleges forrásként Kleitarchost sejtjük. A probléma azonban az, hogy Diodóros szövegében a többi forrásnak megfelelő résznél egy hosszabb *lacunát* találunk, így továbbra is bizonytalannak tűnik annak meghatározása, hogy szerepelt-e nála a történet, vagy sem. Az eddigi elméletek ismertetése után úgy tűnik, hogy a két fennmaradt történet háttérében álló közös forrás egyértelmű meghatározása lehetetlen. Az epizód stílusa, továbbá az, hogy csupán Curtius Rufusnál és a *Metzi Epitomé* szerzőjénél, esetlegesen pedig Pompeius Trogusnál szerepel vagy szerepelhetett, valóban felveti annak lehetőségét, hogy a történet eredeti forrása Kleitarchos volt.

⁸⁹¹ ATKINSON, 2000a, 492.

⁸⁹² BURSTEIN, 1999, 108; ATKINSON, 2000a, 492. A *Metzi Epitomé* forrásértékéhez, vö. még: BAYNHAM, 1995, 60–77.

⁸⁹³ Iust. 12.6.18: *Revocato igitur ad bella animo Chorasmos et Dahas in deditionem accepit.*

⁸⁹⁴ HECKEL–YARDLEY, 1997, 231: „It is hard to imagine that Trogus' original omitted the sensational story of Spitamenes' death recorded by Curtius 8.3.1–15 and ME 20–3, but it is probable from the references to the Dahae that Trogus followed the vulgate version, which had Spitamenes die at the hands of his wife... instead of the Massagetae.”

7.2. *Spitamenés felesége Curtius Rufus és a Metzi Epitomé leírásában*

Az egyezéseken felül nyilvánvaló különbségek is kimutathatók a két beszámoló között, így a továbbiakban ezeket megvizsgálva arra a kérdésre keresem a választ, minek köszönhetőek a különféle változatok, benne lehettek-e az eredeti forrásban, vagy a történeten végrehajtott módosítás, beillesztés, esetleg törlés valamely sajátos írói szándék eredménye, akár egyik, akár másik szerző részéről.

A legnyilvánvalóbb eltérés, hogy Curtius Rufus a történetet Alexandros szerencsésjének illusztrálásaként beszéli el.⁸⁹⁵ Baynham a *fortuna* szerepét vizsgálva Curtius Rufus munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a *tyché* nemcsak szerzőnk, de Diodóros forrásában is fontos téma lehetett.⁸⁹⁶ Kísérletet tesz e forrás azonosítására is, aki feltételezése szerint Kleitarchos volt.⁸⁹⁷ Baynham megállapítása szerint a forrásból, vagyis Kleitarchosból mind a két szerző átvette a *fortuna/tyché* motívumot, majd azt célkitűzésének megfelelően módosította.⁸⁹⁸ Ha elfogadjuk Baynham feltevését, arra a következtetésre juthatunk, hogy az epizódban szereplő *fortuna* szerepének hangsúlyozása már az eredeti forrásban is benne volt. Curtius Rufus tehát átvehette ezt, mivel megfelelt írói célkitűzésének, míg a *Metzi Epitomé* szerzője feleslegesnek tekintette és mellőzte. Úgy vélem, hogy a *fortuna* szerepének hangsúlyozására Arrhianos közlése is megfelelt volna. A kérdés ebben az esetben az, hogy az Arrhianos beszámolójában szereplő, Spitamenés halálát masszageta követőinek tulajdonító változat, vagy a Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* leírásában ránk maradt hagyomány tekinthető-e korábbinak.⁸⁹⁹ A beszámolók háttérben álló elsődleges források egyértelmű azonosítása nélkül a kérdésre lehetetlen választ adni. Függetlenül attól, hogy az elsődleges forrásokban melyik tradíció szerepelt hamarabb, nem lehet véletlen, hogy Curtius Rufus és a

⁸⁹⁵ Curt. 8.3.1: *Sed hanc quoque expeditionem, ut pleraque alia, fortuna indulgendo ei numquam fatigata pro absente transegit.*

⁸⁹⁶ BAYNHAM, 1998c, 101–131.

⁸⁹⁷ A *fortuna* szerepének fontosságához Kleitarchos munkájában, vö. JACOBY, 1921, 646; BORZSÁK, 1980, 193.

⁸⁹⁸ BAYNHAM, 1998c, 117–118: „Tyche may have been a prominent theme in the source (perhaps Cleitarchus) regularly used by Diodorus and Curtius, but tyche’s influence as a motif appears to have had a fairly even distribution in Diodorus outside of book 17, and it is likely that such moralizing was Diodorus’ own contribution. Given the impact of Alexander’s personal good fortune in particular, this moralizing is perhaps to be expected, but nevertheless, Curtius made the concept an integral part of his work. Although using material and even ideas that were hardly new, the historian’s rhetorical arrangement of the theme and adaptation of the sources appears to result in something quite original.”

⁸⁹⁹ A Curtius Rufusnál és a *Metzi Epitomé* leírásában fennmaradt hagyomány létrejöttéhez, vö. BURSTEIN, 1999, 107–108: „Spitamenés’ murder, the arrival of his head at Alexander’s camp, and the capture of his family were all, of course, public facts. The exact circumstances of Spitamenés’ death were not, so that it is not surprising that the Vulgate Tradition explained these “public facts” by a radically different and more pathetic account of his end.”

Metzi Epitomé szerzője azt a hagyományt követte, amelyik a feleséget tekinti férje gyilkosának.

Visszatérve a két beszámoló eltéréseinek vizsgálatához, megállapíthatjuk, hogy kizárólagosan Curtius Rufus történetének legelején szerepel a feleség kérésének motívuma. Az asszony gyermekeit állítja Spitaménés elé, hogy ezzel rábeszélje férjét a megadásra.⁹⁰⁰ Nem állapítható meg bizonyosan, hogy e jelenet szerepelt-e az eredeti forrásban. Annyi bizonyos, hogy a gyermekek bevezetése, illetőleg a kérés motívuma a szerző nyolcadik könyvében olvasható Kleophis-jelenettel mutat párhuzamokat⁹⁰¹, ami azt bizonyíthatja, hogy csupán a szerző betoldásáról van szó, és a két jelenetet tudatosan alkotta meg egymáshoz hasonlóan. A *Metzi Epitomé* leírásában szerencsére találunk egy olyan utalást, amely segítségünkre lehet a kérdés eldöntésében, hiszen azt olvashatjuk, hogy ... *deinde post virum multis precibus orare coepit*⁹⁰². Elképzelhető tehát, hogy a Curtius Rufus szövegében olvasható hosszabb és szemléletesebb kérés motívuma már az eredeti forrásban is szerepelt, és a *Metzi Epitomé* szerzője volt az, aki az egész leírást egyetlen kifejezésbe – *multis precibus* – sűrítette. E megközelítésben a jelenet hasonlósága a Kleophis-epizóddal csupán véletlennek tűnik.

A történet folytatásában Spitaménés felesége tanácsának háttérében a nő Alexandros iránti vágyát sejtí, így féltékenységében kardot ránt ellene. Szándékában a nő testvérei megakadályozzák, így halállal fenyegetve elüldözi feleségét.⁹⁰³ Curtius Rufus leírásában a kard, vagy még inkább a tör megfelelőjeként az *acinaces*⁹⁰⁴ kifejezés szerepel, amely további szöveghelyeken is felbukkan művében⁹⁰⁵, a *stringo* ige ragozott alakjaival összekapcsolva azonban csupán három helyen. Az első esetben Dareios fontolgatja az öngyilkosságot⁹⁰⁶, így e jelenettel aligha érdemes foglalkozni. A második epizódban Dareios azt a tanácsot kapja Nabarzanéstól, hogy mondjon le hatalmáról, és adja azt át Béssosnak. Dareios a tanács

⁹⁰⁰ Curt. 8.3.3: *Tres adulti erant liberi ex eo geniti, quos cum pectori patris admovisset, ut saltem eorum misereri vellet, orabat; et, quo efficaciores essent preces, haud procul erat Alexander.* Vö. PORTA, 2005, 829, 3. láb.

⁹⁰¹ Curt. 8.10.33–35: *Inde, quia nihil obsessis praeter deditionem patebat, legati ad regem descenderunt veniam petitori. Qua inpetrata regina venit cum magno nobilium feminarum grege aureis pateris vina libantium. Ipsa genibus regis parvo filio admoto non veniam modo, sed etiam pristinae fortunae inpetravit decus...*

⁹⁰² *Epit. Mett.* 20.

⁹⁰³ Curt. 8.3.4–5: *Ille se prodi, non moneri ratus et formae profecto fiducia cupere eam quam primum dedi Alexandro acinacem strinxit, percussurus uxorem, nisi prohibitus esset fratrum eius occursu. Ceterum abire conspectu iubet addito metu mortis, si se oculis eius obtulisset...*

⁹⁰⁴ A szó értelmezéséhez vö. ATKINSON, 1980, 128: „*The acinax... was “a short straight poniard about a foot long, used for thrusting rather than cutting”.*” Az *acinaces/akinakes* ábrázolásához lásd: KUHRT, 2007, 90, 533–535.

⁹⁰⁵ Curt. 3.3.6; 3.3.18; 4.15.30; 5.9.9; 7.4.19; 10.1.31.

⁹⁰⁶ Curt. 4.15.30–31: *Dicitur acinace stricto, Dareus dubitasse, an fugae dedecus honesta morte vitaret. Sed eminens curru nondum suorum aciem proelio excedentem destituere erubescibat, dumque inter spem et desperationem haesitat, sensim Persae cedebant et laxaverant ordines.*

hallasán kardot ránt, hogy megölje Nabarzanést, aki elmenekül.⁹⁰⁷ A jelenet folytatásában Artabazos csillapítja Dareioszt, és arra kéri az uralkodót, hogy viselje el alattvalói ostobaságát és tévedését.⁹⁰⁸ Az utolsó szövegrészben ismételtén egy tanács indítja el az eseménysort, Gobarés ugyanis azt javasolja Béssosnak, hogy adja meg magát Alexandrosnak. Béssos meghallgatva a javaslatot kardot ránt Gobarés ellen, barátai azonban megakadályozzák tette végrehajtásában.⁹⁰⁹ A tanácsadó ezalatt Alexandros táborába szökik⁹¹⁰ A szövegrészeket nem csupán az azonos kifejezés, hanem a két utolsó jelenetben a tanács és annak motivációja, Dareios és Béssos reagálása, a közelben lévők beavatkozása, valamint a tanácsadó további sorsának alakulása is párhuzamba állítja a Spitamenés-epizóddal. A jelenetek összevetését az is indokolja, hogy az epizódok szereplői szintén – nyilvánvalóan nem véletlenül – kapcsolatba hozhatóak egymással. III. Dareioszt ugyanis Béssos és Nabarzanés árulja el és hagyja sorsára, Béssost pedig Spitamenés és Dataphernés szolgáltatja ki Alexandrosnak.

További érdekesség, hogy a Curtius Rufusnál olvasható jelenet későbbi részében már a *Metzi Epitomé* szövegében is fellelhető *gladium* kifejezés szerepel. Az ilyesfajta eltérések általában forrásváltásra, de az író szándékos változtatására is utalhatnak. Természetesen lehetséges, hogy Curtius Rufus stilisztikai szempontokból szerepeltetett két külön kifejezést, de az is számításba jöhet – pontosan a fentebb ismertetett művön belüli párhuzamok miatt –, hogy a jelenet elején szándékosan került a *gladium* szót, és hagyta a szövegben az *acinaces* kifejezést, megtoldva azt a *stringo* ige képzett alakjával. Az *acinaces* perzsa szó felkeltheti azt a gyanút, hogy ez a rész már az eredeti forrásban is benne volt. Ennek lehetőségét nem vetem el, mégis úgy vélem, hogy Spitamenés fenyegetésének beiktatása Curtius Rufus ötlete volt. A szerző célja e változtatással, hogy a cselekményt szemléletesebbé vagy akár drámaiabbá tegye, illetőleg összekösse azt további jelenetekkel, amelyek központi témája egy az árulást előrevetítő tanács és az arra adott reakció. A férj támadása tehát Curtius Rufus módosításának tekinthető.

A szövegben a férj gyanúja és féltékenysége is felbukkan, amely motívum szerepeltetése ugyancsak elgondolkodtató a forráshasználatot illetően. Összevetve Curtius Rufus beszámolóját a *Metzi Epitomé* leírásával, két lehetőség merül fel. Elképzelhető, hogy az

⁹⁰⁷ Curt. 5.9.9–10: *Haud mirum est Dareum non temperasse animo, quamquam tam impiae voci quantum nefas subesset latebat. Itaque: "Pessimum", inquit, "mancipium, reperisti exoptatum tibi tempus, quo parricidium aperires!" strictoque acinace interfectorius eum videbatur, ni propere Bessus Bactrianique, quasi deprecarentur, tristium specie, ceterum si perseveraret vincituri circumstetissent.*

⁹⁰⁸ Curt. 5.9.12–17.

⁹⁰⁹ Curt. 7.4.19: *Bessus et ingenio et multo mero ferax adeo exarsit, ut vix ab amicis quo minus occideret eum, – nam strinxerat quoque acinacem, – contineretur.*

⁹¹⁰ Curt. 7.4.19.

Epitomé szerzője követte az elsődleges forrást, de az is feltételezhető, hogy Curtius Rufus használta a forrás beszámolóját, és a *Metzi Epitomé* szerzője módosította azt. A kérdés egyértelmű megválaszolása lehetetlen, így be kell érünk a lehetőségek felvázolásával.

A jelenet folytatásában Spitaménés az éjszakákat szajhákkal tölti, majd feléled felesége iránti szerelme, és visszatér hozzá.⁹¹¹ Talán nem szükséges hangsúlyozni, hogy a haragot követő megbocsátás motívuma fellelhető a már említett III. Dareios és Nabarzanés⁹¹² jelenetben is. A továbbiakban mind a két szerző szerepelteti a lakoma (*convivium*) bemutatását, ám a *Metzi Epitomé* leírásában a feleség⁹¹³ kényszeríti férjét az italozásra, míg Curtius Rufusnál Spitaménés szabadon dönt erről⁹¹⁴. Nem tudható pontosan, melyik verzió szerepelhetett az eredeti forrásban, mégis megállapítható, hogy amennyiben Curtius Rufus módosította az eredeti történetet, úgy változtatása bizonyos tekintetben kissé érthetetlennek tűnik. Az eredeti forrásban szereplő adat tökéletesen, sőt tökéletesebben illeszkedett volna a jelenet kontextusához, vagyis a feleség színlelésének bemutatásához, hiszen Curtius Rufus e megoldással még inkább hangsúlyozni tudta a gyilkosság előre eltervezett szándékát, így az asszony barbár származásához méltó kétszínűségét és álnokságát.

A jelenet helyszínéül szolgáló lakoma szerepeltetése már-már szokványos. Mint már említettem, mindkét szerző utal a lakomára, amely minden kétséget kizáróan már az eredeti forrásban is szerepelt. Curtius Rufusnál azonban a *convivium* háttérként való megjelenítése másodlagos üzenetet is hordoz, e megoldással szabadosabb légkört teremtett. A fényes nappal kezdődő *convivium* – mint oly sok más esetben a művön belül – itt is negatív következményekkel járt, mivel végkifejlete Spitaménés halála.⁹¹⁵

A jelenet további része párhuzamosan halad⁹¹⁶ a két forrásban – eltekintve néhány apró különbségtől – amit leginkább az *Epitomé* formai követelményeivel, vagyis az egyszerűsítéssel és rövidítéssel magyarázhatunk. A legnyilvánvalóbb eltérés, hogy míg Curtius Rufus leírásában világosan látható, hogyan kerül Spitaménés feleségéhez a fegyver,

⁹¹¹ Curt. 8.3.5–6.

⁹¹² Curt. 5.9.12.

⁹¹³ *Epit. Mett.* 21: *Id ubi impetrare non potuit, in convivio eum coegit, ut ꝥpoculumꝥ biberet...*

⁹¹⁴ Curt. 8.3.8: *Spitamenes simulato captus obsequio de die convivium apparari iubet.* Vö. PORTA, 2005, 831, 7. láb: „Cfr. Epulari coeperunt de die in Liv 23,8,6. *Nell'antichità, specie a Roma, era ritenuto sconveniente dar inizio ai banchetti in pieno giorno: si veda de die inibat convivia a V,7,2.*”

⁹¹⁵ BAYNHAM, 1998c, 96: „*In Curtius' history, the setting of a banquet in various episodes, although traditional, is also exploited by him to establish an atmosphere of license that usually has a negative result.*”

⁹¹⁶ Curt. 8.3.8–9: *... vinoque et epulis gravis et semisomnus in cubiculum fertur. Quem ut alto et gravi somno sopitum esse sensit uxor, gladium, quem veste occultaverat, stringit caputque eius abscisum, cruore respersa, servo suo conscio facinoris tradit.; Epit. Mett.* 21: *... eumque defessum somno dedit. At ubi silentium esse sensit, de lecto surrexit et pulvinar viro a capite subduxit. Ita gurgulione extenso caput a corpore gladio abscidit.*

addig a *Metzi Epitomé* kihagyja ezt a narratíva szempontjából legkevésbé sem érdektelen adatot.

A lefejezést követően Spitamenés felesége szolgálja kíséretében Alexandros táborába szökik.⁹¹⁷ A megérkezést követő események elbeszélésében a két forrás beszámolója ismételten eltér egymástól. A *Metzi Epitomé* szerzője fontosnak tartotta a nő szépségének és méltóságának hangsúlyozását, annak ellenére, hogy vér borította őt.⁹¹⁸ Hunt az *Epitomé* szövegét vizsgálva a *cruenta* jelző mellett a *veste* kiegészítést javasolja, majd további szöveghelyeket is hoz felvetése igazolására.⁹¹⁹ Curtius Rufus csupán a nő véres ruháját említi, használja továbbá a *barbara* jelzőt, amely minden bizonnyal kizárta a *Metzi Epitomé* leírásában szereplő *dignitas* hangsúlyozását.

Alexandros reakciója a véres ruha láttán mind a két szerzőnél szerepel, Curtius Rufus azonban jóval részletesebben írja le a történetet, amit csupán részben magyarázhatunk az *Epitomé* formai követelményeinek alkalmazásával. A *Metzi Epitomé* leírása alapján feltételezhetjük, hogy Alexandros a ruha láttán arra gondolt, hogy a nő gyilkosságot követett el.⁹²⁰ Curtius Rufus azonban egyértelműen a tudomásunkra hozza, hogy a makedón uralkodó feltevése szerint Spitamenés feleségét érthette valamiféle sérelem. A jelenet így joggal juttathatja eszünkbe a Plutarchosnál megörökített Timokleia-epizódot⁹²¹, Curtius Rufus művén belül pedig a perzsa előkelő nők issosi csatát követő fogságba esésének ábrázolását⁹²². További, a művön belüli egyezéssel hozható összefüggésbe a szerző helyszínekkel való

⁹¹⁷ Curt. 8.3.9: *Eodem comitante, sicuti erat cruenta veste, in Macedonum castra pervenit nuntiarique Alexandro iubet esse quae ex ipsa deberet agnoscere.*; *Epit. Mett.* 21: ... *ita cum uno servulo porta progressa ad Alexandrum in castra devenit.*

⁹¹⁸ *Epit. Mett.* 22: ... *eam custodes ad regem deduxerunt decoram ornatu ac formae dignitate, <etsi> cruenta erat.*

⁹¹⁹ HUNT, 1976, 89: „*Read dignitate, (etsi ueste) cruenta erat, and the source stands illuminated both of the epitomator's phrase (Curt. 8. 3. 10 sicuti erat cruenta ueste, same incident) and of his scribe's blunder (a coup d'oeil from dignitaTE to uestTE). For the phrase again compare Livy 24. 21. 7 cruentam... uestem...*”

⁹²⁰ Quintilianus szerint a véres ruha gyilkosság elkövetésének a jele, vö. Quint. *Inst.* 5.9.9–10; 5.12.3. Vö. még: HUNT, 1976, 89: „*But further, Quintilian 5. 9. 1 ff., where cruenta uestis figures large as a signum that one may have committed homicidium, demonstrates that, for the circumstance, we have secured exactly the right commonplace: compare, for example, Quintilian 5. 12. 3 “caedes a te commissa est: cruentam uestem habuisti”.*”

⁹²¹ Plut. *Alex.* 12: ὡς δ' ἀνήχθη πρὸς Ἀλέξανδρον ὑπὸ τῶν Θρακῶν δεδεμένη, πρῶτον μὲν ἀπὸ τῆς ὄψεως καὶ τῆς βαδίσεως ἐφάνη τις ἀξιοματικὴ καὶ μεγάλωφρων, ἀνεκπλήκτως καὶ ἀδεῶς ἐπομένη τοῖς ἄγουσιν· ἔπειτα τοῦ βασιλέως ἐρωτήσαντος ἥτις εἶη γυναικῶν, ἀπεκρίνατο Θεαγένους ἀδελφῆ γεγονέναι τοῦ παραταξαμένου πρὸς Φίλιππον ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας καὶ πεσόντος ἐν Χαιρωνείᾳ στρατηγούντος. θαυμάσας οὖν ὁ Ἀλέξανδρος αὐτῆς καὶ τὴν ἀπόκρισιν καὶ τὴν πρᾶξιν, ἐκέλευσεν ἐλευθέραν ἀπείναι μετὰ τῶν τέκνων. Vö. még: Plut. *Mor.* 145e; 259d–260d; 1093c; Polyæn. *Strat.* 8. 40; Zonar. 4. 9.

⁹²² Curt. 3.11.21–22: *Iamque ad feminas perventum erat, quibus, quo cariora ornamenta sunt, violentius detrahebantur. Ne corporibus quidem vis ac libido parcebat. Omni planctu tumultuque, prout cuique fortuna erat, castra repleverant, nec ulla facies mali deerat, cum per omnes ordines aetatesque victoris crudelitas ac licentia vagaretur.*; Curt. 3.11.25: *Ingens circa eam nobilium feminarum turba constiterat laceratis crinibus abscissaque veste, pristini decoris inmemores, reginas dominasque veris quondam, tunc alienis nominibus, invocantes.*

játéka, vagyis a *vestibulum* és a *tabernaculum* váltogatása. Alexandros a *tabernaculum*ban fogadja Spitamenés feleségét, míg annak szolgája a levágott fejjel a *vestibulum*ban várakozik. Amikor Alexandros tudomást szerez arról, hogy a szolga ruhájával fedett emberi fejet rejteget, elhagyja a *tabernaculum*ot, hogy megtudja, mi történt pontosan. A szolga arról informálja őt, hogy a felismerhetetlen vonásokkal rendelkező fej Spitamenésé. A *Metzi Epitomé* leírásában a szolga semmilyen funkcióval nem rendelkezik a narratíva folyamán, hiszen a feleség az, aki felmutatja Spitamenés fejét, amelyet Alexandros rögtön megismer.

Curtius Rufus módosítását, egyrészt a szolga aktív szerepeltetését, másrészt a fej felismerésének nehézségét és a helyszínekkel való játékát többféle módon magyarázhatjuk. Megoldása leginkább a cselekményt késlelteti, miközben a feszültséget is fokozza. Amennyiben a szereplők számát, a szolga funkcióját, a helyszín váltogatását, a nő tettének borzalmát, annak következményét, vagyis Alexandros morális dilemmáját tekintjük, úgy a jelenet kisebb tragédiának is felfogható. Az epizód így a Leonnatos perzsa nőknél tett látogatását bemutató jelenettel állítható párhuzamba mind a cselekménybonyolítás, mind a főbb szereplők száma, a szolgák, valamint a *tabernaculum* és a *vestibulum* váltogatása miatt.⁹²³

A két forrásban szereplő történet lezárása is különbözik, annak ellenére, hogy a következmény ugyanaz: elmarad tehát a jutalom.⁹²⁴ A *Metzi Epitomé* összeállítója szerint Alexandros úgy vélte, a nő esetleges megjutalmazása esetén azt gondolhatnák, a nő nőisége tettének az oka (*Neque quicquam honoris habuit, ne existimaretur ob eius formae cupiditatem fecisse.*⁹²⁵). Mindez a Curtius Rufus beszámolójában korábban szereplő spitamenési gyanúval és féltékenységgel is egybecsenghet, ami azt igazolhatja, hogy a férj félelme és vádja benne lehetett az eredeti forrásban.

Curtius Rufusnál a jelenet lezárásában Alexandros hosszas mérlegelés után dönt Spitamenés feleségének elbocsátása mellett. A szerző a makedón uralkodó döntését azzal indokolja, nehogy a barbár féktelenség, vadság példája (*licentiae*⁹²⁶ *barbarae exemplar*⁹²⁷)

⁹²³ Curt. 3.12.7–11: *Ille cum paucis armigeris in tabernaculum in quo captivae erant pervenit, missumque se a rege nuntiare iubet. At hi, qui in vestibulo erant, ut armatos conspexere, rati actum esse de dominis in tabernaculum currunt, vociferantes adesse supremam horam missosque qui occiderent captas... Leonnatus exspectato diu qui se intrmitteret, postquam nemo producere audebat, relictis in vestibulo satellitibus intrat in tabernaculum.*

⁹²⁴ BURSTEIN, 1999, 109.

⁹²⁵ *Epit. Mett.* 23.

⁹²⁶ OLD, 1968, 1028: „Immoderate or unruly behaviour, disorderliness, wantonness, licence.”

⁹²⁷ Curt. 8.3.15.

megfertőzze a görögök (makedónok) erkölcsseit és szelíd lelkületét.⁹²⁸ A *Metzi Epitomé* beszámolójával ellentétben a műben a nőalak egyértelműen barbár⁹²⁹, így a jeleneten végrehajtott módosítások legfőbb oka, hogy Curtius Rufus – mint oly sok más esetben – itt is alkalmazni kívánta a barbár-sztereotípa elemeit. Ezt igazolja a *bactriana* jelző helyett a *barbara* szó használata, az asszony színlelésének hangsúlyozása, férjének megölése és elárulása, vagyis Alexandros táborába szökése, végül pedig a történet lezárása, vagyis a nő tettének értékelése. A barbár-sztereotípa alkalmazásával a szerzőnek lehetősége nyílt arra, hogy az egész jelenetből moralizáló epizódot alkosson, hiszen Alexandros dilemmája⁹³⁰, valamint a tettről alkotott végső ítélete ezt látszik igazolni.⁹³¹ A jelenetet ezenfelül Alexandros jellemzésének eszközéül is használja, hiszen az uralkodót, seregéért felelősséget érző, körültekintő vezetőként ábrázolja. Mégis a makedón uralkodó döntése, a nő elküldése meglehetősen enyhe büntetés férjének meggyilkolásáért.⁹³² Spitamenés feleségének további sorsáról a források alapján semmit nem tudunk meg, azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy Kr. e. 324-ben Alexandros Spitamenés lányát, Apamét⁹³³ Seleukoshoz adta feleségül.⁹³⁴

7.3. A lefejezés motívumának irodalmi, mitológiai előzményei

A két beszámoló hasonlóságainak és különbségeinek részletes vizsgálata után most már arra a kérdésre keresem a választ, mi indokolhatta az asszony férjgyilkosként való szerepeltetését, vagyis mi inspirálta e verzió megjelenését az elsődleges forrásban. Heckel helyesen jegyzi meg, hogy a Spitamenés feleségének tettét megörökítő leírás aligha

⁹²⁸ BORZA, 1996, 129: „8.3.10–15: *In a curious and bloody passage Curtius describes how Spitamenes's wife brought the head of her murdered husband into the Macedonian camp (in Macedonum castra). Alexander sends her away to ensure that her barbarous behavior would not affect the gentle character of the Greeks (ne licentiae barbarae exemplar in Graecorum mores et mitia ingenia transferret). Is this a slip, or is Curtius in fact saying that only the Greeks (and presumably not the Macedonians!) in Alexander's camp would be tainted by this spectacle?*”

⁹²⁹ DAUGE, 1981, 188.

⁹³⁰ Curt. 8.3.14: *Variae hinc cogitationes invicem animum diversa agitantem commoverant. Meritum ingens in semet esse credebat, quod transfuga et proditor, tantis rebus, si vixisset, iniecturus moram, interfectus esset. Contra facinus ingens aversabatur, cum optime meritum de ipsa, communium parentem liberum, per insidias interemisset.*

⁹³¹ Curt. 8.3.15: *Vicit tamen gratiam meriti sceleris atrocitas, denuntiarique iussit ut excederet castris, neu licentiae barbarae exemplar in Graecorum mores et mitia ingenia transferret.*

⁹³² Vö. még: Curt. 8.12.3; PORTA, 2005, 833, 11. láb.

⁹³³ HOLT, 1988, 65, 63. láb.

⁹³⁴ Arr. An. 7.4.6; Plut. *Demetr.* 31.5. Vö. még: HECKEL, 2006, 246: „*At Susa in 324 he received as his bride Apame, the daughter of Spitamenes (A 7.4.6; cf. PDemetr 31.5; AppSyr 57 [295–6]; Str 12.8.15 [578] calls her daughter of Ariabazus; cf. 16.2.4 [750]; PINH 6.132); she was to become the mother of Antiochus I Soter, and Seleucus later named at least three cities for her.*”

hízeleggetett Seleukos anyósának.⁹³⁵ Felvetését továbbgondolva akár az is feltételezhető, hogy a Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* leírásában ránk maradt verzió eredetileg egy Seleukos ellen irányuló negatív propaganda része volt. Ennek egyértelmű bizonyítása azonban a fennmaradt adatok alapján aligha lehetséges.

A jelenetet irodalmi szempontból vizsgálva megállapítható, hogy hasonlóságot mutat számos más epizóddal. A kutatók felismerték ezeket az azonosságokat, azt azonban – ritka kivételtől eltekintve – elmulasztották, hogy a hasonlóság aspektusait kidolgozzák. Heckel a történet háttérében népi motívumokat (*folk-motif*) vélt felfedezni.⁹³⁶ Ennek bizonyítására a Spitamenés-epizódot Komaithó és Amphitryón⁹³⁷, vagy Skylla és Minós⁹³⁸ történetével állítja párhuzamba.⁹³⁹ A két történetben azonban nem találunk utalást a lefejezésre, csupán a hajszal kitépésére. Hasonló alapon utasítható el Holt vélekedése is, aki szerint a történet háttérében Hérodotos és a nála olvasható szerelmi történet, vagyis a Xerxés és Artaunté alakjához kapcsolódó, Améstris bosszúját, Masistés ártatlan feleségének megcsonkítását (mell levágatása és kutyák elé vetése, orrának, fülének, ajkának és nyelvének kivágatása), illetve magának a szerelmes férjnek, Masistésnek a lemészárlását elbeszélő epizód⁹⁴⁰ állhat⁹⁴¹.

Steele⁹⁴², Heckel⁹⁴³ és Atkinson⁹⁴⁴ is felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenet leginkább a Livius elbeszéléséből ismert Chiomara-történettel⁹⁴⁵ rokonítható még akkor is, ha a két beszámoló szóhasználatában eltér. A harmincnegyedik könyvben olvasható epizódban a római fogságban lévő Chiomarát, a tectosagesek vezérének, Orgiagonnak feleségét egy római centurio megerőszakolta, majd azzal kecsgettette, hogy váltságdíj ellenében visszaküldi családjához. A kért összeg átadásakor azonban Chiomara az átvételére érkező rokonaival megöletette a centuriót, majd annak levágott fejét kendőbe csavarva Orgiagonhoz vitte, és a fejet férje lába elé dobta. Itt már valóban olvashatunk lefejezésről, illetve a fej

⁹³⁵ HECKEL, 1987, 117: „*The bizarre account of how, at the beginning of 327 B. C., Spitamenes' wife (with the aid of a slave) murdered him in order to win Alexander's favour scarcely flatters Seleukos' mother-in-law (Curt. 8.3.1 ff.; Epit. Mett.: 20–23).*”

⁹³⁶ HECKEL, 1987, 117; HECKEL, 2006, 275.

⁹³⁷ Apollod. *Bibl.* 2.4.7.

⁹³⁸ A. *Ch.* 612–622; Apollod. *Bibl.* 3.15.8; Hyg. *Fab.* 198; Ov. *Met.* 8.6–151; Paus. 1.19.4; 2.34.7; Prop. 3.19.21–24; 4.4.39.

⁹³⁹ HECKEL, 1987, 117, 7. láb; HECKEL, 2006, 344, 743. láb.

⁹⁴⁰ Hdt. 9.109–112.

⁹⁴¹ HOLT, 1988, 65, 63. láb.

⁹⁴² STEELE, 1915, 407: „*And though the phraseology differs, the account of the killing of Spitamenes by his wife in C. 8, 3, 9 is along the same lines as the account in Livy 38, 24, 9 describing the killing of the centurion by the wife of Argiagontes.*”

⁹⁴³ HECKEL, 1987, 117, 7. láb; HECKEL, 2006, 344, 743. láb.

⁹⁴⁴ ATKINSON, 2000a, 492. Vö. még: PORTA, 2005, 832, 9. láb.

⁹⁴⁵ Liv. 38.24. Vö. még: Plb. 21.38; Plut. *Mor.* 258; V. Max. 6.1. ext. 2; Flor. *Epit.* 1.27.6.

elszállításáról.⁹⁴⁶ A párhuzam azonban több szempontból is problematikus. Chiomara tettét ugyanis egy erőszak miatti bosszú motiválja, amelynek nyomát sem találjuk Spitamenés feleségének indítékai között. Ezenfelül a Spitamenés feleségének tettét megörökítő történet eredeti forrása vélhetően egy Alexandros korabeli, elsődleges szerző lehetett, így keletkezése megelőzheti a Chiomara-epizódot.

Green szerint Spitamenés feleségének tette a Jáél-, Sisera-történetet⁹⁴⁷ juttathatja eszünkbe.⁹⁴⁸ A két epizód közötti azonosságot a bormámorba merült férfi halálának körülménye, vagyis ágyban bekövetkező halála jelenti, míg a különbség éppen a gyilkosság módjában mutatható ki: itt sem találni utalást a lefejezés motívumára.

A legnyilvánvalóbb analógia a Holophernés-történettel mutatható ki. Judith könyvének datálása azonban kérdéses⁹⁴⁹, ezenfelül az is sokáig bizonytalan volt, hogy görög vagy héber lehetett-e az eredeti nyelve. A kutatók valószínűsítik, hogy a szerző egy palesztinai zsidó lehetett, és feltételezik, hogy a mű eredetileg héber nyelven íródott.⁹⁵⁰ A Judith könyvében szereplő adatok és nevek pontatlansága miatt azonban annak történeti hitelességét kétségbe vonták, a cselekményt pedig a fikció tárgykörébe számúzták. Burstein felismerte Curtius Rufus, a *Metzi Epitomé* és a Judith könyve közötti hasonlóságot, így észrevette, hogy azonos az elkövető és az áldozat közötti kapcsolat, a gyilkos személye (szexuálisan vonzó nő), a gyilkosság elkövetésének módja (lefejezés), helyszíne (ágy) és körülménye (az áldozat bormámortól részegen feküdt ágyában), a gyilkos fegyver, valamint a szolga bűnsegédként való szerepeltetése. További azonosságnak tekinthető, hogy mind a három történetben a levágott fejet az ellenség táborába viszik.⁹⁵¹ Az egyezések ismertetése után Burstein arra a következtetésre jutott, hogy a három szerző forráshasználatát illetően két lehetőséggel számolhatunk. Az egyik megoldás az lenne, hogy a Judith könyve inspirálta Curtius Rufus és

⁹⁴⁶ Liv. 38.24: *Iugulati praecisum caput ipsa involutum veste ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit; quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit, mirantique, cuiusnam id caput hominis aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, et iniuriam corporis et ultionem violatae per vim pudicitiae confessa viro est, aliaque, ut traditur, sanctitate et gravitate vitae huius matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.*

⁹⁴⁷ Bír. 4:9; 4:17–22; 5:24–27.

⁹⁴⁸ GREEN, 1991, 366.

⁹⁴⁹ A datálási problémákhoz bővebben lásd: ENSLIN–ZEITLIN, 1972, 26–31; MOORE, 1985, 67–70; BURSTEIN, 1999, 109–112; OTZEN, 2002, 132–137; XERAVITS, 2008, 62–63.

⁹⁵⁰ DUBARLE, 1969, 187–211; MOORE, 1985, 66–67; BURSTEIN, 1999, 106, 110: „*That the Palestinian Jewish author of the Book of Judith had access to and used works as disparate as Herodotus’s History of the Persian War, Cleitarchus’s History of Alexander, and a local history of Rhodes provides further evidence for the essential validity of this interpretation.*” Vö. még: XERAVITS, 2008, 62.

⁹⁵¹ BURSTEIN, 1999, 109: „*Although the alleged historical circumstances and moral evaluation of the deaths of the two generals differ, the stories agree on the following points: (1) the victim: a general rendered insensible by drink at a banquet; (2) setting: a bed in the general’s own sleeping quarters; (3) the murderer: a sexually seductive woman; (4) the weapon: a sword; (5) method: beheading; (6) accomplice: a servant who carries the head of the dead man; and (7) fate of the head: brought to the enemy camp.*”

a *Metzi Epitomé* beszámolóját. A másik lehetőség azonban az, hogy a három szerző ugyanazt a forrást követte, és mindegyikük annak alapján dolgozta ki saját verzióját. Burstein vélekedése szerint az utóbbi felvetés helyességét indokolhatja, hogy a klasszikus szerzők általában nem ismerték a zsidó irodalmat. Másik, jóval meggyőzőbb érve, hogy mind a három forrás tartalmaz olyan adatot, amely nincs benne a másik kettőben, így kizárja annak a lehetőségét, hogy egyik forrás közvetlenül használta volna a másikat. A szerző végül arra a megállapításra jutott, hogy az azonosságok háttérében közös forrás sejthető, vagyis a *Judith könyvének* szerzője ismerhette és használhatta az eredeti forrásnál, vagyis a Kleitarchosnál szereplő Spitaménés-történetet.⁹⁵²

A fenti párhuzamok egyenkénti vizsgálata során azt látjuk, hogy mindegyikben van valami hasonlóság, ám egyik jelenet sem feleltethető meg tökéletesen a Spitaménés halálát elbeszélő jelenettel, hiszen vagy a férfi és nő közötti kapcsolat, vagy a gyilkosság módja és motivációja, vagy az elkövetés körülménye, vagy pedig a levágott testrészek sorsa különbözik. Felvetődik a kérdés, hogy a történetet tartalmazó eredeti forrás, ha nem is mindegyikből, de néhányból átvett-e valamit, s ezekből az átvett apró elemekből építette-e fel saját történetét? Ha így van, akkor talán további analógiákat is találunk, amelyek alapul szolgálhattak a Spitaménés halálát feleségének tulajdonító epizód megalkotásához.

A feleség férjgyilkosként való szerepeltetése mindenekelőtt Klytáimnéstra⁹⁵³, vagy még inkább Helené⁹⁵⁴ Vergilius beszámolójában ránk maradt árulását juttatja eszünkbe⁹⁵⁵. Az utóbbi mellett szól, hogy Helené összejátszik a gyilkosokkal, így elrejtí az ágyban alvó Deiphobus fegyvereit, kiszolgáltatva őt Menelaosnak. A történettel kapcsolatos ellenérv, hogy Vergilius későbbi forrás. Ám ha elfogadjuk Norden álláspontját⁹⁵⁶, miszerint Deiphobus halálával kapcsolatban kétféle tradíció létezett, és Vergilius az, aki mind a két hagyományt szerepelteti munkájában, akkor a kronológiai eltérés sem akadály. További ellentmondás, hogy a történetben nincs szó arról, hogy Helené saját kezűleg ölné meg férjét, a haláleset körülményei mégis okot adhatnak a párhuzamba állításra.

A Xenophón beszámolójában fennmaradt Alexandros halálát bemutató epizód⁹⁵⁷ ugyancsak érdemes a vizsgálatra, hiszen a feleség, Thébé – akárcsak Helené – előkészíti férje megölését. A lakomáról hazatérő, bormámorban fekvő férfi fegyvereit ugyanis Thébé elrejtí,

⁹⁵² BURSTEIN, 1999, 105–112. Vö. még: NAWOTKA, 2010, 281, 123. láb; WILLS, 2011, 160.

⁹⁵³ Hom. *Od.* 11.409–434; A. *Ag. passim*; Hyg. *Fab.* 240.

⁹⁵⁴ Helené Deiphobus felesége, vö. E. *Tr.* 959–960; Apollod. *Epit.* 5.9. Vö. még: Diktys *Ephemeris Belli Troiani* 5.12.

⁹⁵⁵ Verg. *A.* 6. 494–534; Hyg. *Fab.* 240.

⁹⁵⁶ NORDEN, 1903, 255–256.

⁹⁵⁷ X. *HG* 6.4.35–37. Vö.: Diod. 16.14.1; Cic. *Off.* 2.25; Cic. *Inv.* 2.144; Plut. *Pel.* 28, 35; V. *Max.* 9.13. ext. 3.

amikor pedig a nő fivérei vonakodnak megölni a férjet, az asszony fenyegetése kell ahhoz, hogy végrehajtsák a gyilkosságot. A nő motívációját illetően bizonytalanságban vagyunk, hiszen Xenophón két különböző verziót közöl a gyilkosság indítékaként. Egyes vélekedések szerint a férj, Alexandros halálát saját fiúszeretőjének meggyilkoltatása idézte elő. A feleség ugyanis hiába járt közben a fiú kiszabadításáért, Alexandros mégis megölette őt. Más vélekedések szerint tettét az idézte elő, hogy gyermektelensége miatt férje egy másik nőt, Iasón özvegyét akarta feleségül venni.

Hasonló megfontolásokból gondolhatjuk végig a Hérodotosnál olvasható Kandaulés hitvesének tettét ábrázoló epizódot⁹⁵⁸ is. Kandaulés szerelme Spitamenés érzelmeit juttathatja eszünkbe, a gyilkosság körülményei pedig egyeznek a már bemutatott történetekkel, hiszen az ágyában alvó férfit felesége buzdítására öli meg Gygés. Az összevetésekkel kapcsolatos probléma itt is az lehet, hogy különbözik a tett végrehajtásának indítéka (féltékenység, bosszú), ráadásul a nők nem közvetlenül, saját kezűleg hajtják végre férjük megölését, hanem csupán kitervelik a gyilkosságot, és közrejátszanak annak kivitelezésében. A legfontosabb eltérés azonban, hogy ezekben a történetekben sem olvashatunk lefejezésről, vagy legalábbis a fejjel kapcsolatba hozható tettről.

Ebből a szempontból a legmegfelelőbb párhuzam az ugyancsak Hérodotosnál olvasható Tomyris-történet.⁹⁵⁹ Jóllehet a masszagetá királynő nem tekinthető Kyros feleségének, az epizód kiindulópontja éppen az, hogy az uralkodó feleségül kéri a nőt, aki azonban kikoszarazza őt. A két történet közötti legjelentősebb eltérés, hogy itt nem egyetlen személyt, hanem – Kyros cselének köszönhetően – egy egész bormámorba merült sereget ért rajtaütésről olvashatunk. Az azonosság mégis abban érhető tetten, hogy a masszagetá királynő a csatát követően megkeresteti Kyros holttestét, majd annak fejét egy vérrel telt tömlőbe meríti. Természetesen ez a történet is hathatott a Spitamenés halálát feleségének tulajdonító hagyományra, de továbbra sem találni utalást arra, hogy a levágott fejet egyik helyről a másikra szállítanák.

Párhuzam lehet ugyanakkor Orpheus tragikus sorsa⁹⁶⁰, annak ellenére, hogy ennél a történetnél nem egy konkrét személy juttatja el a fejet egy másik helyre. A Medusa-történet ebből a szempontból sokkal inkább megfelel céljainknak, hiszen egyes mítoszvariációk

⁹⁵⁸ Hdt. 1.8–12. Vö. még: Iust. 1.7. A Hérodotosnál fennmaradt beszámolóhoz hasonló elbeszélés: Pl. R. 2. 359d–360d.

⁹⁵⁹ Hdt. 1.214–216; V. Max. 9.10. ext. 1; Luc. *Charon* 13; Polyæn. *Strat.* 8.28; Iust. 1.8.

⁹⁶⁰ A témával foglalkozott Aischylos elveszett darabja, a *Bassarides*. A fej útjára, valamint további sorsára vonatkozó források: Verg. *G.* 4.520–527; Ov. *Met.* 11.1.50–60; Conon *Narr.* 45; Ps.-Eratosth. *Cat.* 24; Paus. 9.30.5; Philostr. *VA* 4.14.

szerint Perseus álmukban lepi meg a Gorgókat, majd Medusa levágott fejét tarisznyájába rejtve viszi tovább.⁹⁶¹ A mitológiai példák sorát folytatva Pentheus halála, vagyis Agaué tette ugyancsak szóba jöhet. Az azonosságot még inkább igazolhatja, hogy rokoni szál is szerepel a történetben, hiszen az anya gyermeke fejét kezében tartva tér vissza Thébaiba.⁹⁶²

7.4. Konklúzió

A fentiek alapján megállapítható, hogy Spitemenés haláláról kétféle tradíció maradt ránk. Arrhianos és Strabón a történet rövidebb, de minden bizonnyal hitelesebb verzióját közvetítik. Leírásukból megtudható, hogy a férfit masszageta szövetségesei ölték meg. Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szerzője ezzel ellentétben Spitemenés megölését saját feleségének tulajdonítja. A két utóbbi beszámoló történetvezetésében párhuzamosan halad, így feltételezhető, hogy közös forrást használtak, amelyet Kleitarchossal azonosítanak. Az egyezéseken felül mégis nyilvánvaló különbségek mutathatók ki. Elméletileg feltételezhető, hogy az egyik vagy másik szerző esetében kimutatható eltérés már az eredeti forrásban is benne volt. Valószínűbbnek tűnik azonban az, hogy Curtius Rufus, ha nem is mindenhol, de számos esetben kimutathatóan változtatott forrása beszámolóján. Módosításának egyik oka, hogy az epizódot szemléletesebbé és drámaiabbá tegye, ezenfelül művén belül analógiát teremtsen a narratíva korábbi vagy későbbi szakaszára helyezett jelenetekkel. Fő célja mégis az lehetett, hogy a nőalakkal kapcsolatban alkalmazza – és amennyire csak lehet – hangsúlyozza a barbársztereotípiá elemét. Míg ugyanis a *Metzi Epitomé* szerzője tartózkodik az értékítélettől, addig Curtius Rufus elbeszélésében Spitemenés felesége barbár nőként jelenik meg, számára a feleség férjének gyilkosaként való szerepeltetése a barbár féktelenség, vadság (*licentia*) tipikus példáját nyújtja. Az epizód azonban Alexandros jellemábrázolásának eszközéül is szolgálhat, hiszen a makedón uralkodó morális dilemma elé kerül a nő tettének megismerése után. Curtius Rufus a seregéért felelősséget érző uralkodóként állítja elénk Alexandrost, amikor az a nő elbocsátása mellett dönt. Mégis marad némi kétség az olvasóban, hogy mennyire megfelelő büntetés ez egy olyan cselekedethez mérten, amely magát az uralkodót is borzalommal tölti el.

A kutatók – ahogy már erről szó esett a korábbiakban – felfigyeltek a történet más irodalmi epizódokkal való hasonlóságára, így azt a Komaiithó-, Skylla-, Chiomara-, Artaunté-,

⁹⁶¹ Hes. *Th.* 277–280; Hes. *Scut. Herc.* 216–237; Pi. *P.* 10.29–48; Ov. *Met.* 4.614–620; 4.654–656; Apollod. *Bibl.* 2.4.2–3.

⁹⁶² E. *Ba.* Vö. még: Ov. *Met.* 3.710–733; Apollod. *Bibl.* 3.5.2; Hyg. *Fab.* 184; Serv. *ad Aen.* 4.469; Nonn. *D.* 46.

végül pedig a Jáél-, illetve Judith-történettel rokonították. Véleményem szerint a történetet kitaláló forrásra valóban hathattak a korábbi irodalmi, mitológiai példák. Spitamenés feleségének férjgyilkosként való szerepeltetése megfeleltethető Klytaimnéstra, Helené, Thébé vagy Kandaulés hitvesének bemutatásával. Az összevetés ugyanakkor problematikus, mivel a vizsgált jelenetekben különbözik a nők motivációja (bosszú, féltékenység), a tett elkövetésében vállalt szerepe, illetve a gyilkosság módszere is. Ezenfelül egyikük esetében sem olvashatunk lefejezésről, vagy akár a fejjel kapcsolatban álló tettről. A Hérodotos által Tomyris királynőnek tulajdonított cselekedet, vagyis Kyros fejének vérrel telt tömlőbe merítése már megfelelőbb azonosítást nyújtana, ám itt sem történik utalás arra, hogy a királynő a fejet magával vinné. Ez esetben a mitológiai példák lehetnek segítségünkre, így az Orpheus-, Medusa-, Pentheus-történet is példát nyújthat a fej mozgatására. Természetesen elképzelhető, hogy a történet háttérében álló eredeti forrásra egyáltalán nem hatottak előképek, ennek azonban igen kicsi a valószínűsége. A jelenetet elsőként ábrázoló forrás gazdag irodalmi, mitológiai hagyományból meríthetett, és koncepciójának megfelelően válogathatott a már meglévő mintákból, hogy előadásában egy barbár nő, Spitamenés felesége váljon férje gyilkosává.

8. Alexandros és Cleophis állítólagos kapcsolata

A fennmaradt források mindegyike említi az assakénosok területén fekvő erődítmény, Massaga⁹⁶³ ostromát⁹⁶⁴ Kr. e. 327-ben. Beszámolóik azonban eltérnek az események elbeszélésében, hiszen előadásukban nem csupán a számadatok, de az ostrom menetének bemutatása és a város feladásának körülménye is különbözik. Ami még ennél is meglepőbb, néhány forrás beszámol arról, hogy Alexandros megölette a város védelmében jelentős szerepet játszó indiai zsoldosokat. Curtius Rufus és Iustinus mellőzi ennek bemutatását, míg Diodóros, Plutarchos, Polyainos és a *Metzi Epitomé* szerzője kétségbe vonja Alexandros szavahihetőségét, így annak vadságát és kegyetlenségét hangsúlyozva az uralkodót teszi felelőssé a zsoldosok lemészárlásért. Ezzel szemben Arrhianos – vagy még inkább forrása – a zsoldosokat tartja esküszegőnek, így nehezen bár, de sikerül igazolnia Alexandros vitatható cselekedetét, a mészárlást.

Diodóros, Curtius Rufus, Arrhianos, Iustinus és a *Metzi Epitomé* szerzője is beszámol Alexandros és Assacenus⁹⁶⁵/Assacanus⁹⁶⁶/Assakanos anyjának⁹⁶⁷ találkozásáról Massaga ostromakor. A görög nyelvű források nem nevezik néven a nőt, míg a latin nyelvű szerzők – így Curtius Rufus, Iustinus és a *Metzi Epitomé* – Cleophis néven említi. Arrhianos csupán a nő fogságba eséséről számol be, vele ellentétben a többi szerző központi szerepet tulajdonít neki. Leírásuk mégis számos ponton különbözik, így a nő kora, gyermekeinek és unokáinak száma, hivatala és a város feladásában betöltött szerepe is eltér. Ennél figyelemreméltóbb, hogy Iustinus, illetve forrása, Trogus beszámol Alexandros és Cleophis kapcsolatáról, valamint született gyermekükről, Alexandrosról. Curtius Rufus, bár kétségbe vonja a Iustinus leírásában is szereplő adatot, mégis szerepelteti azt munkájában egy kulcsfontosságú helyen, a történet legvégén.

Az ellentmondások feloldására természetesen születtek megoldási javaslatok, ennek ellenére az összes forrás egyezéseinek és különbözőségeinek részletes kimutatása mindeztidáig

⁹⁶³ A forrásokban szereplő változatok a következők: Masoga (Str.); Massaka (Diod.); Mazagae (Curt.); Massaga (Arr.); Mazaga (*Epit. Mett.*). Erről bővebben lásd: BOSWORTH, 1995, 169: „There are variant spellings of the name (see Roos’s apparatus), but general agreement that Massaga was the capital of the Assaceni (Arr. Ind. 1.8.; Strabo 15.1.27 (698); cf. Metz Epit. 39).”

⁹⁶⁴ A terület lokalizációjához, vö. CAROE, 1962, 51–53; BOSWORTH, 1995, 169–170.

⁹⁶⁵ *Epit. Mett.* 39. Assakanos az assakénosok vezére, aki kevéssel Alexandros Massagához érkezése előtt halt meg. Személyéről bővebben lásd: BERVE, 1926, 89 (172); HECKEL, 2006, 58–59. Vö. még: BOSWORTH, 1995, 167: „The Assaceni (so Arrian spells the name here, at 5.20.7, and at Arr. Ind. 1.1.8) are more usually termed Assacani (at 4.30.5; so Strabo 15.1.17 [698]), and their homonymous king always appears as Assacanus (Arr. 4.27.4, 30.5; Curt. 8.20.22; Strabo loc. cit.). Whatever the true spelling (if there is one), it is a Greek approximation to the Sanskrit *Aśvaka* (Lassen ii² 137-8, universally accepted).”

⁹⁶⁶ Curt. 8.10.22.

⁹⁶⁷ Str. Chr. 15.1.27; Arr. An. 4.27.4.

elmaradt. A leírások adatainak ismertetése után így arra a kérdésre keresem a választ, hogy mely forrás(ok)ra vezethető vissza az Alexandrost felmentő, illetve elítélő tradíció, milyen valós politikai indokokat sejtethetünk a zsoldosok lemészárlásának hátterében, visszavezethető-e az Alexandros és Cleophis kapcsolatát megörökítő beszámoló valós történeti alapra, továbbá minek köszönhető Curtius Rufusnak a kapcsolatot illető bizonytalansága, illetve a többi szerző leírásától teljességgel eltérő beszámolója.

8.1. Cleophis a forrásokban

Diodóros leírásában⁹⁶⁸ hosszabb *lacuna* található, így hiányzik a Kr. e. 328, valamint a Kr. e. 327/326 között lezajló események ábrázolása. A fennmaradt tartalomjegyzékből (*perioché*) mégis kikövetkeztethető, hogy Diodórosnál is szerepelt Massaga ostromának részletes bemutatása.⁹⁶⁹ A szöveg Kr. e. 327 őszétől, vagyis a néven nem nevezett királynő kapitulációjától folytatódik, így megtudjuk, hogy a felek fegyverszünetet kötöttek. A nő csodálta az uralkodó nagylelkűségét, ajándékokat küldött neki, majd megígérte, hogy Alexandros rendelkezéseit mindenben teljesíteni fogja. Ezt követően, a megegyezés értelmében, a zsoldosok elhagyták a várost, és 80 *stadion* távolságra telepedtek le. A makedón uralkodó azonban engesztelhetetlen ellenszenvet érzett irántuk, így megtámadta őket, végül pedig a sebesülteket, a fegyverteleneket és az életben maradt nőket egy másik helyre vezette, és lovasokat rendelt a felügyeletükre.

Curtius Rufus beszámolójából⁹⁷⁰ azt tudható meg, hogy Assakanus király halála után Massaga és az egész terület élére Cleophis állt. A természet által és mesterségesen is megerősített város védelmét 38 000 gyalogos látta el. Alexandros megsérült az erőd szemlélése közben, mégis a helyén maradt, és kiadta a szükséges parancsokat. A városlakók megrémültek a makedónok ostromtornyaitól, így a város feladása mellett döntöttek. Követeket küldtek Alexandroshoz, hogy kegyelmet kérjenek. Az uralkodó teljesítette kérésüket, a királynő pedig nagy sereg, boráldozatot bemutató előkelő asszony kíséretében Alexandros elé járult. Cleophis bocsánatot nyert ellenállásáért, és korábbi rangját is megtarthatta. Curtius Rufus megjegyzi, hogy egyesek úgy vélték, ezt inkább szépségének köszönhette, mint a részvétnek. Később Cleophis egy gyermeket hozott világra, akinek nem tudni, ki volt az apja, de annyi bizonyos, hogy az Alexandros nevet kapta.

⁹⁶⁸ Diod. 17.84.1–6.

⁹⁶⁹ Diod. *arg.* 17 (II) ld': 'Ὀς Μάσσακα πόλιν ὀχυρὰν ἐκπορθήσας τοὺς μισθοφόρους ἅπαντας λαμπρῶς ἀγωνισαμένους κατέκοψεν.

⁹⁷⁰ Curt. 8.10.22–36.

Polyainos meglehetősen rövid és szelektív beszámolójában⁹⁷¹ csupán annyi szerepel, hogy Alexandros megostromolt egy jól megerősített várost Indiában. A védők félelmükben egyezséget kötöttek azzal a feltétellel, hogy fegyveresen elhagyhatják a várost. Miután kivonultak, egy másik dombon telepedtek le, és azt őrséggel erősítették meg. Amikor Alexandros ellenük vonult, az indiaiak az egyezés betartását követelték. Az uralkodó erre azt a választ adta, hogy a kivonulásra vonatkozott az egyezés, eltávozásról azonban szó sem esett.

Iustinus leírása szerint Alexandros a Daedalus hegyekhez, Cleophis királynő országához vonult.⁹⁷² A királynő megadta magát, ám királyságát Alexandrosszal való együttműködésével visszaszerezte. A makedón uralkodótól született gyermekét, aki később az indiaiakon uralkodott, Alexandrosnak nevezte el. A királynőt, eldobott szemérme miatt, népe királyi szajhának nevezte.

A *Metzi Epitomé* szerzője arról tudósít⁹⁷³, hogy Alexandros Massaga városához vonult, ahol Assakanos halála után annak anyja, Cleophis uralkodott Assakanos fiával együtt. A természetes és mesterséges védművel megerősített város védelmét a király testvére, Amminais látta el 9000 zsoldossal. Alexandros az ostrom során megsérült, de továbbra sem távozott a csatából. A makedónok az uralkodó sebesülése következtében még elszántabban küzdöttek. Cleophis megrémült az ostrom hevességétől, az ellenség erejétől és az ostromtornyoktól, így gyűlésbe hívta Aripleset (†ariplicem†⁹⁷⁴) és barátait, és arra buzdította őket, hogy adják fel a várost. A zsoldosok nem támogatták a tervet, és lázadást szítottak.

⁹⁷¹ Polyæn. *Strat.* 4.3.20.

⁹⁷² Iust. 12.7.7–11.

⁹⁷³ *Epit. Mett.* 39–45.

⁹⁷⁴ A szövegben szereplő Ariples alakot többen Aphrikés/Erices/Airikés személyével azonosítják, aki mind Curtius Rufus (Curt. 8.12.1–4), mind Diodóros (17.86.2) leírásában megjelenik. A két forrás beszámol arról, hogy Aornos ostroma után Erices (Curtius Rufusnál) vagy Aphrikés (Diodórosnál) ellenállt a makedónoknak. A serege azonban megölte és lefejezte vagy azért, mert gyűlölte őt (Curt. 8.12.3), vagy pedig azért, hogy a győztes kegyeibe férközzék (Curt. 8.12.3; Diod. 17.86.2). Arrhianos leírásában (Arr. *An.* 4.30.5) ugyancsak szerepel egy férfi, Assakanos testvére, aki Aornos eleste után a Buner vidékén ellenállt Alexandrosnak. Berve a férfit Amminaiszal azonosítja, vö. BERVE, 1926, 26. Eggermont ezzel szemben úgy véli, hogy az Arrhianosnál szereplő személy (Assakanos testvére) a Diodóros és Curtius Rufus leírásában is szereplő Aphrikés, Erices alakkal lehet azonos, vö. EGGERMONT, 1970, 99. A két névalakkal kapcsolatos nézetéhez lásd: EGGERMONT, 1970, 102: „*The name of Aphrices/Erices is, most probably, toponymical as the greater part of the kings and governors mentioned by the Alexander historians are called after their respective countries or towns. The name may represent the ancient designation of Bunēr.*” Vö. még: EGGERMONT, 1975, 184. Heckel elfogadja Eggermont nézetét, és tovább is gondolja azt, vö. HECKEL, 2006, 22, 40: „*Perhaps a brother of Assacenus, the deceased dynast of the Assaceniens, and of Amminais (ME 39); thus also a son of Cleophis, together with whom he is found at Massaga in spring 326 BC (ME 42)... But both are found in the city of Massaga (ME 39, 42, though only Amminais is described as frater regis; Ariples belongs to the amici, that is, to the advisors, of Cleophis) and it seems odd (pace Berve ii.97–8) that we should find both opposing Alexander after the fall of Aornos. There are several possibilities: Arrian (4.30.5) may be wrong in calling the Indian leader Assacenus' brother; D 17.86.2 and C 8.12.1 wrongly name Aphrices (or Erices) in place of Amminais; or, what seems most likely, the vulgate simply failed to note that Aphrices was a member of the royal family.*”

Cleophis a következő nap titokban követséget küldött Alexandroshoz, hogy a megadásról tárgyaljon, és mintegy bocsánatot kérjen mondván, a zsoldosok kényszerítették őket arra, amit tettek. A zsoldosok megsejtették ezt, így ők is követeket küldtek az uralkodóhoz. Kérésük az volt, hogy Alexandros engedélyezze kivonulásukat, és hagyja, hogy értékeiket magukkal vigyék. A makedón uralkodó mind Cleophis, mind a zsoldosok kérését teljesítette. A következő napon azonban mégis a zsoldosok ellen vezette seregét, és kijelentette, hogy mindnyájukat megöli. A zsoldosok, miután a málhát középre helyezték, felkészültek arra, hogy a támadást visszaverjék, egyszersem azt kiabálták, hogy Alexandros nem tartotta be a megállapodást. Az uralkodó erre azt a választ adta, hogy a városból való kivonulásra, nem pedig az eltávozásra adott lehetőséget. A fölényben lévő makedónok a heves küzdelemben mindenkit lemészároltak, majd visszaindultak a városba. Ekkor találkoztak Cleophisszal, annak kicsiny unokájával és a nép előkelőivel, akik maguk előtt lefátyolozott ágakat és gyümölcsöket vittek a könyörgés jeléül. Alexandros szépnek találta a nő alakját, ugyanis viselete és méltósága igazolta nemes származását, és azt, hogy méltó a hatalomra. Alexandros néhány emberével a városba vonult, és ott több napot töltött.

Plutarchos Alexandrosról szóló életrajzában⁹⁷⁵ csupán azt említi, hogy az indiaiak legbátrabb harcosai, a zsoldosok, városról városra jártak, és bátran védték azokat. Ezzel sok gondot okoztak Alexandrosnak, így a makedón uralkodó egy városban egyezsége kötött velük, később azonban megtámadta a vonulókat, és mindnyájukat lemészárolta. Plutarchos ítélete szerint ez volt az egyetlen szégyenfolt (κῆλις) Alexandros hadjárata alatt, hiszen korábban törvényesen és királyhoz méltón harcolt.

Arrhianos⁹⁷⁶ szerint Alexandros az assakénosok⁹⁷⁷ legnagyobb városa, Massaga ellen vonult⁹⁷⁸, amelyet egy 7000 főből álló indiai zsoldos sereg védelmezett. A védők az ostrom kezdetén a támadókra rontottak, ahol Alexandros is megsebesült. A forrás megjegyzi, hogy az uralkodó sebesülése nem volt komoly, és a következő napon ostromtornyokat és más építményeket vonultatott fel a város ellen. A védők egy ideig kitartóan ellenálltak a heves ostromnak, ám amikor az erőd parancsnoka egy nyíllövés következtében életét vesztette, követet küldtek Alexandroshoz. Az uralkodó örült annak, hogy megmentheti a bátor férfiak életét, így egyezsége kötött velük, azzal a feltétellel, hogy a zsoldosok csatlakoznak a seregéhez. A védők kivonultak és egy, a makedón táborral szembeni dombon táboroztak le.

⁹⁷⁵ Plut. *Alex.* 59.6–7.

⁹⁷⁶ Arr. *An.* 4.26.1–4.27.4.

⁹⁷⁷ BOSWORTH, 1995, 167.

⁹⁷⁸ Vö. Str. *Chr.* 15.1.27.

Tervük az volt, hogy az éj beálltával hazaszöknek, hiszen nem kívántak harcolni népük ellen. Amikor Alexandros hírül vette szándékukat, bekerítette a dombot, és lemészárolta őket. Ezt követően ostrommal bevette Massaga városát, és foglyul ejtette Assakanos anyját és leányát.

A forrásadatok ismertetése után látható, hogy az Alexandros által ostrom alá vett város elnevezése közel azonos⁹⁷⁹, így feltételezhető, hogy az elsődleges források ebben nem különböztek. Diodóros esetében a *perioché* alapján kikövetkeztethető, hogy nála az erődítmény Massakaként⁹⁸⁰ szerepelt. Polyainos, Plutarchos és Iustinus nem adja meg a pontos helyszínt, mégis biztosak lehetünk abban, hogy az általuk bemutatott események a többi forrásban név szerint említett városhoz kapcsolhatók.⁹⁸¹

A védők számára vonatkozó adatok⁹⁸² jelentős eltéréseket mutatnak a forrásokban, ebből azonban aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Eltérés tapasztalható a város védelmét ellátó személy azonosításakor is. Polyainos és Plutarchos nem szerepelteti név szerint a vezetőt, Diodóros pedig a *lacunát* követő részben nem említ nevet, csupán az uralkodó titulását adja meg. Arrhianos beszámol ugyan a város védelmét vezető haláláról⁹⁸³, később pedig említi az uralkodó, Assakanos anyjának és leányának⁹⁸⁴ foglyul ejtését. Arra vonatkozó információt azonban nem kapunk tőle, hogy maga Assakanos életben van-e még. Strabón Arrhianos beszámolójához hasonlóan ugyancsak az Assakanos névalakot tünteti fel.⁹⁸⁵ Curtius Rufus ezzel szemben arról tudósít, hogy az uralkodó, Assacanus halála után Cleophis állt a terület és a város élére.⁹⁸⁶ Iustinus még kevesebb adatot közöl, így teljes mértékben mellőzi Assacanus szerepeltetését és csupán Cleophist, a királynőt említi.⁹⁸⁷ Forrásaink közül a *Metzi Epitomé* tartalmazza a legtöbb adatot az uralkodó személyére és genealógiájára vonatkozóan, hiszen beszámol arról, hogy Assacenus halála után anyja, Cleophis uralkodott annak (ti. Assacenus) gyermekével együtt.⁹⁸⁸ A *Metzi Epitomé* adatainak értelmezése szerint a tényleges uralkodó Assakanos fia, Cleophis pedig csupán régens

⁹⁷⁹ Arr. An. 4.26.1: Μάσσαγα; Str. Chr. 15.1.27: Μασόγα; Curt. 8.10.22: ... ipse ad Mazagas venit; Epit. Mett. 39: ... ad oppidum Mazaga accessit...

⁹⁸⁰ Diod. arg. 17 (II) ld': Μάσσακα.

⁹⁸¹ HAMILTON, 1969, 162; HAMMOND, 1996, 31–33; HECKEL–YARDLEY, 1997, 240–242.

⁹⁸² Strabón, Plutarchos, Polyainos és Iustinus nem említ számadatot. Arrhianosnál a várost a néven nem nevezett vezető (ὁ ἡγεμὼν τοῦ χωρίου) védi 7000 zsoldossal, Curtius Rufus ezzel szemben a védők számát 38 000 gyalogosra becsüli (Curt. 8.10.23), míg a *Metzi Epitomé* szerzője szerint a védelmet Amminais látja el 9000 zsoldossal (Epit. Mett. 39).

⁹⁸³ Arr. An. 4.27.2: Καὶ οἱ Ἴνδοί, ἕως μὲν αὐτοῖς ὁ ἡγεμὼν τοῦ χωρίου περιῆν, ἀπεμάχοντο καρτερῶς· ὡς δὲ βέλει ἀπὸ μηχανῆς τυπεῖς ἀποθνήσκει ἐκεῖνος...

⁹⁸⁴ Arr. An. 4.27.4.

⁹⁸⁵ Str. Chr. 15.1.27 (C 698).

⁹⁸⁶ Curt. 8.10.22: Nuper Assacano, cuius regnum fuerat, demortuo regioni urbiue praeerat mater eius Cleophis.

⁹⁸⁷ Iust. 12.7.9: Inde montes Daedalus regnaque Cleophidis reginae petit.

⁹⁸⁸ Epit. Mett. 39: ... in quo regnavit Assacenus, cuius post mortem mater Cleophis cum eius filio patrium imperium obtinebat.

szerepkörrel rendelkezik.⁹⁸⁹ Strabón és Arrhianos leírása párhuzamba állítható, így jogosan feltételezhető, hogy azonos forrásból dolgoztak. Diodóros, Curtius Rufus, Iustinus és a *Metzi Epitomé* szerzője egy másik forrás beszámolóját követhette, amely nagyobb hatalommal és fontosabb szerepkörrel ruházta fel Assacanus anyját.

A források közül csupán három szerző említi Alexandros sebesülését az ostrom kezdetekor. Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szerzője is azonosan mutatja be a körülményeket⁹⁹⁰, a sérülés komolyságát és Alexandros reakcióját⁹⁹¹, így feltételezhető, hogy azonos forrás beszámolóját követhették. Arrhianos a két szerző leírásához hasonlóan mutatja be Alexandros sebesülésének körülményeit, nála azonban az uralkodó csupán kisebb bokasérülést szenvedett.⁹⁹² Látható, hogy nem csupán a sérülés komolysága, de a helye is különbözik, így indokolt azt feltételeznünk, hogy Arrhianos ennél a résznél más szerző leírását használhatta.

Az ostrom eseményeinek részletes bemutatása csupán Curtius Rufus, Arrhianos és a *Metzi Epitomé* leírásában szerepel. A tartalomjegyzékből kikövetkeztethető, hogy Diodóros is beszámolt az ostrom menetéről, a szövegben szereplő *lacuna* miatt azonban az események pontos rekonstruálása lehetetlen. A források közül egyedülként Curtius Rufus mutatja be jóval részletesebben és szemléletesebben a város helyzetét, természetes és mesterséges erődítéseit.⁹⁹³ A három forrás közül Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* adatai állíthatóak párhuzamba (a városfal számszerűsített hossza és felépítése⁹⁹⁴, illetve az árok bemutatása⁹⁹⁵), míg Arrhianos beszámolója a különbségek miatt a hagyomány másik ágát képviselheti. Ennek legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy a beszámolók közül egyedül Arrhianos említi az ostrom

⁹⁸⁹ Vö. BAYNHAM, 1995, 67: „... *Cleophis (she is not named in Arrian), who was presumably acting as regent for the king's son (cf. Curt. 8.10.35, Arr. Anab. 4.27.4.)*”.

⁹⁹⁰ Curt. 8.10.27–28: *Haec munimenta contemplantem Alexandrum, consiliique incertum, quia nec cavernas nisi aggere poterat implere, nec tormenta aliter muris admovere, quidam e muro sagitta percussit. Et forte in suram incidit telum...*; *Epit. Mett.* 40: *Hic dum ipse circum moenia adequitans suos hortatur, repente a muro missa sagitta crure sinistro percussus est.*

⁹⁹¹ Curt. 8.10.28–30: *... cuius spiculo evolso admoveri equum iussit; quo vectus, ne obligato quidem vulnere, haud segnius destinata exsequebatur. Ceterum, cum crus saucium penderet, et cruore siccato frigescens vulnus adgravaret dolorem, dixisse fertur se quidem Iovis filium dici, sed corporis aegri vitia sentire. Non tamen ante se recepit in castra quam cuncta perspexit et, quae fieri vellet, edixit.*; *Epit. Mett.* 40: *... id telum postquam evolsum est, vis magna sanguinis secuta est. neque [eo magis male adfectus] proelio discessit: despecto vulnere eoque magis magisque <male adfectus> milites hortatur, ἴtestudinesque† ac turris ut ad murum appellant.*

⁹⁹² Arr. An. 4.26.4: καὶ Ἀλέξανδρος προσῆγε τῷ τείχει τὴν φάλαγγα, καὶ ἐντεῦθεν τοξεύεται μὲν ἀπὸ τοῦ τείχους ἕς τὸ σφυρὸν οὐ χαλεπῶς.

⁹⁹³ Hasonló nézetet van Abramenko, vö. ABRAMENKO, 1994, 193: „*Während Arrian über die markante Lage der Stadt kein Wort verliert, gibt Curtius eine detaillierte Beschreibung.*”

⁹⁹⁴ Curt. 8.10.25: *XXXV stadium murus urbem complectitur, cuius ima saxo, superiora crudo latere sunt structa.*; *Epit. Mett.* 40: *Id oppidum in circuitu XXXV [milia] <stadia> murus ex saxo cingebat...* Vö. BAYNHAM, 1995, 67–68.

⁹⁹⁵ Curt. 8.10.24: *... fossa ingentis operis obiecta est*; *Epit. Mett.* 40: *... fossaque erat vasta munitum.* Vö. BAYNHAM, 1995, 67–68.

elején a védők kitörését, a harcok során pedig a makedónok nehézségeit és veszteségeit.⁹⁹⁶ Bosworth nézete igazolható, vagyis a különbség valóban magyarázható azzal, hogy a többi forrás inkább a későbbi ostrom látványos epizódjaira koncentrált.⁹⁹⁷

Curtius Rufus és Arrhianos is kísérletet tesz arra, hogy az eseményekhez valamiféle kronológiát rendeljen. A két szerzőnél szereplő adat azonban semmiképpen sem egyeztethető össze. Arrhianosnál ugyanis rögtön Alexandros sebesülése után kezdődik a falak ostroma, amely csupán három napig tartott⁹⁹⁸, Curtius Rufusnál ezzel ellentétben kilenc napos előkészület található. Bosworth felfigyelt e következetlenségre, és arra a megállapításra jutott, hogy ennél a résznél Arrhianos leírása a félrevezető. Az ellentmondást kiküszöbölhetőnek tartja azt feltételezve, hogy Arrhianos elbeszélése során egyszer csak egy újabb forrás beszámolóját kezdte el követni.⁹⁹⁹ Nézete szerint e forrásváltás oka az lehetett, hogy a másik szerző színesebb leírást nyújtott az ostromról.¹⁰⁰⁰ Bosworth azzal is megpróbálkozik, hogy ezt az újabb forrást azonosítsa. Vélekedése szerint így a második szerző Nearchos lenne, aki akár szemtanúként jelen lehetett az eseményeknél, és nem találhatta aggályosnak azt, hogy beszámoljon a makedón veszteségekről.¹⁰⁰¹

A szerzők közel azonos módon mutatják be az ostrom során bevetett eszközöket (ostromgép és torony¹⁰⁰², ostromlétra¹⁰⁰³, ostromhíd)¹⁰⁰⁴, így az feltételezhető, hogy az elsődleges források ebben vajmi kevésbé tértek el. A város feladását azonban más-más okokkal indokolják. Arrhianos beszámolója szerint a város vezetőjének halála és az elszenvedett veszteség indította arra a zsoldosokat, hogy követséget küldjenek Alexandroszhoz.¹⁰⁰⁵ Ezzel szemben Curtius Rufus¹⁰⁰⁶ és a *Metzi Epitomé* szerzője¹⁰⁰⁷ is azt

⁹⁹⁶ Arr. An. 4.26.2–4.26.7.

⁹⁹⁷ BOSWORTH, 1995, 170.

⁹⁹⁸ Arr. An. 4.27.1: καὶ τῆ τετάρτῃ ὡσαύτως ἀπ' ἄλλης μηχανῆς ἄλλη ἐπιβάθρα αὐτῷ προσήγετο πρὸς τὸ τεῖχος.

⁹⁹⁹ BOSWORTH, 1995, 171: „I can only assume that he changed sources at the end of 26.5, reverting to an account which dealt with the preparations for the siege and then began the action the following day (τῆ δὲ ὑστεραία).”

¹⁰⁰⁰ BOSWORTH, 1995, 171: „... Arrian chose it because of its highly coloured description of the siege which was presumably described in less detail (and with less emphasis on Macedonian set-backs) in his other sources.”

¹⁰⁰¹ BOSWORTH, 1995, 171: „This second source could even be Nearchus, who may have witnessed the event and had no qualms about recording Macedonian casualties.”

¹⁰⁰² Curt. 8.10.31–32; Epit. Mett. 41; Arr. An. 4.26.6–7.

¹⁰⁰³ Epit. Mett. 41.

¹⁰⁰⁴ Arr. An. 4.26.6–7.

¹⁰⁰⁵ Arr. An. 4.27.2: Καὶ οἱ Ἴνδοί, ἕως μὲν αὐτοῖς ὁ ἡγεμὼν τοῦ χωρίου περιῆν, ἀπεμάχοντο καρτερῶς· ὡς δὲ βέλει ἀπὸ μηχανῆς τυπεῖς ἀποθνήσκει ἐκεῖνος, αὐτῶν τε οἱ μὲν τινες πεπτωκότες ἐν τῇ ξυνεχεῖ πολιορκίᾳ, οἱ πολλοὶ δὲ τραυματῖαι τε καὶ ἀπόμαχοι ἦσαν, ἐπεκηρυκεύοντο πρὸς Ἀλέξανδρον. Vö. BOSWORTH, 1995, 174: „This was clearly the commander of the forces at Massaga, not a member of the ruling dynasty. It is not unlikely that his death weakened the morale of the defenders, so that the mercenaries opened negotiations with Alexander.”

¹⁰⁰⁶ Curt. 8.10.32–33: Praecipue rudes talium operum terrebant mobiles turres; tantasque moles nulla ope quae cereretur adiutas deorum numine agi credebant. Pila quoque muralia et excussas tormentis praegraves hastas

hangsúlyozza, hogy a város feladásában kulcsszerepet játszott Alexandros pszichológiai és technikai hadviselése, vagyis az, hogy a védők megrémültek a nem emberi léptékű, félelmetes, látszólag maguktól mozgó ostromgépek alkalmazásától.¹⁰⁰⁸ A Polyainos szövegében szereplő φοβηθέντες Ἴνδοι¹⁰⁰⁹ az utóbbi két szerző leírását igazolhatja, és egyetlen kifejezésbe sűrítetheti össze az ostrom menetét és a védőkre gyakorolt hatását. Mindez arra utalhat, hogy Polyainos forrásában is benne lehetett egy részletesebb leírás a hadmozdulatokról. Vélhetően e beszámoló hasonlíthatott ahhoz, amelyet Curtius Rufus és *Metzi Epitomé* szerzője hagyományozott ránk. Elképzelhető, hogy Polyainos ezt a részt egyszerűen kihagyta, és csupán a zsoldosok lemészárlását mutatta be, hiszen ez jobban megfelelt írói célkitűzésének.¹⁰¹⁰ Az eddigiek alapján látható, hogy Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* beszámolója számos ponton hasonlóságot mutat. Az eltérések a választott műfaj követelményeivel, valamint a szerzők írói célkitűzésének és narratív technikájának sajátosságaival indokolhatóak. Curtius Rufus így az eseményeket szemléletesebben, képszerűbben mutatja be, teret engedve a drámai és patetikus ábrázolásmódjának. A *Metzi Epitomé* szerzője ezzel szemben szelektívebben válogatja forrása leírását, és tömörebben mutatja be az eseményeket, csupán a narratíva szempontjából lényeges mozzanatokra koncentrálnak.¹⁰¹¹

Az események további menetének elbeszélésében ugyancsak eltéréseket tapasztalhatunk. Érdeemes elsőként talán azt megvizsgálni, hogy a szerzők mely szereplő(k)höz kapcsolják a követség küldését és a város feladását. Curtius Rufus beszámolója szerint a város elkeseredett védői hozták meg a feladásra vonatkozó döntést.¹⁰¹² Polyainos¹⁰¹³ és Plutarchos¹⁰¹⁴ leírása

negabant convenire mortalibus. Itaque desperata urbis tutela concessere in arcem. Inde, quia nihil obsessis praeter deditionem patebat, legati ad regem descenderunt veniam petituri.

¹⁰⁰⁷ *Epit. Mett.* 41: ... id ubi Cleophis animadvertit, turris tanta multitudo ad oppidum accurrere vimque tantam[que] telorum tormentis missorum, re invisitata pertimuit. credit ea saxa nervis missa scorpionis <et> catapultae arcu expressa volare.

¹⁰⁰⁸ BAYNHAM, 1995, 68: „... and similar emphasis is given to the king’s psychological or technological victory; the startling appearance of the siege-engines and towers and the apparently supernatural movement of the projectiles convince the natives that their enemy is more than human – so they surrender.”

¹⁰⁰⁹ Polyaeus. *Strat.* 4.3.20.

¹⁰¹⁰ HAMMOND, 1996, 33: „Polyaenus’ merit is that he gave a clear summary from a detailed account in which Alexander behaved in a treacherous manner.”

¹⁰¹¹ BAYNHAM, 1995, 68: „But whereas Curtius’ account is his usual rich, rhetorical description, with a careful eye for dramatic impact, the epitomator has merely selected what he deemed the necessary details: the site, the town, its rulers, fortifications, Alexander’s wound, the siege operations and Cleophis’ capitulation.”

¹⁰¹² Curt. 8.10.33: *Itaque desperata urbis tutela concessere in arcem. Inde, quia nihil obsessis praeter deditionem patebat, legati ad regem descenderunt veniam petituri.*

¹⁰¹³ Polyaeus. *Strat.* 4.3.20: φοβηθέντες Ἴνδοι συνέθεντο μεθ’ ὄπλων ἐξελθεῖν.

¹⁰¹⁴ Plut. *Alex.* 59.6: Ἐπει δὲ τῶν Ἰνδῶν οἱ μαχιμώτατοι μισθοφοροῦντες ἐπεφοίτων ταῖς πόλεσιν ἐρωμένως ἀμύνοντες, καὶ πολλὰ τὸν Ἀλέξανδρον ἐκακοποίησαν, σπεισάμενος ἔν τι πύλει πρὸς αὐτοῦς, ἀπίοντας ἐν ὁδῷ λαβὼν ἅπαντας ἀπέκτεινε.

arra enged következtetni, hogy náluk ugyancsak az indiaiak kezdeményezték az egyezség megkötését, amely lehetővé tette számukra a szabad elvonulást. Diodórosnál nem találni erre vonatkozó egyértelmű adatot, a fennmaradt szövegrész alapján mégis úgy vélhető, hogy Iustinus¹⁰¹⁵ beszámolójához hasonlóan a királynő, Cleophis kezdeményezte az átadást. Diodóros fennmaradt leírása egyértelműen azt sugallja, hogy ez az egyezség többretegű volt, hiszen magában foglalta a város feladását és a zsoldosok további sorsának meghatározását.¹⁰¹⁶ A *Metzi Epitomé* leírása szerint azonban egy tanácskozás döntött a város feladásáról, amellyel azonban az Amminais vezette zsoldosereg nem értett egyet.¹⁰¹⁷ Végül Cleophis küldte el a titkos követséget Alexandroshoz, kinyilvánítva, hogy nem önszántukból cselekedtek.¹⁰¹⁸ A zsoldosok, megsejtve Cleophis tervét, szintén menesztettek egy küldöttséget a makedón uralkodóhoz.¹⁰¹⁹ A *Metzi Epitomé* beszámolója szerint tehát két külön szerződésről lehetett szó. Az egyik egyezség Cleophisszal jött létre, amely magában foglalhatta a város átadását, valamint a zsoldosok további sorsának meghatározását, éppen úgy, ahogyan ezt Diodóros esetében láttuk. A másik szerződést Alexandros a zsoldosokkal kötötte, amely kizárólag a rájuk vonatkozó intézkedéseket tartalmazta. Arrhianos leírása tovább nehezíti a probléma megoldását, hiszen nála a zsoldosok döntenek arról, hogy követséget küldenek az uralkodóhoz. Egyedül Arrhianosnál szerepel e résznél a szerződés tartalma, vagyis az, hogy az indiaiaknak Alexandros seregéhez kellett csatlakozniuk.¹⁰²⁰ Az egyezség tehát nem érintette a város feladását, annál is inkább, minthogy csupán Arrhianos leírásában szerepel az, hogy Alexandros végül ostrommal vette be a várost. A megállapodás így csupán a zsoldosokra vonatkozó feltételeket tartalmazta, ebben az olvasatban tehát dezertőröknek kell őket tekintenünk.¹⁰²¹

¹⁰¹⁵ Iust. 12.7.9: *Quae cum se dedidisset ei...*

¹⁰¹⁶ Diod. 17.84.1: Ἐπὶ δὲ τούτοις γενομένων τῶν ὄρκων ἡ μὲν βασίλισσα τὴν μεγαλοψυχίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου θαυμάσασα δῶρά τε κράτιστα ἐξέπεμψε καὶ πᾶν τὸ προσταττόμενον ποιῆσειν ἐπηγγέιλτο. οἱ δὲ μισθοφόροι παραχρῆμα κατὰ τὰς ὁμολογίας ἐκ τῆς πόλεως ἀπελθόντες καὶ σταδίους ὀδοήκοντα προελθόντες ἀνεπικωλύτως κατεστρατοπέδευσαν, οὐδεμίαν ἔννοιαν λαμβάνοντες τοῦ μέλλοντος.

¹⁰¹⁷ *Epit. Mett.* 42: ... *cum tantis viribus hostes esse putaret, fariplicem† ceterosque amicos convocat; cohortatur, ut oppidum Alexandro dedant. mercennarii contra reclamantes impedire ac seditionem facere coeperunt.*

¹⁰¹⁸ *Epit. Mett.* 42: ... *postero die Cleophis clam legatos ad Alexandrum <de> deditione mittit oratum, uti ignosceret ipsis; vi conductorum adactos quae fecerint, se fecisse.*

¹⁰¹⁹ *Epit. Mett.* 43: ... *id mercennarii suspicati de suo numero ad Alexandrum legatos miserunt oratum, uti ex oppido exire suaque exportare liceret.*

¹⁰²⁰ Arr. An. 4.27.3: ἄνδρας ἀγαθοὺς διασῶσαι· καὶ ξυμβαίνει ἐπὶ τῷδε Ἀλεξάνδρος τοῖς μισθοφόροις Ἴνδοις ὡς καταταχθέντας ἐς τὴν ἄλλην στρατιὰν ζῆν αὐτῷ στρατεῦεσθαι.

¹⁰²¹ BOSWORTH, 1995, 174: „Faced with hopeless odds, they made their peace with the victor independently of their employers. In the vulgate tradition it is the queen who negotiates (Curt. 8.10.33; Diod. 17.84.1), apparently against the wishes of the mercenaries (Metz Epit. 42–3); and the mercenaries are included in the general capitulation.” Vö. még: BOSWORTH, 1995, 175–176: „If Arrian is correct, the mercenaries deserted the city, leaving it defenceless against the Macedonian army....Arrian's source therefore had the mercenaries desert the

8.2. Az indiai zsoldosok sorsa a forrásokban

A szerzők a továbbiakban a zsoldosok sorsának alakulására koncentrálnak, így szinte az összes forrás beszámol arról, hogy kivonultak a városból. Diodóros szerepeltet egy számadatot is, hiszen úgy véli, hogy a zsoldosok a várostól 80 *stadion* távolságra telepedtek le.¹⁰²² Arrhianosnál csupán az szerepel, hogy egy a makedón táborral szemközti¹⁰²³, Polyainosnál pedig, hogy egy másik dombon táboroztak le¹⁰²⁴. A *Metzi Epitomé* szerzője nem utal a pontos helyszínre, csupán azt mondja, hogy a várostól nem messze telepedtek le.¹⁰²⁵ Ezek az adatok valójában nem összeegyeztethetetlenek. Hammond nézete szerint a Diodórosnál szereplő számadat már a forrásában is benne lehetett, amelynek egyértelmű célja, hogy a leírás valóságosságát bizonyítsa.¹⁰²⁶ Bosworth az Arrhianos és a Polyainos leírásában is szereplő dombot az Arrhianos korábbi szöveghelyén szereplő dombbal azonosítja. Nézete szerint Hammond téved, és Diodóros nem a forrásból vette a számadatot, hanem vagy ő, vagy az ő szövegének másolója tévesztetett.¹⁰²⁷ Hammond egy későbbi cikkében reflektál Bosworth nézetére, így helyesen jegyzi meg, hogy a kutató figyelmen kívül hagyta a Polyainos beszámolójában szereplő másik domb (λόφον ἕτερον¹⁰²⁸) kifejezést, amely nem lehet azonos az Arrhianosnál szereplő korábbi dombbal.¹⁰²⁹ Következtetésében így már óvatosabban fogalmaz, és Bosworth megjegyzését is figyelembe veszi.¹⁰³⁰

Sokkal nagyobb eltéréssel találkozhatunk az események további elbeszélésében. Diodóros leírásában hangsúlyozza Alexandros ellenszenvét a zsoldosokkal szemben.¹⁰³¹ Bosworth szerint ez a folytatás, a lemészárlásuk függvényében érthető is.¹⁰³² Arrhianos viszont éppen az ellenkezőjéről számol be. Azt hangsúlyozza, hogy Alexandros örült a bátor

city and threaten to violate the compact with their new employer. Their massacre had some – inadequate – justification, and their desertion left Massaga defenceless against the final assault.”

¹⁰²² Diod. 17.84.1: ἐκ τῆς πόλεως ἀπελθόντες καὶ σταδίου ὀγδοήκοντα προελθόντες ἀνεπικωλύτως κατεστρατοπέδευσαν...

¹⁰²³ Arr. An. 4.27.3: οἱ μὲν δὴ ἐξῆλθον ζῖν τοῖς ὄπλοις, καὶ κατεστρατοπέδευσαν κατὰ σφᾶς ἐπὶ γηλόφῳ, ὃς ἦν ἀντίπορος τοῦ τῶν Μακεδόνων στρατοπέδου.

¹⁰²⁴ Polyæn. Strat. 4.3.20: οἱ μὲν ἐξελθόντες λόφον ἕτερον κατελάβοντο καὶ φυλακὰς καθίσταντο.

¹⁰²⁵ Epit. Mett. 43: ... *ab oppido haud longe considerunt.*

¹⁰²⁶ HAMMOND, 1983, 53: „*Details are added for verisimilitude rather than for accuracy, such as the mercenaries' camp being 80 stades away...*”

¹⁰²⁷ BOSWORTH, 1995, 175: „*This is presumably the hill seven stades from the Macedonian camp, which is mentioned at 26.2. Diodorus (86.1) places the encampment eighty stades from Massaga, presumably an error of his own or his copyists, not taken from his source (contra Hammond, Three Historians 53)...*”

¹⁰²⁸ Polyæn. Strat. 4.3.20.

¹⁰²⁹ HAMMOND, 1996, 32.

¹⁰³⁰ HAMMOND, 1996, 33, 21. láb: „*It is possible that the number „eighty stades” is an error of Diodorus or his copyists (so e.g. Bosworth, C II 175), but it may have been a figure added for verisimilitude by Cleitarchus to his very sensational account, as reflected in Diod. 17.84: THA 53.*”

¹⁰³¹ Diod. 17.84.2: ὁ δ' Ἀλέξανδρος ἀμετάθετον ἔχων τὴν πρὸς τοὺς μισθοφόρους ἀλλοτριότητα...

¹⁰³² BOSWORTH, 1995, 174.

férfiak megmentésének. Bosworth szerint ez nem áll összhangban az uralkodó későbbi viselkedésével, hiszen lehetőséget sem adott a zsoldosoknak arra, hogy megváltoztassák szándékukat. Mindez tehát Diodóros leírását igazolja és valószínűsíti¹⁰³³, aki írói technikájának megfelelően meglehetősen dramatikusan és patetikusan mutatja be a zsoldosok elkeseredett küzdelmét.¹⁰³⁴ Leírásában a férjek halála után feleségeik folytatják a harcot, hogy elkerüljék a rabszolgaságot.¹⁰³⁵ A csata következménye, hogy Alexandros a sebesülteket, fegyverteleneket és az életben maradt nőket egy másik helyre vezette.¹⁰³⁶ Hammond nézete szerint az egész jelenet nem Diodóros, hanem sokkal inkább forrása, Kleitarchos technikáját és megoldását illusztrálja.¹⁰³⁷ A *Metzi Epitomé* szerzője Diodóros leírásával azonosan mutatja be az eseményeket, azzal a különbséggel, hogy nála nem marad túlélő.¹⁰³⁸ Hasonló sorsa jutnak a zsoldosok Plutarchos és Arrhianos leírásában is, míg Polyainos beszámolója nem közöl erre vonatkozóan egyértelmű adatot. A források közötti különbség ennél a résznél leginkább abban ragadható meg, hogy Diodóros és a *Metzi Epitomé* szerzője említi a zsoldosok gyermekeit és feleségeit, valamint a túlerőben lévő támadókkal szembeni stratégiát is, Plutarchos, Arrhianos és Polyainos azonban csak a zsoldosokat ábrázolja. Elképzelhető, hogy egyes eredeti forrásokban valóban csupán a zsoldosokra vonatkozó utalások szerepeltek, ám sokkal valószínűbb, hogy Plutarchos, Arrhianos és Polyainos – mint lényegtelen adatot – egyszerűen elhagyta a családtagokra vonatkozó információkat. A módosítás leginkább a szerzők írói technikájával magyarázható, így a rövid, szelektív, de lényegre törő ábrázolást, vagy pedig az apologetikus, Alexandros tetteit mentegető tendenciát okolhatjuk a kihagyásért.

A mézszárlást megőrkítő források mindegyike megpróbál valamiféle magyarázatot adni az uralkodó tetteire. Egyes szerzők Alexandrost teszik felelőssé a történetekért, és esküszegését

¹⁰³³ BOSWORTH, 1995, 174.

¹⁰³⁴ BAYNHAM, 1995, 70: „*In a fashion similar to his narrative of the sack of Thebes (17.11–13), Diodorus elaborates the pathos of the massacre; the epitomator confines himself to the bald statement that after 'a ferocious struggle, the mercenaries were killed to a man' (45).*”

¹⁰³⁵ Diod. 17.84.5–6: διὸ καὶ πολλῶν μὲν τραυματιζομένων, οὐκ ὀλίγων δὲ τελευτώντων αἱ γυναῖκες τὰ τῶν πεσόντων ὄπλα λαμβάνουσαι συνηγωνίζοντο τοῖς ἀνδράσιν· ἢ γὰρ ὀξύτης τοῦ κινδύνου καὶ τὸ τῆς ἐνεργείας δεινὸν ἠνάγκαζεν αὐτὰς παρὰ φύσιν τρέπεσθαι πρὸς ἀλκίην. διὸ καὶ τινὲς μὲν αὐτῶν καθοπλισθεῖσαι συνήπιζον τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, τινὲς δὲ ἄνευ ὄπλων ἐμπίπτουσαι τῶν ἀσπίδων ἐπελαμβάνοντο καὶ πολλὰ τοὺς πολεμίους ἐνεπόδιζον. τέλος δὲ πάντες μετὰ τῶν γυναικῶν ἀγωνισάμενοι καὶ κατακοπέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τὸν ἐνδοξὸν θάνατον τῆς ἀγεννοῦς φιλοζωίας ἠλλάξαντο.

¹⁰³⁶ Diod. 17.84.6: ὁ δὲ Ἀλέξανδρος τὸν τε ἀχρεῖον καὶ ἄνοπλον ὄχλον καὶ τῶν γυναικῶν τὰς ὑπολειφθεῖσας ἀπάγων τοὺς ἰππεῖς συνεπέστησεν.

¹⁰³⁷ HAMMOND, 1983, 53: „*The pathos and the setting for the scene are typically Cleitarchan.*”

¹⁰³⁸ *Epit. Mett.* 44–45: *Illi ubi quid ageretur senserunt, impedimentis in medium collectis ipsi armati circumsteterunt parati aut iniuriam refutare aut pro uxoribus ac liberis mortem fortiter obire. simul clamare coeperunt Alexandrum in fide non manere. Alexander dixit se ex oppido exeundi, non abeundi potestatem fecisse. Itaque impressione facta multi paucos diuque resistentes acerrimo certamine aegre superatos omnes interfecerunt.*

hangsúlyozzák.¹⁰³⁹ Plutarchos nem említi ugyan az egyezés részleteit, csupán saját ítéletét fűzi a történetekhez, így Alexandros tettét szégyenfoltnak (κηλῖς) bélyegzi.¹⁰⁴⁰ A *Metzi Epitomé* szerzője és Polyainos is ugyanazzal indokolja Alexandros cselekedetét. Mind a két szerző azonosan mutatja be az uralkodó válaszát, vagyis azt, hogy Alexandros a kivonulásra, nem pedig az eltávozásra adott engedélyt.¹⁰⁴¹ Diodóros hangsúlyozza Alexandros zsoldosokkal szembeni ellenszenvét, aki csupán azt engedélyezte, hogy a várost elhagyják, ám arra nem tett ígéretet, hogy örök barátság lesz közöttük.¹⁰⁴² Arrhianos beszámolója jelentősen eltér az eddig említett leírásoktól, hiszen nála a zsoldosok követték el az árulást azzal, hogy nem vállalták a katonai szolgálatot Alexandros seregében¹⁰⁴³. Az uralkodó tette, vagyis az esküszegők lemészárlása így nehezen bár, de indokolható.

Hammond, Hamilton és Bosworth is egyetért abban, hogy Arrhianos beszámolójában egyértelműen kimutatható az apologetikus, Alexandrost felmentő tendencia, így azt feltételezik, hogy a forrás minden bizonnyal Ptolemaios lehetett.¹⁰⁴⁴ Bosworth nézete szerint azzal, hogy Arrhianos beszámolójában Alexandros végül ostrommal foglalja el a várost, az apologetikus tendencia tovább mélyül. Ebben az olvasatban ugyanis a zsoldosok dezertáltak, védelem nélkül hagyták az ostromlott várost, ráadásul meg is sértették az új alkalmazójukkal kötött megállapodást.¹⁰⁴⁵ Abramenko a forrásokban – kiváltképp pedig az Arrhianos és Diodóros szövegében – olvasható ellentmondások miatt arra a következtetésre jutott, hogy a különbségek a két szerző tévedésére vezethetőek vissza. Diodóros és Arrhianos ugyanis összekeverhetett két különálló ostromot, így az Aornosnál történt eseményeket tévesen Massaga ostromához kapcsolhatta.¹⁰⁴⁶ Hammond azonban a Polyainos leírásában szereplő

¹⁰³⁹ Alexandros vétke nem annyira a mézszárlás, mint inkább a fegyverszünet megszegése, vö. BOSWORTH, 1995, 174: „*The blemish was not the massacre per se but the apparent breach of a formal truce.*”

¹⁰⁴⁰ Plut. *Alex.* 59.7: καὶ τοῦτο τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις αὐτοῦ, τὰ ἄλλα νομίμως καὶ βασιλικῶς πολεμήσαντος, ὅσπερ κηλῖς πρόσεστιν. Vö. HAMMOND, 1993, 106: „*Plutarch added his own judgement of the affair (59.7).*”

¹⁰⁴¹ *Epit. Mett.* 44: *Alexander dixit se ex oppido exeundi, non abeundi potestatem fecisse.*; Polyæn. *Strat.* 4.3.20: ὁ δὲ περὶ ἐξόδου μὲν ὡμολόγει συνθεθεῖσθαι, περὶ δὲ ἀφέσεως μηδὲν ὑπεσχῆσθαι.

¹⁰⁴² Diod. 17.84.2: οἱ δὲ μισθοφόροι τὸ μὲν πρῶτον ἐβόων παρὰ τοὺς ὄρκους αὐτοὺς πολεμεῖσθαι καὶ τοὺς ἀσεβουμένους ὑπ' αὐτοῦ θεοὺς ἐπεκαλοῦντο· ὁ δ' Ἀλέξανδρος μεγάλη τῇ φωνῇ πρὸς αὐτοὺς ἀνεβόησεν ὅτι συνεχώρησεν αὐτοῖς ἐκ τῆς πόλεως ἀπελθεῖν, οὐ φίλους εἶναι διὰ παντὸς Μακεδόνων.

¹⁰⁴³ BOSWORTH, 1995, 175: „*Cf. 1.19.6, where Alexander takes pity on the mercenaries at Miletus and enrolls them in his army as a tribute to their bravery. If this passage is apologetic, it was perhaps inspired by the events at Miletus.*”

¹⁰⁴⁴ HAMMOND, 1980, 201. Hammond egy későbbi munkájában már úgy véli, hogy Arrhianos ennél a résznél forrásként Ptolemaios és/vagy Aristobulos használhatta, vö. HAMMOND, 1993, 106: „*The breach of faith, however, was attributed to the mercenaries by Ptolemy and/or Aristobulus, whom Arrian followed in his account, saying that the mercenaries 'were intending to make their escape at night' (4.26.3f.).*” BOSWORTH, 1995, 175. Vö. még: BAYNHAM, 2012, 33: „*It is true that Arrian based his history on eye-witness narratives, especially that of Ptolemy, one of Alexander's generals and bodyguards...*”

¹⁰⁴⁵ BOSWORTH, 1995, 176.

¹⁰⁴⁶ ABRAMENKO, 1994, 192–207. Abramenko nézetéhez vö. még: ATKINSON, 2000a, 508, 510.

λόφον ἕτερον¹⁰⁴⁷ megjegyzésre hivatkozva kétségbe vonja Abramenko nézetének helyességét.¹⁰⁴⁸ Abramenko feltevése ugyanakkor jóval egyszerűbben is cáfolható azzal, hogy vizsgálatában nem számol minden forrás leírásával, így teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a *Metzi Epitomé* beszámolóját. Abban biztosak lehetünk, hogy a felbukkanó ellentmondások ellenére számos azonosság is kimutatható a források beszámolója között. Nehezen hihető tehát, hogy minden szerző tévedett az események elbeszélésekor.

Az eddigi adatok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Diodóros, Curtius Rufus, Polyainos, Plutarchos és vélhetően Iustinus (pontosabban forrása, Pompeius Trogus), továbbá a *Metzi Epitomé* szerzője azonos forrásból dolgozott. A beszámolóik közötti ellentmondás azzal indokolható, hogy más-más adatot tarthattak megörökítésre méltónak, továbbá több forrás leírásából válogathattak. Természetesen az írói technika is befolyásolhatta az általuk közölt epizód megformálását és kidolgozását. Hammond nézete szerint Diodóros, Curtius Rufus, Plutarchos, Polyainos és Iustinus is Kleitarchos szövegét követhette a Massagánál történt események elbeszélésekor.¹⁰⁴⁹ Hammond nézőpontja kiegészíthető azzal, hogy a *Metzi Epitomé* leírása ugyancsak analóg az általa említett forrásokkal, így vélhetően ennek szerzője is Kleitarchost követhette. A hagyomány másik ágát így Arrhianos képviselné, akinek elbeszélése főként Ptolemaiosra támaszkodna. Annak lehetősége természetesen nem zárható ki, hogy Arrhianos ne ismerte volna más elsődleges forrás, akár Kleitarchos beszámolóját is. E megoldással szintén indokolhatóvá válna a szerzők leírása közötti azonosság.

8.3. Alexandros tettének, a zsoldosok lemészárlásának lehetséges indokai

A kutatók nem kételkedtek abban, hogy a mészárlás valóban bekövetkezett, így kísérletet tettek arra, hogy magyarázatot találjanak Alexandros tettére. Tarn úgy vélte, hogy Alexandros reakcióját tévedés idézte elő. Lehetségesnek tartotta, hogy a zsoldosok egyszerűen félreértették az uralkodó szavait, de azt is elképzelhetőnek gondolta, hogy Alexandros

¹⁰⁴⁷ Polyæn. *Strat.* 4.3.20.

¹⁰⁴⁸ HAMMOND, 1996, 50, 65. lábji: „A. Abramenko, »Alexander vor Mazagae und Aornus«, *Klio* 76 (1994) 203 n.71, argues that Polyænus was referring to Indian mercenaries leaving not Massaga but Aornus. He did not notice the 'second hill', which on my interpretation places the episode at Massaga.”

¹⁰⁴⁹ HAMMOND, 1983, 52–53, 114, 149; HAMMOND, 1993, 106; HAMMOND, 1996, 32: „It is apparent that Polyænus and Diodorus both drew on a longer account in which both the destination – the second hill – and the distance had been stated. I have argued elsewhere that Diodorus' source was an account by Cleitarchus (THA 53,79, 149; Sources 106). It is therefore probable that Polyænus too drew on that account.”

növekvő türelmetlenségének estek áldozatául.¹⁰⁵⁰ Hamilton elfogadja Tarn nézőpontját¹⁰⁵¹, Wirth azonban elutasítja azt, és arra a megállapításra jut, hogy Alexandros szándékosan és tudatosan hajtotta végre a zsoldosok lemészárlását.¹⁰⁵² Célja az lehetett, hogy intő példát nyújtson a többi városnak arra, hogy ellenállásukkal ne akadályozzák továbbvonulását. Bosworth egyetért Wirth nézetével¹⁰⁵³, végül azonban arra a következtetésre jutott, hogy az uralkodó tudatosan használhatott kétértelmű nyelvezetet azért, hogy félrevezesse az indiaiakat.¹⁰⁵⁴

A *Metzi Epitomé* beszámolójából kiindulva Baynham érdekes gondolatot fejt ki. Értelmezésében a zsoldosok lemészárlása trónviszályból fakadhatott, ugyanakkor azt sem tartja kizártnak, hogy etnikai feszültség is közrejátszhatott az események alakulásában. Arrhianos ugyanis beszámol arról, hogy ezek a katonák India távolabbi részéről érkeztek.¹⁰⁵⁵ Baynham így elképzelhetőnek tartja, hogy létezhetett egy régóta fennálló ellenségesség törzsük és az assakénosok között.¹⁰⁵⁶ A *Metzi Epitomé* szerzője szerint a zsoldosok vezére és egyben a király testvére Amminais volt. Ám ha Amminais Assakanos testvére, akkor Heckel feltevése igazolható, hiszen ez esetben nyilvánvalóan Cleophis gyermeke.¹⁰⁵⁷ Ha viszont Amminais Cleophis gyermekének tekintjük, a forrásban anya és gyermeke szembenállásról lenne szó. Ebben a megközelítésben Cleophis valójában gyermekének lemészárlását nézné végig. Érthetetlen tehát, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője miért nem hangsúlyozza, vagy legalábbis említi ezt az adatot. Baynham mindemellett azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Amminais nem Cleophistól, hanem egy másik anyától született gyermek, Amminais így Assakanos féltestvére.¹⁰⁵⁸ Függetlenül attól, hogy Amminais Cleophis gyermeke vagy sem, Baynham feltételezése szerint létezhetett közöttük valamiféle feszültség, amelyet a *Metzi Epitomé* leírásában szereplő véleménykülönbség, valamint a kettős békeküldöttség is igazol.

¹⁰⁵⁰ TARN, 1948, 89. Vö. még: BAYNHAM, 1995, 70: „... we may compare the king's excuse in the Epitome, that he gave permission exeundi, non abeundi..., a somewhat black-humoured jest which Tarn rightly termed as the 'abominable quibble'.” BAYNHAM, 2012, 32.

¹⁰⁵¹ HAMILTON, 1969, 162.

¹⁰⁵² WIRTH–VON HINÜBER, 1985, 914–915. Vö. még: BAYNHAM, 2012, 32.

¹⁰⁵³ BOSWORTH, 1995, 174.

¹⁰⁵⁴ BOSWORTH, 1995, 175: „In any case it was quibble. Alexander cites the letter of the agreement which probably was safe conduct out of the city and maintains that the agreement ends at city walls (compare his solution of the Gordian knot: 2.3.7 with note).” BAYNHAM, 2012, 33.

¹⁰⁵⁵ Arr. An. 4.26.1: ... θαρρήσαντες οἱ βάρβαροι τοῖς μισθοφόροις τοῖς ἐκ τῶν πρόσω Ἰνδῶν... vö. BOSWORTH, 1995, 170: „The expression is deliberately vague. Arrian's sources had no idea of the origins of these mercenaries. We may think of the principality of Abisares (27.7, 30. 7 n.) or even the peoples of the mountains to the north, but there is no proof. They are most unlikely to have come from the country under Taxiles or the parts of the Cophen valley overrun by Hephaestion and Perdicas.”

¹⁰⁵⁶ BAYNHAM, 2012, 34.

¹⁰⁵⁷ HECKEL, 2006, 22.

¹⁰⁵⁸ BAYNHAM, 2012, 33–34.

Amminais célja vélhetően az lehetett, hogy a zsoldosok erejében bízva megszerezze a hatalmat.¹⁰⁵⁹ A rivális kezekben lévő sereg azonban problémát jelenthetett Cleophis számára, az erősebb makedón hatalom megérkezésekor viszont felismerhette, hogyan szabadulhat meg Amminaitól és annak seregétől. Alexandros pedig tettéért, vagyis a zsoldosok lemészárlásáért cserébe jogosan várhatta el Cleophis lojalitását és a neki visszajuttatott, átengedett terület stabilitását. Ebben a megközelítésben a zsoldosok és családjuk a helyi dinasztikus harcok áldozataivá váltak.¹⁰⁶⁰ Úgy vélem, hogy a zsoldosok lemészárlásának háttérben álló döntés egyértelmű meghatározása lehetetlen, mégis joggal feltételezhető, hogy Alexandros e lépésével valóban példát kívánt statuálni. A nyelvi félreértés, illetőleg a tudatosan alkalmazott kétértelműség aligha hihető. Baynham felvetése annak ellenére, hogy érvelését csupán egyetlen forrás beszámolójára alapozza, logikusnak tűnik.

Curtius Rufus és Iustinus a többi forrással ellentétben teljes mértékben mellőzi a zsoldosok szerepeltetését.¹⁰⁶¹ Egyes vélekedések szerint ennek magyarázata, hogy ők inkább Cleophis alakjára, vagyis Alexandros és a királynő romantikus találkozására, állítólagos kapcsolatára koncentráltak.¹⁰⁶² Baynham szerint azért nem szerepel Curtius Rufusnál az indiai zsoldosok lemészárlása, mert a szerző leírásában egy hosszabb *lacuna* lehet.¹⁰⁶³ Elismeri ugyan, hogy a szöveg nyelvileg tökéletesen értelmezhető, mégis felhívja a figyelmet arra, hogy sok esetben Curtius Rufus beszámolója párhuzamosan halad Diodóros és a *Metzi Epitomé* szövegével. Mint a korábbiakban megfigyelhettük, a két szerző leírásában az események közel azonos sorrendben következnek, így Cleophis kapitulációját követi az indiai zsoldosok lemészárlása, majd pedig egy sziklavár, az Aornos ostroma. Mivel a két másik szöveg említi a megszárlást, Baynham azt feltételezte, hogy Curtius Rufus szintén említhette, annál is inkább, mivel Alexandros viselkedése harmonizálna irodalmi célkitűzésével.¹⁰⁶⁴ Baynham feltételezése azonban nem tekinthető helytállónak. Egyet kell értenem azzal a megállapításával, hogy Curtius Rufus nem próbálja mentegetni Alexandrost, hiszen végig az uralkodó személyiségére koncentrált, pontosabban arra, hogy milyen változásokat okozott a perzsa fényűzés az uralkodó jellemében és népével való kapcsolatában. Ám ha végigtekintünk a mű egészén, azt tapasztaljuk, hogy a negatív jellemvonások ellenére Curtius Rufus sem a

¹⁰⁵⁹ BAYNHAM, 2012, 34.

¹⁰⁶⁰ BAYNHAM, 2012, 34–35.

¹⁰⁶¹ ATKINSON, 2000a, 508, 510.

¹⁰⁶² HAMMOND, 1983, 149; BOSWORTH, 1995, 170.

¹⁰⁶³ BAYNHAM, 2012, 30.

¹⁰⁶⁴ BAYNHAM, 2012, 31: „Suffice to say that Curtius does not try to whitewash Alexander and the massacre would have also suited his literary considerations. As ‘the third son of Jupiter’ Alexander would leave his mark – surrender or be destroyed.”

beszédekben, sem pedig értékeléseiben soha nem vonja kétségbe az uralkodó szavahihetőségét és állhatatosságát.¹⁰⁶⁵ Ebben a megközelítésben a zsoldosok lemészárlása teljességgel ütközött volna írói koncepciójával. Feltételezhető tehát, hogy az epizód kihagyását nem egy *lacuna*, hanem az író tudatos döntése indokolta.

8.4. Cleophis megjelenése Curtius Rufus és a Metzi Epitomé leírásában

Diodóros, Plutarchos, Arrhianos és Polyainos beszámolója a zsoldosok lemészárlásával véget ér. Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* szerzője azonban tovább folytatja a történetet azzal, hogy Cleophis kíséretével Alexandros elé vonul.¹⁰⁶⁶ A két szöveg között ugyanakkor jelentős eltéréseket tapasztalunk, mind a királynő kíséretét, mind a kérés módját, mind pedig a gyermek genealógiájának (Cleophis gyermeke, vagy fiú-, vagy lányunokája) meghatározását illetően. A *Metzi Epitomé* beszámolója szerint Cleophis előkelőkkel¹⁰⁶⁷, míg Curtius Rufus leírásában a királynő nemes asszonyok társaságában járul Alexandros elé.¹⁰⁶⁸ Ezt a különbséget legegyszerűbben a szerzők által használt források különbözőségével magyarázhatjuk. A fentiekben kimutatott hasonlóságok mégis azt sejtetik, hogy a két szerző azonos forrásból dolgozott. Az ellentmondást egy másik megoldással is indokolhatjuk. Elképzelhető, hogy csupán az egyik szerző követte a forrás beszámolóját, míg a másik változtatott azon valamely sajátos írói célból. Elméletileg feltételezhető, hogy Curtius Rufus követte az eredeti forrást és a *Metzi Epitomé* szerzője módosította a történetet. Ennek azonban kicsi a valószínűsége, amit indokolhat a királynő előkelőkből álló kísérete, valamint a kivonulás céljának (*supplicii signa portantes*) egyértelmű megadása. Valószínűbb ennél, hogy Curtius Rufus változtatott a forrás leírásán.

Amennyiben ezt a feltevést elfogadjuk, magyarázatot kell adni arra a kérdésre, hogy a szerző miért cserélte ki az előkelőket kimondottan nemes nők alkotta társaságra. Az egyik, kevésbé valószínű válasz, hogy Curtius Rufus azt kívánta hangsúlyozni, hogy a királynő mindent megtett annak érdekében, hogy elnyerje Alexandros bocsánatát. Elképzelhető az is, hogy ezzel a megoldással a szerző párhuzamot kívánt teremteni más művön belüli

¹⁰⁶⁵ Curt. 5.7.1: ... *in deditos fidem...*; Curt. 5.12.5: *Falli eos, qui proditionis ab eo praemium expectent; violatae fidei neminem acriorem fore vindicem ultoremque.* Curt. 6.4.12: *Non timere ne fidem datam tantus rex violaret: deos a deo falli non solere.*

¹⁰⁶⁶ Curt. 8.10.34–35; *Epit. Mett.* 45.

¹⁰⁶⁷ *Epit. Mett.* 45: *Eis obviam venit Cleophis cum populi principibus ac nepote parvo, prae se velatas verbenas ac fruges supplicii signa portantes.*

¹⁰⁶⁸ Curt. 8.10.34: *Qua inpenetrata regina venit cum magno nobilium feminarum grege aureis pateris vina libantium.*

jelenetekkel, hiszen Cleophis nála éppen úgy nagyszámú nő kíséretében jelenik meg, mint Sisygambis, Stateira¹⁰⁶⁹, Barsiné¹⁰⁷⁰, Hystaspés hitvese¹⁰⁷¹, Thalestris¹⁰⁷² és Rhóxané¹⁰⁷³. Szorosabb analógia mégis azon jelenetekkel mutatható ki, amelyekben a szerző hangsúlyozza a kíséret előkelőségét és nemességét is, gondoljunk elsősorban Sisygambis és Stateira¹⁰⁷⁴, Barsiné¹⁰⁷⁵ és Rhóxané¹⁰⁷⁶ bemutatására.

Mint már említettem, a két beszámoló nem csupán a kíséret tagjainak meghatározásában, hanem a kérés, könyörgés fajtájában és menetében is különbözik. A *Metzi Epitomé* szerzője szerint a könyörgők lefátyolozott ágakat és gyümölcsöket vittek maguk előtt.¹⁰⁷⁷ Naiden utal rá, hogy az ágak használata jellemző a görögökre a könyörgés gesztusánál.¹⁰⁷⁸ Az ág használatát indokolja, hogy nagyobb távolságról is jól látható.¹⁰⁷⁹ Mégis problémás lehet a szövegben szereplő aktus egyértelmű azonosítása, hiszen kérdéses, hogy miért kellett az ágakat¹⁰⁸⁰ lefátyolozni, és milyen funkcióval rendelkeztek a gyümölcsök. Nézetem szerint így a *Metzi Epitomé* szövegében szereplő *verbenas* és *fruges* kifejezéssel egyeztetett *velatas participium* javításra szorulhat. Curtius Rufus leírásában az italáldozat, vagyis a *libatio* bemutatásával találkozunk¹⁰⁸¹, ami a szövetségkötéssel hozható összefüggésbe, hiszen magát

¹⁰⁶⁹ Curt. 3.3.22; 3.9.6; 3.11.25. Hasonló nézetem van: ATKINSON, 2000a, 508, 510: non veniam... regina est: *qui si riscontrano echi del racconto di come Alessandro trattò Sisigambi: cfr. III 12,12 e 23–5.*”

¹⁰⁷⁰ Curt. 3.13.13–14. Barsiné ennél a jelenetnél nincs néven nevezve, mégis a nőalak egyértelműen azonosítható a genealógia alapján.

¹⁰⁷¹ Curt. 6.2.5–6.

¹⁰⁷² Curt. 6.5.26.

¹⁰⁷³ Curt.8.4.23.

¹⁰⁷⁴ Curt. 3.3.22: *Intervallo deinde unius stadii matrem Darei Sisigambim currus vehebat, et in alio erat coniux. Turba feminarum reginas comitantium equis vectabatur.* Curt. 3.9.6: *Quidquid in aliis angustiis adiri poterat inpleverant copiae, cornuaque hinc a iugo, illinc a mari stabant: uxorem matremque regis et alium feminarum gregem in medium agmen acceperant.* Curt. 3.11.25: *At in gremio anus aviae iacebant adultae virgines duae non suo tantum, sed etiam illius maerore confectae. Ingens circa eam nobilium feminarum turba constiterat laceratis crinibus abscissaque veste, pristini decoris inmemores, reginas dominasque veris quondam, tunc alienis nominibus, invocantes.*

¹⁰⁷⁵ Curt. 3.13.13–14: *In eodem grege uxor quoque eiusdem Ochi fuit Oxathrisque, – frater hic erat Darei, – filia et coniunx Artabazi principis purpuratorum, filiusque cui Ilioneo fuit nomen. Pharnabazi quoque, cui summum imperium maritimae orae rex dederat, uxor cum filio excepta est, Mentoris filiae tres ac nobilissimi ducis Memnonis coniunx et filius, – vixque ulla domus purpurati afuit tantae cladi...*

¹⁰⁷⁶ Curt. 8.4.23–24: *Inter quas erat filia ipsius, Roxane nomine, eximia corporis specie et decore habitus in Barbaris raro. Quae, quamquam inter electas processerat, omnium tamen oculos convertit in se, maxime regis minus iam cupiditatibus suis imperantis inter obsequia Fortunae, contra quam non satis cauta mortalitas est.*

¹⁰⁷⁷ *Epit. Mett. 45: Eis obviam venit Cleophis cum populi principibus ac nepote parvo, prae se velatas verbenas ac fruges supplicii signa portantes.*

¹⁰⁷⁸ NAIDEN, 2006, 56: „As Livy observes, Greeks often used boughs... The bough is usually an olive branch, often twined with wool. Soft and woven by women, wool expresses pacificity.”

¹⁰⁷⁹ NAIDEN, 2006, 56: „Like extending one’s hands, displaying boughs is a very visible gesture, and even better for communicating at a distance.”

¹⁰⁸⁰ A *verbena* fordításához, vö. OLD, 1968, 2033: „A leafy branch or twig from any var. aromatic trees or shrubs (see Cels. 2.33.3), used: a in religious ceremonies b for medicinal purposes.”

¹⁰⁸¹ Curt. 8.10.34: *Qua inpenetrata regina venit cum magno nobilium feminarum grege aureis pateris vina libantium.*

a szerződést a *spondai* pecsételhette meg. A két leírás tehát más-más funkcióval rendelkezik. A *Metzi Epitomé* szerzője így a könyörgést mutatja be, míg Curtius Rufus a szerződéskötés szentesítésére koncentrál. Elképzelhető, hogy mindkét leírás benne volt az eredeti forrásban, ekkor a különbség azzal magyarázható, hogy a két szerző nem ugyanazt emelte ki a forrás beszámolójából: a *Metzi Epitomé* szerzője a könyörgést, Curtius Rufus pedig a szerződés szentesítését. Feltételezhető azonban, hogy csupán az egyik leírás szerepelt az eredeti szerzőnél, az azonban egyelőre eldönthetetlen, hogy melyik. Talán közelebb jutunk a megoldáshoz, ha megvizsgáljuk, mi lehetett Cleophis célja a kivonulással. Naiden antik könyörgést vizsgáló monográfiájában a kéréseket kategóriákba sorolta.¹⁰⁸² Amennyiben a két forrásra alkalmazzuk ezeket a csoportokat, arra a megállapításra juthatunk, hogy Cleophis e gesztussal megpróbálta elnyerni Alexandros bocsánatát, amiért ellenállt, és lassította továbbvonulását. Mind a két szerző beszámolója¹⁰⁸³ igazolja ezt a felvetést, mégis csupán Curtius Rufus számol be arról, hogy Cleophis Alexandros elé állítja gyermekét. Ennél a szerzőnél a szerződéskötés szentesítésén felül szintén szerepel a könyörgés aktusa. Természetesen elképzelhető, hogy ez az adat is benne lehetett az eredeti forrásban, ennek azonban kicsi a valószínűsége, hiszen akkor a többi forrás éppen a jelenet szemléletes, képszerű mivolta miatt utalt volna erre valamilyen formában.

Véleményem szerint azzal, hogy Curtius Rufus leírásában szerepel a gyermek Alexandros elé állítása, érthetővé válik, hogy szerzőnk miért hagyta ki a *Metzi Epitomé* beszámolójában szereplő kivonuláshoz köthető könyörgést. Ha ez a motívum egyedi módosításnak tekinthető, felmerül a kérdés, mi inspirálta Curtius Rufust az epizód kidolgozásában. A jelenet ezzel a megoldással egyértelműen drámaibbá vált¹⁰⁸⁴, függetlenül attól, hogy Alexandros elfogadja vagy elutasítja a kérést. Feltételezhető, hogy korábbi irodalmi minták is befolyásolták a

¹⁰⁸² NAIDEN, 2006, 70: „*But even if we gather the most checkered requests that we can, most are serious, and this trait of seriousness furnishes the standard by which to classify requests. The most serious request of all, the request to be spared in battle, should come first, followed by requests for protection. Less serious are requests for some benefit, be it an improvement in or restoration of status or some other kind of help. Other less serious requests are for vengeance and pardon; some of these are legal.*” Vö. még: NAIDEN, 2006, 70, 230. lábj: „*Other views: R. Parker, Miasma, 181, divides requests into “spare me” and “help me,” as does Cairns, Aidos, 1.3.5; Traulsen, Das sakrale Asyl, 96–114, distinguishes “die flehendliche Bitte” and requests by “die Fremde.” Gould, “Hiketeia” 81, holds that battlefield supplication is atypical but otherwise does not distinguish among requests.*”

¹⁰⁸³ Curt. 8.10.35: *Ipsa genibus regis parvo filio admoto non veniam modo, sed etiam pristinae fortunae inpetravit decus: quippe appellata regina est. Epit. Mett. 45: ... supplicii signa portantes.*

¹⁰⁸⁴ Hasonló következtetésre jut: NAIDEN, 2006, 55: „*The same also happens when an Indian queen successfully appeals to Alexander the Great, and it may happen when a supplicating mother sets her children before Vespasian in 79 CE. The source, Dio, does not say whether the children touch the emperor. If they do, the emperor’s decision to reject the mother will have been all the more pathetic.*”

motívum beillesztését, mint például Klytaimnéstra Agamemnónhoz¹⁰⁸⁵, vagy a Livius beszámolójában szereplő, Veturia, Volumnia Coriolanushoz intézett könyörgése¹⁰⁸⁶. A hasonlóság abból fakad, hogy mindegyik történetben szerepel egy asszony, aki gyermekével együtt próbálja jobb belátásra bírni apját, gyermekét vagy éppen férjét. Lényeges különbség azonban, hogy itt a nők vagy gyermekeik nem ellenfelükhöz, hanem családtagjaikhoz könyörögnek. Ebből a szempontból tehát megfelelőbb párhuzamot nyújthat Euripidés *Andromaché*¹⁰⁸⁷ és *Hekabé*¹⁰⁸⁸ című darabja, hiszen mind a két tragédiában a vesztes trójai anya unszolja gyermekét, hogy könyörögjön életéért a győztes ellenfélhez.

Elképzelhető az is, hogy Curtius Rufus egy vagy több művön belüli epizóddal kívánt szorosabb analógiát teremteni. A nyolcadik könyvben szereplő jelenet megfelelő lehetne, amelyben Spitamenés felesége gyermekeit állítja férje elé és arra kéri őt, hogy a menekülést befejezve adja meg magát Alexandrosnak.¹⁰⁸⁹ A párhuzam itt is problematikus, hiszen ugyancsak egy családtaghoz intézett kérésről beszélhetünk. A harmadik könyvben szereplő epizód szintén érdemes lehet a vizsgálatra. Alexandros III. Dareios nőrokonainál tett látogatása során¹⁰⁹⁰ magához húzta ellenfele fiát, Óchost.¹⁰⁹¹ A két jelenet közötti azonosság alapja az esdeklés, könyörgés motívuma¹⁰⁹², a szereplők megfeleltethetősége és egymáshoz való viszonya. Alexandros tehát mint győztes találkozik legyőzött ellenfele anyjával és feleségével. Sisygambis és Stateira így Assakanos anyjával, Cleophis királynővel lenne azonosítható. További párhuzamra ad okot a fiúgyermek szerepeltetése és Alexandros kérést követő reakciója is. Az uralkodó mind a két esetben megbocsát, ráadásul a nők korábbi rangját is visszaadja.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁵ E. IA. 1211–1252.

¹⁰⁸⁶ Liv. 2.40.

¹⁰⁸⁷ E. *Andr.* 529–530, 537–540.

¹⁰⁸⁸ E. *Hec.* 339–343.

¹⁰⁸⁹ Curt. 8.3.3: *Tres adulti erant liberi ex eo geniti, quos cum pectori patris admovisset, ut saltem eorum misereri vellet, orabat; et, quo efficaciores essent preces, haud procul erat Alexander.*

¹⁰⁹⁰ Curt. 3.12.15–27.

¹⁰⁹¹ Curt. 3.12.26: *Rex bonum animum habere eas iussit. Darei filium collo suo admovit, atque nihil ille conspectu tum primum a se visi conterritus cervicem eius manibus amplectitur.*

¹⁰⁹² Curt. 3.12.17: *Inde ex captivis spadonibus quis Alexander esset monstrantibus, Sisigambis advoluta est pedibus eius ignorationem numquam antea visi regis excusans...*; Curt. 8.10.35: *Ipsa genibus regis parvo filio admoto...*

¹⁰⁹³ Curt. 3.12.17: *... quam manu adlevans rex: "Non errasti", inquit, "mater: nam et hic Alexander est".* Curt. 3.12.12: *Leonnatus et vivere Dareum et ipsas non incolumes modo, sed etiam apparatu pristinae fortunae reginas fore.* Curt. 3.12.23: *... omnem cultum reddi feminis iussit, nec quicquam ex pristinae fortunae magnificentia captivis praeter fiduciam defuit.* Curt. 8.10.35: *... non veniam modo, sed etiam pristinae fortunae inpetravit decus: quippe appellata regina est.* Vö. ATKINSON, 2000a, 510.

8.5. A forrásokban szereplő gyermek genealógiájával kapcsolatos probléma

A forrásokban szereplő gyermek genealógiájával kapcsolatos probléma, hogy Curtius Rufus Cleophis fiúgyermekéről beszél, míg a *Metzi Epitomé* szerzője a nő unokáját említi a vizsgált jelenetben. Arrhianos ugyanakkor Assakanos anyjának és leányunokájának fogságba esését említi.¹⁰⁹⁴ Választ kell adni arra a kérdésre, mi indokolja, hogy Curtius Rufus fiúgyermeket, Arrhianos lányunokát, a *Metzi Epitomé* szerzője pedig fiúunokát említ történetében. Az egyértelmű válaszadáshoz szükséges hangsúlyozni, hogy Iustinus beszámolójában teljes mértékben mellőzi az ostrom bemutatását és a zsoldosok lemészárlását, helyette Alexandros és Cleophis kapcsolatát és gyermekét, Alexandrost, valamint az indiai nép királynőjére vonatkozó bírálatát, *scortum regium*¹⁰⁹⁵ hangsúlyozza¹⁰⁹⁶. Curtius Rufus leírásában hasonló, bár óvatosabb megjegyzésről olvashatunk¹⁰⁹⁷: ... *credidere quidam plus formae quam miserationi datum. Pueroque certe postea ex ea utcumque genito Alexandro fuit nomen*¹⁰⁹⁸.

Heckel úgy véli, hogy az Alexandros és Cleophis kapcsolatából született, ugyancsak Alexandros nevű gyermek miatt került bele a Cleophis-történetbe egy kisgyermek.¹⁰⁹⁹ Baynham ezzel szemben arra a következtetésre jut, hogy a *Metzi Epitomé* szerzője (vagy modellje) változtathatott az eredeti forrás beszámolóján, vagyis a forrásban szereplő gyermeket egyszerűen unokára cserélte. A módosítás oka Baynham nézete szerint a morális illem, hiszen azzal, hogy a szerző Cleophist idősebbnek tünteti fel, semmissé teszi az Alexandros és a királynő kapcsolatára vonatkozó megjegyzést.¹¹⁰⁰ Baynham ugyanakkor helyesen jegyzi meg, hogy ez a változtatás nem csökkenti feltétlenül a királynő szexuális csáberejét.

¹⁰⁹⁴ Arr. An. 4.27.4: ... τὴν τε πόλιν αἰρεῖ κατὰ κράτος ἐρημωθεῖσαν τῶν προμαχομένων, καὶ τὴν μητέρα τὴν Ἀσσακάνου καὶ τὴν παῖδα ἔλαβεν. Bosworth tévesen értelmezi a görög szöveget, így Assakanos lányát a királynő lányának tekinti, vö. BOSWORTH, 1995, 176: „Her daughter is not mentioned elsewhere: Curtius (8.10.35) reports a son and Metz Epitome (45) a grandson.”

¹⁰⁹⁵ A kifejezés használatához, vö. HECKEL–YARDLEY, 1997, 241: „Cf. the descriptions of Cleopatra VII as a ‘royal whore’ (Pliny, NH 9.119: regina meretrix) or ‘the royal whore of the Canopus (i.e. the Nile)’ (Propertius 3.11.39: meretrix regina Canopi). The word used here for ‘whore’ is scortum (cf. 13.2.11), which as J. N. Adams (‘Words for Prostitute in Latin’, RhM 126 [1983], 326) notes ‘must reflect the moralizing tone of Roman historiography’.”

¹⁰⁹⁶ Iust. 12.7.9–11: *Quae cum se dedidisset ei, concubitu redemptum regnum ab Alexandro recepit, inlecebris consecuta, quod armis non poterat. Filiumque ab eo genitum Alexandrum nominavit, qui postea regno Indorum potitus est. Cleophis regina propter prostratam pudicitiam scortum regium ab Indis exinde appellata est.*

¹⁰⁹⁷ Vö. OGDEN, 2011, 150.

¹⁰⁹⁸ Curt. 8.10.35–36.

¹⁰⁹⁹ HECKEL, 2006, 344, 754. lábuj.

¹¹⁰⁰ BAYNHAM, 1995, 69.

A *Metzi Epitomé* leírásában azonban csak annyi szerepel, hogy Alexandros elismeri Cleophis szépségét és származásához illő nemességét.¹¹⁰¹ Feltételezésem szerint sem Heckel, sem Baynham felvetése nem tekinthető helytállóknak. Curtius Rufus a kapcsolatra utaló megjegyzést a *credidere quidam* kifejezéssel, valamint a gyermek apjának bizonytalanságára vonatkozó megállapítással¹¹⁰² tompítja, de az Alexandros nevű gyermek létezését nem vonja kétségbe. A beszámolójában szereplő ellentmondás kiküszöbölhető, a gyermek létezésére vonatkozó adatot nem szabad sem kétségbe vonni, sem fikciónak tekinteni. Amennyiben Alexandros apaságát elvetjük, arra a következtetésre juthatunk, hogy Cleophis vélhetően Alexandros után, mintegy hálából és tisztelete jeléül illette gyermekét hasonló néven.¹¹⁰³

A kérdés most már csak az lehet, hogy milyen forrásokra utalhatott Curtius Rufus a *credidere quidam* kifejezéssel. E megoldás felidézheti Xenophón Kyros és Epyaxa találkozására és kapcsolatára vonatkozó állítását: ἐλέγετο δὲ καὶ συγγενέσθαι Κῦρον τῇ Κιλίσση¹¹⁰⁴. Vajon lehetséges, hogy e jelenetnél Xenophón hatott Curtius Rufus beszámolójára?¹¹⁰⁵ Elképzelhető, hiszen Curtius Rufus számos helyen követte és alkalmazta Xenophón megoldását, technikáját és történetvezetési stílusát. Az előbb említett megoldás mellett mást is számításba vehetünk.

A Cleophis névalak csupán a latin nyelvű forrásokban szerepel, így korán elkezdődtek a találgatások, vajon miért éppen ezt a nevet kapta a királynő. Kroll és Berve csupán annyit mond, hogy a kapcsolatra és az abból született gyermekre vonatkozó utalás a regényes tradíció találmánya lehet.¹¹⁰⁶ Gutschmid ezzel szemben úgy véli, hogy a Iustinusnál felbukkanó Cleophis névalak, valamint a nőt illető bírálat *scortum regium* egy Augustus korabeli szerző, Timagenés találmánya lehet, és egyértelmű utalást tartalmaz Cleopatra alakjára.¹¹⁰⁷ Seel elfogadja ugyan Gutschmid feltevését, vagyis a történet háttérében ő is egy,

¹¹⁰¹ *Epit. Mett.* 45: *Tum Alexandro facies mulieris pulchra visa est. erat enim statu ac dignitate ea, uti nobili loco orta atque imperio digna videretur.*

¹¹⁰² Curt. 8.10.36: *Pueroque certe postea ex ea utcumque genito Alexandro fuit nomen.*

¹¹⁰³ HECKEL, 2006, 20–21: „*Son of Cleophis (and Alexander?). His existence is questionable; certainly his paternity might be doubted (see s.v. Cleophis). But it may just be that Cleophis named a son Alexander after the Macedonian conqueror (C 8.10.36; J 12.7.9–10).*” Vö. még: MAYOR, 2014, 335: „*The ancient rumor that Queen Cleophis (who was over the age of fifty) bore Alexander’s son appears to have arisen because she named one of her sons – more likely, her grandson – “Alexander” in gratitude for his compassion after the battle.*”

¹¹⁰⁴ X. An. 1.2.12.

¹¹⁰⁵ Curtius Rufus hasonlóan vall történetírói metódusáról, vö. Curt. 9.1.34: *Equidem plura transcribo quam credo; nam nec affirmare sustineo de quibus dubito, nec subducere quae accepi.* Baynham kimutatta, hogy a megjegyzés Hérodotos hatására tükrözi, vö. BAYNHAM, 1998c, 86.

¹¹⁰⁶ BERVE, 1926, 214 (435): „*Daß Al. mit ihr einen Alexandros genannten Sohn gezeugt und K. wieder in ihre Herrschaft eingesetzt habe, scheint eine Erfindung der romanhaften Tradition zu sein (Curt. VIII, 10, 35; Justin. XII, 7, 9–11; Oros. III, 19, 1/2), die mit besonderer Liebe sich der Person der K. annahm und in späterer Zeit sie mit Kandake und des Königs erdichteten Beziehungen zu dieser verflocht (Ps. Call. III, 18; Ausfeld zur Stelle).*”

¹¹⁰⁷ GUTSCHMID, 1882, 554.

a Cleopatra személyére vonatkozó utalást feltételez, mégis úgy véli, hogy Curtius Rufus az Alexandros és a Cleophis királynő kapcsolatára vonatkozó célzást Trogustól kölcsönözte.¹¹⁰⁸ Hammond szerint a megjegyzés egy elsődleges forrás, feltételezhetően Kleitarchos ötlete volt.¹¹⁰⁹ Heckel nem foglal egyértelműen állást, így a forrásokra vonatkozó kérdést nyitva hagyja. Nézete szerint így a Cleophis névalak Kleitarchosra mehet vissza, hacsak az nem egy későbbi forrás, Timagenés találmánya.¹¹¹⁰ Diodóros beszámolója választ adhatna a kérdésre, hiszen ha nála is szerepelne a Cleophis névalak, biztosak lehetnénk abban, hogy ez már egy eredeti forrásban, vagyis Kleitarchos leírásában is ott lehetett. A probléma azonban az, hogy a szövegben csupán a titulus, ἡ βασίλισσα szerepel. Ez természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy korábbi szöveghelyen ne említhette volna a királynő nevét, Diodóros ugyanis az Alexandrosszal kapcsolatba kerülő nőalakok bemutatásakor háromféle technikát alkalmaz. Megadja a nőalak nevét és rögtön utána a titulust vagy a genealógiát, mint ahogy tapasztalható Ada¹¹¹¹ és Thais¹¹¹² esetében. Ennek fordítottjára is hozhatunk példát, hiszen Thalestris¹¹¹³, Stateira¹¹¹⁴ és Drypétis¹¹¹⁵ bemutatásakor előrekerül a titulus vagy a genealógia, majd azt követi a névalak. Ezzel szemben olyan megoldással is találkozunk – mint Sisygambis esetében –, hogy hol a titulus vagy a genealógia szerepel, hol pedig a névalak¹¹¹⁶. Elképzelhető, hogy egy korábbi szövegrészben, vélhetően az uralkodó bemutatásakor, a név (Kleophis) és a titulus is szerepelhetett. A későbbiek során azonban az ismétlés elkerülése végett Diodóros már csak az egyiket, vélhetően a titulust használta. Ennek

¹¹⁰⁸ SEEL, 1972, 181–182.

¹¹⁰⁹ HAMMOND, 1980, 317, 90. láb.

¹¹¹⁰ HECKEL–YARDLEY, 1997, 241. Ogdén szintén utal arra, hogy ez a történet utalás Cleopatra alakjára, azonban nem hivatkozik sem Gutschmid, sem Seel munkájára. Vö. OGDEN, 2009, 209; OGDEN, 2011, 150–151: „Some have thought that the Latin tradition remodeled this Indian episode in order to re-enact the Augustan version of Cleopatra VII's relationships with Caesar and Antony, the queen supposedly ransoming back Egypt from them by sleeping with them and bearing them children (and in Caesar's case a child that effectively shared his name, Caesarion). Justin's designation of Cleophis as a 'royal whore' (scortum regium) may accordingly salute Cleopatra in her guise as 'the harlot queen of old Canopus'. It has also been noted that since the queen's name is only found in the Latin tradition of the age of Augustus and later, it may have been invented specifically to recall that of Cleopatra.”

¹¹¹¹ Diod. 17.24.2: ὄντι δ' αὐτῶ κατὰ τὴν ὀδοιπορίαν ἀπήνησέν τι γύναιον, ὄνομα μὲν Ἄδα, γένει δὲ προσήκουσα τῇ Καρῶν ἀρχῇ.

¹¹¹² Diod. 17.72. 5: ... καθηγουμένης τῆς πράξεως Θαΐδος τῆς ἐταίρας.

¹¹¹³ Diod. 17.77.1: ... ἦκεν πρὸς αὐτὸν ἡ βασίλισσα τῶν Ἀμαζόνων, ὄνομα μὲν Θάλληστρις, βασιλεύουσα δὲ τῆς μεταξὺ τοῦ Φάσιδος καὶ Θερμῶδοντος χώρας.

¹¹¹⁴ Diod. 17.107.6: ... αὐτὸς δὲ παρελθὼν εἰς Σοῦσα τὴν μὲν πρεσβυτέραν τῶν Δαρείου θυγατέρων Στάτειραν ἔγημεν, τὴν δὲ νεωτέραν Ἑφαιστίῳ συνῴκισε Δρυπητίτιν.

¹¹¹⁵ Diod. 17.107.6.

¹¹¹⁶ Diod. 17.37.3 (... τὴν μητέρα τοῦ Δαρείου...); 17.37.3 (... περὶ τὴν Σισύγαμβριν...); 17.37.5–6 (Σισύγαμβρις); 17.59.7 (... ἡ δὲ μήτηρ τοῦ Δαρείου Σισύγαμβρις...); 17.67.1 (... τὴν Δαρείου μητέρα...); 17.114.2 (... τῆς Δαρείου μητρὸς...); 17.118.3 (... Σισύγαμβρις ἡ Δαρείου μήτηρ...).

egyértelmű bizonyítása ugyan lehetetlen, de elképzelhető, hogy itt is, s nem csupán a latin nyelvű forrásokban szerepelt a nőalak neve.

A fentiek alapján úgy vélhető, hogy már az Alexandros korabeli források is említették Assakanos anyját. Ezt igazolja, hogy Arrhianos leírásában is szerepel a nőalak. Baynham szerint Arrhianos vagy még inkább forrása, Ptolemaios is tudhatott Cleophis szerepéről, mégis alulértékelté azt, éppen úgy, mint tette Thais esetében.¹¹¹⁷ Baynham leírása elképzelhető ugyan, de nem igazolható.

A történetben szereplő gyermek, unoka személyét illetően elképzelhetőnek tartható, hogy Assakanos anyjának több különböző nemű unokája volt. Ezzel kiküszöbölhető az Arrhianos és a *Metzi Epitomé* leírásában szereplő unoka nemére vonatkozó ellentmondás. Úgy vélem tehát, hogy Curtius Rufus, nem pedig a *Metzi Epitomé* szerzője változtathatott a leíráson. Célja egyértelműen az lehetett, hogy az Alexandros és a királynő közötti kapcsolatra utaljon. Feltételezhető, hogy Iustinus hasonló megfontolásból mellőzte a gyermek vagy unoka bemutatását. Az Alexandros és a királynő találkozását bemutató rész így feltehetően Kleitarchosra megy vissza. Talán éppen e verzió érhető tetten Diodóros leírásában. Az állítólagos kapcsolatra, valamint egy Alexandros nevű gyermek születésére utaló megjegyzés azonban valóban lehetne egy későbbi szerző, vélhetően Timagenés találmánya. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Curtius Rufus leírásában szereplő *credidere quidam* kifejezés több szerző beszámolójára utal. A szerző itt Timagenés, Trogus és akár több későbbi forrás leírását is számba vehette. Kérdés, mi lehetett Curtius Rufus célja az Alexandros és Cleophis kapcsolatára vonatkozó megjegyzés beillesztésével.

Ogden az epizód vizsgálatokor arra a következtetésre jut, hogy az egész történet az Alexandros és a Thalestris találkozását megörökítő jelenet pontos mása.¹¹¹⁸ Ez azonban aligha hihető, hiszen érthetetlen, mi szükség lett volna egy már ismertetett jelenet pontos másolására. Steele helyesen jegyzi meg, hogy a kapcsolatot említő két szerző, Curtius Rufus és Iustinus leírása különbözik egymástól a történet hangsúlyát illetően.¹¹¹⁹ Mint a fentiekben látható, Curtius Rufus óvatosabban fogalmaz, és nem foglal egyértelműen állást a kapcsolat hitelességére vonatkozóan. Ennek ellenére úgy vélhető, hogy Curtius Rufus nem említette volna a kapcsolatot, sem pedig a később született, Alexandros nevű gyermeket, amennyiben

¹¹¹⁷ BAYNHAM, 2012, 33.

¹¹¹⁸ OGDEN, 2009, 209; OGDEN, 2011, 151.

¹¹¹⁹ STEELE, 1915, 419–420: „*The account of Cleophis in Curt. 8, 10, 34 ff., closing with the words pueri certe postea ex ea utcumque genito Alexandro fuit nomen, differs much in tone from Just. 12, 7, 9–11 having among other statements filium ab eo genitum Alexandrum nominavit... Cleophis regina propter prostratam pudicitiam scortum regium ab Indis exinde appellata est.*”

nem fogadja el (legalább részben) az adatok hitelességét. A feltevést igazolhatja, hogy meglehetősen hangsúlyos helyre, vagyis a történet legvégére illesztette a megjegyzést.

Barzanò nézete szerint az epizód a szerző moralizáló szándékát, vagyis erkölcsi viszonyulását bizonyíthatja, érvelését azonban nem támasztja alá.¹¹²⁰ Számos esetben megfigyelhető ugyanis, hogy Alexandros kíméletlen bosszút állt városokon akár sebesülése, akár feltartóztatása miatt. Meglehetősen hihetetlen tehát, hogy éppen ezt a várost kímélte volna meg a pusztulástól. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy Curtius Rufus megítélése szerint Cleophis barbár nő. E megközelítésben tehát – a barbár-sztereotípa elemének megfelelően – nem állna távol a királynő jellemétől, hogy viszonyt kezdjen Alexandrosszal státuszának visszaszerzése érdekében. Iustinus leírása Cleophis tettének bemutatásakor hangsúlyozza népének negatív, elmarasztaló ítéletét, amely a királynő egyedülálló szemérmertlenségét igazolja.¹¹²¹ Curtius azonban hallgat erről, hallgatásának pedig két oka lehet. Lehetséges, hogy a kritika nem szerepelt az eredeti forrásban, és csupán Iustinus, pontosabban forrása, Pompeius Trogus illesztette be azt. Az is elképzelhető, hogy Curtius Rufus szándékosan és tudatosan hagyta figyelmen kívül ezt az információt. Nyolcadik könyvében egymás után négy (Sisimithrés, Spitamenés felesége, Rhóxané és Cleophis), más forrásban kevésbé hangsúlyos nőalakot mutat be. Véleményem szerint mindez aligha tekinthető véletlennek, hiszen ezek a nők kivétel nélkül barbárok, akik ennek megfelelően a barbárokkal, barbár nőkkel szemben alkalmazott sztereotípa egy-egy tipikus aspektusát reprezentálják. Curtius Rufus így Sisimithrés feleségét a bátor, férfiakat megszégyenítő, férjét befolyásoló; Spitamenés hitvesét a gyilkos, pusztító; Rhóxanét a csábító, elbűvölő; Cleophist pedig a számító, erkölestelen asszonyalak prototípusává formálja.

Curtius Rufus Cleophis ábrázolásán keresztül Alexandros jellemét is bemutathatta. Az uralkodó hanyatló erkölcsiségéhez ugyanis teljes mértékben illeszkedne az asszony kívánságának teljesítése, ezáltal pedig a nő sértetlenségének biztosítása. Itt azonban már nyomát sem találjuk az uralkodó fogolynőkkel szembeni mértéktartásának, sem pedig a Thalestris-jelenetben olvasható vonakodásának. Mindez egyáltalán nem meglepő, hiszen a jelenet Rhóxané és Alexandros házasságának bemutatása után szerepel.

¹¹²⁰ Barzanò a babylóni romlott erkölcsök fejtegetése után említi a Curtius Rufusnál olvasható jelenetet, vö. BARZANÒ, 1985, 126: „*La stessa concezione morale si nota pure quando egli usa sottintesi e circonlocuzioni dovendo parlare della relazione di Alessandro con la regina Cleophis.*”

¹¹²¹ Iust. 12.7.11: *Cleophis regina propter prostratam pudicitiam scortum regium ab Indis exinde appellata est.*

8.6. Konklúzió

Összegzés gyanánt megállapítható, hogy a Massaga ostromát megörökítő leírások ellentmondásai a felhasznált források különbözőségére vezethetők vissza. Feltételezhető, hogy Diodóros, Curtius Rufus, Polyainos, Plutarchos és Iustinus (pontosabban forrása, Pompeius Trogus), továbbá a *Metzi Epitomé* szerzője azonos forrásból dolgozott, amely a stílus alapján lehetett akár Kleitarchos is. Leírásuk mégsem mentes az eltérésektől, amit leginkább azzal magyarázhatunk, hogy az eredeti beszámolóból más-más adatot tartottak megörökítésre méltónak.

A források közül Diodóros, Plutarchos, Polyainos és a *Metzi Epitomé* szerzője is beszámol a város védelmében kiemelkedő szerepet játszó indiai zsoldosok lemészárlásáról. Mindegyikük kétségbe vonja Alexandros szavahihetőségét, és egyértelműen őt teszi felelőssé a történetekért. Ezzel ellentétben Arrhianos a zsoldosokat tartja esküszegőnek, így nehezen bár, de sikerül igazolnia Alexandros mészárlását. Leírása az apologetikus tendenciát reprezentálja, a háttérben álló elsődleges forrás pedig Ptolemaiosszal azonosítható.

A kutatók kísérletet tettek a mészárlás háttérben álló okok azonosítására is. Lehetséges, hogy az öldöklés nyelvi félreértésből, szándékolt kétértelműségből fakadt; mégis hihetőbb, hogy Alexandros tudatos döntésének eredménye, amelynek célja, hogy a megtorlás elrettentő példaként szolgáljon a többi ellenálló város számára. Baynham nézete szerint az is elképzelhető, hogy a zsoldosok a helyi dinasztikus viták áldozataivá váltak. Az előbb említett megoldások mindegyike igazolható, ám a háttérben álló motiváció minden kételyt kizáró azonosítása lehetetlen.

A források közül többen említik Alexandros és Assakanos anyjának találkozását. Arrhianos csupán a nő és unokája fogságba esését említi, míg Diodóros, Curtius Rufus, Iustinus és a *Metzi Epitomé* szerzője a nőt királynői titulussal ruházza fel, így érthető módon jóval nagyobb szerepet tulajdonít neki az ostrom, majd az azt követő tárgyalások során. Ami ennél is meglepőbb, hogy csupán a latin nyelvű források említik a királynőt Cleophis néven, így korán elkezdődtek a találgatások, vajon szerepelhetett-e ez a névalak az elsődleges forrásokban. Mára bizonyítottnak tekinthető, hogy Assakanos édesanyja létező személy lehetett, az Alexandros korabeli források pedig valóban megörökíthették találkozását a makedón uralkodóval.

Egyedül Iustinus, sokkal inkább pedig forrása, Pompeius Trogus említi tényként Alexandros és Cleophis kapcsolatát, a kapcsolatból született gyermeket, Alexandrost, valamint az indiai nép királynője tettét elmarasztaló ítéletét. Curtius Rufus jóval óvatosabban

fogalmaz, mégis szerepelteti ezt az információt egy kulcsfontosságú helyen, a történet lezárásaként. Mivel a nőalak már az elsődleges forrásokban is szerepelhetett, feltételezhető, hogy később színesítették a történetet egy, Cleopatra személyére vonatkozó utalással. Ennek az utalásnak köszönhető a Cleophis névalak, az Alexandros nevű gyermek megjelenése, valamint a királynő tetteire vonatkozó kritika (*scortum regium*) beiktatása. E módosítás vélhetően egy Augustus korabeli szerző, Timagenés találmánya lehetett.

Amennyiben Curtius Rufus leírását összevetjük a többi forrás beszámolójával, azt tapasztaljuk, hogy számos módosítást hajt végre az epizódon. Változtatását írói technikája, így a dráma hatása, moralizáló tendenciája, valamint a jelenetek szemléletesebb, plasztikusabb megformálása indokolhatta. Mindezekon felül korábbi irodalmi párhuzamok, valamint művön belüli analógiák is befolyásolhatták a jelenet megszerkesztését. Iustinushoz hasonlóan Curtius Rufus is mellőzi leírásában a zsoldosok sorsának bemutatását, hiszen az ellentétben állt volna Alexandros korábbi viselkedésével, ráadásul csökkentette volna az uralkodó és Cleophis kapcsolatára vonatkozó morális megjegyzése élet

9. Összefoglalás

A barbár nőket érintő leírások komparatív vizsgálata során egyértelműen kirajzolódott, hogy az epizódok háttérében álló elsődleges források meghatározása sok esetben lehetetlen, hiszen alig találoztunk olyan jelenettel, ahol a szerzők név szerint idézték az általuk követett forrást. Akkor sem egyszerű azonban a helyzetünk, ha a név szerinti utalás miatt pontosan ismerjük a választott forrást. Az antik idézési technika szabályait szem előtt tartva ugyanis biztosak lehetünk abban, hogy nem szó szerinti idézettel, hanem kontextus nélküli adatokkal van dolgunk, amelyeknek a kezdete, illetve a vége is beazonosíthatatlan. Azt sem tudható, hogy Curtius Rufus közvetlenül vagy közvetetten, valakin keresztül szerzett-e tudomást az információról. Még nehezebb a helyzetünk, amikor a néven nem nevezett források azonosítására törekszünk, hiszen ekkor csupán a (tag)mondat jellegéből, stílusából, választott témájából, motívumrendszeréből és szóhasználatából vonhatunk le meglehetősen hipotetikusnak tűnő következtetéseket. A nehézségek ellenére azonban a *Quellenforschung* igenis fontos az Alexandrosszal foglalkozó kutatásokban, hiszen a szerzők beszámolóinak összevetése, valamint a leírások háttérében álló források azonosítási kísérlete nélkül lehetetlen lenne kimutatni az alkalmazott írói technika sajátosságait.

A fenti elemzések során igyekeztem meghatározni a szerzők leírásai közötti azonosságokat és különbségeket, továbbá kimutatni, melyik elemek vezethetők vissza bizonyosan egy elsődleges forrás leírására, és melyek azok a motívumok, amelyek a későbbi szerzők módosításainak, invencióinak eredményei. Abban ugyanis biztosak lehetünk, hogy a szerzők kivétel nélkül módosították, változtatták és átrendezték az általuk követett forrás(ok) beszámolóját, szem előtt tartva írói célkitűzésüket, továbbá alkalmazkodva a választott műfaj követelményeihez. Diodóros így a világtörténet, Plutarchos a biográfia, Arrhianos a történeti monográfia, a Pompeius Trogus univerzális történeti munkáját felhasználó Iustinus és a *Metzi Epitomé* szerzője pedig a kivonat (*epitomé*) követelményeihez híven jóval tömörebben, vázlatosabban és meglehetősen szelektíven mutatta be az eseményeket. Nincs ez másként a perzsa, barbár nőalakok ábrázolásakor sem.

Curtius Rufus munkája Alexandros alakja köré épül, története mégsem az uralkodó halálával, hanem a trónutódlás zűrzavarán át a holttest Egyiptomba szállításával zárul. Az Alexandros halálát követő események ábrázolása ugyanis lehetőséget teremtett arra, hogy közvetlenül reflektáljon saját kora eseményeire, illetve a makedón uralkodó alakján keresztül bírálja vagy méltassa egy Alexandrost mintául választó *princeps* tetteit, erényeit és vétkeit. A *Historiae Alexandri Magni Macedonis* műfaja alapján regényes, biográfiai elemekkel

gazdagított történeti monográfiának tekinthető. Törekszik az események kronológiájának követésére, ha azonban a szerző felborítja az annalisztikus sémát, akkor egyértelműen tisztázza a módosítás okát.

Curtius Rufus csupán három forrást – Kleitarchost, Timagenést és Ptolemaioszt – említett név szerint. A többi szerző párhuzamos leírásának összevetése után azonban bizonyítottan tekinthető, hogy Curtius Rufus akár közvetetten, akár közvetlenül, de használta és követte a korábbi források beszámolóit is. Kétség sem férhet azonban ahhoz, hogy jelentősen módosította a rendelkezésére álló anyagot. A változtatásokat elsősorban a retorika hatásával, a jelenetek plasztikusabb, képszerűbb ábrázolási igényével és dramatikusabb kidolgozásával, a korábbi irodalmi, mitológiai hagyomány alapos ismeretével, így az allúziók tudatos alkalmazásával és ezen reflexiók hangsúlyainak szándékos módosításával, ferdítésével magyarázhatjuk. Egyik írói sajátossága, hogy nagy hangsúlyt fektet az egyes könyvek záradékára, illetőleg bizonyos jelenetek a többi epizód rovására történő részletesebb kidolgozottságára.

A helyszínek váltogatása (*tabernaculum*, *vestibulum*), a cselekményt megállító leírások részletekbe menően aprólékos kidolgozása, illetve más szerzőknél nem fellelhető szereplők (Mithrénés, Medatés) narratívába illesztése a feszültség fokozását, a háttérben zajló ok-okozati viszonyok tisztázását, illetve az olvasó érdeklődésének ébrentartását, vagy egyszerűen csupán a szórakoztatást szolgálták.

Hasonló módosításnak lehetünk tanúi előre-, vagy éppen visszautalásai során, ahol szinte azonos szókapcsolatokkal, illetve a szereplők analóg megjelenítésével, elhelyezésével kapcsol egymáshoz szorosabban több jelenetet. E technikát láthattuk a perzsa királyi család szimpátiát kiváltó együttlétének újra és újra visszatérő ábrázolásakor; és ezzel a megoldással a királyi nők fogságba esését, a Stateira halála miatt érzett fájdalmat, illetve a Sisygambis Alexandros halálára adott reakcióját bemutató epizódokat kapcsolhatta egységgé.

A Spitamenés feleségét ábrázoló jelenetben az *acinaces* kifejezéssel, illetve a *stringo* ige használatával köt össze több epizódot. Nem tekinthető ez véletlennek, hiszen az analógnak tekintett jelenetek (1. Nabarzanés azt tanácsolja III. Dareiosnak, hogy mondjon le hatalmáról Béssos javára, 2. Gobarés az javasolja Béssosnak, hogy adja meg magát Alexandrosnak, 3. Spitamenés felesége arra kéri férjét, hogy adja meg magát a makedón uralkodónak) szereplői kapcsolatba hozhatóak egymással. III. Dareioszt ugyanis Béssos és Nabarzanés árulja el, majd Béssost Spitamenés és Dataphernés, Spitamenést pedig – Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* leírásában – felesége szolgáltatja ki Alexandrosnak.

Hasonló megoldásnak lehetünk tanúi a királyi és arisztokrata nők (Sisygambis, Stateira, Hystaspés hitvese és Rhóxané) Alexandros, illetve makedónjai csodálatát és tiszteletét kiváltó egyedülálló szépségét, nemességét és szemérmességét hangsúlyozó leírások megszerkesztésekor.

A lakoma (*symposium, convivium*) számos esetben szerepel egy-egy epizód helyszínéként (Hystaspés hitvese, Spitamenés felesége és Rhóxané). Ez azonban nem meglepő, hiszen a makedón társadalomban a lakomáknak egyszerre volt rekreációs és reprezentációs céljuk, valamint politikai funkciójuk is, hiszen az uralkodó és az arisztokrácia közötti kapcsolatot voltak hivatottak erősíteni. Ám Curtius Rufus munkájában – mint ahogyan talán a valóságban is – ezek az alkalmak rendre tragédiával, sok esetben halállal végződtek.

A római szerző több évszázad távlatából tekint vissza az Alexandros korabeli eseményekre, így szándékosan él az *anticipáció* eszközével, amelynek bizonyítéka, hogy a Sisygambis öngyilkosságát ábrázoló jelenetben III. Artaxerxés Óchos kegyetlenségének és gyilkosságainak felidézésével egyszerre utal III. Dareios lánygyermekének későbbi sorsára és meggyilkolására, illetve az Alexandros halálát követő trónutódlás kérdéséhez kapcsolódó zűrzavarra.

A *pathos*, vagyis a gyász, a könnyek, a káosz, a félelem és a váratlan sorsfordulatok kiemelésének szándéka meghatározza az események elbeszélését, amit a retorika iránti vonzalmából következően a szereplők ajkára adott fiktív beszédeivel, beszédpárjaival még tovább fokoz. A perzsa nők fogságba esésének tragikumát és borzalmát, valamint a Stateira, majd pedig az Alexandros halála miatti gyászt is nagyon realiztikusan ábrázolja.

Számos epizód felépítése során mutatkozik meg a dráma hatása, a tragédia szerkezeti elemeinek követése. Curtius Rufus kiemelt figyelmet fordít a lélektani ábrázolásra: empátiával kutatja az események és a döntések mozgatórugóit, kedvét leli a tömeg hullámozó, ösztönös pszichológiájának bemutatásában. Nem lehet véletlen ez, hiszen a tragikus történetírás szabályainak megfelelően elsődleges célja az olvasó szórakoztatása és gyönyörködtetése. Témaválasztása tudatosságához kétség sem férhet, és nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a tízezrek expedícióját fordított irányban végigjáró és túlszárnyaló Alexandros tetteinek ábrázolásában ne sejtünk burkolt aktuálpolitizálást, a principátussal kapcsolatos nézetek szabad kifejtését. A perzsák, barbárok ellen folytatott hadjárat mint téma ugyancsak időszerű lehetett az első század folyamán az egyre inkább kelet felé forduló római politika idején.

Curtius Rufus jóval több barbár, perzsa nőalakot szerepeltet munkájában, mint az Alexandros alakjával foglalkozó ránk maradt többi szerző. A fejezetek során bizonyítást

nyert, hogy Diodóros, Plutarchos, Arrhianos, Iustinus és a *Metzi Epitomé* szerzője szerepelteti ugyan a fontosabb női szereplőket (Sisygambis, Barsiné, Thalestris, Rhóxané, Stateira és Parysatis), ugyanakkor kevésbé ügyel a hozzájuk kapcsolódó történetek részletes bemutatására, megelégszik a narratíva szempontjából legfontosabb információk átadásával. Curtius Rufus ezzel szemben jóval nagyobb teret szentel a nőalakok ábrázolásának, olykor az események lefolyását eldöntő, meghatározó szerepet szán nekik. Leírásában a szereplőket és a történetek bemutatását is Alexandros jellemábrázolásának rendeli alá. Nem képeznek kivételt ez alól a nőalakok sem. Dosson kijelentése¹¹²² a Curtius Rufusnál szereplő nőalakok bemutatásával kapcsolatosan – mint ahogyan láthattuk – erős kritikával kezelendő.

Curtius Rufus a barbárt a görög (makedón) és egyben a római világtól különböző lényként, mint mást, mint idegent mutatja be. A perzsa nőket ábrázoló jelenetek már csak választott témájuk miatt is tökéletesen illusztrálják a társadalmi szokásokban megnyilvánuló tényleges és feltételezett különbségeket. A történetek során így a temetkezési szokások és a halotti rítusok, a kétkezi munkához kapcsolódó viszonyulás (szövés-fonás gyakorlása és elutasítása), a makedón egyszerűség és a perzsa fényűzés, a perzsa poligámia és görög monogámia különbségéről, valamint a perzsa társadalmi szokások vélt vagy valós sajátosságairól (gyermek nem foglalhat helyet a királyi nő engedélye nélkül, a királyi [arisztokrata] nők közbenjárása rokonaikért, a királyi nők legitimációs szerepe, a perzsa anyakirálynőnek jutott kiemelt és befolyásos szerepkör, a névváltoztatás szokása, az uralkodó tárgyainak szentsége) olvashatunk.

Nem szabad azonban egyértelműen negatív kritikát látni Curtius Rufus soraiban: erre éppen a műben szereplő nőalakok világítanak rá. A toposznak megfelelően művében fellelhetjük a férjüket befolyásoló, kegyetlen, bosszúszomjas, féktelen, vad és hataloméhes nőket. E kategória tipikus megtestesítője a szerető férjét és egyben gyermekei apját gondolkodás nélkül meggyilkoló (lefejező), majd férje fejével Alexandros táborába menekülő Spitamenés felesége, aki mint a barbár *licentia* tipikus megtestesítője leginkább a *vanitas*, *furor*, *perfidia* fogalmakkal jellemezhető. Arrhianos és Strabón Spitamenés masszageta követőinek, vagy egyszerűen csak a barbároknak tulajdonítja a férfi megölését. A *Metzi Epitomé* – Curtius Rufus leírásához hasonlóan – a feleséget teszi férje gyilkosává. A két

¹¹²² DOSSON, 1886, 200: „*La beauté singulière de Statira n'arrête que médiocrement l'attention de notre historien... Un mot vague, et dit en passant, voilà tout ce que Quinte Curce a trouvé pour caractériser ces trois personnages féminins qui ne laissent pas de jouer un certain rôle dans l'histoire d'Alexandre. C'est déjà beaucoup; Thalestris, la reine légendaire des Amazones, Barsine, la mère du jeune Hercule, dont Néarque voulut faire le successeur d'Alexandre, Thaïs, l'instigatrice de l'incendie de Persepolis, ne sont pas aussi bien partagées; leur nom est jeté au courant de la plume, sans qu'une épithète plus ou moins expressive nous renseigne sur leur personnalité physique ou morale.*”

beszámoló történetvezetésében párhuzamosan halad, így okunk van azt feltételezni, hogy közös forrást használtak. Curtius Rufus viszont változtatott forrása leírásán. A gyilkosság ábrázolásakor ugyanis a kivonat szerzője tartózkodik az értékítélettől, így csupán Curtius Rufus hangsúlyozza a nő barbár származását, tettének kegyetlenségét, a gyilkosság részleteinek megismerése után pedig Alexandros borzalmát, illetve morális dilemmáját, hogy megjutalmazza vagy megtorolja a nő tettét.

A kutatók a történetben szereplő lefejezés motívumát kapcsolatba hozták számos irodalmi, mitológiai történettel (Komaithó-, Skylla-, Chiomara-, Artaunté-, Jáél-, Judith-epizód). Ezek az elméletek többé-kevésbé tarthatóak, így indokolt lehet annak feltételezése, hogy a történetet kitaláló forrásra hathattak a korábbi irodalmi és mitológiai példák. Ebből a szempontból hasonlóságra adhat okot a Klytaimnéstrát, Helenét, Thébét vagy a Kandaulés hitvesét ábrázoló jelenet, a Tomyris királynőnek tulajdonított cselekedet, vagy éppen az Orpheus-, Medusa-, Pentheus-történet.

Óvatosabban, de mégis a barbárság negatív aspektusait hangsúlyozó kategóriába kell sorolnunk a barbár mintának megfelelően *incestus* követő, fiának gyermekeket szülő Sisimithrés feleségét is. A források közül Curtius Rufus és a *Metzi Epitomé* beszámolója említi a feleséget a város átadására vonatkozó kérdés tárgyalásakor. Elképzelhető, hogy az asszony már az elsődleges forrás beszámolójában is megjelent, talán éppen olyan módon, ahogyan a *Metzi Epitomé* leírásában szerepel. A kivonat szerzője egyetlen mondatban tárgyilagosan közli az *incestus* tényét. Curtius Rufus ezzel szemben elítélően beszél a kapcsolatról és jóval aktívabb szerepet szán a nőnek, aki férjét (aki egyben fia is) az ostrom folytatására buzdítja. A szerző ezzel a megoldással éles kontrasztot alkotott a férj/fiú gyávasága és a feleség/anya bátorsága és *heroizmus*a között. Sisimithrés felesége tehát férjét/fiát bátorságban felülmúlja ugyan, de mégis az *imprudencia* és a *hybris* vétségét testesíti meg azzal, hogy meggondolatlan asszonyi tanácsával és tervével népét csaknem halálra ítélte.

Curtius Rufus jelentősen változtatott a többi szerző leírásában egyértelműen pozitív hangvételű és végkicsengésű, Alexandros és Thalestris találkozását megörökítő, bizonyosan fiktívnek tekinthető jeleneten. Biztosan állítható, hogy a látogatás tényleges történeti eseményre vezethető vissza, így vagy egy helyi (nomád) uralkodónő látogatása, a skytha házassági ajánlat és a Pharasménés-történet, vagy éppen az Atropatés-epizód ihlette megszerkesztését. Az is elképzelhető, hogy egy kortárs, Alexandros korabeli *mythopoiésis* eredménye. Ennek értelmében az epizód makedón körökből származna, a találkozás alapját pedig Alexandros mitikus őseivel, Héraklésszal és Achilleusszal folytatott szüntelen versengése (*aemulatio*) adja. Egyes vélekedések szerint lehetőség van a történet szimbolikus

értelmezésére is, így az amazontörténet a győztesek és a legyőzöttek közötti megbékélés jelképe, vagy éppen ellenkezőleg, a keletiekkel való keveredés veszélyeinek illusztrálója lehet. Úgy vélem azonban, hogy az amazonok szerepeltetése Alexandros korában csupán egy kötelező irodalmi toposz, amely elengedhetetlen egy perzsák elleni hadjáratot elbeszélő történeti munka összeállításakor. Ezt támaszthatja alá a harcos nők idegenekkel, barbárokkal (perzsákkal) való azonosítása, illetve a hadjárat helyszínének közelsége az amazonok tradicionális lakhelyéhez.

Az Alexandros és az amazonok találkozását elbeszélő történet minden eleme a korábbi irodalmi és mitológiai hagyomány elemeiből (az amazonok társadalmi szokása, a harcos nők ábrázolása és fegyverei, a szövetségkötés, a királynő jövetelének célja: gyermeknemzés) építhető. Diodóros, Curtius Rufus és Iustinus, Kleitarchosra (vagy Onésikritosra) visszavezethető leírása helyszíneiben és számadataiban egyezést mutat. Curtius Rufus azonban – a másik két szerzővel ellentétben – megfosztja a jelenetet epikus fenségétől. A történet kontextusba helyezésével (Bagóas bemutatása után), szóhasználatával, terminológiájával, a királynő kihívó és követelőző viselkedésének ábrázolásával, illetve a makedón uralkodó vonakodásának, majd a vonakodás feladásának hangsúlyozásával Thalestrist a barbár *impotentia*, *licentia* tipikus megtestesüléseként láttatja.

E nőalakok szerepeltetése Alexandros tulajdonságainak illusztrálására szolgálhat. Curtius Rufus a Sisimithrés és Spitamenés feleségét bemutató jelenet módosításával a makedón uralkodót az ellenfeivel szemben megbocsátó, jóindulatú, a sereg erkölcséért aggódó, a barbár *licentia* példáját végül mégiscsak elutasító, minden tekintetben mértéktartó vezetőként ábrázolja. Thalestris látogatásának elbeszélésével Alexandros orientalizmusának kritikáját készíti elő – hiszen a makedón uralkodó végül enged a nő kérésének –, egyszersmind a korábban méltatott uralkodói erényeit (*continentia*, *moderatio*) vonja kétségbe.

A vélhetően Cleopatra alakjára és nevére utaló Cleophis nevű asszonyalak szerepeltetése ugyancsak problematikus. A források közül többen is említik a makedón uralkodó és Assakanos anyjának találkozását, így nincs okunk kétségbe vonni azt, hogy a nő szerepelhetett az elsődleges források beszámolójában, mint ahogyan azt sem, hogy létező történelmi személy lehetett. A Cleopatra nevére utaló, kizárólag a latin források elbeszélésében szereplő elnevezés (Cleophis) vélhetően egy Augustus korabeli szerző, Timagenés ötlete lehet. Iustinus, illetve Iustinus forrása, Pompeius Trogus tényként közli Alexandros és Cleophis kapcsolatát, valamint a kapcsolatból született gyermeket, Alexandrost. Ez az adat azonban racionalizálható, így elképzelhető, hogy Cleophis a makedón uralkodó iránti tiszteletből és hálából adta gyermekének az Alexandros nevet. Curtius Rufus

dicséri és méltatja a nő szépségét és méltóságát, a történet végére illesztett pletyka szerepeltetésével azonban kételyt ébreszt mind Cleophis, mind pedig Alexandros erkölcsiségével kapcsolatban, hiszen itt nyomát sem találjuk a Thalestris-jelenetben tapasztalt pozitív, nemes uralkodói vonakodásnak.

Sisygambis, Stateira és Hystaspés feleségének ábrázolásával Curtius Rufus a görög és római irodalomban megjelenő szép, nemes és erkölcsös asszonyi példák sorozatát folytatja. III. Artaxerxés Óchos unokájának, Hystaspés feleségének és Alexandrosnak a találkozásáról egyedül az ő leírásából értesülünk. Elképzelhető tehát, hogy az epizód Curtius Rufus leleménye, és valós történeti adatokat keverhetett a korábbi irodalmi mintákkal és motívumokkal (a fogolynő bevezetése, a lakomához nem illő nemessége és visszafogottsága, a származására vonatkozó uralkodói kérdés, a családtagok egyesítése) abból a célból, hogy egy moralizáló történetet konstruálhasson. Hystaspés hitvesének szemérmességével és nemességével Alexandros negatív jellemvonásait (perzsa szokások átvétele, korai lakomák, a bor mértéktelen élvezete, szajhákkkal való mulatozás) állítja szembe. Curtius Rufus tehát a nő bemutatásával és vonakodásának részletes ábrázolásával kívánta felidézni az uralkodó korábbi, elvesztett pozitív jellemvonásait, amelyekre szüksége is volt, mivel az uralkodó e nemes tulajdonságokat visszaszerezve volt képes arra, hogy megfelelően és kegyesen bánjon az előkelő perzsa foglyokkal.

Curtius Rufus a királyi család nőtagjainak bemutatásakor kínosan kerüli a barbársztereotípiák eszközeinek alkalmazását, mint ahogyan a *barbár* jelző szerepeltetését is. E pozitív ábrázolás eredménye a III. Dareios és Stateira közötti *incestus* elhallgatása, valamint a nő halálának okát illető változtatás. Művében így III. Dareios felesége nem gyermekszülés vagy vetélés, hanem az út fáradalma, illetve a bánat súlya miatt veszítette életét. A perzsa királyi nőket ugyanis Curtius Rufusnak úgy kellett bemutatnia, mint akik megérdemlik Alexandros kegyes viszonyulását. Elképzelhető, hogy az effajta ábrázolás már az elsődleges források leírásában is szerepelt, a szerző azonban további változtatásaival és beillesztéseivel módosítja és saját célkitűzésének megfelelően alakítja az epizódokat, illetve azok végkicsengését. A Sisygambis, Stateira, ifjabb Stateira és Parysatis, valamint a Hystaspés feleségéhez kapcsolódó történetek ábrázolása így kivétel nélkül a legyőzöttek szokásainak különbözőségét és tiszteletben tartását, mindenekelőtt azonban Alexandros fogolynőkkel szembeni kegyességét, nemeslelkűségét és mértéktartását, vagyis az oly nagyra értékelt uralkodói erényeket (*continentia*, *clementia*, *moderatio*) hivatottak reprezentálni, vagy éppen visszaidézni. E történeteket tekinthetjük egy a makedón uralkodó fogolynőkkel szembeni

mértékletességét vitató Alexandros korabeli viszonyulásra adott válaszreakcióként, vagy akár valamiféle Kyros-imitációnak.

Sisygambis alakja szüntelenül felbukkan a narratíva folyamán: a perzsa királyi család fogságba esésekor; Leonatos, majd Alexandros nőknél tett látogatása idején; Stateira halálakor, amikor Sisygambis elutasítja kiszabadítását; amikor Alexandros III. Dareios nőrokonait Susában hagyja; amikor Sisygambis közbenjár az uxiosok érdekében; vagy amikor Sisygambis reagál Alexandros halálhírére. Szerepeltetését elsősorban az irodalmi tradíció által a perzsa anyakirálynőnek juttatott kiemelt és befolyásos szerepkör ismeretével és alkalmazásával indokolhatjuk. Curtius Rufus azonban a III. Dareios édesanyját bemutató epizódokat sajátos céljainak rendeli alá. Az anyakirályné ábrázolásán keresztül lehetősége nyílt a görög/makedón, illetve a perzsa szokásokban megnyilvánuló különbségek bemutatására, a győztes és legyőzött közötti kölcsönös tiszteletadás és komplex viszony hangsúlyozására; valamint Alexandros legitimációs igényének irodalmi megjelenítésére, amely szerint egy szimbolikus adopció folytán fiúi minőségben III. Dareioszt kívánta helyettesíteni és felváltani. Sisygambis alakja azonban más szempontból is fontos. Baynham elméletét elfogadva és kiegészítve úgy vélhető, hogy a perzsa anyakirályné szerepeltetése minden jelenetben egy, az Alexandrosról szóló morális kommentár, digresszió, illetve nekrológ bevezetését készíti elő. Curtius Rufus kezében így a jó- és balszerencsét méltóképpen viselő Sisygambis a szerencsétől, sikertől és a perzsa fényűzéstől megrészegült Alexandros, valamint a bukásában kijózanodó III. Dareios méltó ellentétévé válik.

Curtius Rufus mellőzi Alexandros és Barsiné találkozásának és kapcsolatának bemutatását narratívája megfelelő helyén, a harmadik könyvben. Hallgatása tudatosságához kétség sem férhet, hiszen a tizedik könyvben, a trónutódlás körüli vita során a Barsiné és Alexandros kapcsolatából született gyermek, Héraklés neve Nearchos javaslatára szóba kerül a lehetséges trónörökösök között. A felvetés elutasításra talál, vélhetően a gyermek illegitim státusza, félperzsa származása, illetve fizikai jelenlétének hiánya miatt. Curtius Rufus hallgatása indokolható, amennyiben azt feltételezzük, hogy a harmadik könyvben bemutatott, a fogolynókkal szemben kíméletes és mértéktartó Alexandros-képet továbbra is hangsúlyozni kívánta.

Az Arrhianos és Plutarchos leírásában szereplő, Alexandros hitvesének kettős elnevezését illető (Barsiné és/vagy Stateira) következetlenséget tekinthetjük forráskezelési hibának, Aristobulos vagy Arrhianos tévedésének, esetleg másolói tévesztésnek. Elképzelhető azonban egy harmadik megoldás is: Aristobulos egyszerű névváltoztatással – Stateira helyett Barsiné – Alexandros és Artabazos lányának kapcsolatát meg nem történtté tehetette, hogy Curtius Rufus

megoldásához hasonlóan tovább méltathassa Alexandros mértékletességét és önmegtartoztatását.

Mindezek alapján tehát kijelenthető, hogy Curtius Rufus kiválóan él a barbárokhoz, speciálisan pedig a barbár nőalakokhoz kötődő toposz nyújtotta lehetőségekkel. Elfogadja azokat, ahol alátámasztják mondandóját, ahol pedig nem illenek történetírói koncepciójába, ott módosít, hogy a moralizáló történetírás célkitűzéseinek megfelelően ne csak láttasson, hanem beláttasson is.

10. Rövidítések jegyzéke

DKP = *Der Kleine Pauly*. München, 1979.

FGrH = *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin–Leipzig, 1923–

LIMC = *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. Zurich–Munich, 1981–1999.

OLD = *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, 1968–1982.

RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart, 1893–1980.

SVF = *Stoicorum veterum fragmenta* Leipzig, 1903–1905.

TLL = *Thesaurus Linguae Latinae*. Leipzig, Stuttgart, 1901–

AAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
AClass	Acta Classica
AH	Achaemenid History
AHB	Ancient History Bulletin
AJAH	American Journal of Ancient History
AJPh	American Journal of Philology
AM	Ancient Macedonia
AncSoc	Ancient Society
AncW	Ancient World
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
Ant. Tan.	Antik Tanulmányok
C&M	Classica et Mediaevalia
CAH	Cambridge Ancient History
CJ	The Classical Journal
CPh	Classical Philology
CQ	Classical Quarterly
CR	Classical Review
CW	Classical World
DHA	Dialogues d'histoire ancienne
EMC	Échos du Monde classique
G&R	Greece&Rome
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
HSPH	Harvard Studies in Classical Philology
ICS	Illinois Classical Studies
JHS	Journal of Hellenic Studies

JRA	Journal of Roman Archaeology
JSJ	Journal for the Study of Judaism
LCM	Liverpool Classical Monthly
LEC	Les Études Classiques
MedArch	Mediterranean Archaeology
MIL	Memorie dell'Istituto Lombardo
OLP	Orientalia Lovaniensia Periodica
PACA	Proceedings of the African Classical Associations
PP	La Parola del Passato
RAL	Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche dell'Accad. dei Lincei
REA	Revue des Études Anciennes
RFIC	Rivista di Filologia e Istruzione Classica
RhM	Rheinisches Museum
RPh	Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes
RSA	Rivista Storica Italiana
RSC	Rivista di Studi Classici
SC	Syllecta Classica
SIFC	Studi Italiani di Filologia Classica
TAPhA	Transactions and Proceedings of the American Philological Association
WJA	Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft
WS	Wiener Studien
YCIS	Yale Classical Studies

10.1. Antik források¹¹²³

A. Ag. = Aeschylus: *Agamemnon*

A. Ch. = Aeschylus: *Choephoroi*

A. Pers. = Aeschylus: *Persae*

Ael. VH = Aelianus: *Varia Historia*

Apollod. Bibl. = Apollodorus: *Bibliotheca*

Apollod. Epit. = Apollodorus: *Epitome*

¹¹²³ A rövidítések használatában és feloldásában a H. G. LIDDELL–R. SCOTT: *Greek-English Lexicon*, illetve az *Oxford Latin Dictionary* megoldásait követtem és alkalmaztam. Ezekről csupán azokban az esetekben tértem el, amikor a téma szempontjából releváns nemzetközi szakirodalom bevett jelzeteit alkalmaztam és azok különböztek a már említett két szótár rövidítésétől.

Apul. *Met.* = Apuleius: *Metamorphoses*
 Ar. *Lys.* = Aristophanes: *Lysistrata*
 Arc. *Aith.* = Arctinus: *Aithiopsis*
 Arist. *Po.* = Aristoteles: *Poetica*
 Arr. *An.* = Arrianus: *Anabasis*
 Arr. *Bithyn.* = Arrianus: *Bithynica*
 Arr. *Ind.* = Arrianus: *Indica*
 Arr. *Peripl. M. Eux.* = Arrianus: *Periplus maris Euxini*
 Ath. *Deip.* = Athenaeus: *Deipnosophistae*
 Bír. = Bírák könyve
 Cic. *Inv.* = Cicero: *de Inventione*
 Cic. *Off.* = Cicero: *de Officiis*
 Conon *Narr.* = Conon: *Narrationes*
 Curt. = Curtius Rufus: *Historiae Alexandri Magni*
 D. C. = Dio Cassius: *Historia Romana*
 Dan. = Dániel könyve
 Diod. = Diodorus Siculus: *Bibliotheca historica*
 E. *Andr.* = Euripides: *Andromache*
 E. *Ba.* = Euripides: *Bacchae*
 E. *Hec.* = Euripides: *Hecuba*
 E. *IA.* = Euripides: *Iphigenia Aulidensis*
 E. *Ph.* = Euripides: *Phoenissae*
 E. *Supp.* = Euripides: *Supplices*
 E. *Tr.* = Euripides: *Troades*
Epit. Mett. = *Epitome Mettensis*
 Eszt. = Eszter könyve
 Flor. *Epit.* = Florus: *Epitome bellorum omnium annorum DCC*
 Gel. = Gellius: *Noctes Atticae*
 Hdt. = Herodotus: *Historiae*
 Hellanic. = Hellanicus
 Hes. *Sc.* = Hesiodus: *Scutum Herculis*
 Hes. *Th.* = Hesiodus: *Theogonia*
 Hom. *Il.* = Homerus: *Ilias*
 Hom. *Od.* = Homerus: *Odyssea*
 Hp. *Aër.* = Hippocrates: *De aeribus, aquis, locis*

Hyg. *Fab.* = Hyginus: *Fabulae (Genealogiae)*
 Iust. = Iustinus: *Historiae Philippicae (Epitoma historiarum Philippicarum)*
 Liv. = Livius: *ab Urbe Condita*
 Luc. *Charon* = Lucianus: *Charon*
 Nonn. *D.* = Nonnus: *Dionysiaca*
 Ov. *Met.* = Ovidius: *Metamorphoses*
 Ov. *Fast.* = Ovidius: *Fasti*
 Paus. = Pausanias: *Periegeta*
 Petr. = Petronius: *Satyrica*
 PF = Persepolis Fortification Tablets
 Philostr. *VA* = Philostratus: *Vita Apollonii*
 Pi. *P.* = Pindarus: *Pythia*
 Pl. *R.* = Plato: *Respublica*
 Plb. = Polybius: *Historiae*
 Plin. *Ep.* = Plinius: *Epistulae*
 Plin. *Nat.* = Plinius: *Naturalis Historia*
 Plut. *Alex.* = Plutarchus: *Alexander*
 Plut. *Art.* = Plutarchus: *Artoxerxes*
 Plut. *Demetr.* = Plutarchus: *Demetrius*
 Plut. *Eum.* = Plutarchus: *Eumenes*
 Plut. *Mor.* = Plutarchus: *Moralia*
 Plut. *Pel.* = Plutarchus: *Pelopidas*
 Plut. *Thes.* = Plutarchus: *Theseus*
 Polyae. *Strat.* = Polyaeus: *Strategemata*
 Proc. *Chr.* = Proclus: *Chrestomathia*
 Prop. = Propertius: *Elegiae*
 Ps.-Eratosth. *Cat.* = Pseudo-Eratosthenes: *Catasterismi*
 Q. *S.* = Quintus Smyrnaeus: *Posthomerica*
 Quint. *Inst.* = Quintilianus: *Institutio Oratoria*
 Sal. *Iug.* = Sallustius: *Iugurtha*
 Serv. *A.* = Servius: *in Vergilium Commentarius*
 Str. *Chr.* = Strabo: *Chrestomathiae*
 Suet. *Aug.* = Suetonius: *Augustus*
 Suet. *Cal.* = Suetonius: *Caligula*
 Suet. *Cl.* = Suetonius: *Claudius*

Suet. *Gram.* = Suetonius: *de Grammaticis*

Suet. *Nero* = Suetonius: *Nero*

Tac. *Ann.* = Tacitus: *Annales*

Tac. *Ger.* = Tacitus: *Germania*

Tac. *Hist.* = Tacitus: *Historiae*

V. Max. = Valerius Maximus: *Facta et Dicta Memorabilia*

Verg. *A.* = Vergilius: *Aeneis*

Verg. *G.* = Vergilius: *Georgica*

X. *An.* = Xenophon: *Anabasis*

X. *Cyr.* = Xenophon: *Institutio Cyri (Cyropaedia)*

X. *HG* = Xenophon: *Historia Graeca (Hellenica)*

X. *Lac.* = Xenophon: *Respublica Lacedaemoniorum*

Zonar. = Zonaras: *Epitome historiarum*

11. Bibliográfia

11.1. Szövegkiadások

HEDICKE 1912 = E. HEDICKE: *Curtius Rufus. Historiae Alexandri Magni*. Lipsiae, 1912.

JACOBY 1926 = F. JACOBY: *Die Fragmente der griechischen Historiker*. II. A–B. Berlin, 1926.

MEINEKE 1903 = A. MEINEKE: *Strabonis Geographica*. Lipsiae, 1903.

MÜLLER 1846 = C. MÜLLER: *Scriptores Rerum Alexandri Magni*. Paris, 1846.

MÜTZELL 1841 = J. MÜTZELL: *Q. Curtii Rufi de gestis Alexandri Magni regis Macedonum libri qui supersunt octo*. Berlin, 1841.

SCHÖNFELD–MÜLLER 1954 = H. SCHÖNFELD – K. MÜLLER: *Q. Curtius Rufus, Geschichte Alexanders des Grossen*. Munich etc. 1954.

SEEL 1956 = O. SEEL: *Pompei Trogi Fragmenta*. Leipzig, 1956.

— 1972 = O. SEEL: *M. Iuniani Iustini. Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*. Stuttgart, 1972.

SINTENIS 1904 = C. SINTENIS: *Plutarchi Vitae Parallelae*. Vol. 3. Lipsiae, 1904.

THOMAS 1966 = P. H. THOMAS: *Incerti auctoris epitoma rerum gestarum Alexandri Magni cum libro de morte testamentoque Alexandri Magni*. Leipzig, 1966.

11.2. Fordítások, kommentárok

AMBAGLIO 1994 = D. AMBAGLIO: *Arriano. Anabasi di Alessandro*. Vol. 1–2. Milano, 1994.

ASHERI–LLOYD–CORCELLA 2007 = D. ASHERI – A. LLOYD – A. CORCELLA (O. MURRAY – A. MORENA (eds.) with a contribution by M. BROSIUS): *A Commentary on Herodotus. Books I–IV*. Oxford, 2007.

ATKINSON 1980 = J. E. ATKINSON: *A commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni*. Books 3 and 4. Amsterdam, 1980.

— 1994 = J. E. ATKINSON: *A commentary on Q. Curtius Rufus' Historiae Alexandri Magni*. Books 5 to 7.2. Amsterdam, 1994.

— 1998a = J. E. ATKINSON (ed.): *Curzio Rufo. Storie di Alessandro Magno*. Vol. 1. Milano, 1998.

— 2000a = J. E. ATKINSON (ed.): *Curzio Rufo. Storie di Alessandro Magno*. Vol. 2. Milano, 2000.

ATKINSON–YARDLEY 2009 = J. E. ATKINSON – J. C. YARDLEY: *Curtius Rufus' Histories of Alexander the Great Book 10*. New York, 2009.

BARDON 1961 = H. BARDON: *Quinte-Curce. Histoires*. Vol. 1. Paris, 1961.

— 1965 = H. BARDON: *Quinte-Curce. Histoires*. Vol. 2. Paris, 1965.

BOSWORTH 1980a = A. B. BOSWORTH: *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*. Vol. 1. Oxford, 1980.

— 1995 = A. B. BOSWORTH: *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*. Vol. 2. Oxford, 1995.

BRUNT 1976 = P. A. BRUNT: *Arrian. History of Alexander and Indica*. Vol. 1. Cambridge etc., 1976.

— 1983 = P. A. BRUNT: *Arrian. History of Alexander and Indica*. Vol. 2. Cambridge etc., 1983.

DEMPSIE 1991 = W. A. R. DEMPSIE: *A Commentary on Q. Curtius Rufus Historiae Alexandri, Book X*. Diss. St. Andrews, 1991.

GOUKOWSKY 1976 = P. GOUKOWSKY: *Diodore de Sicile. Bibliothèque historique, Livre XVII*. Paris, 1976.

HAMILTON 1969 = J. R. HAMILTON: *Plutarch Alexander: A commentary*. Oxford, 1969.

HECKEL–YARDLEY 1984 = W. HECKEL – J. C. YARDLEY: *Quintus Curtius Rufus. The History of Alexander*. Harmondsworth, 1984.

— 1997 = W. HECKEL – J. C. YARDLEY: *Justin. Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Vol. 1.: Books 11–12: *Alexander the Great*. Oxford, 1997.

HECKEL–YARDLEY–WHEATLEY 2011 = W. HECKEL – J. C. YARDLEY – P. WHEATLEY: *Justin: Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Vol. 2.: Books 13–15: *The Successors to Alexander the Great*. Oxford etc., 2011.

MAGNINO 1987 = D. MAGNINO: *Plutarco. Alessandro Cesare*. Milano, 1987.

MOORE 1985 = C. A. MOORE: *Judith. A New Translation with Introduction and Commentary*. Garden City etc. 1985.

MÜLLER–SCHÖNFELD 1954 = K. MÜLLER – H. SCHÖNFELD (hrsg.): *Q. Curtius Rufus. Geschichte Alexanders des Grossen*. München, 1954.

NORDEN 1903 = E. NORDEN: *P. Vergilius Maro, Aeneis Buch VI*. Leipzig, 1903.

PORTA 2005 = G. PORTA: *Curzio Rufo. Storie di Alessandro Magno*. Milano, 2005.

PRANDI 2013 = L. PRANDI: *Diodoro Siculo, Biblioteca storica, Libro XVII, Commento storico*. Milano, 2013.

ROBINSON 1953 = C. A. ROBINSON: *The History of Alexander the Great*. Vol. 1. Providence, 1953.

ROLFE 1942 = J. C. ROLFE: *Quintus Curtius. History of Alexander*. Vol. 1. Cambridge etc., 1942.

— 1946 = J. C. ROLFE: *Quintus Curtius. History of Alexander*. Vol. 2. Cambridge etc., 1946.

WELLES 1963 = C. B. WELLES: *Diodorus Siculus. The Library of History Books XVI. 66–XVII*. Vol. 8. Cambridge etc., 1963.

WIRTH–HINÜBER 1985 = G. WIRTH – O. VON HINÜBER (hrsg. und übersetzt): *Arrian: der Alexanderzug; Indische Geschichte*. Munich etc., 1985.

11.3. Felhasznált irodalom

ABRAMENKO 1994 = A. ABRAMENKO: Alexander vor Mazagae und Aornus. *Klio* 76 (1994) 192–207.

ADAMS 1982 = J. N. ADAMS: *The Latin Sexual Vocabulary*. Baltimore, 1982.

ADAMS 1977 = W. L. ADAMS: The Dynamics of Internal Macedonian Politics in the time of Cassander. *AM*, 3 (1977) 17–30.

— 1991 = W. L. ADAMS: Cassander, Alexander IV, and the Tombs at Vergina. *AncW* 22 (1991) 27–33.

— 2003 = W. L. ADAMS: The Episode of Philotas: An Insight. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Crossroads of History. The Age of Alexander*. Claremont, 2003, 113–127.

— 2010 = W. L. ADAMS: Alexander's Successors to 221 BC. In: J. ROISMAN – I. WORTHINGTON (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Malden etc., 2010, 208–224.

ALBRECHT 2004 = M. VON ALBRECHT: *A Római irodalom története*. II. [Geschichte der römischen Literatur.] Ford. Tar I. Budapest, 2004.

ALFONSI 1967 = L. ALFONSI: Nota Tacitiana. *Aevum* 41 (1967) 154–155.

ALMAGOR 2011 = E. ALMAGOR: Plutarch on the End of the Persian Empire. *Graeco-Latina Brunensia* 16 (2011) 3–16.

ALTHEIM 1948 = F. ALTHEIM: *Literatur und Gesellschaft des ausgehenden Altertums I*. Halle, 1948.

ATKINSON 1975 = J. E. ATKINSON: *Curtius Rufus' Historiae Alexandri and the Principate*. In: *Actes de la XIIe Conference Internationale d'Études Classiques Eirene'*. Bucharest etc., 1975, 363–367.

— 1985 = J. E. ATKINSON: Review of N. G. L. Hammond: Three historians of Alexander the Great: the so-called vulgate authors, Diodorus, Justin and Curtius. (1983). In: *JHS* 105 (1985) 216.

- 1998b = J. E. ATKINSON: Q. Curtius Rufus' *Historiae Alexandri Magni*. *ANRW* II.34.4. (1998) 3447–3483.
- 2000b = J. E. ATKINSON: Originality and its Limits in the Alexander Sources of the Early Empire. In: A. B. BOSWORTH – E. J. BAYNHAM (eds.): *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford, 2000, 307–327.

AUSTIN 1995 = M. AUSTIN: Alexander and the Macedonian invasion of Asia: Aspects of the historiography of war and empire in antiquity. In: J. RICH – G. SHIPLEY (eds.): *War and Society in the Greek World*. London etc., 1995, 197–224.

BADIAN 1958 = E. BADIAN: The Eunuch Bagoas. A Study in Method. *CQ* 52 (1958) 144–157.

- 1964 = E. BADIAN: *Studies in Greek and Roman History*. New York, 1964.
- 1965 = E. BADIAN: The date of Clitarchus. *PACA* 8 (1965) 5–11.
- 1975 = E. BADIAN: Nearchus the Cretan. *YClS* 24 (1975) 147–170.
- 1976 = E. BADIAN: Some recent interpretations of Alexander. In: E. BADIAN: *Alexandre le Grand, image et réalité*. Entretiens Hardt XXII. Geneva etc. 1976, 279–311.
- 1985a = E. BADIAN: Alexander in Iran. In: I. GERSHEVITCH (ed.): *Cambridge History of Iran*. Vol. 2. Cambridge, 1985, 420–501.
- 1985b = E. BADIAN: Review of N. G. L. Hammond: Three historians of Alexander the Great: the so-called vulgate authors, Diodorus, Justin and Curtius. (1983). In: *EMC* 29 (1985) 454–468.
- 1996 = E. BADIAN: Alexander the Great between two thrones and Heaven: Variations on an Old Theme. In: A. SMALL (ed.): *Subject and Ruler: The Cult of the Ruling Power in Classical Antiquity*. *JRA Supplement* 17. Ann Arbor, 1996, 11–26.
- 2000 = E. Badian: Darius III. *HSPH* 100 (2000) 241–267.

BALZER 1971 = R. BALZER: *Der Einfluß Vergils auf Curtius Rufus*. Diss. Schwabach, 1971.

BARDON 1947a = H. BARDON: Quinte Curce historien. *LEC* 15 (1947) 119–137.

- 1947b = H. BARDON: La valeur littéraire de Quinte Curce. *LEC* 15 (1947) 193–220.

BARZANÒ 1984 = A. BARZANÒ: Curzio Rufo, storico di Alessandro, e i Flavi. In: M. SORDI (a cura di): *Alessandro Magno tra Storia e Mito*. Milano, 1984, 169–179.

- 1985 = A. BARZANÒ: Curzio Rufo e la sua epoca. *MIL* 38 (1985) 71–165.

BAYNHAM 1994 = E. J. BAYNHAM: Antipater: Manager of Kings. In: I. WORTHINGTON (ed.): *Ventures into Greek History*. Oxford, 1994, 331–356.

- 1995 = E. J. BAYNHAM: An Introduction to the *Metz Epitome*: Its Traditions and Value. *Antichthon* 29 (1995) 60–77.
- 1998a = E. J. BAYNHAM: Why didn't Alexander Marry a Nice Macedonian Girl Before Leaving Home? Observations on Factional Politics at Alexander's Court in 336–334

- B.C. In: T. W. HILLARD ET AL. (eds.): *Ancient History in a Modern University*. Vol. 1. Cambridge, 1998, 148–155.
- 1998b = E. J. BAYNHAM: Why didn't Alexander Marry before Leaving Macedonia? Observations on Factional Politics at Alexander's Court 336–334 B. C. *RhM* 141 (1998) 141–152.
- 1998c = E. J. BAYNHAM: Alexander the Great. The Unique History of Quintus Curtius. Ann Arbor, 1998.
- 2001 = E. J. BAYNHAM: Alexander and the Amazons. *CQ* 51 (2001) 115–126.
- 2003 = E. J. BAYNHAM: The Ancient Evidence for Alexander the Great. In: J. ROISMAN (ed.): *Brill's Companion to Alexander the Great*. Leiden, 2003, 3–29.
- 2007 = E. J. BAYNHAM: Quintus Curtius Rufus on the “Good King”: The Dioxippus Episode in Book 9.7.16–26. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Vol. 1. Malden etc., 2007, 427–434.
- 2009 = E. BAYNHAM: Barbarians I: Quintus Curtius and other Roman historians' reception of Alexander. In: A. FELDHERR (ed.): *The Cambridge Companion to the Roman Historians*. Cambridge, 2009, 288–301.
- 2012 = E. BAYNHAM: 'The Abominable Quibble': Alexander's Massacre of Indian Mercenaries at Massaga. In: P. G. DWYER – L. RYAN (eds.): *Theatres of violence: massacre, mass killing, and atrocity throughout history*. New York etc., 2012, 27–38.
- BERVE 1926 = H. BERVE: *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*. Bd. 2. Munich, 1926.
- BILLOWS 1990 = R. A. BILLOWS: *Antigonos the One-eyed and the Creation of the Hellenistic State*. Berkeley etc., 1990.
- BLÄNSDORF 1971 = J. BLÄNSDORF: Herodot bei Curtius Rufus. *Hermes* 99 (1971) 11–24.
- BLUNDELL 1998 = S. BLUNDELL: Marriage and the maiden: narratives on the Parthenon. In: S. BLUNDELL – M. WILLIAMSON: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece*. London–New York, 1998, 42–57.
- BOARDMAN 1982 = J. BOARDMAN: Heracles, Theseus and Amazons. In: D. C. KURTZ – B. SPARKES: *The Eye of Greece: Studies in the Art of Athens*. Cambridge, 1982, 1–28.
- BÖDEFELD 1982 = H. BÖDEFELD: *Untersuchungen zur Datierung der Alexandergeschichte des Q. Curtius Rufus*. Düsseldorf, 1982.
- BOLAFFI 1949 = E. BOLAFFI: *Sallustio e la sua fortuna nei secoli*. Rome, 1949.
- BORZA 1967 = E. BORZA: An Introduction to Alexander Studies. In: U. WILCKEN: *Alexander the Great*. London, 1967, IX–XXVIII.
- 1968 = E. N. BORZA: Cleitarchus and Diodorus' Account of Alexander. *PACA* 11 (1968) 25–45.
- 1983 = E. N. BORZA: The Symposium at Alexander's Court. *AM* 3 (1983) 45–55.

- 1990 = E. N. BORZA: *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*. Princeton, 1990.
- 1995 = E. N. BORZA: An Introduction to Alexander Studies. In: J. ROISMAN (ed.): *Alexander the Great: Ancient and Modern Perspectives*. Lexington, 1995, 1–7.
- 1996 = E. N. BORZA: Greeks and Macedonians in the Age of Alexander: The Source Traditions. In: R. W. WALLACE – E. M. HARRIS (eds.): *Transitions to Empire. Essays in Greco-Roman History, 360–146 B.C. in honor of E. Badian*. Norman etc., 1996.

BORZSÁK 1976 = BORZSÁK I.: Curtius Rufus és Tacitus. *Ant. Tan.* 23 (1976) 36–44.

- 1980 = BORZSÁK I.: A Nagy Sándor-hagyomány terminológiájához. *Ant. Tan.* 27 (1980) 193–198.
- 2002 = BORZSÁK I.: Curtius Rufus, a regényes történetíró. Recenzió, F. Minissale: Curzio Rufo. Un romanziere della storia. (1983) In: *Dragma* 5 (2002) 143–146.
- 2003a = BORZSÁK I.: Curtius Rufus, az író I. Recenzió, R. Porod: Der Literat Curtius. Tradition und Neugestaltung: Zur Frage der Eigenständigkeit des Schriftstellers Curtius. (1987) In: *Dragma* 6 (2003a) 120–124.
- 2003b = BORZSÁK I.: Curtius Rufus, az író II. Recenzió, E. Baynham: Alexander the Great. The unique history of Quintus Curtius. (1998) In: *Dragma* 6 (2003b) 125–129.

BOSWORTH 1976a = A. B. BOSWORTH: Arrian and the Alexander Vulgate. In: E. BADIAN ET AL. (ed.): *Alexandre le Grand. Image et réalité* (Entretiens Hardt 22). Genève, 1976, 1–46.

- 1976b = A. B. BOSWORTH: Errors in Arrian. *CQ* 26.1 (1976) 117–139.
- 1980b = A. B. BOSWORTH: Alexander and the Iranians. *JHS* 100 (1980b) 1–21.
- 1981 = A. B. BOSWORTH: A Missing Year in the History of Alexander the Great. *JHS* 101 (1981) 17–39.
- 1983 = A. B. BOSWORTH: History and Rhetoric in Curtius Rufus. Review of J. A. Atkinson: A Commentary on Q. Curtius Rufus' "*Historiae Alexandri Magni*" Books 3 and 4. *CPh* 78 (1983) 150–162.
- 1988 = A. B. BOSWORTH: *From Arrian to Alexander. Studies in Historical Interpretation*. Oxford, 1988.
- 1996 = A. B. BOSWORTH: *Alexander and the East. The Tragedy of Triumph*. Oxford, 1996.
- 1997 = A. B. BOSWORTH: In search of Cleitarchus. Review of L. Prandi: Fortuna e realtà dell'opera di Clitarco. In: *Histos* 1 (1997) 211–224.
- 2000 = A. B. BOSWORTH: Introduction. In: A. B. BOSWORTH – E. J. BAYNHAM (eds.): *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford, 2000, 1–23.
- 2002a = A. B. BOSWORTH: *Nagy Sándor. A hódító és birodalma*. [Conquest and Empire. The reign of Alexander the Great.] Ford. Vilmos L. Budapest, 2002.

- 2002b = A. B. BOSWORTH: *The Legacy of Alexander. Politics, Warfare and Propaganda under the Successors*. Oxford, 2002.
 - 2003 = A. B. BOSWORTH: Plus ca change: ancient historians and their sources. *CA* 22 (2003) 167–198.
 - 2004 = A. B. BOSWORTH: Mountain and molehill? Cornelius Tacitus and Quintus Curtius. *CQ* 54 (2004) 551–567.
- BOTHMER 1957 = D. VON BOTHMER: *Amazons in Greek Art*. Oxford, 1957.
- BOYCE–GRENET 1991 = M. BOYCE – F. GRENET: *A History of Zoroastrianism*. Vol. III. Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule. Leiden, 1991.
- BRACCESI 1987 = L. BRACCESI: Livio, Curzio Rufo e Petrarca. *Athenaeum* 65 (1987) 237–239.
- BREMER 2000 = J. M. BREMER: The Amazons in the imagination of the Greeks. *AAntHung* 40 (2000) 51–59.
- BRIANT 1976 = P. BRIANT: 'Brigandage', dissidence et conquête en Asie Achéménide et Hellénistique. *DHA* 2 (1976) 163–258.
- 1984 = P. BRIANT: *L'Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe–IVe siècles) avant notre ère*. Paris, 1984.
 - 2002 = P. BRIANT: *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*. [Histoire de l'Empire perse.] Ford. P. T. Daniels. Winona Lake, 2002.
 - 2009a = P. BRIANT: Alexander and the Persian Empire, between “Decline” and “Renovation”. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 171–189.
 - 2009b = P. BRIANT: The Empire of Darius III in Perspective. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 141–171.
- BROSIUS 1996 = M. BROSIUS: *Women in Ancient Persia (559–331 BC)*. Oxford, 1996.
- 2006 = M. BROSIUS: Review of P. Briant: Darius dans l'ombre d'Alexandre. In: *Gnomon* 78.5 (2006) 426–430.
 - 2007 = M. BROSIUS: New out of Old? Court and court ceremonies in Achaemenid Persia. In: A. J. S. SPAWFORTH (ed.): *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*. Cambridge, 2007, 17–58.
- BROWN 1950 = T. S. BROWN: Clitarchus. *AJPh* 71 (1950) 134–155.
- BRUNT 1975 = P. A. BRUNT: Alexander, Barsine, and Heracles. *RFIC* 103 (1975) 22–34.
- 1980 = P. A. BRUNT: On Historical Fragments and Epitomes. *CQ* 30 (1980) 477–494.
- BURN 1962 = A. R. BURN: *Alexander the Great and the Hellenistic World*. New York, 1962.
- BURSTEIN 1999 = S. M. BURSTEIN: Cleitarchus in Jerusalem: A Note on the Book of Judith. In: F. B. TITCHENER – R. F. MOORTON: *The Eye Expanded: Life and the Arts in Greco-Roman Antiquity*. London, 1999, 105–112.

BUSZARD 2008 = B. BUSZARD: Caesar's Ambition: A Combined Reading of Plutarch's Alexander-Caesar and Pyrrhus-Marius. *TAPhA* 138 (2008) 185–215.

CARNEY 1987 = E. D. CARNEY: Olympias. *AncSoc* 18 (1987) 35–62.

- 1988 = E. D. CARNEY: The Sisters of Alexander the Great: Royal Relicts. *Historia* 37 (1988) 385–404.
- 1991 = E. D. CARNEY: What's in a Name? The Emergence of a Title for Royal Women in the Hellenistic Period. In: S. B. POMEROY (ed.): *Women's History & Ancient History*. Chapel Hill, 1991, 154–172.
- 1992 = E. D. CARNEY: The Politics of Polygamy: Olympias, Alexander and the Murder of Philip. *Historia* 41 (1992) 169–189.
- 1993 = E. D. CARNEY: Olympias and the Image of the Virago. *Phoenix* 47 (1993) 29–55.
- 1994 = E. D. CARNEY: Olympias, Adea Eurydice, and the end of the Argead dynasty. In: I. WORTHINGTON (ed.): *Ventures into Greek History*. Oxford, 1994, 357–380.
- 1995 = E. D. CARNEY: Women and Basileia: Legitimacy and Female Political Action in Macedonia. *CJ* 90 (1995) 367–391.
- 1996 = E. D. CARNEY: Alexander and Persian Women. *AJPh* 117 (1996) 563–583.
- 2000a = E. D. CARNEY: Artifice and Alexander History. In: A. B. BOSWORTH – E. J. BAYNHAM (eds.): *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford, 2000, 263–286.
- 2000b = E. D. CARNEY: *Women and Monarchy in Macedonia*. Norman, 2000.
- 2003 = E. D. CARNEY: Women in Alexander's Court. In: J. ROISMAN (ed.): *Brill's Companion to Alexander the Great*. Leiden etc., 2003, 227–252.
- 2005 = E. D. CARNEY: Women and *dunasteia* in Caria. *AJPh* 126 (2005) 65–91.
- 2006 = E. CARNEY: *Olympias, Mother of Alexander the Great*. New York, 2006.
- 2007 = E. D. CARNEY: *Symposia* and the Macedonian Elite: The Unmixed Life. *SC* 18 (2007) 129–180.
- 2009 = E. D. CARNEY: Alexander and his "Terrible Mother". In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 189–203.
- 2010a = E. D. CARNEY: Macedonian Women. In: J. ROISMAN – I. WORTHINGTON (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Malden etc., 2010, 409–427.
- 2010b = E. D. CARNEY: Putting Women in Their Place. Women in Public under Philip II and Alexander III and the Last Argeads. In: E. CARNEY – D. OGDEN (eds.): *Philip and Alexander: Father and Son, Lives and Afterlives*. New York etc., 2010, 43–53.

CAROE 1962 = O. CAROE: *The Pathans*. London, 1962.

CASEVITZ 1985 = M. CASEVITZ: Le femme dans l'oeuvre de Diodore de Sicile. In: A.-M. VÉRILHAC ET AL.: *La femme dans le monde méditerranéen*. Antiquité I (Trav. De la Maison de l'Orient X). Lyon, 1985, 113–135.

COSTAS RODRIGUEZ 1980 = J. COSTAS RODRIGUEZ: *Aspectos del vocabulario de Quintus Curtius Rufus: Estudio semántico-lexicológico: contribución al problema de su datación*. Salamanca, 1980.

CURRIE 1990 = H. MACL. CURRIE: Quintus Curtius Rufus: The Historian as Novelist? In: H. HOFMANN (ed.): *Groningen Colloquia on the Novel*. Vol. 3. Groningen, 1990, 63–77.

DAUGE 1981 = Y. A. DAUGE: *Le Barbare*. Bruxelles, 1981.

DAUMAS 1992 = M. DAUMAS: Alexandre et la reine des Amazones. *REA* 94 (1992) 347–354.

DEVAMBEZ–KAUFFMANN–SAMARAS 1981 = P. DEVAMBEZ – A. KAUFFMANN–SAMARAS: Amazones. *LIMC* Vol. 1. 1981, 586–668.

DEVINE 1975 = A. M. DEVINE: Grand Tactics at Gaugamela. *Phoenix* 29 (1975) 374–385.

— 1979 = A. M. DEVINE: The Parthi, the tyranni of Tiberius and the date of Q. Curtius Rufus. *Phoenix* 33 (1979) 142–159.

DEWALD 2007 = C. DEWALD: The Construction of Meaning in the First Three Historians. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 89–102.

DIADORI 1981 = P. DIADORI: La rappresentazione della massa nell'opera di Q. Curzio Rufo. *Maia* 33 (1981) 225–231.

DOSSON 1886 = S. DOSSON: *Étude sur Quinte-Curce*. Paris, 1886.

DOWDEN 1997 = K. DOWDEN: The Amazons: development and functions. *RhM* 140 (1997) 97–128.

DUBARLE 1969 = M. DUBARLE: L'authenticité des textes hébreux de Judith. *Biblica* 50 (1969) 187–211.

DUBOIS 1991 = P. DUBOIS: *Centaurs and Amazons*. Ann Arbor, 1991.

DUCHESNE-GUILLEMIN 1979 = J. DUCHESNE-GUILLEMIN: Hystaspes. *DKP* 2 (1979) München.

EDSON 1961 = C. EDSON: Review of O. Seel: Pompei Trogi Fragmenta. In: *CPh* 56 (1961) 198–203.

EGGE 1978 = R. EGGE: *Untersuchungen zur Primärtradition bei Q. Curtius Rufus: die alexanderfeindliche Überlieferung*. Freiburg, 1978.

EGGERMONT 1970 = P. H. L. EGGERMONT: Alexander's Campaign in Gandhara and Ptolemy's List of Indo-Scythian Towns. *OLP* 1 (1970) 63–123.

— 1975 = P. H. L. EGGERMONT: *Alexander's Campaigns in Sind and Baluchistan and the Siege of the Brahmin Town of Harmatelia*. Leuven, 1975.

ELLIS 1976 = J. R. ELLIS: *Philip II and Macedonian Imperialism*. London, 1976.

- 1981 = J. R. ELLIS: The Assassination of Philip II. In: H. J. DELL (ed.): *Ancient Macedonian Studies in honor of Ch. F. Edson*. Thessaloniki, 1981, 99–137.
- ENGELS 1978 = D. W. ENGELS: *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. Berkeley, 1978.
- ENSLIN–ZEITLIN 1972 = M. S. ENSLIN – S. ZEITLIN: *The Book of Judith*. Leiden, 1972.
- ERRINGTON 1970 = R. M. ERRINGTON: From Babylon to Triparadeisos: 323–320 B. C. *JHS* 89 (1970) 49–77.
- 1990 = R. M. ERRINGTON: *A History of Macedonia*. [Geschichte Makedoniens.] Ford. C. Errington. Berkeley, 1990.
- FEARS 1974 = J. R. FEARS: The Stoic view of the career and character of Alexander the Great. *Philologus* 118 (1974) 113–130.
- 2001 = J. R. FEARS: Review of E. Baynham: *Alexander the Great: The Unique History of Quintus Curtius*. *AJPh* 122.3 (2001) 447–451.
- FRANSEN 2009 = P. J. FRANSEN: *Incestuous and Close-Kin Marriage in Ancient Egypt and Persia. An Examination of the Evidence*. Copenhagen, 2009
- FRÄNKEL 1883 = A. FRÄNKEL: *Die Quellen der Alexanderhistoriker. Ein Beitrag zur griechischen Literaturgeschichte und Quellenkunde*. Breslau, 1883.
- FREDRICKSMEYER 2000 = E. FREDRICKSMEYER: Alexander the Great and the Kingdom of Asia. In: E. J. BAYNHAM – A. B. BOSWORTH (eds.): *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford, 2000, 136–167.
- FUGMANN 1995 = J. FUGMANN: Zum Problem der Datierung der ‘*Historiae Alexandri Magni*’ des Curtius Rufus. *Hermes* 123 (1995) 233–243.
- GARWIN 2003 = E. E. GARWIN: Darius III and Homeland Defense. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Crossroads of History. The Age of Alexander*. Claremont, 2003, 87–113.
- GILLEY–WORTHINGTON 2010 = D. L. GILLEY – I. WORTHINGTON: Alexander the Great, Macedonia, Asia. In: J. ROISMAN – I. WORTHINGTON (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Malden etc., 2010, 186–207.
- GISINGER 1964 = F. GISINGER: Polykleitos 7. *RE* 21,2 (1964) 1700–1707.
- GISSEL 1995 = J. A. P. GISSEL: The Philotas affair in Curtius’ account of Alexander (VI. 7–11): a rhetorical analysis. *C&M* 46 (1995) 215–236.
- 1999 = J. A. P. GISSEL: The siege of Tyre in Curtius (IV. 2–4) compared with other sieges in Roman historiography. *Analecta Romana* 26 (1999) 69–83.
- GITTI 1953 = A. GITTI: L’età di Clitarco. *RAL* 8 (1953) 38–51.
- GOUKOWSKY 1969 = P. GOUKOWSKY: Cleitarque Seul? *REA* 71 (1969) 320–337.
- 1978 = P. GOUKOWSKY: *Essai sur les origines du mythe d’Alexandre*. Vol. 1. Nancy, 1978.

GREEN 1982 = P. GREEN: The royal Tombs of Vergina: a Historical Analysis. In: W. L. ADAMS – E. N. BORZA (eds.): *Philip II, Alexander the Great and the Macedonian heritage*. Washington, 1982, 129–151.

— 1990 = P. GREEN: *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*. Berkeley, 1990.

— 1991 = P. GREEN: *Alexander of Macedon, 356–323 B.C. A Historical Biography*. Berkeley etc., 1991. (Originally published: Harmondsworth, 1974).

GREENWALT 1989 = W. S. GREENWALT: Polygamy and succession in Argead Macedonia. *Arethusa* 22.1 (1989) 19–45.

GRILLI 1976 = A. GRILLI: Il 'saeculum' di Curzio Rufo. *PP* 31 (1976) 215–223.

GRISSET 1964 = E. GRISSET: Per la interpretazione di Curzio Rufo, X, 9.1–6 e la datazione dell'opera. *RSC* 12 (1964) 160–164.

GUNDERSON 1982 = L. L. GUNDERSON: Quintus Curtius Rufus: On His Historical Methods in the *Historiae Alexandri*. In: W. L. ADAMS – E. N. BORZA (eds.): *Philip II, Alexander the Great, and the Macedonian Heritage*. Washington, 1982, 177–196.

GUTSCHMID 1882 = A. VON GUTSCHMID: Trogus und Timagenes. *RhM* 37 (1882) 548–555.

— 1894 = A. VON GUTSCHMID: Die beiden ersten Bücher des Pompejus Trogus. In: F. RÜHL (hrsg.): *Kleine Schriften von Alfred von Gutschmid*. Bd. 5 Leipzig, 1894.

HALL 1989 = E. HALL: *Inventing the barbarian. Greek Self-Definition through Tragedy*. Oxford, 1989.

— 1995 = E. HALL: Asia unmanned: Images of victory in classical Athens. In: J. RICH – G. SHIPLEY (eds.): *War and Society in the Greek World*. London etc., 1995, 108–134.

HAMILTON 1961 = J. R. HAMILTON: Cleitarchus and Aristobulus. *Historia* 10 (1961) 448–458.

— 1973 = J. R. HAMILTON: *Alexander the Great*. Pittsburgh, 1973.

— 1977 = J. R. HAMILTON: Cleitarchus and Diodorus 17. In: K. KINZL (ed.): *Greece and the Mediterranean in History and Pre-history*. Berlin, 1977, 126–146.

— 1988 = J. R. HAMILTON: The date of Q. Curtius Rufus. *Historia* 37 (1988) 445–456.

HAMMOND 1959 = N. G. L. HAMMOND: *A History of Greece to 322 B.C.* Oxford, 1959.

— 1980 = N. G. L. HAMMOND: *Alexander the Great, King, Commander and Statesman*. London, 1980.

— 1983 = N. G. L. HAMMOND: *Three Historians of Alexander the Great. The so-called Vulgate authors, Diodorus, Justin and Curtius*. Cambridge, 1983.

— 1989 = N. G. L. HAMMOND: *The Macedonian State: Origins, Institutions, and History*. Oxford, 1989.

— 1993 = N. G. L. HAMMOND: *Sources for Alexander the Great: An Analysis of Plutarch's Life and Arrian's Anabasis Alexandrou*. Cambridge, 1993.

- 1996 = N. G. L. HAMMOND: Some Passages in Polyaeus *Stratagems* concerning Alexander. *GRBS* 37 (1996) 23–53.
 - 2003 = N. G. L. HAMMOND: The Kingdom of Asia and the Persian Throne. In: I. WORTHINGTON (ed.): *Alexander the Great. A Reader*. London etc., 2003, 136–147.
- HAMMOND–GRIFFITH 1979 = N. G. L. HAMMOND – G. T. GRIFFITH: *A History of Macedonia II: 550–336*. B. C. Oxford, 1979.
- HAMMOND–WALBANK 1988 = N. G. L. HAMMOND – F. W. WALBANK: *A History of Macedonia III: 336–167 BC*. Oxford, 1988.
- HARDWICK 1990 = L. HARDWICK: Ancient Amazons – Heroes, Outsiders or Women? *G&R* 37.1. (1990) 14–36.
- HARRISON 2002 = T. HARRISON (ed.): *Greeks and Barbarians*. New York, 2002.
- HATZOPOULOS 1986 = M. B. HATZOPOULOS: Succession and Regency in Classical Macedonia. *AM* 4 (1986) 279–292.
- 2011a = M. B. HATZOPOULOS: Macedonia and Macedonians. In: R. L. LANE FOX (ed.): *Brill’s Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD*. Leiden, etc., 2011, 43–51.
 - 2011b = M. B. HATZOPOULOS: Macedonian Studies. In: R. L. LANE FOX (ed.): *Brill’s Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD*. Leiden, etc., 2011, 35–43.
- HECKEL 1981a = W. HECKEL: Leonnatus and the Captive Persian Queens: A Case of Mistaken Identity? *SIFC* 53 (1981) 272–274.
- 1981b = W. HECKEL: Philip and Olympias (337/6 BC). In: G. S. SHRIMPION ET AL. (eds.): *Classical Contributions. Studies in Honor of M. F. McGregor*. Locust Valley, 1981, 251–257.
 - 1981c = W. HECKEL: Polyxena, the Mother of Alexander the Great. *Chiron* 11 (1981) 79–86.
 - 1986 = W. HECKEL: Chorienes and Sisimithres. *Athenaeum* 64 (1986) 223–226.
 - 1987 = W. HECKEL: Fifty-Two Anonymae in the History of Alexander. *Historia* 36 (1987) 114–119.
 - 1992 = W. HECKEL: *The Marshals of Alexander’s Empire*. London, 1992.
 - 1994 = W. HECKEL: Notes on Q. Curtius Rufus’ *History of Alexander*. *AClass* 37 (1994) 67–78.
 - 2006 = W. HECKEL: *Who’s Who in the Age of Alexander the Great*. Oxford, 2006.
 - 2009 = W. HECKEL: Alexander’s Conquest of Asia. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 26–53.
- HELMREICH 1927 = F. HELMREICH: *Die Reden bei Curtius*. Paderborn, 1927.

- HOFFMANN 1907 = W. HOFFMANN: *Das literarische Porträt Alexanders des Gr.* Diss. Leipzig, 1907.
- HÖLSCHER 1971 = T. HÖLSCHER: *Ideal und Wirklichkeit in den Bildnissen Alexanders des Grossen.* Heidelberg, 1971.
- HOLT 1988 = F. L. HOLT: *Alexander the Great and Bactria: The Formation of a Greek Frontier in Central Asia. Supplements to Mnemosyne 104.* Leiden, 1988.
- 1999 = F. L. HOLT: Alexander the Great Today: In the Interests of Historical Accuracy? *AHB* 13.3 (1999) 111–117.
- HOLZBERG 1988 = N. HOLZBERG: Hellenistisches und Römisches in der Philippus – Episode bei Curtius Rufus (III, 5,1–6,20). *WJA* 14 (1988) 185–201.
- HORNBLOWER 1984 = S. HORNBLOWER: Review of Hammond: Three historians of Alexander the Great (1983). In: *CR* 34 (1984) 261–264.
- HORST 1987 = J. R. HORST: *A critical index to references to Alexander the Great in Roman literature.* Diss. Univ. of Colorado, Boulder, 1987.
- HOSIUS 1893 = C. HOSIUS: Lucan und seine Quellen. *RhM* 48 (1893) 380–397.
- HUNT 1976 = J. M. HUNT: Notes on Latin Prose Texts. *CPh* 71.1 (1976) 86–89.
- INSTINSKY 1962 = H. U. INSTINSKY: Zur Kontroverse um die Datierung des Curtius Rufus. *Hermes* 90 (1962) 379–383.
- ISAAC 2004 = B. ISAAC: *The Invention of Racism in Classical Antiquity.* Princeton–Oxford, 2004.
- JACOBY 1919 = F. JACOBY: Kallisthenes 2. *RE* 10,2 (1919) 1674–1726.
- 1921 = F. JACOBY: Kleitarchos 2. *RE* 11,1 (1921) 622–654.
- JUSTI, 1985 = F. JUSTI: *Iranisches Namenbuch.* Marburg, 1895.
- JÜTHNER 1923 = J. JÜTHNER: *Hellenen und Barbaren. Aus der Geschichte des Nationalbewußtseins.* Das Erbe der Alten N. F. 8, 1923.
- KORZENIEWSKI 1959 = D. KORZENIEWSKI: *Die Zeit des Quintus Curtius Rufus.* Diss. Köln, 1959.
- KRAFT 1972 = K. KRAFT: *Der "rationale" Alexander.* Kallmünz, 1972.
- KROLL 1924 = W. KROLL: Curtius. In: W. KROLL: *Studien zum Verständnis der römischen Literatur.* Stuttgart, 1924, 331–351.
- KUHRT 2007 = A. KUHRT: *The Persian Empire.* Vols. 2. London etc., 2007.
- LAIRD 2009 = A. LAIRD: The Rhetoric of Roman Historiography. In: A. FELDHER (ed.): *The Cambridge Companion to the Roman Historians.* Cambridge, 2009, 197–213.
- LANA 1949 = I. LANA: Dell' epoca in cui visse Quinto Curzio Rufo. *RFIC* 27 (1949) 48–70.

LANDUCCI GATTINONI 2010 = F. LANDUCCI GATTINONI: Cassander and the Legacy of Philip II and Alexander III in Diodorus' *Library*. In: E. D. CARNEY – D. OGDEN (eds.): *Philip II and Alexander the Great: Father and Son, Lives and Afterlives*. New York etc., 2010, 113–121.

LANE FOX 1980 = R. LANE FOX: *The Search for Alexander*. Boston etc., 1980.

- 2004³ = R. LANE FOX: *Alessandro Magno*. [Alexander the Great.] Trad. di G. Paduano. Torino, 2004³.
- 2007 = R. LANE FOX: Alexander the Great: Last of the Achaemenids? In: C. TUPLIN (ed.): *Persian Responses. Political and Cultural Interaction with(in) the Achaemenid Empire*. Swansea, 2007, 267–297.
- 2011 = R. LANE FOX: Philip's and Alexander's Macedon. In: R. J. L. LANE FOX (ed.): *Brill's Companion to Ancient Macedon. Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD*. Leiden etc., 2011, 367–393.

LAUFFER 1978 = S. LAUFFER: *Alexander der Grosse*. Munich, 1978.

LEEMEN 1963 = A. D. LEEMAN: *Orationis Ratio: The Stylistic Theories and Practice of the Roman Orators, Historians and Philosophers, I–II*. Amsterdam, 1963.

LENFANT 2007 = D. LENFANT: Greek Historians of Persia. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 200–210.

LIDDELL–SCOTT 1996 = H. G. LIDDELL – R. SCOTT: *Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. Oxford, 1996.

LOVÉN 2003 = L. L. LOVÉN: *Lanam fecit – A szövé-s-fonás mint női erény a rómaiaknál*. *Ókor* 2.4 (2003) 7–12.

LUND 1987 = A. A. LUND: Lexikalische und kritische Bemerkungen zu Tacitus und Curtius Rufus. *Gymnasium* 94 (1987) 50–56.

LUND 1992 = H. S. LUND: *Lysimachus: a Study in Early Hellenistic Kingship*. London etc., 1992.

MACURDY 1932 = G. H. MACURDY: *Hellenistic Queens. A Study of Woman-Power in Macedonia, Seleucid Syria, and Ptolemaic Egypt*. Baltimore, 1932.

MARCHINI 2004 = M. MARCHINI: Alessandro, Sisingambri e le nozze di Susa. *RSA* 34 (2004) 267–284.

MARINCOLA 2007 = J. MARINCOLA: Speeches in Classical Historiography. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 118–133.

MARTIN 1983 = T. R. MARTIN: Quintus Curtius' presentation of Philip Arrhidaeus. *AJAH* 8 (1983) 161–190.

MARTIN–BLACKWELL 2012 = T. R. MARTIN – C. W. BLACKWELL: *Alexander the Great. The Story of an Ancient Life*. Cambridge etc., 2012.

MATTHEWS 2008 = M. MATTHEWS: *Caesar and the Storm, A Commentary on Lucan, De Bello Civili, Book 5 lines 476–721*. Oxford–New York, 2008.

MAYOR 2014 = A. MAYOR: *The Amazons. Lives & Legends of Warrior Women across the Ancient World*. Princeton–Oxford, 2014.

MCCOY 1989 = W. J. MCCOY: Memnon of Rhodes at the Granicus. *AJPh* 110 (1989) 413–433.

MCKECHNIE 1999 = P. MCKECHNIE: Manipulation of Themes in Quintus Curtius Rufus Book 10. *Historia* 48 (1999) 44–60.

MCQUEEN 1967 = E. I. MCQUEEN: Quintus Curtius Rufus. In: T. A. DOREY (ed.): *Latin Biography*. London, 1967, 17–43.

MEDERER 1936 = E. MEDERER: *Die Alexanderlegenden bei den ältesten Alexanderhistorikern*. Stuttgart, 1936.

MEEUS 2009 = A. MEEUS: Alexander's Image in the Age of the Successors. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE: *Alexander the Great. A New History*. Malden, Oxford, 2009, 235–251.

MILNS 1966 = R. D. MILNS: The date of Curtius Rufus and the *Historiae Alexandri*. *Latomus* 25 (1966) 490–507.

MINISSALE 1983 = F. MINISSALE: *Curzio Rufo: un romanziere della storia*. Messina, 1983.

— 1988 = F. MINISSALE: Tra storiografia ed epica: modelli e tecniche imitative in Q. Curzio Rufo. In: C. SALVATORE: *Poesia epica greca e latina*. 1988, 135–178.

MIRON 2000 = D. MIRON: Transmitters and Representatives of Power: Royal Women in Ancient Macedonia. *AncSoc* 30 (2000) 35–52.

MOSSMAN 1988 = J. M. MOSSMAN: Tragedy and Epic in Plutarch's *Alexander*. *JHS* 108 (1988) 83–93.

MUNDING 2008 = MUNDING M.: I profili femminili nella storiografia su Alessandro Magno. In: I. RADOVÁ (cur.): *Laetae Segetes Iterum*. Brno, 2008, 69–77.

— 2010 = MUNDING M.: Rhóxané kettős gyilkossága. In: CZEROVSZKI M. – NAGYILLÉS J. (szerk.): *Corollarium. Tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*. Szeged, 2010, 187–192.

MURRAY 1996 = O. MURRAY: Hellenistic Royal Symposia. In: P. BILDE – T. ENGBERG-PEDERSEN – L. HANNESTAD – J. ZAHLE: *Aspects of Hellenistic Kingship. (Studies in Hellenistic Civilization)*. Aarhus, 1996, 15–26.

NAIDEN 2006 = F. S. NAIDEN: *Ancient Supplication*. London–New York, 2006.

NAWOTKA 2010 = K. NAWOTKA: *Alexander the Great*. Newcastle upon Tyne, 2010.

NEUHAUS 1902 = O. NEUHAUS: Der Vater des Sisymbrius und das Verwandtschaftsverhältniss des Dareios III Kodomannos zu Artaxerxes II und III. *RhM* 57 (1902) 610–623.

NICOLAI 2007 = R. NICOLAI: The Place of History in the Ancient World. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 13–27.

NIELSEN 1998 = I. NIELSEN: Royal Banquets: The Development of Royal Banquets and Banqueting Halls. In: H. S. NIELSEN – I. NIELSEN: *Meals in a Social Context. Aspects of the Communal Meal in the Hellenistic and Roman World*. Aarhus, 1998, 102–133.

NÖLDEKE 1887 = TH. NÖLDEKE: *Aufsätze zur Persischen Geschichte*. Leipzig, 1887.

O'BRIEN 1992 = J. M. O'BRIEN: *Alexander the Great: The Invisible Enemy*. New York, 1992.

O'NEIL 1999 = J. L. O'NEIL: Olympias: The Macedonians will never let themselves be ruled by a woman. *Prudentia* 31.1 (1999) 1–14.

— 2002 = J. L. O'NEIL: Iranian Wives and their Roles in Macedonian Royal Courts. *Prudentia* 34.2 (2002) 159–177.

OGDEN 1999 = D. OGDEN: *Polygamy, Prostitutes and Death. The Hellenistic Dynasties*. London, 1999.

— 2009 = D. OGDEN: Alexander's Sex Life. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 203–218.

— 2011 = D. OGDEN: *Alexander the Great. Myth, Genesis and Sexuality*. Exeter, 2011.

OLBRYCHT 2010 = M. J. OLBRYCHT: Macedonia and Persia. In: J. ROISMAN – I. WORTHINGTON (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Malden etc., 2010, 342–369.

OTZEN 2002 = B. OTZEN: *Tobit and Judith*. London, 2002.

PARRONI 1978 = P. PARRONI: Review of Giaccone: Curzio Rufo, *Storie di Alessandro Magno* (1977). In: *RFIC* 106 (1978) 444–446.

PEARSON 1943 = L. PEARSON: Lost Greek Historians Judged by Their Fragments. *G&R* 12 (1943) 43–56.

— 1960 = L. PEARSON: *The Lost Histories of Alexander the Great*. New York, 1960.

PÉDECH 1984 = P. PÉDECH: *Historiens Compagnons d'Alexandre. Callisthène, Onésicrite, Néarque, Ptolémée, Aristobule*. Paris, 1984.

PETERSDORFF 1884 = R. PETERSDORFF: *Eine neue Hauptquelle des Curtius Rufus*. Hannover, 1884.

PICHON 1908 = R. PICHON: L'époque probable de Quinte Curce. *RPh* 32 (1908) 210–214.

— 1912 = R. PICHON: *Les sources de Lucain*. Paris, 1912.

PITCHER 2007 = L. V. PITCHER: Characterization in Ancient Historiography. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 102–118.

POMEROY 1984 = S. B. POMEROY: *Women in Hellenistic Egypt. From Alexander to Cleopatra*. New York, 1984.

— 2002 = S. B. POMEROY: *Spartan Women*. Oxford, 2002.

POROD 1987 = R. POROD: *Der Literat Curtius: Tradition und Neugestaltung: zur Frage der Eigenständigkeit des Schriftstellers Curtius*. Diss. der Katl-Franzens-Universität, Graz, 1987.

- POWELL 1939 = J. E. POWELL: The sources of Plutarch's Alexander. *JHS* 59 (1939) 229–240.
- POWNALL 2010 = F. POWNALL: The symposia of Philip II and Alexander III of Macedon. In: E. CARNEY – D. OGDEN (eds.): *Alexander the Great. Father and Son. Lives and Afterlives*. London etc., 2010, 55–65.
- PRANDI 1996 = L. PRANDI: *Fortuna e realtà dell'opera di Clitarco*. (Historia-Einzelschriften 104) Stuttgart, 1996.
- PRESTIANNI GIALLOMBARDO 1976–1977 = A. M. PRESTIANNI GIALLOMBARDO: "Diritto" matrimoniale, ereditario e dinastico nella Macedonia di Filippo II. *RSA* 6–7 (1976–1977) 81–110.
- RICE 1985 = E. E. RICE: Review of H. Bödefeld: Untersuchungen zur Datierung der Alexandergeschichte des Q. Curtius Rufus. In: *CR* 35 (1985) 192.
- RÜEGG 1906 = A. RÜEGG: *Beiträge zur Erforschung der Quellenverhältnisse in der Alexandergeschichte des Curtius*. Basel, 1906.
- RUTZ 1965 = W. RUTZ: Zur Erzählungskunst des Q. Curtius Rufus: Die Belagerung von Tyrus. *Hermes* 113 (1965) 370–382.
- 1981 = W. RUTZ: Review of J. E. Atkinson: A Commentary on Q. Curtius Rufus' *Historiae Alexandri Magni* Books 5 to 7,2. In: *Gnomon* 53 (1981) 646–654.
 - 1983a = W. RUTZ: Review of J. Costas Rodriguez, Aspectos del vocabulario de Quintus Curtius Rufus: Estudio semántico-lexicológico: contribución al problema de su datación. In: *Gnomon* 55 (1983) 166–168.
 - 1983b = W. RUTZ: 'Seditionum procellae. Livianisches in der Darstellung der Meuterei von Opis bei Curtius Rufus'. In: E. LEFÈVRE – E. OLSHAUSEN (eds.): *Livius, Werk und Rezeption: Festschrift für E. Burck*, Munich, 1983, 399–409.
 - 1986 = W. RUTZ: Zur Erzählungskunst des Q. Curtius Rufus. *ANRW* II.32.4. (1986) 2329–2357.
- RUZICKA 1983 = S. RUZICKA: Curtius 4.1.34–37 and the 'magnitudo belli'. *CJ* 79 (1983) 30–34.
- 1992 = S. RUZICKA: *Politics of a Persian Dynasty: The Hecatomnids in the Fourth Century B.C.* Norman, 1992.
- SAID 2007 = S. SAID: Myth and Historiography. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 76–89.
- SANCISI-WEERDENBURG 1983 = H. SANCISI-WEERDENBURG: Exit Atossa: Images of Women in Greek Historiography on Persia. In: A. CAMERON – A. KUHRT (eds.): *Images of Women in Antiquity*. Detroit, 1983, 20–33.
- 1987 = H. SANCISI-WEERDENBURG: Decadence in the empire or decadence in the sources: Ctesias, from source to synthesis. In: H. SANCISI-WEERDENBURG (ed.): *AH* 1 (1987) 33–45.

SAWADA 2010 = N. SAWADA: *Social Customs and Institutions: Aspects of Macedonian Elite Society*. In: J. ROISMAN – I. WORTHINGTON (eds.): *A Companion to Ancient Macedonia*. Malden etc., 2010, 392–408.

SCHACHERMEYR 1970 = F. SCHACHERMEYR: *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode*. Vienna, 1970.

- 1973 = F. SCHACHERMEYR: *Alexander der Grosse. Das Problem seiner Persönlichkeit und seines Wirkens*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 285. Vienna, 1973.

SCHANZ–HOSIUS 1935 = M. SCHANZ – C. HOSIUS: *Geschichte der römischen Literatur*. 2. Teil, 4th edn. Munich, 1935.

SCHAPS 1982 = D. SCHAPS: *The Women of Greece in Wartime*. *CPh* 77.3 (1982) 193–213.

SCHEDA 1969 = G. SCHEDA: *Zur Datierung des Curtius Rufus*. *Historia* 18 (1969) 380–383.

SCHMIDT 2002 = T. S. SCHMIDT: *Plutarch's Timeless Barbarians and the Age of Trajan*. In: P. STADTER – L. VAN DER STOCKT (eds.): *Sage and Emperor: Plutarch, Greek Intellectuals, and Imperial Power in the Age of Trajan*. Leuven, 2002, 57–71.

- 2004 = T. S. SCHMIDT: *Barbarians in Plutarch's Political Thought*. In: L. DE BLOIS ET AL. (eds.): *The Statesman in Plutarch's Works. Vol. I: Plutarch's Statesman and His Aftermath: Political, Philosophical, and Literary Aspects*. Leiden–Boston, 2004, 227–235.
- 2005 (2006) = T. S. SCHMIDT: *Les historiens d'Alexandre et la rhétorique des barbares*. In: *Actes du Colloque «Rhétorique et historiographie»*. *Cahiers des Études Anciennes*. XLII (2005) [2006] 1–19.

SCHWARTZ 1895 = E. SCHWARTZ: *Aristobulos 14*. *RE* 2,1 (1895) 907–918.

- 1901 = E. SCHWARTZ: *Curtius Rufus 31*. *RE* 4,2 (1901) 1871–1891.
- 1905 = E. Schwartz: *Diodorus*. *RE* 5 (1905) 682–683.

SCHWARZ 1906² = F. VON SCHWARZ: *Alexander des Grossen Feldzüge in Turkestan*. Stuttgart, 1906².

SCHWARZENBERG 1976 = E. SCHWARZENBERG: *The Portraiture of Alexander*. In: E. BADIAN (ed.): *Alexandre le Grand: Image et réalité*. Geneva, 1976, 223–278.

SEEL 1972 = O. SEEL: *Eine römische Weltgeschichte. Studien zum Text der Epitome des Iustinus und zur Historik des Pompejus Trogus*. Nürnberg, 1972.

SEIBERT 1972 = J. Seibert: *Alexander der Grosse*. Darmstadt, 1972.

SHARPLES 1994 = I. SHARPLES: *Curtius' treatment of Arrhidaeus*. *MedArch* 7 (1994) 53–60.

SPAWFORTH 2007 = T. SPAWFORTH: *The court of Alexander the Great between Europe and Asia*. In: A. J. S. SPAWFORTH (ed.): *The Court and Court Society in Ancient Monarchies*. Cambridge, 2007, 82–120.

SPENCER 1998 = D. SPENCER: Alexander for Romans. Review of J. E. Atkinson: A Commentary on Q. Curtius Rufus' *Historiae Alexandri Magni* Books 5 to 7,2. *CR* 48.1 (1998) 54–56.

— 2000 = D. SPENCER: Curtius Rehabilitated. Review of E. Baynham: Alexander the Great: The Unique History of Quintus Curtius. In: *CR* 50.2 (2000) 458–460.

— 2002 = D. SPENCER: *The Roman Alexander. Reading a Cultural Myth*. Exeter, 2002.

— 2009 = D. SPENCER: Roman Alexanders. Epistemology and Identity. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great: A New History*. Malden etc., 2009, 251–275.

STEELE 1915 = R. B. STEELE: Quintus Curtius Rufus. *AJPh* 36.4 (1915) 402–423.

— 1918 = R. B. STEELE: Some Features of the Later Histories of Alexander. *CPh* 13.3 (1918) 301–309.

— 1919 = R. B. STEELE: Curtius and Arrian. *AJPh* 40 (1919) 37–63, 153–174.

— 1921 = R. B. STEELE: Clitarchus. *AJPh* 42.1 (1921) 40–57.

STEVENSON 1987 = R. B. STEVENSON: Lies and Invention in Deinon's *Persica*. *AH* 2 (1987) 27–35.

STEWART 1993 = A. STEWART: *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*. Berkeley, 1993.

STONEMAN 1999 = R. STONEMAN: The Latin Alexander. In: H. HOFMANN: *Latin Fiction. The Latin novel in context*. London etc., 1999, 167–187.

STRASBURGER 1982 = H. STRASBURGER: Ptolemaios und Alexander. In: W. SCHMITTHENNER: *Studien zur Alten Geschichte*. Bd. 1. Hildesheim, 1982. (Originally published: Leipzig, 1934).

STROUX 1933 = J. STROUX: Die stoische Beurteilung Alexanders. *Philologus* 88 (1933) 222–240.

SUMNER 1961 = G. V. SUMNER: Curtius Rufus and the *Historiae Alexandri*. *Aumla* 15 (1961) 30–39.

SYME 1987 = R. SYME: The word *opimus*—not Tacitean. *Eranos* 85 (1987) 111–114.

TARN 1921 = W. W. TARN: Heracles, son of Barsine. *JHS* 41 (1921) 18–28.

— 1948 = W. W. TARN: *Alexander the Great*. Vol. 2. Cambridge, 1948.

TOMLINSON 1970 = R. A. TOMLINSON: Ancient Macedonian Symposia. *AM* 1 (1970) 308–315.

TÓTH 2013 = TÓTH I.: *Alexandros Homérosa* (Arrhianos-tanulmányok). Budapest, 2013.

TRITLE 2003 = L. A. TRITLE: Alexander and the Killing of Cleitus the Black. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Crossroads of History. The Age of Alexander*. Claremont, 2003, 127–147.

TRONSON 1984 = A. TRONSON: Satyrus the Peripatetic and the marriages of Philip II. *JHS* 104 (1984) 116–126.

- TUPLIN 1996 = C. J. TUPLIN: *Achaemenid Studies. Historia Einzelschrift*. Stuttgart, 1996, 132–177.
- TYRRELL 1984 = W. B. TYRRELL: *Amazons. A Study in Athenian Mythmaking*. Baltimore, 1984.
- ULLMANN 1927 = R. ULLMANN: *La technique des discours dans Salluste, Tite Live et Tacite*. Oslo, 1927.
- VERDIÈRE 1966 = R. VERDIÈRE: Quinte-Curce, écrivain néronien. *WS* 79 (1966) 490–509.
- VÖSSING 2004 = K. VÖSSING: *Mensa Regia: Das Bankett beim hellenistischen König und beim römischen Kaiser*. München etc., 2004.
- WALSH 1961 = P. G. WALSH: *Livy. His Historical Aims and Methods*. Cambridge, 1961.
- WALTER 1887 = F. WALTER: *Studien zu Tacitus und Curtius*. München, 1887.
- WEBER 2009 = G. WEBER: The Court of Alexander the Great as Social System. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 83–99.
- WHEATLEY 1998 = P. WHEATLEY: The Date of Polyperchon's Invasion of Macedonia and Murder of Heracles. *Antichthon* 32 (1998) 12–23.
- 2009 = P. WHEATLEY: The Diadochi, or Successors to Alexander. In: W. HECKEL – L. A. TRITLE (eds.): *Alexander the Great. A New History*. Malden etc., 2009, 53–69.
- WIEDEMANN 1872 = TH. WIEDEMANN: Excuse zu der Abhandlung: Über das Zeitalter des Curtius. *Philologus* 31 (1872) 342–348, 551–563, 756–768.
- WIESEHÖFER 1996 = J. WIESEHÖFER: *Ancient Persia from 550 BC to 650 AD*. Ford. A. Azodi. London etc., 1996.
- WILCKEN 1932 = U. WILCKEN: *Alexander the Great*. [Alexander der Grosse.] Ford. G. C. Richards. New York, 1932.
- WILHELM 1928 = F. WILHELM: *Curtius und der jüngere Seneca*. Paderborn, 1928.
- WILL 1986 = W. WILL: *Alexander der Große. Geschichte Makedoniens*. Bd. 2. Stuttgart, 1986.
- WILLS 2011 = L. M. WILLS: Jewish Novellas in a Greek and Roman Age. *JSJ* 42 (2011) 141–165.
- WIRTH 1964 = G. WIRTH: Curtius Rufus 11. *DKP* Stuttgart, 1964, 1350.
- WISEMAN 1982 = T. P. WISEMAN: Calpurnius Siculus and the Claudian civil war. *JRS* 72 (1982) 57–67.
- 1993 = T. P. WISEMAN: Lying historians: seven types of mendacity. In: C. GILL – T. P. WISEMAN (eds.): *Lies and Fiction in the Ancient World*. Exeter, 1993, 122–146.
- WOODMAN 1988 = A. J. WOODMAN: *Rhetoric in Classical Historiography: Four Studies*. London etc., 1988.

WORTHINGTON 1999 = I. WORTHINGTON: How “Great” was Alexander? *AHB* 13.2 (1999) 39–55.

— 2003 = I. WORTHINGTON (ed.): *Alexander the Great: A Reader*. London–New York, 2003.

XERAVITS 2008 = XERAVITS G.: *A deuterokanonikus könyvek. Bevezetés a keletkezés- és irodalomtörténetükbe*. Budapest, 2008.

YARDLEY 2003 = J. C. YARDLEY: *Justin and Pompeius Trogus: A Study of the Language of Justin’s Epitome of Trogus*. Toronto etc., 2003.

ZAMBRINI 2007 = A. ZAMBRINI: The Historians of Alexander the Great. In: J. MARINCOLA (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Malden etc., 2007, 210–221.

ZWIERLEIN 1988 = O. ZWIERLEIN: Statius, Lucan, Curtius Rufus und das hellenistische Epos. *RhM* 131 (1988) 67–84.

12. Absztrakt

Curtius Rufus jóval több, az események lefolyását jelentősen meghatározó barbár, perzsa nőalakot (Sisygambis, Stateira, Barsiné, Hystaspés felesége, Thalestris, Sisimithrés felesége, Spitamenés felesége, Cleophis, Rhóxané) szerepeltet munkájában, mint a többi, Alexandros életét és tetteit elbeszélő görög és latin nyelvű forrás.

Az eddigi kutatások csupán részben figyeltek fel e nőalakok szerepeltetésére, így indokolt volt az összes barbár nőt ábrázoló leírás forráskritikai szempontú (komparatív) vizsgálata. Az összevetés lehetővé tette az egyezések és különbségek, valamint azok lehetséges okainak kimutatását. Ha nem is teljesen, de részben meghatározhatóvá vált az, hogy szerepelhettek-e ezek a nőalakok az elsődleges forrásokban, illetve az is, hogy a találkozásokat megörökítő történetek rendelkeztek-e valós történeti háttérrel. A választott téma jellegéből fakadóan azt a kérdést is megvizsgáltam, hogy egy római szerzőt, Curtius Rufust (vagy forrásait) mennyiben és hogyan befolyásolta a görög és a római irodalom barbár nőkkel szembeni (akár negatív, akár pozitív) előítélete.

Az e szereplőket felvonultató fejezetek során még inkább kirajzolódott a szerző narratív technikájának sajátossága, a mellőzések vagy betoldások háttérben sejthető írói szándék. Curtius Rufus ugyanis jelentősen módosította forrásai anyagát: változtatásait a retorika hatásával, a jelenetek plasztikusabb, dramatikusabb ábrázolási igényével, a korábbi irodalmi, mitológiai hagyomány alapos ismeretével, az allúziók tudatos alkalmazásával és ezen reflexiók hangsúlyainak szándékos módosításával, valamint a szerző moralizáló szándékával és aktuálpolitikai utalásaival magyarázhatjuk.

Curtius Rufus a barbár, perzsa nőket a görög (makedón) és a római világtól különböző lényként, mint mást, mint idegent mutatja be. Nem szabad azonban egyértelműen negatív kritikát látnunk soraiban: erre éppen a műben szereplő nőalakok világítanak rá. Leírásában a szereplőket és a történetek bemutatását is Alexandros jellemábrázolásának rendeli alá. A barbár, perzsa nőalakok szerepeltetése – a szerző moralizáló célkitűzésének megfelelően – Alexandros tulajdonságainak illusztrálására szolgálhat. A makedón uralkodót így olykor az ellenfeleivel szemben megbocsátó, jóindulatú, a sereg erkölcséért aggódó, a barbár *licentia* példáját végül mégiscsak elutasító, minden tekintetben mértéktartó vezetőként ábrázolja. Egyes nőalakok szerepeltetésével ugyanakkor Alexandros orientalizmusának kritikáját készíti elő, így az uralkodó negatív jellemvonásait hangsúlyozza, s ezzel a korábban olyannyira méltatott uralkodói erényeit (*continentia, clementia, moderatio*) vonja kétségbe.

13. Abstract

In the work of Curtius Rufus we can find considerably more barbarian and Persian female characters (Sisygambis, Stateira, Barsine, the wife of Hystaspes, Thalestris, the wife of Sisimithres, the wife of Spitamenes, Cleophis, Roxane) than in the other Greek and Latin Alexander histories. What is more, he attributes more influence and importance to these women in the course of events than the other Alexander historians.

Previous research has only partially considered the role and appearance of these women, thus, for a greater understanding of the topic, it was important to investigate all the accounts describing these barbarian women from a comparative point of view, using the method of source criticism. Through the comparison of the different Alexander sources I was able to note the similarities and dissimilarities between these accounts, and also to explain the possible reasons for these divergences. I was able to determine, if not always with absolute certainty, whether these women had been present or not in the (lost) primary sources and whether the accounts describing the encounters had real historical background or not. Due to the nature of the research topic it was necessary to examine in what ways and to what extent Curtius Rufus (and even his sources) had been influenced by the (positive or negative) stereotype of the barbarian in Greek and Roman literature.

On further investigation, the peculiarity of Curtius Rufus' narrative technique and his authorial intention behind the omissions or insertions of certain details and scenes became even more apparent within the episodes representing barbarian women. Curtius Rufus undoubtedly modified the material he had taken from his sources to a great extent. These modifications can be explained by various reasons; the rhetorical intention, the aspiration to create more expressive and pictorial scenes with powerful elaboration, the profound use of the preceding literary and mythological tradition, the deliberate usage of allusions and the intentional modification of these reflections as well as with the moralizing purpose of the work or the political background of the author.

Curtius Rufus describes barbarian and Persian women as highly distinct creatures from the Greek (Macedon) and also from the Roman world; they are represented as Others. However, we should not interpret this aspect of his work as a sign of negative criticism towards barbarian and Persian women; the female characters themselves seem to warn against this. Curtius Rufus uses the description of the characters and the events as a means to portray the vices and virtues of Alexander the Great. The presence of barbarian and Persian women – in

accordance with the author's moral intentions – might serve to illustrate the characteristics of Alexander. In certain episodes he shows the Macedonian king as a forgiving and kind person towards his female captives, a strong leader who is concerned about the morals of the Macedonian army and rejects the example of barbarian *licentia*, and who is in all aspects moderate. At the same time, in other encounters, he prepares the criticism of the Alexander's *orientalism*, and emphasizes his negative characteristics, doubting and omitting his previously praised and eulogized royal virtues (*continentia, clementia, moderatio*).